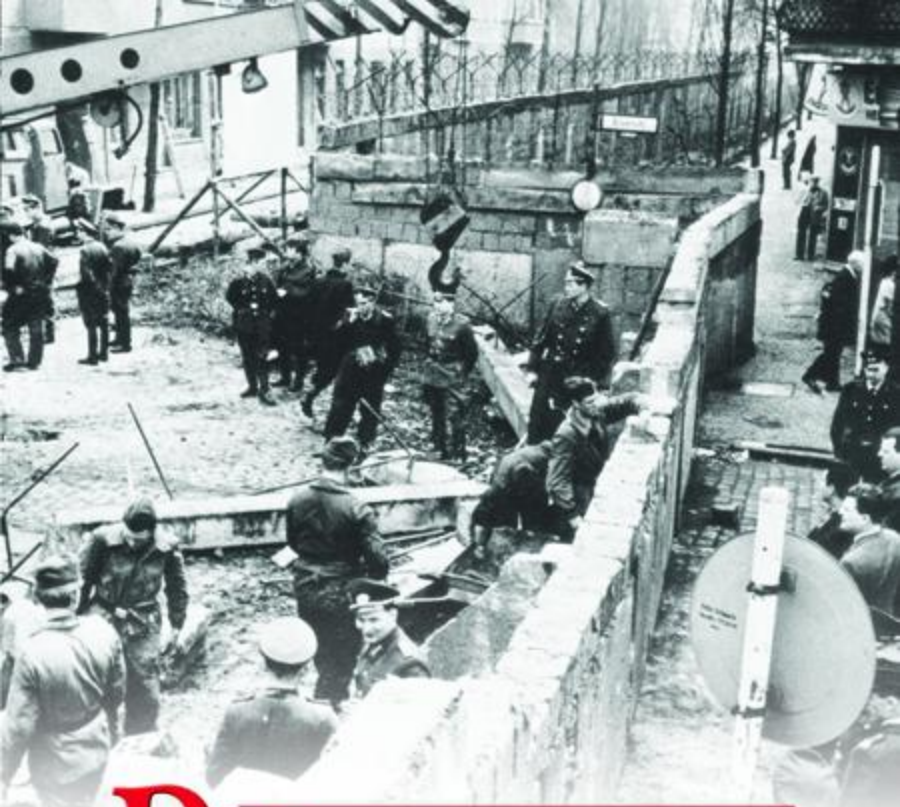

RĂZBOIUL RECE

JOHN LEWIS GADDIS

John Lewis Gaddis

RĂZBOIUL RECE

Traducere din limba engleză
DIANA PUȘCAȘU ȚUȚUIANU

rao international publishing company

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
GADDIS, JOHN LEWIS
Războiul Rece / John Lewis Gaddis;
trad.: Diana Puşcaşu Ţuţuianu. -
Bucureşti: RAO International Publishing Company, 2009

ISBN 978-973-103-930-5

I. Puşcaşu Ţuţuianu, Diana (trad.)

327(100)
94(100)

RAO International Publishing Company
Grupul Editorial RAO
Str. Turda nr. 117–119, Bucureşti, România
www.raobooks.com
www.rao.ro

JOHN LEWIS GADDIS
The Cold War
© 2005, John Lewis Gaddis
Toate drepturile rezervate

© RAO International Publishing Company, 2006
pentru versiunea în limba română

septembrie 2009

ISBN 978-973-103-930-5

În memoria lui George F. Kennan
1904–2005

CUPRINS

PREFAȚĂ 9
LISTA HĂRȚILOR 13

PROLOG: PREVIZIUNI 15

CAPITOLUL UNU. REÎNVIEREA FRICII 19
CAPITOLUL DOI. BĂRCI ALE MORȚII ȘI BĂRCI DE SALVARE 71
CAPITOLUL TREI. ORDINE ȘI ACȚIUNI SPONTANE 115
CAPITOLUL PATRU. APARIȚIA AUTONOMIEI 159
CAPITOLUL CINCI. RECUPERAREA ECHITĂȚII ... 203
CAPITOLUL ȘASE. ACTORI 253
CAPITOLUL ȘAPTE. TRIUMFUL SPERANȚEI 305

EPILOG: RETROSPECTIVA 335

BIBLIOGRAFIE 345
CREDITE FOTOGRAFICE 369
SURSELE HĂRȚILOR 371
INDICE 373

N. red. Notele autorului au fost puse la sfârșitul fiecărui capitol

PREFAȚĂ

În fiecare după-amiază de luni și de miercuri a fiecărui prim semestru al anului universitar țin prelegeri despre istoria Războiului Rece în fața mai multor sute de studenți de la Yale. De fiecare dată trebuie să țin seama că aproape nici unul dintre ei nu-și amintește evenimentele despre care le vorbesc. Când le povestesc despre Stalin și Truman, sau chiar despre Reagan și Gorbaciov, am senzația că le vorbesc despre Napoleon, Caesar sau Alexandru cel Mare. Cei mai mulți studenți din promoția 2005, de exemplu, aveau numai cinci ani când s-a prăbușit Zidul Berlinului. Toți sunt conștienți că Războiul Rece le-a afectat viețile în diferite moduri fiindcă li s-a spus cum le-a afectat familiile. Unii dintre ei – în nici un caz toți – înțeleg că, dacă s-ar fi luat alte hotărâri în anumite momente critice ale conflictului, poate că acum nici măcar nu ar exista. Însă studenții mei aleg să facă acest curs fără să știe prea multe despre modul în care a început Războiul Rece, care a fost miza și de ce s-a încheiat așa cum s-a încheiat. Pentru ei, totul face parte din istorie, cam la fel ca și Războiul Peloponesiac.

Cu toate acestea, pe măsură ce află mai multe despre marea rivalitate ce a dominat a doua jumătate a secolului trecut, cei mai mulți dintre studenții mei sunt fascinați, mulți sunt îngroziți și câțiva – de obicei după prelegerea despre criza rachetelor din Cuba – părăsesc clasa chiar tremurând. „La naiba!", exclamă ei (ca să

folosesc un eufemism). „Habar nu aveam că am fost atât de aproape de dezastru!" Și apoi adaugă, invariabil: „Extraordinar!" Pentru această primă generație de după Războiul Rece, perioada este îndepărtată și periculoasă în același timp. De ce a fost atât de temut un stat ce s-a dovedit până la urmă atât de slab, de instabil și de vremelnic precum Uniunea Sovietică? Se întreabă însă și mă întreabă și pe mine: cum de am reușit să scăpăm cu viață din Războiul Rece?

Am scris această carte pentru a încerca să răspund acestor întrebări, dar și pentru a răspunde – la un nivel mult mai puțin general – la o altă întrebare pe care mi-o pun studenții. Au remarcat faptul că am scris până acum câteva cărți despre istoria Războiului Rece; de obicei le includ în bibliografie una dintre ele, o carte de 300 de pagini, care să-i ducă până în 1962. „Nu puteți să acoperiți mai mulți ani cu mai puține cuvinte?" m-au întrebat unii dintre ei politicos. Întrebarea este legitimă și mi s-a părut și mai îndreptățită când redactorul meu, Andrew Wylie, folosindu-și talentul retoric remarcabil, a încercat să mă convingă de necesitatea scoaterii pe piață a unei cărți scurte, accesibile și ușor de citit despre Războiul Rece – sugerând cu tact că toate celelalte cărți pe care le scrisesem despre acest subiect nu fuseseră astfel. Cum consider că trebuie să-mi ascult studenții și redactorul cu aproape tot atâta sfințenie cu câtă îmi ascult soția (căreia i s-a părut, la fel, o idee foarte bună), m-am gândit că proiectul merită inițiat.

Războiul Rece se adresează, prin urmare, în special unei noi generații de cititori care nu au trăit anii respectivi. Sper că și cititorii care au trăit acei ani vor considera cartea folositoare, de vreme ce, după cum spunea Marx (Groucho, nu Karl), „în afara câinelui, cartea este cel mai bun prieten al omului. Înăuntrul câinelui, e prea întuneric să citești". În timp ce Războiul Rece se afla în desfășurare, oamenilor le era prea greu să înțeleagă ce se petrecea. Acum că s-a încheiat – și că arhivele sovietice, est-europene și chineze au început să fie puse la dispoziția publicului larg – știm mult mai multe decât în vremurile acelea, atât de multe, încât destul de ușor s-ar putea să ne simțim copleșiți de

informații. Acesta este un alt motiv pentru care am hotărât să scriu o carte de dimensiuni reduse. M-a obligat să aplic tuturor acestor informații nou apărute testul de importanță făcut celebru de fostul meu coleg de la Yale, Robin Winks: faimoasa întrebare „Și ce dacă?"

Să mai spun ceva și despre ce *nu este* această carte. Nu este o întreprindere originală. Istoricii care s-au ocupat de Războiul Rece vor găsi multe lucruri pe care le știu deja, în parte pentru că eu însumi le-am aflat din cărțile lor și în parte pentru că am repetat idei pe care le-am mai dezbătut și în alte cărți ale mele. De asemenea, cartea nu încearcă să localizeze în Războiul Rece rădăcinile unor fenomene de după Războiul Rece, cum ar fi globalizarea, epurările etnice, extremismul religios, terorismul sau revoluția informațională. Nici nu încearcă să aducă vreo contribuție la teoria relațiilor internaționale, domeniu în care lucrurile sunt destul de neclare și fără intervenția ideilor mele.

Aș fi foarte mulțumit însă dacă această viziune asupra Războiul Rece în ansamblul său ar putea conduce la noi viziuni asupra părților sale componente. Una care mi s-a părut deosebit de interesantă este optimismul, calitate ce nu este de obicei asociată cu Războiul Rece. Sunt convins că lumea de azi este mai bună, pentru că acel conflict s-a desfășurat în modul în care s-a desfășurat și a fost rezolvat în favoarea cui a fost rezolvat. Nimeni nu se mai teme astăzi de un nou război global, de triumful total al dictatorilor sau de posibilitatea ca însăși civilizația umană să-și găsească sfârșitul. Lucrurile nu stăteau deloc astfel când a început Războiul Rece. Fiindcă, dincolo de toate pericolele, atrocitățile, costurile, problemele și compromisurile morale pe care le-a implicat, Războiul Rece – la fel ca și războiul civil din America – a fost o încercare absolut necesară, care a rezolvat niște chestiuni fundamentale o dată pentru totdeauna. Nu avem nici un motiv să regretăm că s-a încheiat. Dar dată fiind alternativa, nu prea avem motive nici să regretăm că a avut loc.

Războiul Rece a fost purtat în multe locuri, de-a lungul unei perioade întinse, la niveluri diferite și în moduri diferite. Orice încercare de a-i reduce desfășurarea exclusiv la rolul jucat de marile

puteri sau de marii conducători ar impieta asupra adevărului istoric. Orice încercare de a-l transforma într-o narațiune cronologică liniară ar produce un rezultat mediocru. Am ales, în schimb, să axez fiecare capitol pe o temă semnificativă; prin urmare, există zone unde se suprapun în timp și se mișcă de colo-colo în spațiu. Am mers, în funcție de cum am considerat necesar, de la general la particular și apoi invers. Și nu am ezitat să scriu dintr-o perspectivă care ia în considerare pe deplin modul în care a izbucnit și s-a încheiat Războiul Rece: a fost singura perspectivă pe care am considerat-o viabilă.

În sfârșit, aș vrea să-mi exprim recunoștința față de oamenii care au inspirat, înlesnit și așteptat cu răbdare această carte. Printre ei se numără, desigur, studenții mei, al căror interes constant pentru Războiul Rece îl susține pe al meu. De asemenea, îi sunt recunoscător lui Andrew Wylie, așa cum îi vor fi și generațiile viitoare de studenți, pentru sugestia de a acoperi mai mulți ani în cuvinte mai puține – și pentru faptul că i-a ajutat pe mai mulți dintre foștii mei studenți să-și publice propriile cărți. Scott Moyers, Stuart Proffitt, Janie Fleming, Victoria Klose, Maureen Clark, Bruce Gifffords, Samantha Johnson și colegii lor de la Penguin au fost deosebit de înțelegători în momentele în care am depășit termenele-limită și au demonstrat o eficiență remarcabilă în scoaterea acestei cărți, odată ce manuscrisul a fost gata. De asemenea, cartea nu ar fi putut fi scrisă fără Christian Ostermann și colegii săi din cadrul Cold War International History Project, a căror energie și minuțiozitate în strângerea documentelor din întreaga lume (chiar astăzi a sosit ultimul pachet de la arhivele din Albania) le-au fost atât de necesare tuturor istoricilor specialiști în Războiul Rece. Ultima, dar în nici un caz cea din urmă persoană căreia îi aduc mulțumirile mele este Tony Dorfman, cel mai bun redactor de carte și corector și cea mai bună soție din lume.

Dedicația comemorează una dintre cele mai mari figuri ale istoriei Războiului Rece – și un minunat prieten – a cărui biografie va trebui acum să o scriu eu.

J.L.G.
New Haven

LISTA HĂRȚILOR

Modificări teritoriale în Europa, 1939–1947 28

Germania și Austria divizate 38

Războiul din Coreea, 1950–1953 61

SUA și URSS. Alianțe și baze,
începutul anilor 1970 130-131

Orientul Mijlociu, 1967, 1979 262

Frământări în Orientul Apropiat, 1980 267

Uniunea Sovietică în 1980 279

Europa de după Războiul Rece 327

PROLOG

PREVIZIUNI

În 1946, un englez în vârstă de patruzeci și trei de ani, pe nume Eric Blair, închiria o casă la marginea lumii – o casă în care să-și aștepte moartea. Se afla în extremitatea nordică a insulei scoțiene Jura, la capătul unui drum amărât, inaccesibil cu mașina, fără telefon sau curent electric. Magazinul cel mai apropiat, singurul de pe insulă, se afla la vreo cincizeci de kilometri spre sud. Blair avea motivele lui pentru care-și dorea izolarea de lume. Extrem de îndurerat de moartea recentă a soției sale, suferea de tuberculoză și știa că în curând avea să înceapă să scuipe sânge. Țara sa își revenea cu greu după pierderile suferite pentru câștigarea unei victorii ce nu-i adusese nici siguranță, nici prosperitate, nici măcar asigurarea că libertatea va dura. Europa se împărțea în două tabere ostile și toată lumea părea hotărâtă să o urmeze. Era clar că, dată fiind posibilitatea folosirii bombelor atomice, orice alt război putea să însemne sfârșitul lumii. Iar el trebuia să-și termine romanul.

Titlul său era *1984*, o inversiune a anului în care l-a încheiat, și a apărut în Marea Britanie și Statele Unite în 1949, sub semnătura pseudonimului literar al lui Blair, George Orwell. Recenziile, scria *New York Times*, au fost „extrem de laudative", însă „strigătele de spaimă au fost mai puternice decât ropotele de aplauze"[1]. Nu era de mirare. *1984* evoca o perioadă, aflată la numai treizeci și cinci de ani distanță, în care regimurile totalitare triumfaseră pretutindeni. Orice formă de individualism era înăbușită, la fel și legea, etica,

creativitatea, claritatea exprimării, onestitatea privind adevărul istoric și chiar și dragostea – în afară, desigur, de dragostea pe care toată lumea era obligată să o simtă față de dictatorul asemănător lui Stalin, „Big Brother" (Fratele cel Mare), și de acoliții săi, care conduceau o lume aflată permanent în război. „Dacă vrei să vezi cum va arăta viitorul", i se spune eroului lui Orwell, Winston Smith, în timp ce era supus încă o dată unei serii de torturi îngrozitoare, „imaginează-ți un bocanc ce strivește o față de om – pentru totdeauna."[2]

Orwell a murit la începutul anului 1950 – într-un spital din Londra, nu pe insula sa –, conștient că romanul său îi impresionase și îi înspăimântase pe primii săi cititori. Cititorii care au urmat au reacționat în același mod. În epoca postbelică, *1984* a devenit cea mai convingătoare previziune din era postbelică a ceea ce putea să urmeze. Pe măsură ce anul 1984 se apropia, prin urmare, a fost imposibilă ignorarea comparațiilor cu anul imaginar al lui Orwell. Lumea nu era în întregime dominată de regimuri totalitare, însă multe regiuni erau conduse de dictatori. Pericolul războiului între Statele Unite și Uniunea Sovietică – două superputeri în locul celor trei, anticipate de Orwell – părea mai mare decât fusese timp de foarte mulți ani. Iar conflictul aparent permanent cunoscut drept „Războiul Rece", care începuse în timp ce Orwell era încă în viață, nu dădea nici un semn că s-ar apropia de sfârșit.

Însă apoi, în seara zilei de 16 ianuarie 1984, un actor, pe care Orwell l-ar fi recunoscut ca fiind unul dintre cei care jucase în filmele de pe vremea lui, a apărut la televizor în rolul său mai nou de președinte al Statelor Unite. Reputația lui Ronald Reagan până în momentul acela fusese aceea a unui neînfricat războinic în Războiul Rece. Acum însă îl aștepta un altfel de viitor:

> Imaginați-vă, pentru o clipă, că un Ivan și o Ania s-ar trezi la un moment dat, să spunem, într-o sală de așteptare sau într-un adăpost în mijlocul furtunii, cu un Jim și o Sally alături, și că n-ar exista nici o barieră de limbă care să-i împiedice să se cunoască. În momentul acela, ar începe oare să discute divergențele existente între guvernele țărilor din

care fac parte? Sau ar începe mai degrabă să vorbească despre copii și despre meseriile cu care își câștigă existența?... Poate că ar hotărî chiar să ia masa împreună curând. Mai presus de orice, ar demonstra încă o dată că oamenii obișnuiți nu provoacă războaie.[3]

A fost un îndemn neașteptat și cald ca umanitatea să învingă bocancii, dictatorii și mecanismul războiului. A pus în mișcare, în anul lui Orwell 1984, înlănțuirea de evenimente care avea să conducă la acest rezultat. La numai un an după discursul lui Reagan, un dușman înverșunat al totalitarismului a ajuns la putere în Uniunea Sovietică. În șase ani, controlul deținut de această țară asupra unei jumătăți din Europa se prăbușea. În opt, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste – țara care provocase sumbra profeție a lui Orwell cu atâția ani în urmă – înceta chiar să mai existe.

Toate acestea nu s-au petrecut pur și simplu pentru că Reagan a ținut un discurs sau pentru că Orwell a scris o carte: ceea ce urmează în această carte va demonstra cât de complicate au fost cauzele. Merită însă să se pornească de la previziuni, fiindcă ele arată speranțele și temerile oamenilor. Apoi istoria hotărăște care dintre ele prevalează.

NOTE

1. Michael Shelden, *Orwell: The Authorized Biography* (New York: Harper-Collins, 1991), p. 430. Informațiile despre ultimii ani din viața lui Orwell provin din ultimele capitole ale acestei cărți.
2. George Orwell, *1984* (New York: Harcourt Brace, 1949), p. 267.
3. Discurs radiotelevizat, ianuarie 16,1984, *Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan, 1984* (Washington: Government Printing Office, 1985), p. 45.

CAPITOLUL UNU

REÎNVIEREA FRICII

I-am așteptat cu toții să vină la mal. Le puteam vedea fețele. Arătau ca niște oameni obișnuiți. Ne imaginaserăm cu totul altceva. Ei bine, ei erau americanii!

LIUBOVA KOZINCENKA,
Armata Roșie, Divizia 58 de Gardă

Nu prea știam la ce să ne așteptăm din partea rușilor, dar când te uitai la ei cu atenție, îți era imposibil să vezi vreo diferență. Dacă i-ai fi îmbrăcat cu o uniformă americană, i-ai fi putut lua drept americani!

AL ARONSON,
Armata SUA, Divizia 69 Infanterie[1]

Acesta era modul în care se aștepta ca războiul să ia sfârșit: cu urale, strângeri de mâini, cu dans, băutură și multe speranțe. Toate se întâmplau pe data de 25 aprilie 1945, în orașul est-german Torgau de pe Elba, cu ocazia primei întâlniri a armatelor care se apropiau dinspre capetele opuse ale pământului, tăind în două Germania nazistă. Cinci zile mai târziu, Adolf Hitler își zbura creierii sub dărâmăturile ce reprezentau tot ceea ce mai rămăsese din Berlin. La numai o săptămână după aceea, germanii se predau necondiționat. Liderii Marii Alianțe victorioase, Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill și Iosif Stalin, își împărtășiseră deja propriile strângeri de mână, toasturi și speranțe pentru o lume mai bună, cu

ocazia a două reuniuni la nivel înalt din timpul războiului – la Teheran în noiembrie 1943 și la Ialta, în februarie 1945. Cu toate acestea, gesturile ar fi fost neînsemnate, dacă trupele pe care le comandau n-ar fi fost în măsură să sărbătorească pe cont propriu, într-un mod mult mai furtunos, acolo unde conta cu adevărat: pe liniile frontului de pe un câmp de luptă de pe care inamicul acum dispărea.

În cazul ăsta, de ce armatele s-au apropiat extrem de precaute una de alta la Torgau, ca și cum s-ar fi așteptat să întâlnească niște extratereștri? De ce asemănările pe care le-au constatat au părut atât de surprinzătoare – și de liniștitoare? De ce, în ciuda acestora, comandanții lor au insistat asupra unor ceremonii separate de celebrare a capitulării, una pentru frontul vestic la Reims, în Franța, pe 7 mai, și o alta pentru frontul estic, în Berlin, pe 8 mai? De ce au încercat autoritățile sovietice să înăbușe demonstrațiile proamericane spontane care au izbucnit în Moscova după anunțul oficial al capitulării Germaniei? De ce autoritățile americane, pe durata săptămânii ce a urmat, au suspendat în mod brusc cea mai mare parte a ajutoarelor prevăzute de Acordul Lend-Lease către URSS și după aceea le-au reluat? De ce consilierul-cheie al lui Roosevelt, Harry Hopkins, care jucase un rol decisiv în desăvârșirea Marii Alianțe în 1941, a trebuit să plece în grabă la Moscova, la șase săptămâni după moartea șefului său, pentru a încerca să o salveze? De ce, din această cauză, câțiva ani mai târziu, Churchill avea să-și intituleze memoriile referitoare la aceste evenimente *Triumph and Tragedy (Triumf și Tragedie)?*

Răspunsul la toate aceste întrebări este, în mare măsură, același: anume că războiul fusese câștigat de o coaliție ai cărei principali membri se aflau deja în război – cel puțin ideologic și geopolitic, dacă nu militar – unii împotriva celorlalți. Chiar dacă Marea Alianță triumfase în primăvara anului 1945, succesul său depinsese întotdeauna de urmărirea unor obiective compatibile de către sisteme incompatibile. Tragedia consta în faptul că victoria avea să le ceară învingătorilor să înceteze să mai fie ceea ce erau, sau să

renunțe la multe din ceea ce speraseră că vor obține prin participarea la război.

I

Dacă ar fi existat un extraterestru pe malurile Elbei în aprilie 1945, el, ea sau forma de viață respectivă ar fi putut într-adevăr să detecteze asemănări de suprafață între armatele rusești și americane care s-au întâlnit acolo, la fel ca și între societățile din care ele proveneau. Atât Statele Unite cât și Uniunea Sovietică luaseră naștere prin revoluție. Ambele îmbrățișaseră ideologii cu aspirații globale: ceea ce funcționa acasă, consideraseră liderii lor, avea să funcționeze și pentru restul lumii. Ambele, ca state continentale, înaintaseră peste niște frontiere vaste: erau, în acel moment, prima și respectiv a treia țară ca mărime din lume. La fel, ambele intraseră în război în urma unui atac-surpriză: invazia germană asupra Uniunii Sovietice, care începuse pe 22 iunie 1941, și respectiv atacul japonezilor de la Pearl Harbor, de pe 7 decembrie 1941, pe care Hitler îl folosise ca pretext pentru a declara război împotriva Statelor Unite, patru zile mai târziu. Cu toate acestea, cam la atât se rezumau similitudinile. Diferențele, așa cum ar fi putut să-și dea seama rapid orice observator pământean, erau mult mai mari.

Revoluția americană, ce avusese loc cu mai bine de un secol și jumătate în urmă, reflecta o neîncredere profundă în autoritatea centralizată. Libertatea și dreptatea, asupra cărora insistaseră întemeietorii săi, puteau să se instaureze numai dacă erau impuse. Datorită unei constituții ingenioase, a izolării geografice față de potențialii dușmani și a înzestrării magnifice cu resurse naturale, americanii reușiseră să-și consolideze un stat extraordinar de puternic, fapt ce devenise evident pe durata celui de-al Doilea Război Mondial. Reușiseră însă să o facă prin restricționarea severă a capacității guvernului lor de a controla viața de zi cu zi, fie prin răspândirea ideilor, fie prin organizarea economiei sau prin modul de abordare a politicii. În ciuda legalității sclaviei, a exterminării

aproape totale a populației indigene și a persistenței discriminării rasiale, sexuale și sociale, cetățenii Statelor Unite puteau să considere, în mod justificat, în 1945, că trăiesc în cea mai liberă societate de pe fața pământului.

Revoluția bolșevică, deși avusese loc cu numai un sfert de secol înainte, implicase în mod contrastant adoptarea unei autorități concentrate, ca mijloc de înfrângere a dușmanilor de clasă și de consolidare a unei baze din care o revoluție proletară avea să se răspândească pe întreg cuprinsul lumii. Karl Marx susținea, în *Manifestul Partidului Comunist* din 1918, că se puseseră în mișcare capitaliștii promotori ai industrializării, extinzându-se și în același timp exploatând clasa muncitoare, care mai devreme sau mai târziu avea să-și scuture jugul. Nemulțumit să mai stea să aștepte să se întâmple asta, Vladimir Ilici Lenin a căutat să accelereze cursul istoriei în 1917, preluând controlul Rusiei, și impunând marxismul aici, chiar dacă statul nu a reușit să confirme previziunea conform căreia o revoluție putea să aibă loc numai într-o societate industrializată avansată. Stalin, în schimb, a rezolvat această problemă prin remodelarea Rusiei astfel încât să se potrivească ideologiei marxist-leniniste: a obligat o națiune predominant agrară, cu puține tradiții în domeniul libertății, să devină o națiune puternic industrializată, fără nici un fel de libertate. Drept consecință, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste era, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, cea mai autocrată societate de pe fața pământului.

Dacă națiunile învingătoare erau cât se poate de diferite, același lucru se putea spune și despre războaiele pe care le purtaseră din 1941 până în 1945. Statele Unite se luptaseră separat, dar în același timp – împotriva japonezilor în Pacific și a nemților în Europa –, însă suferiseră un număr extrem de redus de pierderi: sub 300 000 de americani au murit în toate teatrele de luptă. Aflată, din punct de vedere geografic, la o distanță apreciabilă de locurile în care se purtau luptele, țara lor nu se confruntase cu nici un atac semnificativ, cu excepția celui inițial, de la Pearl Harbor. Împreună cu aliatul său, Marea Britanie (care a înregistrat în jur de 357 000 de morți), Statele Unite fuseseră în măsură să aleagă unde, când și în ce condiții aveau

să lupte, ceea ce diminuase considerabil costurile și riscurile bătăliilor. Spre deosebire de britanici însă, americanii ieșiseră din război cu o economie înfloritoare: costurile războiului duseseră la dublarea produsului intern brut, în mai puțin de patru ani. Dacă s-ar fi putut vreodată considera că un război poate fi și „bun", atunci pentru Statele Unite el se apropiase de această definiție.

Uniunea Sovietică nu se bucurase de asemenea avantaje. Dusese un singur război, dar acesta fusese, după cum se poate demonstra, cel mai devastator din toată istoria sa. Cu orașele, orășelele și zona rurală distruse, cu industria ruinată și mutată în grabă dincolo de Urali, singura opțiune, în afară de a se preda, era o rezistență disperată, pe terenul și în circumstanțele alese de inamic. Este de notorietate faptul că pierderile în rândul civililor și al militarilor sunt inexacte, dar este probabil ca 27 de milioane de cetățeni sovietici să fi murit ca rezultat direct al războiului – aproximativ de 90 de ori numărul americanilor căzuți. Nici că s-ar fi putut plăti un preț mai mare pentru victorie: URSS era, în 1945, un stat zdruncinat și afectat ce avusese norocul să supraviețuiască. Războiul, după cum își amintea un observator contemporan, era „cea mai înfiorătoare, dar și cea mai plină de mândrie amintire a poporului rus"[2].

Oricum, când venise timpul să se contureze acordul postbelic, învingătorii aveau mult mai multe în comun decât ar putea sugera aceste asimetrii. Statele Unite nu făcuseră nici un fel de promisiune de a renunța la tradiția de lungă durată de a sta departe de problemele europene – Roosevelt mersese până într-acolo încât îl asigurase pe Stalin, la Teheran, că trupele americane se vor întoarce acasă într-un interval de doi ani de la terminarea războiului.[3] Dată fiind situația dificilă a anilor 1930, nu putea în același timp să existe nici o garanție că înflorirea economică din timpul războiului va continua sau că democrația avea să prindă iarăși rădăcini, dincolo de țările relativ puține în care încă mai exista. Faptul clar că americanii și britanicii nu l-ar fi învins pe Hitler fără ajutorul lui Stalin însemna că al Doilea Război Mondial era o victorie numai asupra fascismului – nu și asupra regimurilor autocrate sau ale perspectivelor de viitor ale acestora.

Între timp, Uniunea Sovietică dispunea de beneficii semnificative, în ciuda pierderilor imense suferite. Deoarece făcea parte din Europa, forțele sale militare nu aveau să se retragă de acolo. Economia sa centralizată se dovedise capabilă a susține o rată de angajare deplină, pe când democrațiile capitaliste dăduseră greș, în această privință, în perioada antebelică. Ideologia sa se bucura de un respect lărgit în Europa, deoarece comuniștii de acolo conduseseră pe larg rezistența împotriva germanilor. În sfârșit, povara disproporționată a Armatei Roșii, ce luase naștere din înfrângerea lui Hitler, îi dădea URSS dreptul moral la o influență substanțială, poate chiar decisivă, în conturarea acordului postbelic. Era cel puțin la fel de ușor de crezut, în 1945, că regimurile comuniste autocrate reprezentau o perspectivă viabilă pentru viitor, cel puțin în aceeași măsură ca și capitalismul democratic.

Uniunea Sovietică avea și un alt avantaj, anume acela că, în rândul țărilor învingătoare, era singura care după război ieșise la lumină cu o conducere deja verificată în practică. Moartea lui Roosevelt, pe 12 aprilie 1945, îl catapultase pe neexperimentatul și mai puțin avizatul său vicepreședinte, Harry S. Truman, la Casa Albă. Trei luni mai târziu, neașteptata înfrângere a lui Churchill în urma alegerilor generale din Marea Britanie îl făcuse prim-ministru pe mai puțin impozantul lider al Partidului Laburist, Clement Attlee. Spre deosebire de cele două state, Uniunea Sovietică îl avea pe Stalin, conducătorul său incontestabil încă din 1929, omul care-și refăcuse țara și care mai apoi o condusese către victorie în al Doilea Război Mondial. Abil, șiret, impozant și, după toate aparențele, consecvent, dictatorul de la Kremlin știa ce voia în era postbelică. Truman, Attlee și națiunile pe care le conduceau păreau mult mai puțin siguri de acest lucru.

II

Așadar, *ce voia* Stalin? Este normal să începem cu el, deoarece dintre cei trei lideri postbelici, numai el avusese răgazul, în timp

ce-și păstra autoritatea, să ia în considerație și să-și stabilească prioritățile. În vârstă de șaizeci și cinci de ani la sfârșitul războiului, omul care conducea Uniunea Sovietică era, din punct de vedere fizic, extenuat, înconjurat de lingăi, singur în plan personal – dar încă ferm, și chiar mai înspăimântător ca înainte, ținând totul sub control. Mustața sa stufoasă, dinții decolorați, fața ciupită de vărsat și ochii galbeni, își amintea un diplomat american, „îi dădeau aspectul unui bătrân tigru, brăzdat de cicatrici... Un vizitator neavertizat n-ar fi ghicit niciodată câtă chibzuință, ambiție, dragoste de putere, gelozie, cruzime și răzbunare se ascundeau în spatele acestei înfățișări dezagreabile"[4]. Printr-o serie de epurări din timpul anilor 1930, Stalin își eliminase, de multă vreme, toți rivalii. Subordonații săi știau că o simplă ridicare din sprâncene sau un pocnet din degete putea să facă diferența între viață și moarte. Incredibil de scund – numai un metru șaizeci și trei centimetri – acest bătrânel burtos era, cu toate astea, un colos, călare pe un stat colosal.

Țelurile postbelice ale lui Stalin constau în siguranța propriei persoane, a regimului său, a țării și ideologiei sale, exact în această ordine. Căuta să se asigure că nici un fel de provocări interne n-ar fi putut vreodată să-i pună în pericol dominația personală și că nici un fel de amenințări externe n-ar fi putut vreodată să-i supună țara vreunui risc. Interesele comuniștilor din toată lumea, oricât de admirabile ar fi fost, n-aveau niciodată să fie mai importante decât prioritățile statului sovietic, așa cum le hotărâse el. Narcisismul, paranoia și puterea absolută se regăseau, toate, în personalitatea lui Stalin[5]: în sânul Uniunii Sovietice și al mișcării comuniste internaționale, era extrem de temut – dar și venerat pe scară largă.

Era normal, credea Stalin, ca sângele vărsat și cheltuielile din timpul războiului să determine, în mare măsură, cine și ce dobândește după război: Uniunea Sovietică, așadar, trebuia să obțină foarte mult.[6] Nu numai că avea să-și redobândească teritoriile pierdute în favoarea nemților pe durata celui de-al Doilea Război Mondial, dar avea să păstreze și teritoriile acaparate ca urmare a pactului de „nonagresiune" oportunist și fără proiecție pe termen

lung, pe care Stalin îl încheiase cu Hitler, în august, 1939 – porțiuni din Finlanda, Polonia și România, plus toate statele baltice. Avea să ceară ca statele de dincolo de aceste frontiere extinse să rămână în sfera de influență a Moscovei. Avea să urmărească concesii teritoriale în detrimentul Iranului și Turciei (incluzând controlul strâmtorilor turcești), precum și bazele navale din Marea Mediterană. În sfârșit, avea să pedepsească Germania înfrântă și devastată prin ocupație militară, exproprierea proprietăților, plăți reparatorii și transformare ideologică.

Aici însă, Stalin se confrunta cu o dilemă dureroasă. Pierderile disproporționate din timpul războiului poate că i-ar fi dat dreptul Uniunii Sovietice la beneficii postbelice disproporționate, însă tot ele văduviseră, în același timp, țara de puterea necesară asigurării acelor beneficii în mod unilateral. URSS avea nevoie de pace, de asistență economică și de consimțământul diplomatic al foștilor săi aliați. În plus, nu exista nici o alternativă, pentru moment, în afară de căutarea, în continuare, a cooperării americanilor și britanicilor: așa cum ei depinseseră de Stalin pentru a-l înfrânge pe Hitler, așa depindea Stalin acum de o bunăvoință continuă a anglo-americanilor, dacă voia să-și atingă obiectivele postbelice la un preț rezonabil. Așadar, el nu voia nici un război propriu-zis și nici un război rece.[7] Însă dacă avea să fie destul de abil pentru a evita aceste alternative, era cu totul o altă problemă.

Modul în care Stalin își percepea aliații din timpul războiului și obiectivele postbelice *ale acestora* se baza mai mult pe dorințe deșarte decât pe o evaluare plină de acuratețe a priorităților, așa cum erau ele văzute la Washington și Londra. Aici era vorba de influența ideologiei marxist-leniniste asupra lui, căci iluziile sale luaseră naștere din aceasta. Cea mai importantă era convingerea, ce exista încă de pe vremea lui Lenin, conform căreia capitaliștii nu vor fi niciodată în măsură să coopereze unii cu alții pentru foarte mult timp. Lăcomia lor inerentă – impulsul irezistibil de a plasa profiturile deasupra politicii – urma să triumfe mai devreme sau mai târziu, lăsându-i pe comuniști să aibă nevoie numai de răbdare

în așteptarea autodistrugerii adversarilor. „Alianța dintre noi și factiunea democratică a capitaliștilor are succes, căci acesta din urmă a făcut tot posibilul să împiedice dominația lui Hitler", comenta Stalin când războiul se apropia de final. „În viitor, ne putem întoarce în orice moment împotriva acestei factiuni a capitaliștilor."[8]

Această idee a crizei din cadrul capitalismului chiar era, într-o oarecare măsură, plauzibilă. Primul Război Mondial, la urma urmei, fusese un război între capitaliști; astfel, el asigurase apariția primului stat comunist din lume. Marea recesiune economică lăsase statele capitaliste să se zbată mai mult pentru a se salva ele însele decât pentru a salva economia globală sau pentru a menține acordul postbelic: drept urmare, apăruse Germania nazistă. Odată cu sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Stalin credea că urma să reapară criza economică. Capitaliștii urmau atunci să aibă nevoie de Uniunea Sovietică mai mult decât avea aceasta din urmă să aibă nevoie de statele capitaliste. Acesta este motivul pentru care aștepta, plin de convingere, ca Statele Unite *să împrumute* Uniunii Sovietice mai multe miliarde de dolari pentru reconstrucție: căci altfel, americanii n-ar fi fost în măsură să găsească piețe de desfacere pentru produsele lor, pe durata apropiatului faliment global.[9]

Tot astfel, urma ca și cealaltă superputere capitalistă, Marea Britanie – a cărei slăbiciune Stalin o subestimase în mod constant – să rupă, mai devreme sau mai târziu, relațiile cu aliatul său american, din pricina rivalităților de ordin economic. „Inevitabilitatea războaielor dintre țările capitaliste rămâne viabilă", insista el, „cel târziu până în 1952."[10] Astfel, din perspectiva lui Stalin, pe termen lung, forțele istoriei urmau să compenseze catastrofa celui de-al Doilea Război Mondial ce se abătuse asupra Uniunii Sovietice. Nu era nevoie de o confruntare directă cu americanii și britanicii în vederea realizării obiectivelor sale. Putea pur și simplu să aștepte ca și capitaliștii să înceapă să se certe între ei, iar europenii, dezgustați, să îmbrățișeze ca alternativă comunismul.

MODIFICĂRI TERITORIALE
ÎN EUROPA
1939–1947
Anexate de URSS
Anexate de Polonia
Anexate de Iugoslavia
Date Bulgariei
Petsamo
Murmansk
Marea Albă
Golful Botnic
FINLANDA
NORVEGIA
Porkkala-udd (leased to Russia)
Helsinki
Lacul Ladoga
Golful Finic
Leningrad
Oslo
Stockholm
Talinn
ESTONIA
Marea Baltică
SUEDIA
Moscova
Riga
LETONIA
0 Mile 100 200
0 Kilometri 200
DANEMARCA
Copenhaga
Kaliningrad (Koningsberg)
LITUANIA
Kaunas
Gdansk (Danzig)
Minsk
PRUSIA ORIENTALĂ
UNIUNEA SOVIETICĂ
Szczecin (Stettin)
Berlin
GERMANIA DE EST
Varșovia
POLONIA DE EST
POLONIA
Kiev
GERMANIA
Wroclaw (Breslau)
Praga
Cracovia
NORDUL BUCOVINEI
CEHOSLOVACIA
Bratislava
Viena
Budapesta
RUTENIA SUBCARPATICĂ
BASARABIA
Odessa
ELVEȚIA
AUSTRIA
UNGARIA
Trieste
VENEZIA GIULIA
ROMÂNIA
ITALIA
Belgrad
București
Marea Neagră
IUGOSLAVIA
Dobrogea
BULGARIA
Marea Adriatică
Sofia
Roma
Tirana
Istanbul
ALBANIA
TURCIA
Marea Mediterană
GRECIA
© 2005 Jeffrey L. Ward

Așadar, țelul lui Stalin nu era acela de a restabili o balanță a puterii din Europa, cât mai degrabă de a domina acest continent la fel de mult pe cât căutase Hitler s-o facă. Recunoștea, într-un comentariu meditativ, dar totodată extrem de relevant, din 1947, că „dacă Churchill n-ar fi amânat cu un an deschiderea celui de-al doilea front în nordul Franței, Armata Roșie ar fi venit către Franța. ... [Noi] am cochetat cu ideea ajungerii la Paris".[11] Spre deosebire de Hitler însă, Stalin nu urma nici un fel de orar fix. Salutase debarcările din Ziua Z, în ciuda faptului că acestea aveau să împiedice Armata Roșie să ajungă în Europa de Vest prea curând: înfrângerea Germaniei era prima prioritate. Pe de altă parte, nici nu renunțase la diplomație în încercarea de a-și atinge obiectivele, în primul rând pentru că se așteptase – cel puțin pentru un timp – la cooperarea americanilor pentru îndeplinirea lor. Nu spusese Roosevelt că Statele Unite se vor abține de la a-și căuta propria sferă de influență în Europa? Stalin avea, așadar, o viziune măreață: obținerea pe cale pașnică, dar net determinată istoric, a dominației clare asupra Europei. Era însă, în același timp, și o viziune eronată și imperfectă, căci nu reușea să țină cont de obiectivele postbelice în derulare ale Statelor Unite.

III

Ce doreau americanii după război? Fără îndoială tot securitate, dar, spre deosebire de Stalin, erau mult mai puțin siguri de ceea ce vor trebui să facă pentru a o obține. Motivul avea de-a face cu situația dificilă în care-i pusese cel de-al Doilea Război Mondial: anume că Statele Unite nu puteau să continue să servească drept model pentru restul lumii dacă rămâneau separate față de restul lumii.

De-a lungul celei mai lungi perioade din istoria lor, americanii încercaseră să facă asta. Nu fusese necesar să-și facă prea multe griji în legătură cu securitatea, căci oceanele îi separaseră de toate celelalte state care ar fi putut să le provoace vreun rău.

Independența lor față de Marea Britanie rezultase, după cum anticipase Thomas Paine, în 1776, că se va întâmpla, din faptul că era puțin plauzibil ca „un continent [să poată] fi guvernat la infinit de o insulă"[12]. În ciuda superiorității lor navale, britanicii nu fuseseră niciodată în măsură să trimită o putere militară suficientă la aproape 3 000 de mile marine depărtare pentru a-i menține pe americani în cadrul imperiului sau pentru a-i împiedica să domine continentul nord-american. Perspectiva că alți europeni ar fi putut-o face era și mai puțin probabilă, căci guvernele succesive de la Londra ajunseseră la acorduri cu americanii, în care se stipula că nu mai urma să aibă loc nici o colonizare în emisfera vestică. Statele Unite se bucurau, așadar, de luxul menținerii unei vaste sfere de influență, fără să-și asume riscul că, procedând în acest mod, va afecta interesele vreunei alte mari puteri.

Americanii urmăreau însă o influență globală în domeniul ideilor: Declarația de Independență avansase, la urma urmei, teoria radicală că *toți oamenii* sunt născuți egali. Cu toate acestea, nu făcuseră nici un efort, pe durata primelor paisprezece decenii de independență, să îmbunătățească ceva în legătură cu această afirmație. Statele Unite aveau să servească drept exemplu; restul lumii trebuia să decidă cum și sub ce circumstanțe li se va alătura. „SUA este binevoitoare față de libertatea și independența tuturor", proclama secretarul de Stat John Quincy Adams în 1821, însă „le asigură și le apără numai pe ale sale."[13] Astfel că, în ciuda unei ideologii internaționale, practicile americane erau izolaționiste: națiunea încă nu ajunsese la concluzia că securitatea sa impunea transplantarea principiilor sale. Politica sa externă și militară era mult mai puțin ambițioasă decât cele la care te-ai fi așteptat de la o națiune de o asemenea mărime și putere.

Numai prin prisma Primului Război Mondial au ieșit Statele Unite din acest tipar. Îngrijorat că Germania imperială ar putea învinge Marea Britanie și Franța, Woodrow Wilson și-a convins compatrioții că sistemul militar american ar putea deveni necesar pentru a reface balanța europeană a puterii – dar a justificat până și acest obiectiv geopolitic în termeni ideologici. Lumea, insistase el,

trebuia transformată într-o lume „sigură pentru democrație"[14]. Wilson mersese și mai departe, până la a propune ca fundament al unui acord de pace o Ligă a Națiunilor ce avea să impună asupra tuturor țărilor regimul statului de drept pe care țările, la rândul lor – cel puțin cele mai civilizate –, trebuiau să-l impună individual cetățenilor lor. Ideea că acela care e puternic are întotdeauna dreptate, spera el, avea să dispară.

Atât viziunea, cât și echilibrul refăcut s-au dovedit însă premature. Victoria din Primul Război Mondial nu făcuse din Statele Unite o putere globală; în schimb, le confirmase marii majorități a americanilor pericolele supraangajării. Planurile lui Wilson pentru organizația de securitate colectivă de după război ajunseseră mult mai departe decât locurile unde erau gata să meargă compatrioții săi. Între timp, dezamăgirea suferită din pricina aliaților – împreună cu intervenția militară prost plănuită și lipsită de entuziasm a lui Wilson împotriva bolșevicilor din Siberia și din Rusia de Nord, în 1918–1920 – transformase roadele victoriei în multă amărăciune. Condițiile de peste hotare încurajaseră revenirea la izolaționism: inechitățile percepute ale tratatului de pace de la Versailles, începutul unei recesiuni globale și ulterior apariția statelor cotropitoare din Europa și Asia de Est, toate îi convinseseră pe americani că ar fi mai bine pentru ei să evite cu desăvârșire implicările în plan internațional. Era un exemplu foarte neobișnuit din partea unui stat puternic *de declinare* a oricăror responsabilități dincolo de granițele sale.

După ce a ajuns la Casa Albă în 1933, Franklin D. Roosevelt a depus eforturi susținute – chiar dacă adesea indirecte – pentru a da Statelor Unite un rol mult mai activ în politica lumii. Nu a fost ușor: „Am senzația clar că încerc să caut pe bâjbâite o ușă într-un perete compact."[15] Chiar și după ce Japonia începuse războiul cu China în 1937, iar cel de-al Doilea Război Mondial izbucnise în Europa în 1939, Roosevelt făcuse un progres relativ în a-și convinge națiunea că Wilson avusese dreptate: anume că securitatea sa putea fi amenințată de ceea ce se întâmpla de cealaltă parte a globului. Avea să fie nevoie de evenimentele zguduitoare

ale anilor 1940–1941 – căderea Franței, bătălia pentru Anglia și, după toate astea, atacul japonezilor asupra Pearl Harbor – pentru a se ajunge la reangajarea americanilor în misiunea de restabilire a echilibrului puterii dincolo de emisfera vestică. „Am profitat de greșelile noastre din trecut", promitea președintele în 1942. „De data asta vom ști cum să folosim pe deplin victoria."[16]

Roosevelt a avut patru priorități majore pe timpul războiului. Prima a fost cea a susținerii aliaților – în principal a Marii Britanii, a Uniunii Sovietice și (mai puțin încununată de succes) a Chinei naționaliste –, deoarece nu exista altă cale de a obține victoria: Statele Unite nu puteau să lupte singure împotriva Germaniei și a Japoniei. A doua a constat în întărirea cooperării aliate în vederea conturării acordului postbelic, căci în lipsa acestuia ar fi existat doar o perspectivă vagă a unei păci de durată. A treia a avut de-a face cu natura acelui acord. Roosevelt se așteptase ca aliații săi să subscrie și să susțină acel tratat care urma să înlăture cele mai probabile cauze ale războaielor viitoare. Asta însemna o organizație nouă de securitate colectivă, învestită cu puterea de a împiedica și, dacă era necesar, de a reprima orice agresiune, ca și un sistem economic global reactivat, capabil să prevină o nouă recesiune globală. În sfârșit, acordul trebuia să fie „vandabil" poporului american: Roosevelt nu avea să repete greșeala lui Wilson de a duce națiunea dincolo de locurile în care era pregătită să se ducă. În plus, n-avea să existe nici un fel de revenire la izolaționism după al Doilea Război Mondial. Însă Statele Unite nu erau pregătite – mai mult decât era Uniunea Sovietică – să accepte o lume postbelică asemănătoare celei precedente.

În încheiere, câteva cuvinte despre obiectivele britanicilor. Acestea erau, după cum le definea Churchill, mult mai simple: să supraviețuiască cu orice preț, chiar dacă asta însemna renunțarea la conducerea coaliției anglo-americane în favoarea Washingtonului, chiar dacă asta echivala cu slăbirea Imperiului Britanic, chiar dacă asta însemna și colaborarea cu Uniunea Sovietică, un regim pe care mai tânărul Churchill îl voia stârpit, în urma Revoluției Bolșevice.[17] Britanicii urmau să încerce să-i influențeze pe americani pe cât era

posibil – aspiraseră la rolul jucat de greci, ca îndrumători ai noilor romani –, dar sub nici o formă ei nu erau dispuși să ajungă într-o stare conflictuală cu americanii. Așteptările lui Stalin legate de o Mare Britanie independentă, capabilă de a se opune Statelor Unite și chiar de a intra în război cu SUA, li s-ar fi părut cu adevărat bizare celor care concepuseră și dirijaseră marea strategie britanică din timpul războiului și din anii de după.

IV

Având în vedere aceste priorități, ce perspective existau pentru un acord după al Doilea Război Mondial care să păstreze Marea Alianță? Fără îndoială că Roosevelt, Churchill și Stalin speraseră că va exista: nimeni nu-și dorea inamici noi atât de curând după ce reușiseră să-i înfrângă pe cei vechi. Dar coaliția lor fusese, încă de la început, atât un mijloc de cooperare în vederea înfrângerii Axei, cât și un instrument prin care fiecare din învingători căutase să se poziționeze astfel încât să dobândească un maxim de influență în lumea postbelică. Nici că se putea altfel: în ciuda considerațiilor publice ale Marelui Triumvirat, conform cărora politica era suspendată pe tot parcursul războiului, nici unul dintre ei nu crezuse asta și nici nu căutase să practice acest principiu. Ceea ce făcuseră însă – comunicări și discuții în mare parte ascunse publicului larg – a fost să încerce să reconcilieze obiectivele politice divergente în timp ce căutau să urmeze o sarcină militară comună. În cea mai mare parte au eșuat, și tocmai acest eșec a stat la baza Războiului Rece. Problematica majoră se materializa după cum urmează:

Al doilea front și o pace separată. Făcând abstracție de înfrângerea în sine, cea mai mare temere a anglo-americanilor fusese că Uniunea Sovietică ar putea încă o dată să facă un aranjament cu Germania nazistă, cum făcuse în 1939, ceea ce ar fi lăsat porțiuni extinse din Europa pe mâini dictatoriale – de unde importanța pe care Roosevelt și Churchill o dăduseră menținerii

Uniunii Sovietice în război. Asta însemna asigurarea întregului ajutor posibil sub formă de hrană, haine și armament, chiar dacă prin mijloace disperate și cu costuri majore: trimiterea de convoaie către Murmansk și Arhanghelsk, evitând submarinele germane, nu fusese o misiune ușoară. De asemenea, însemna necontestarea cererilor lui Stalin legate de redobândirea teritoriilor pierdute, în ciuda faptului paradoxal că unele dintre acestea – statele baltice, Polonia de est, părți din Finlanda și România – căzuseră sub influență sovietică numai ca rezultat al pactului lui cu Hitler. În cele din urmă, anticiparea planurilor de pace separată însemna crearea unui al doilea front pe continentul european, imediat ce era posibil din punct de vedere militar, cu toate că la Londra și Washington asta însemna o amânare, până când succesul avea să pară probabil la niște costuri acceptabile.

Drept consecință, al doilea front – pentru o mai mare acuratețe, *fronturi secundare* – s-au materializat destul de lent, fapt ce i-a enervat pe rușii aflați în impas, cărora le lipsise luxul minimizării pierderilor. Primul s-a concretizat în Africa de Nord, ocupată de regimul de la Vichy, unde forțele americane și britanice au ajuns în noiembrie 1942; invaziile Siciliei și sudului Italiei au urmat în vara anului 1943. Însă de-abia în iunie 1944, prin debarcările din Normandia, operațiunile militare anglo-americane au început să degreveze și să preia din presiunea semnificativă ce apăsa Armata Roșie, care de mult timp schimbase în întregime cursul bătăliei pe frontul de est, iar acum îi împingea pe nemți în afara Uniunii Sovietice. Stalin și-a felicitat aliații pentru succesul Zilei Z, dar au rămas suspiciunile conform cărora acea întârziere fusese deliberată, pentru a lăsa ca greul luptei să cadă, în mod disproporționat, pe umerii URSS.[18] Planul, după cum avea să scrie mai târziu un analist sovietic, fusese ca Statele Unite să se implice „numai în ultimul minut, când puteau foarte ușor să influențeze rezultatul războiului, asigurându-și complet interesele"[19].

Importanța politică a acestor fronturi secundare era cel puțin la fel de mare ca și semnificația lor în plan militar, pentru că existența lor însemna că americanii și britanicii aveau să participe, alături de

Uniunea Sovietică, la capitularea și ocuparea Germaniei și a statelor sale satelit. Mai mult din comoditate decât din alte cauze, comandamentul militar anglo-american i-a exclus pe ruși de la acest proces când Italia a capitulat, în septembrie 1943. Asta i-a asigurat lui Stalin o scuză pentru ceea ce probabil că ar fi făcut oricum, anume să le conteste americanilor și britanicilor atribuirea vreunui rol important în ocuparea României, Bulgariei și Ungariei, atunci când Armata Roșie a intrat în aceste teritorii în 1944–1945.

Stalin și Churchill căzuseră de acord destul de repede, în octombrie 1944, asupra faptului că Uniunea Sovietică ar trebui să aibă o influență predominantă în aceste țări, în schimbul unei recunoașteri a preponderenței britanice din Grecia. Totuși, mai în profunzime, îngrijorările persistau. Roosevelt a protestat că nu fusese consultat asupra înțelegerii dintre Stalin și Churchill, iar în momentul în care britanicii și americanii au început negocierile privind capitularea armatelor germane în nordul Italiei în primăvara anului 1945, reacția lui Stalin a fost una aproape de panică: ar putea să existe un aranjament, și-a avertizat comandanții din armată, prin care nemții ar înceta să mai lupte în vest în timp ce ar continua să reziste în est.[20] Astfel, și-a dezvăluit cele mai profunde temeri legate de o pace separată. Faptul că îi credea pe propriii aliați capabili de încheierea unei păci separate tardive arăta cât de puțin îl liniștiseră aceste fronturi secundare – și cât de puțină încredere era pregătit să manifeste.

Sferele de influență. O împărțire a Europei în sfere de influență – după cum sugera înțelegerea dintre Churchill și Stalin – avea să le lase europenilor posibilități minime de a-și hotărî viitorul: ăsta era motivul principal al îngrijorării lui Roosevelt. Oricât de mult și-ar fi justificat războiul față de el însuși în legătură cu echilibrul puterii, îl explicase poporului american – cum ar fi făcut-o Wilson – ca pe o luptă pentru autodeterminare. Churchill fusese de acord cu asta, în 1941, prin acceptarea Cartei Atlanticului, reformularea principiilor wilsoniene făcută de Roosevelt. Prin urmare, un obiectiv anglo-american major era cel al reconcilierii acestor idealuri cu pretențiile

teritoriale ale lui Stalin, și în aceeași măsură cu insistența sa privind o sferă de influență ce avea să asigure prezența țărilor „prietene" de-a lungul granițelor postbelice ale Uniunii Sovietice. Roosevelt și Churchill exercitaseră în mod repetat presiuni asupra lui Stalin pentru a permite alegeri libere în statele baltice, Polonia și peste tot în Europa de Est. La Conferința de la Ialta, acesta a fost de acord să procedeze astfel, dar fără cea mai mică intenție de a-și onora angajamentul luat. „Stai liniștit", își asigura el ministrul de Externe, Viaceslav Molotov. „Putem să implementăm ulterior măsurile astea în felul nostru. Miezul problemei este corelarea forțelor."[21]

Astfel că Stalin și-a obținut teritoriile și sfera de influență dorite: granițele Uniunii Sovietice se mutau cu câteva sute de kilometri către vest, iar Armata Roșie a instalat regimuri slugarnice în restul Europei de Est. Nu erau încă toate regimuri comuniste – liderul de la Kremlin era, pentru moment, flexibil asupra acestui lucru –, dar nici unul nu putea să nu accepte proiecția influenței sovietice exercitată în centrul Europei. Americanii și britanicii speraseră că vor obține un rezultat diferit: unul prin care est-europenii, îndeosebi polonezii – primele victime ale Germaniei din al Doilea Război Mondial – aveau să-și aleagă propriile guverne. Cele două poziții ar fi putut reconciliate dacă toți est-europenii ar fi fost pregătiți să aleagă niște conducători care ar fi îndeplinit cerințele Moscovei, fapt pe care Finlanda și Cehoslovacia îl făcuseră într-adevăr. Polonia însă nu prea putea urma această cale, din cauza faptului că acțiunile lui Stalin eliminaseră, de multă vreme, orice posibilitate ca un guvern polonez slugarnic față de Uniunea Sovietică să poată obține sprijinul popular.

Ofensele includeau Pactul nazisto-sovietic din 1939, care eliminase independența poloneză, împreună cu descoperirea ulterioară a faptului că rușii masacraseră circa 4 000 de ofițeri polonezi în pădurea Katin, în 1940 – alte 11 000 rămânând neluați în calcul. Stalin rupsese relațiile cu guvernul polonez din exil de la Londra din cauza acestei probleme în 1943, transferându-și sprijinul către un grup de comuniști polonezi, situat în Lublin. După care nu făcuse absolut nimic când naziștii suprimaseră, în mod brutal,

insurecția varșoviană din 1944, organizată de polonezii din Londra, în ciuda faptului că Armata Roșie se afla în acel moment la periferia capitalei poloneze. Insistența lui Stalin cu privire la preluarea unei treimi din teritoriul Poloniei după război a înrăit și mai mult națiunea; promisiunea sa de compensare din partea Germaniei a făcut prea puțin pentru a repara răul făcut.

Cum polonezii n-aveau să aleagă niciodată un guvern prosovietic, Stalin a impus unul – manevră a cărei consecință a fost o Polonie permanent resentimentară, precum și senzația, tot mai accentuată în rândul aliaților săi americani și britanici, că nu vor mai putea să aibă încredere în el. Astfel, deziluzionat, Roosevelt avea să se exprime, cu două săptămâni înaintea morții sale: „[Stalin] a încălcat toate promisiunile pe care le-a făcut la Ialta."[22]

Inamicii înfrânți. Spre deosebire de controlul unilateral al sovieticilor în Europa de Est, nu exista nici un dubiu – cel puțin nu după Ziua Z – că Germania ar mai fi putut să fie ocupată în comun. Modalitatea în care s-a întâmplat asta însă i-a lăsat pe ruși cu impresia că au fost păcăliți. Statele Unite, Marea Britanie și, prin generozitatea anglo-americană, Franța, ajunseseră să dețină controlul asupra a două treimi din Germania, și nu ca rezultat al cantității de sânge pe care o vărsaseră pe durata războiului, ci datorită învecinării geografice cu armatele lor ce înaintau, la care se adăugase și faptul că Stalin le dăduse polonezilor o parte substanțială din Germania de Est. Cu toate astea, zona sovietică de ocupație ce înconjura capitala ocupată în comun, Berlinul, conținea numai o treime din populația Germaniei și un procent și mai mic din facilitățile sale industriale.

De ce a acceptat Stalin acest aranjament? Probabil din cauza convingerii că guvernul marxist-leninist pe care plănuise să-l instaleze în Germania de Est avea să devină un „magnet" pentru nemții din zonele de ocupație vestice, făcându-i astfel pe aceștia să aleagă conducători care, în cele din urmă, aveau să unifice întreaga țară sub control sovietic. Prea îndelung amânata revoluție proletară, pe care Marx o prevăzuse pentru Germania, avea să aibă loc după aceea.

Marea Nordului
DANEMARCA
Marea Baltică
URSS
PRUSIA ORIENTALĂ
Danzig
Hamburg
Bremen (SUA)
Berlin
Zonă Britanică
Zonă Sovietică
Oder
FOST TERITORIU GERMAN SUB URSS ȘI ADMINISTRAȚIA POLONEZĂ
Varșovia
POLONIA
OLANDA
Köln
Leipzig
BELGIA
GERMANIA DE EST
GERMANIA DE VEST
Dresda
LUX.
FRENCH SAAR
Nürnberg
Praga
ZONĂ SUA
Stuttgart
CEHOSLOVACIA
Danube
Rin
ZONE FRANȚA
Fribourg
Viena
München
SUA
USSR
UNGARIA
(FR.)
AUSTRIA
(MB.)
Graz
ELVEȚIA
Dunăre
ITALIA
IUGOSLAVIA
0 Mile 100 200
0 Kilometri 200
GERMANIA ȘI AUSTRIA DIVIZATE
Marea Nordului
Marea Baltică
Hamburg
GERMANIA DE VEST
Elba
GERMANIA DE EST
Stettin
POLONIA
Berlin (Ocupație aliată)
Oder
Wesser
Hanovra
Postdam
Helmstedt
BERLINUL DIVIZAT
Elba
0 Mile 5
0 Km 10
Leipzig
SECTOR FRANCEZ
Aerodrom Tegel
SECTOR BRITANIC
SECTOR SOVIETIC
Aerodrom Gatow
Aerodrom Tempelhof
SECTOR SUA
0 Mile 50 100
0 Kilometri 100
Aerodrom Schönefeld
Frankfurt
CEHOSLOVACIA
© 2005 Jeffrey L. Ward

„Toată Germania trebuie să fie a noastră, adică sovietică, comunistă", comenta Stalin în 1946.[23] Strategia însă avea două mari probleme.

Prima avea de-a face cu brutalitatea cu care Roșie Armata ocupase Germania de Est. Nu numai că trupele sovietice expropriaseră proprietățile și-și obținuseră de-a valma despăgubirile pe scară largă, însă, ceea ce era și mai grav, instauraseră violurile în masă – vreo două milioane de femei germane avuseseră această soartă cruntă între 1945 și 1947.[24] Efectul a fost unul de îndepărtare a aproape tuturor germanilor, și astfel de instaurare a unei asimetrii ce avea să persiste de-a lungul Războiului Rece: regimului pe care Stalin l-a instalat în est avea să-i lipsească legitimitatea pe care omologul său din vest avea să o câștige cu repeziciune.

Cea de-a doua problemă era legată de aliați. Modul unilateral prin care sovieticii își materializaseră interesele în Germania și în Europa de Est i-a făcut pe britanici și pe americani să fie precauți în a se baza pe cooperarea cu Moscova pentru a ocupa restul Germaniei. În consecință, n-au pierdut nici un prilej să-și consolideze propriile zone, de-a lungul celei franceze, cu intenția de a accepta divizarea țării. Ideea era de a păstra cât mai mult posibil din Germania sub control vestic, în loc să riște pericolul ca întreg teritoriul acesteia să cadă sub control sovietic. Majoritatea germanilor, pe măsură ce deveneau conștienți de ceea ce însemna regimul lui Stalin, erau siliți să sprijine această politică anglo-americană.

Pe de altă parte, ceea ce se întâmplase în Germania și Europa de Est le lăsase Statelor Unite un imbold redus pentru a include Uniunea Sovietică în ocuparea Japoniei. URSS nu declarase război acesteia după Pearl Harbor, și nici aliații nu se așteptaseră să o facă într-un moment în care armata germană se afla la periferia Moscovei. Însă Stalin promisese să intre în războiul din Pacific la trei luni după capitularea Germaniei, un contraserviciu făcut în schimbul faptului că Roosevelt și Churchill fuseseră de acord să transfere sub control sovietic Insulele Kurile, deținute de japonezi, și să restituie jumătatea sudică a insulei Sahalin, pe lângă alte drepturi teritoriale și baze navale în Manciuria, toate pierdute de

Rusia în urma înfrângerii sale în războiul ruso-japonez din 1904–1945.

Punctul de vedere care predomina la Washington și Londra fusese că sprijinul Armatei Roșii – mai ales printr-o invazie a Manciuriei ocupate de japonezi – ar fi fost vital pentru accelerarea victoriei. Dar asta fusese înainte ca Statele Unite să-și testeze cu succes prima bombă atomică, în iulie 1945. Îndată ce a devenit clar că americanii posedau o asemenea armă, a dispărut și nevoia de asistență militară sovietică.[25] Având mult prea clare în minte precedentele politicii unilaterale sovietice din Europa, în cadrul noii administrații Truman nu exista în nici un caz dorința de a vedea ceva asemănător repetându-se și în Asia de Nord. Prin urmare, americanii au recurs la propria ecuație a lui Stalin, ce stabilea un echilibru între sângele vărsat și influența dobândită ulterior. Ei fuseseră cei care duseseră aproape toate luptele în războiul din Pacific. Așadar, ei singuri aveau să ocupe națiunea care-l declanșase.

Bomba atomică. Între timp, bomba în sine sporea neîncrederea sovieto-americană. Americanii și britanicii lucraseră în secret la această armă pentru a o folosi împotriva Germaniei, dar naziștii capitulaseră înainte ca ea să fie gata. Cu toate acestea, Proiectul Manhattan nu fusese îndeajuns de secret, pentru a împiedica serviciul sovietic de informații să descopere, prin spionaj, o mulțime de detalii: au existat cel puțin *trei* încercări separate și încununate de succes ale sovieticilor de a eluda măsurile de securitate de la Los Alamos, unde se construia bomba.[26] Faptul că Stalin pusese la cale o operațiune majoră de spionaj a aliaților săi în mijlocul unui război pe care el și aceștia îl duceau împreună reprezintă un alt indiciu puternic al lipsei sale de încredere în ei – deși urma să se adeverească, în același mod, că nici anglo-americanii nu consideraseră potrivit să-i spună lui Stalin despre bombă până după primul test, încununat de succes, din deșertul New Mexico.

De aceea, liderul sovietic s-a arătat puțin surprins când Truman i-a comunicat noutățile la Conferința de la Potsdam – știuse despre

bombă cu mult înaintea noului președinte american. Însă Stalin a reacționat dur când Statele Unite au mers mai departe și au folosit arma împotriva japonezilor, trei săptămâni mai târziu. Un test în deșert era ceva. O armă reală, folosită în mod serios, era cu totul altceva. „Războiul este o barbarie, dar folosirea bombei atomice este o super-barbarie", se plângea Stalin după ce aflase cum fusese distrusă Hiroshima. Realizarea americană punea acum într-o altă lumină pretenția sa cum că sângele vărsat trebuia să fie egal cu gradul de influență dobândit: pe neașteptate, Statele Unite obținuseră o capacitate militară care nu depindea de desfășurarea armatelor pe un câmp de luptă. Mințile luminate – și tehnologia militară pe care o puteau produce – aveau acum aceeași importanță. „Hiroshima a zguduit lumea întreagă", le-a spus Stalin oamenilor săi de știință, autorizând un program sovietic intensiv, care să-i ajungă din urmă pe americani. „Echilibrul a fost distrus... Așa ceva nu e posibil."[27]

Pe lângă faptul că-și dăduse seama cum scurtase bomba războiul – de unde și refuzul de a mai acorda rușilor vreun rol semnificativ în învingerea și ocuparea Japoniei –, Stalin a perceput bomba și ca pe un mijloc prin care Statele Unite aveau să încerce să obțină concesii postbelice din partea Uniunii Sovietice. „Șantajul cu bomba atomică este noua politică americană."[28] Exista un sâmbure de adevăr în asta. Truman folosise bomba în primul rând ca să încheie războiul, dar, într-adevăr, și el și consilierii săi se așteptaseră în același timp ca noua armă să inducă o atitudine mult mai conciliantă din partea URSS. Însă nu concepuseră nici o strategie pentru a produce acest rezultat, în timp ce Stalin concepuse rapid o strategie pentru a-i contracara. Acesta a adoptat o linie și mai dură decât înainte de încurajare a obiectivelor sovietice, chiar dacă numai pentru a demonstra că nu putea fi intimidat. „Este evident", le spunea consilierilor săi de la vârf, spre sfârșitul anului 1945, „că... nu putem realiza nimic serios dacă începem să cedăm în fața intimidării sau se ne trădăm nesiguranța".[29]

Rădăcinile Războiului Rece, rezultate din războiul mondial, reprezintă așadar o posibilă explicație a faptului că acest nou

conflict a apărut atât de rapid după terminarea celui anterior. Însă rivalitățile dintre marile puteri fuseseră atâta amar de vreme cel puțin la fel de normale în comportamentul națiunilor ca și alianțele dintre acestea. Un extraterestru, conștient de asta, ar fi putut foarte bine să se aștepte exact la ceea ce avusese loc. Un teoretician al relațiilor internaționale ar fi făcut cu siguranță asta. Întrebarea interesantă este de ce liderii din timpul războiului erau surprinși și chiar alarmați de prăbușirea Marii Alianțe. Speranțele lor pentru un rezultat diferit erau destul de reale; altfel, în nici un caz nu ar fi depus eforturile pe care le-au depus pe durata desfășurării luptelor, de a fi de acord asupra a ceea ce avea să urmeze la încheierea acestora. Speranțele lor erau cam aceleași – însă viziunile, nu.

Pentru a încadra această problemă în termeni elementari, Roosevelt și Churchill au luat în considerație un acord postbelic care avea să echilibreze puterea, respectând totodată anumite principii. Ideea era de a preveni izbucnirea oricărui alt război prin evitarea greșelilor care conduseseră la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial: aveau să asigure cooperarea în rândul marilor puteri, să reînvie Liga lui Wilson sub forma unei noi organizații de securitate colectivă a Națiunilor Unite și să încurajeze la maximum autodeterminarea politică și integrarea economică, astfel încât cauzele războiului, după cum le înțeleseseră ei, să dispară în timp. Viziunea lui Stalin era foarte diferită: un acord care va asigura atât securitatea sa, cât și pe aceea a țării sale, încurajând simultan și rivalitățile dintre capitaliști, ceea ce credea el că va aduce de la sine un nou război. Fratricidul capitalist avea să asigure astfel o dominație decisivă a Europei de către sovietici. Prima era o viziune multilaterală, care-și asumase posibilitatea existenței unor interese compatibile, chiar în rândul sistemelor incompatibile. Cea de-a doua era departe de orice astfel de prezumții.

V

Specialiștilor în științe politice le place să vorbească despre „dilemele privind securitatea": situații în care un stat acționează pentru a-și spori securitatea, dar prin acțiunea sa diminuează securitatea unuia sau a mai multor state, care drept răspuns încearcă să repare răul făcut prin măsuri ce diminuează securitatea primului stat. Rezultatul constă într-o prăpastie și mai profundă de neîncredere, din care până și celor mai bine intenționați și mai clarvăzători lideri le este dificil să iasă: pentru ei, simplele lor suspiciuni devin total justificabile.[30] Pentru că relațiile anglo-americane cu Uniunea Sovietică căzuseră victime acestor dileme privind securitatea cu mult înainte ca al Doilea Război Mondial să se fi sfârșit, este dificil să se spună precis când a început Războiul Rece. Nu au existat atacuri-surpriză, declarații de război, nici chiar legăturile diplomatice nu s-au deteriorat. A existat însă o senzație crescândă de insecuritate la cel mai înalt nivel, la Washington, Londra și Moscova, generată de eforturile depuse de aliații din timpul războiului de a-și asigura propria securitate postbelică. Având inamicii înfrânți, acești *foști* aliați nu mai erau tentați să-și controleze temerile, de vreme ce ajunseseră să se ocupe tot mai mult de ei înșiși. Fiecare criză ce lua naștere o alimenta pe următoarea, astfel încât divizarea Europei s-a transformat în realitate.

Iranul, Turcia, Mediterana – și politica de izolare. Obținând deja concesiile teritoriale pe care le dorea în Europa de Est și Asia de Nord, prima prioritate a lui Stalin după război urma să fie ceea ce considera el punctele vulnerabile din sud. O relatare îl descrie exprimându-și satisfacția în fața unei hărți ce prezenta noile granițe ale Uniunii Sovietice, dar arătând în direcția Caucazului, nemulțumit: „Nu vreau ca granița noastră să fie chiar aici!"[31] Au urmat trei inițiative: Stalin a amânat retragerea trupelor sovietice din zona de nord a Iranului, unde acestea staționaseră încă din 1942, ca parte a unei înțelegeri anglo-sovietice de a păstra rezervele de petrol ale țării departe de nemți. A solicitat concesii teritoriale din partea Turciei și baze care să asigure URSS controlul efectiv

asupra strâmtorilor turcești. În plus, a cerut să aibă un rol în administrarea fostelor colonii italiene din Africa de Nord, în speranța asigurării uneia sau a mai multor baze navale suplimentare în Mediterana de Est.

Deodată, a devenit clar că Stalin mersese totuși prea departe. „Ei n-o să permită asta", l-a avertizat curtenitor ministrul său de Externe, Molotov, referindu-se la strâmtori. „Dă-i bătaie și exercită presiuni asupra lor pentru a obține posesia comună!" i-a replicat șeful său, iritat. „Insistă!"[32] Molotov a făcut-o, dar nu a ajuns nicăieri. Truman și Attlee au refuzat cu fermitate solicitarea sovietică privind modificarea granițelor în defavoarea Turciei, ca și bazele navale turcești și din Mediterana. În plus, l-au luat prin surprindere pe Stalin, la începutul anului 1946, când au adus problema ocupației sovietice în nordul Iranului în fața Consiliului de Securitate al Națiunilor Unite, folosind pentru prima dată, într-un mod semnificativ, noua organizație mondială pentru a rezolva o criză internațională. Considerând că forțele sale militare erau suprasolicitate, iar ambițiile sale prea expuse, Stalin a ordonat retragerea rapidă din Iran, câteva luni mai târziu. Până în acel moment însă, Truman își consolidase propria poziție prin desfășurarea Flotei a Șasea Americane – pe termen nedefinit – în partea estică a Mării Mediterane. Era un semnal negreșit că Stalin ajunsese la limita a ceea ce s-ar fi putut aștepta să obțină prin invocarea tradiției de cooperare din timpul războiului.[33]

Această nouă poziție fermă a Washingtonului era adoptată simultan cu o căutare de posibile explicații referitoare la comportamentul sovieticilor: de ce se destrămase Marea Alianță? Ce altceva mai dorea Stalin? Cel mai bun răspuns a venit de la George F. Kennan, un respectat ofițer inferior din Serviciul de Externe, care servea în ambasada americană din Moscova. Prin ceea ce avea el să recunoască ulterior ca fiind o „suprasolicitare nemaivăzută a procesului telegrafic", Kennan a răspuns la ultima întrebare dintr-o serie lungă, venită din partea Departamentului de Stat printr-o telegramă de 8 000 de cuvinte, compusă în grabă și trimisă pe 22 februarie 1946. A spune că a avut impact asupra

Washingtonului ar însemna să folosim un eufemism: „lunga telegramă" a lui Kennan a devenit fundamentală pentru strategia Statelor Unite privitoare la Uniunea Sovietică, pe tot restul Războiului Rece.[34]

Intransigența Moscovei, insista Kennan, nu fusese cauzată de nimic din ceea ce făcuse Vestul: dimpotrivă, ea reflecta necesitățile interne ale regimului stalinist, și nimic din ceea ce Vestul putea să facă într-un viitor predictibil nu avea să schimbe asta. Liderii sovietici trebuiau să trateze lumea exterioară ca pe una ostilă, deoarece asta asigura singura scuză „pentru dictatura fără de care ei nu știau cum să conducă, pentru cruzimile pe care nu se sfiau să le pună în practică, pentru sacrificiile pe care se simțeau obligați să le ceară". A aștepta ca aceste concesii să fie reciproce ar însemna o mare dovadă de naivitate: n-avea să se petreacă nici o schimbare în strategia Uniunii Sovietice până când țara nu avea să se confrunte cu o serie suficient de lungă de eșecuri, care să convingă vreun viitor lider de la Kremlin – insista Kennan, adăugând că era aproape imposibil ca Stalin să-și dea seama vreodată de aceasta – că, prin comportamentul său, națiunea nu-și promova interesele. Războiul nu era necesar pentru a produce acest rezultat. Ceea ce era necesar, după cum afirma Kennan într-o versiune publicată a argumentării sale, din anul următor, era „o politică *de izolare* pe lung termen, perseverentă, dar fermă și vigilentă, a tendințelor expansioniste rusești"[35]. Kennan n-avea cum să știe, în acel moment, că unul dintre cei mai atenți cititori ai săi era însuși Stalin. Serviciul sovietic de informații avusese acces la „lunga telegramă" a lui Kennan – o sarcină relativ ușoară, deoarece documentul, deși cu caracter secret, circulase pe scară largă.[36] Ca să nu rămână mai prejos, Stalin i-a ordonat ambasadorului său din Washington, Nicolai Novicov, să pregătească o „telegramă" pe cont propriu, pe care a trimis-o la Moscova, pe 27 septembrie 1946. „Politica externă a Statelor Unite", susținea Novicov, „reflectă tendințele imperialiste ale capitalismului american monopolist [și] se caracterizează prin... străduința de a obține supremația în lume." Drept consecință, Statele Unite își măriseră cheltuielile de ordin

militar „în mod colosal", stabilindu-și baze departe de granițele sale, și ajunseseră la o înțelegere cu Marea Britanie de a împărți lumea în sfere de influență. Însă cooperarea anglo-americană era „afectată de contradicții interne majore și nu putea avea viață lungă... Este foarte posibil ca Orientul Apropiat să devină un centru al contradicțiilor anglo-americane care va detona înțelegerile la care au ajuns acum Statele Unite și Anglia".[37]

Evaluarea făcută de Novicov – ce reflecta modul de gândire al lui Stalin și al cărei autor din umbră fusese însuși Molotov[38] – putea foarte bine să explice încrederea în sine și relaxarea cu care liderul de la Kremlin l-a primit pe secretarul de Stat recent numit de Truman, George C. Marshall, atunci când miniștrii de Externe american, britanic, francez și sovietic s-au întâlnit în Moscova, în aprilie 1947. Era un vechi obicei de-al lui Stalin ca, în timp ce-și găzduia vizitatorii importanți, să deseneze pe un carnet cu un creion roșu niște capete de lup, și asta a făcut și acum, în timp ce-l asigura pe Marshall că eșecul în stabilirea viitorului Europei postbelice nu reprezenta o mare problemă: nu era nici o urgență. Marshall, fostul general, liniștit, laconic, dar șiret și perspicace, care gândise mai mult ca oricine altcineva strategia militară americană pe timpul celui de-al Doilea Război Mondial, nu a fost deloc convins. „Tot drumul de întoarcere spre Washington", își amintea un consilier ulterior, a vorbit „despre importanța găsirii unei inițiative care să împiedice prăbușirea completă a Europei de Vest."[39]

Doctrina Truman și Planul Marshall. Dacă Stalin ar fi fost la fel de atent la rapoartele serviciului de informații asupra conferinței miniștrilor de Externe ca și la cele privitoare la bomba atomică și la „lunga telegramă" a lui Kennan, ar fi putut să anticipe ce avea să se întâmple. Marshall și omologii săi britanic și francez petrecuseră multe ore la Moscova – în afara întâlnirilor nefructuoase cu Molotov – discutând despre necesitatea cooperării în vederea reconstrucției Europei. Încăperile în care făcuseră asta erau, fără îndoială, înțesate de microfoane. Însă se părea că ideologia începuse să devină mai importantă în mintea lui Stalin decât trasul

cu urechea. Nu spusese Lenin că, mai mult ca sigur, capitaliștii n-ar putea niciodată să coopereze pentru mai mult timp? Nu confirmase asta „telegrama" lui Novikov? Conducătorul de la Kremlin avea motivele sale să fie încrezător în sine.

Oricum, acestea nu erau însă suficient de bune. Truman anunțase deja, pe 12 martie 1947, un program de asistență militară și economică pentru Grecia și Turcia, cu ocazia neașteptatului anunț făcut de guvernul britanic, cu numai două săptămâni înainte, anume că nu mai putea să mai suporte costurile ce derivau din sprijinirea acelor țări. Și făcuse asta în niște termeni izbitor de clari, insistând că acum „era necesar ca politica Statelor Unite să sprijine popoarele libere, care rezistă tentativelor de subjugare la care sunt supuse de minorități înarmate sau de presiunile din afară... Trebuie să ajutăm popoarele libere să-și decidă propriile destine după bunul plac."[40] Stalin nu a prea dat atenție discursului lui Truman, deși își făcuse timp, în primăvara acelui an, să insiste asupra faptului că o recent publicată istorie a filosofiei trebuie rescrisă, pentru a minimaliza respectul arătat până atunci față de Vest.[41]

În timp ce Stalin își asumase această sarcină, Marshall – urmând exemplul lui Truman – construia o strategie grandioasă a Războiului Rece. „Lunga telegramă" a lui Kennan identificase problema: Uniunea Sovietică își direcționa din interior ostilitatea către lumea din afară. Însă nu sugerase nici o soluție. Acum Marshall i-a spus lui Kennan să găsească una: singura instrucțiune oficială era să „evite fleacurile"[42]. Ordinul, trebuie să recunoaștem, a fost respectat întocmai. Programul de Recuperare Europeană, pe care Marshall l-a anunțat în iunie 1947, nu angaja Statele Unite la nimic altceva decât la reconstrucția Europei. Planul Marshall, după cum avea să devină imediat cunoscut, nu făcea în acel moment distincția între acele părți ale continentului care se aflau sub control sovietic și celelalte – însă cu siguranță altfel stăteau lucrurile cu ideologia aflată în spatele lor.

Au existat mai multe premise care au conturat Planul Marshall: anume că amenințarea cea mai gravă la adresa intereselor vesticilor din Europa nu consta în perspectiva unei intervenții militare sovietice, ci în riscul ca foametea, sărăcia și disperarea să-i

determine pe europeni să-și voteze propriii comuniști în diverse funcții, pentru ca mai apoi să servească și să îndeplinească cu obediență dorințele Moscovei; ca asistența economică americană să producă beneficii psihologice imediate și ulterior și materiale, care se vor opune acestei tendințe; ca Uniunea Sovietică să nu accepte ea însăși un asemenea ajutor și să nu le permită nici sateliților săi să facă asta, tensionând așadar relația sa cu aceste state; și ca Statele Unite să acapareze mai apoi și inițiativa geopolitică, și pe cea morală în apariția Războiului Rece.

Stalin a căzut în capcana pe care i-o întinsese Planul Marshall, și anume să-l facă *pe el* să ridice zidul ce avea să împartă Europa. Luat pe nepregătite de propunerea lui Marshall, a trimis o delegație numeroasă la Paris ca să discute participarea sovietică, iar apoi a retras-o, permițându-le est-europenilor să rămână, după care le-a interzis – cazul cel mai dramatic fiind al cehilor, ai căror lideri au zburat la Moscova pentru a obține acceptul – să primească o asemenea asistență.[43] A fost o prestație neobișnuită din partea dictatorului de la Kremlin, în mod normal încrezător în propriile forțe, care sugera până unde mergea strategia de restrângere și izolare, cu Planul Marshall în centru, ceea ce-i dădea deja peste cap propriul set de priorități. Revizuirile acelor texte filosofice mai aveau de așteptat.

Cehoslovacia, Iugoslavia și blocada Berlinului. Stalin reacționase la Planul Marshall exact așa cum Kennan anticipase că o va face: prin întărirea autorității sale oriunde era posibil. În septembrie 1947, a anunțat formarea Cominformului, o versiune modernă a mai vechiului Comintern dinaintea războiului, a cărui sarcină fusese de a impune mijloacele ortodoxe în cadrul mișcării comuniste internaționale. „Nu începeți să vă dați mari", îi spunea Andrei Jdanov, purtătorul de cuvânt al lui Stalin din cadrul noii organizații, unui protestant polonez. „La Moscova, noi știm mai bine cum să aplicăm marxism-leninismul."[44] Ce însemna asta a devenit clar în februarie 1948, când Stalin a aprobat un plan prin care comuniștii cehoslovaci aveau să pună mâna pe putere în singurul stat est-european care menținuse un guvern democratic. La scurt timp după

lovitura de stat, a fost descoperit, într-o curte interioară din Praga, trupul zdrobit de caldarâm al ministrului de Externe, Jan Masaryk – fiul lui Thomas Masaryk, fondatorul țării după Primul Război Mondial: nu s-a stabilit niciodată dacă sărise sau fusese împins.[45] Oricum nu mai conta, căci se părea că perspectivele *oricărei* independențe în sfera de influență al lui Stalin pieriseră odată cu Masaryk.

Însă nu toți comuniștii au căzut în plasa acestei sfere de influență. Iugoslavia fusese unul dintre cei mai de nădejde aliați ai Sovietice Uniunii încă de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, dar liderul său, Iosip Broz Tito, obținuse puterea pe cont propriu. El și partizanii săi, și nu Armata Roșie, îi izgoniseră pe naziști; față de oricare dintre omologii săi est-europeni, Tito nu depinsese de sprijinul lui Stalin pentru a rămâne la putere. Eforturile de a-l expune practicilor Cominformului l-au făcut pe Tito să reacționeze negativ, iar până la sfârșitul lui iunie 1948 a rupt fățiș relațiile cu Moscova. Stalin a declarat în mod deschis că nu este îngrijorat. „O să fie de ajuns doar să pocnesc din degete, și nu va mai exista nici un Tito."[46] În interiorul Uniunii Sovietice și al mișcării comuniste internaționale s-a înregistrat mai mult decât un simplu pocnet din degete, din pricina acestui prim act de sfidare a Kremlinului din partea unui comunist, dar Tito a supraviețuit – ba mai mult, în curând avea să primească asistență economică din partea Statelor Unite. Se prea putea ca dictatorul iugoslav să fie un „nemernic", recunoștea caustic noul secretar de Stat american, Dean Acheson, în 1949, dar acum „este nemernicul nostru"[47].

Între timp, Stalin se implicase într-o aventură cu și mai puțini sorți de izbândă: o blocadă a Berlinului. Motivele sale nu sunt nici măcar acum foarte clare. Poate că sperase să-i împingă pe americani, britanici și francezi în afara sectoarelor respective ce le reveneau din orașul divizat, profitând de dependența acestora de liniile de aprovizionare ce treceau prin zona de ocupație sovietică. Sau poate că încercase să le zădărnicească eforturile de a-și consolida propriile zone, ceea ce putea duce la formarea unui stat

vest-german în cadrul căruia Moscova n-ar fi avut nici un fel de influență. Indiferent de scopurile sale, blocada lui Stalin a avut efectul contrar, la fel ca și tentativa sa de a-l disciplina pe Tito. Aliații vestici au improvizat un transport aerian pentru ajutorarea orașului în impas, câștigând astfel gratitudinea clară a berlinezilor, respectul majorității germanilor și un triumf global la nivelul relațiilor publice, triumf care l-a făcut pe Stalin să pară extrem de brutal și extrem de incompetent. „Mârșăvii", nota bătrânul personaj încercând să se justifice, într-un raport diplomatic ce relata aceste evenimente. „Toate acestea sunt minciuni... Nu este o blocadă, ci o măsură defensivă."[48]

Poate că era defensivă, însă caracterul ofensiv al acestei măsuri și al altora, pe care Stalin le luase ca replică la Planul Marshall, au sfârșit prin a crește, și nicidecum prin a diminua, problemele de securitate ale Uniunii Sovietice. Lovitura de stat a cehoslovacilor a convins Congresul Statelor Unite – care încă nu aprobase programul lui Truman pentru reconstrucție europeană – să acționeze rapid. Evenimentele din Praga, împreună cu blocada Berlinului, i-au convins pe beneficiarii europeni ai asistenței economice americane că aveau nevoie în același timp și de protecție militară: asta i-a determinat să solicite crearea unei Organizații a Tratatului Atlanticului de Nord, care, pentru prima dată în istorie, încredința Statelor Unite apărarea pe timp de pace a Europei de Vest. Până în momentul în care Stalin a încetat, mai mult silit, blocada asupra Berlinului, în mai 1949, Tratatul Atlanticului de Nord fusese semnat la Washington, iar Republica Federală Germania fusese proclamată la Bonn – alt rezultat pe care Stalin nu și-l dorise. Erezia lui Tito a rămas nepedepsită, demonstrând astfel că era posibil ca înșiși comuniștii să dobândească o anumită independență față de Moscova. Și nici nu existau semne de neînțelegere în rândul capitaliștilor – sau de vreun război anglo-american – cum se așteptase Stalin, potrivit iluziilor sale ideologice. Strategia sa pentru obținerea controlului Europei postbelice zăcea în paragină, iar el trebuia să-și asume partea sa de vină.

VI

Cel puțin așa stau lucrurile privind retrospectiv. Însă nimic nu părea astfel la momentul respectiv. În schimb, anii 1949–1950 s-au confruntat cu o serie de aparente impasuri pentru progresul Vestului, nici unul dintre ele nefiind însă destul de substanțial pentru a face să dea înapoi procesul prin care Statele Unite și aliații săi preluaseră inițiativa în Europa, unde asta conta cu adevărat. Cei care treceau prin aceste evenimente oricum n-aveau nici o șansă să cunoască acest lucru: pentru ei, se părea că victoriile pe care Vestul le câștigase în Europa fuseseră echilibrate de o expansiune neașteptată a Războiului Rece, aproape simultană, pe mai multe fronturi – unde perspectivele nu păreau deloc favorabile.

Primul dintre acestea se manifesta în domeniul tehnologiei militare. Americanii se așteptaseră ca monopolul lor asupra bombei atomice să dureze încă șase sau opt ani: prin urmare, avantajul disproporționat de forțe convenționale din Europa al Armatei Roșii nu-i îngrijorase prea tare. „Câtă vreme putem surclasa întreaga lume, putem controla marea și putem lovi uscatul cu bomba atomică", comenta secretarul de Stat al Apărării, James Forrestal, spre sfârșitul anului 1947, „putem să ne asumăm riscuri certe, care altfel ar fi inacceptabile."[49] Premisa fundamentală de la care plecase Planul Marshall fusese că Statele Unite se puteau concentra în siguranță asupra reconstrucției economice europene, în timp ce ar fi amânat orice comasare de forțe militare semnificative ce ar fi echivalat cu capacitățile sovietice. Bomba avea să-i intimideze pe ruși, în timp ce americanii îi readuceau la viață – și îi calmau – pe europeni.

Însă pe 29 august 1949, Uniunea Sovietică a reușit să aibă propria bombă. Stalin n-a autorizat nici un fel de anunț public al testului încununat de succes, care avusese loc în deșertul Kazahstan, dar în decursul câtorva zile, dedicate unor zboruri demonstrative pentru parașutiști, pe care americanii începuseră să le execute de curând, s-a detectat praf radioactiv – indicator negreșit al faptului că o bombă atomică explodase pe teritoriul sovietic. Surprins că asta se întâmplase atât de curând, dar temându-se de

scurgerile de informații dacă încerca să suprime această dovadă, Truman a dezvăluit el însuși existența primei arme nucleare sovietice pe 23 septembrie. După aceea, Kremlinul a confirmat-o.

Implicațiile erau descurajatoare pentru americani. Fără monopolul său atomic, administrația Truman avea să ia în considerație sporirea forțele convenționale și, pe cât posibil, chiar staționarea permanentă în Europa a unora dintre acestea, situație neprevăzută în Tratatul Atlanticului de Nord. Trebuia să construiască mai multe bombe atomice decât până acum, dacă voia să-și mențină superioritatea cantitativă și calitativă asupra URSS. Și se găsea în situația de a se gândi mai bine la o a treia opțiune, și mai diabolică, de a cărei existență Truman aflase numai în acel moment de la oamenii de știință americani: încercarea de a construi ceea ce atunci era numită o „superbombă" – o bombă termonucleară sau „bomba cu hidrogen", în terminologia actuală – care avea să fie de cel puțin o mie de ori mai puternică decât bombele ce devastaseră Hiroshima și Nagasaki.

În cele din urmă, Truman a aprobat toate cele trei variante. A autorizat, fără să facă vâlvă, o producție accelerată a bombelor atomice: la momentul executării testului de către sovietici, Statele Unite aveau mai puțin de 200 în arsenalul propriu, insuficient, după cum subliniase un studiu al Pentagonului, pentru a fi siguri de înfrângerea Uniunii Sovietice în cazul unui război real.[50] După aceea, a anunțat, pe 31 ianuarie 1950, că Statele Unite vor continua cu proiectul „superbombei". Opțiunea căreia Truman i s-a împotrivit cel mai mult a fost creșterea treptată a forțelor americane convenționale, în principal din cauza costurilor foarte ridicate. Producerea mai multor bombe atomice, chiar și a bombelor cu hidrogen, urma să fie mult mai ieftină decât readucerea forțelor terestre, navale și aeriene aproximativ la nivelul atins în cel de-al Doilea Război Mondial. Truman, care sperase într-un „dividend de pace" ce i-ar fi permis să echilibreze și să stabilizeze bugetul federal după ani buni de deficit, își asumase un risc major cu Planul Marshall, ce angaja Statele Unite să investească aproape 10 procente din cheltuielile guvernamentale anuale în reconstrucția Europei. În mod

clar, trebuia și să renunțe la ceva – solvabilitatea fiscală, sporirea și întărirea armatei, revitalizarea Europei – căci n-avea cum să fie posibil să aducă la îndeplinire toate aceste priorități și încă să mai poată face față noii situații de insecuritate, create de progresul înregistrat de sovietici în domeniul atomic.

O a doua, dar simultană, expansiune a Războiului Rece a avut loc în Asia de Est, acolo unde pe 1 octombrie 1949 – la o săptămână după ce Truman făcea public anunțul privind bomba atomică sovietică – victoriosul Mao Zedong proclama formarea Republicii Populare a Chinei. Sărbătoarea organizată și găzduită de piața Tiananmen din Beijing marca sfârșitul războiului civil dintre naționaliștii și comuniștii chinezi, război ce durase aproape un sfert de secol. Triumful lui Mao i-a surprins atât pe Truman, cât și pe Stalin: ei crezuseră că naționaliștii, conduși de atâta timp de liderul lor Chiang Kai-shek, vor continua să conducă China după cel de-al Doilea Război Mondial. Nici nu anticipaseră posibilitatea ca, în câteva ore de la capitularea Japoniei, naționaliștii să fugă, refugiindu-se pe insula Taiwan, iar comuniștii să se pregătească să guverneze națiunea cu cea mai numeroasă populație din lume.

Asta însemna oare că acum China avea să devină un stat-satelit al sovieticilor? Impresionați de ceea ce se întâmplase în Iugoslavia, Truman și consilierii săi credeau că nu. „Moscova se confruntă cu o sarcină considerabilă căutând să-i aducă pe comuniștii chinezi sub controlul său deplin", se concluziona într-o analiză a Departamentului de Stat de la sfârșitul anului 1948, „dacă nu din alte motive, măcar pentru că Mao Zedong fusese la putere o perioadă de aproape zece ori mai mare decât Tito."[51] Atât Mao, cât și Tito își dominaseră timp îndelungat partidele comuniste respective, le conduseseră spre victorie în războaiele civile ce se suprapuseseră peste un război mondial, își obținuseră victoriile fără ajutorul Uniunii Sovietice. Conștienți de avantajele neașteptate pe care le asigurase ruptura dintre Tito și Stalin, oficialii americani se consolau cu argumentul că „pierderea" Chinei în favoarea comunismului nu va echivala cu un „câștig" pentru Uniunea Sovietică. Mao, considerau aceștia, ar fi putut la fel de bine să se transforme

într-un „Tito asiatic": din această pricină, administrația nu și-a luat nici un angajament privind apărarea Taiwanului, în ciuda faptului că puternicul „lobby chinezesc" pro-Chiang din Congres cerea cu insistență acest lucru. Statele Unite, după cum s-a exprimat secretarul de Stat Acheson, aveau pur și simplu „să aștepte până când se liniștea apele"[52].

Comentariul a fost unul nechibzuit, căci Mao nu avea nici o intenție să urmeze exemplul lui Tito. În ciuda faptului că își construise propria mișcare cu ajutor redus din partea Moscovei, noul lider chinez era un marxist-leninist dedicat cauzei, mai mult decât dispus să țină cont de părerea lui Stalin, ca lider al mișcării comuniste internaționale. Noua Chină, anunța el în iunie 1949, trebuie să se alieze cu „Uniunea Sovietică... și cu proletariatul și masele largi din toate celelalte țări, și să formeze un front internațional unit. ... Trebuie să fim de partea uneia dintre tabere".[53]

Motivele lui Mao aveau de-a face în primul rând cu ideologia: marxism-leninismul îi dăduse o cale de legătură între propria sa revoluție și cea pe care o considera ca fiind revoluția cu cel mai mare succes din toată istoria – Revoluția bolșevică din 1917. Dictatura lui Stalin asigurase un alt precedent folositor, pentru modalitatea în care Mao intenționa să conducă China. De asemenea, Mao se simțise trădat de americani. Fusese de acord cu contactele din timpul războiului avute cu aceștia, dar curând decisese că aceștia „îi țineau partea" lui Chiang Kai-shek, căci continuau să-i asigure acestuia asistență economică și militară – Mao nu a reușit să înțeleagă că administrația Truman nu făcuse asta cu inima deschisă, sub presiunea lobby-ului pentru China, mult timp după ce se convinsese că Chiang nu putea să aibă câștig de pauză. Noul lider chinez comunist a ajuns la concluzia că Truman pregătea o invazie a zonei continentale pentru a-i aduce pe naționaliști înapoi la putere. Preocupați de reconstrucția europeană, năpădiți de îngrijorările privind propria slăbiciune a sistemului militar convențional, americanii suprasolicitați nu planificau o asemenea operațiune. Dar temerile lui Mao, oricare ar fi fost ele, împreună cu hotărârea de a-și dovedi calitățile personale și realizările de ordin revoluționar,

cât și de a întrece dictatura lui Stalin – erau suficiente pentru a-l aduce cu fermitate de partea sovietică.[54]

Anunțarea „părtinirii uneia dintre tabere" a alimentat în schimb temerile din sânul Statelor Unite că – Tito fiind excepția care confirmă regula – comunismul internațional era în realitate o mișcare monolitică direcționată de la Moscova. Probabil că Stalin intenționase să folosească pe deplin victoria comuniștilor chinezi ca pe un „al doilea front" al său din Războiul Rece, în cazul în care strategia din Europa nu dădea roade. „[Acest] guvern chinez este cu adevărat o unealtă a Imperialismului rus", admitea Acheson la scurt timp după ce Mao preluase puterea.[55] Nu există nici o dovadă că Stalin avea o asemenea mare strategie pe termen lung în Asia, însă nu putea să nu vadă oportunitățile reieșite din succesul lui Mao și să caute modalitățile prin care ar putea să le exploateze.

Prima mișcare a lui Stalin, neobișnuită în cazul său, a fost de a își cere scuze față de tovarășii chinezi pentru că-i subestimase: „Opiniile noastre nu sunt întotdeauna corecte", îi spunea el unei delegații venite în vizită de la Beijing, în iulie 1949. După care însă, a continuat, propunând „cel de-al doilea front" de care se temuseră americanii:

> Între noi ar trebui să existe o anumită diviziune a muncii... Uniunea Sovietică nu poate... să aibă influența pe care o are China [în Asia]... Prin urmare, nici China nu poate să aibă influența pe care o are Uniunea Sovietică în Europa. Astfel că, în interesul revoluției internaționale, ... ați putea să vă asumați o și mai mare responsabilitate în Est, ... iar noi ne vom asuma o și mai mare responsabilitate în Vest... Într-un cuvânt, aceasta este misiunea noastră primordială.[56]

Mao a fost destul de ascultător și astfel, în decembrie 1949, a făcut o călătorie lungă la Moscova – prima ieșire din viața sa din China – pentru a se întâlni cu conducătorul mișcării comuniste mondiale și pentru a pune la cale o strategie comună. Vizita s-a întins pe durata a două luni și s-a finalizat printr-un Tratat sino-sovietic – aproximativ similar Tratatului Atlanticului de Nord, semnat cu

aproape un an înainte – prin care cele două state comuniste se angajau să-și asigure sprijin reciproc, în cazul unui atac.

Chiar acesta a fost momentul – în timp ce Mao era în Moscova, iar Truman lua decizia de a construi o bombă cu hidrogen – în care două cazuri majore de spionaj au devenit publice, unul în Unite Statele, iar celălalt în Marea Britanie. Pe 21 ianuarie, fostul oficial al Departamentului de Stat, Alger Hiss, a fost condamnat pentru mărturie falsă, căci negase sub jurământ că fusese agent sovietic spre sfârșitul anilor 1930 și începutul anilor 1940. Trei zile mai târziu, guvernul britanic a dezvăluit faptul că un cercetător științific german, emigrantul Klaus Fuchs, mărturisise că spionase pentru ruși în timp ce lucrase pentru Proiectul Manhattan, în timpul războiului.

Neplăcerile legate de spionaj nu reprezentau o noutate: acuzațiile de spionaj ale sovieticilor fuseseră destul de frecvente de-a lungul războiului, iar până în 1947, Truman devenise suficient de îngrijorat pentru a demara un program de verificări privind „loialitatea" în cadrul administrației sale. Cu toate astea, nu existase nici o confirmare clară a unei acțiuni de spionaj până la anunțurile aproape simultane privind condamnarea lui Hiss și mărturisirea lui Fuchs. N-a fost nevoie de mai mult pentru a ajunge la concluzia – destul de precisă, după cum s-a dovedit ulterior – că spionii erau cei care făcuseră posibil ca Uniunea Sovietică să reușească atât de repede să-și construiască propria bombă atomică.[57] Tot ei facilitaseră și victoria lui Mao în China? Cursul evenimentelor părea prea funest ca să fi avut loc pur și simplu printr-o coincidență. În mintea criticilor administrației, au început să apară tot mai multe conexiuni și tot mai deranjante.

Cel care a făcut cele mai rapide conexiuni a fost senatorul Joseph McCarthy, un republican obscur până în acel moment, din Wisconsin, care în februarie 1950 a început să ridice problema modalității prin care Uniunea Sovietică ar fi putut să obțină bomba atomică atât de rapid, chiar în momentul în care comuniștii preluau la fel de rapid controlul asupra Chinei. Răspunsul, a acuzat el – înaintea neașteptatului forum al Femeilor Republicane din

Wheeling, Virginia de Vest –, era: „nu fiindcă inamicul și-a trimis oamenii să ne invadeze coastele, ci din cauza acțiunilor de trădare ale celor... care au avut parte de toate beneficiile pe care cea mai bogată națiune de pe glob le avusese de oferit – cele mai bune case, cea mai bună educație la cele mai alese colegii și cele mai bune slujbe din guvern pe care puteam să le dăm".[58] Administrația Truman și-a petrecut următoarele luni contracarând acuzațiile lui McCarthy, chiar dacă acestea începuseră deja să-și piardă credibilitatea pe măsură ce senatorul se chinuia cu disperare să le demonstreze veridicitatea. Indiferent de cât de rău stăteau lucrurile, o explicație ce susținea, chipurile, trădarea la nivel înalt părea practic imposibil de crezut – asta până pe 25 iunie 1950, când Coreea de Nord a lansat o invazie asupra Coreei de Sud.

VII

Coreea, asemeni Germaniei, fusese ocupată în comun de forțele sovietice și americane la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Această națiune făcuse parte din imperiul japonez încă din 1910, iar când rezistența japoneză a cedat brusc în vara anului 1945, Armata Roșie, ce plănuise să invadeze Manciuria, a găsit cale liberă și spre nordul Coreei. Calea era liberă și în sudul Coreei, pentru unele dintre trupele americane, a căror misiune inițială fusese aceea de a invada insulele japoneze. Peninsula a fost ocupată, așadar, mai mult accidental decât planificat: ceea ce probabil explică faptul că Moscova și Washingtonul au putut să cadă de acord, fără nici o dificultate, ca paralela 38, ce împarte peninsula în jumătate, să servească drept linie de demarcație până la crearea unui singur guvern coreean și retragerea ulterioară a forțelor de ocupație.

Aceste retrageri au avut loc în 1948–1949, însă în lipsa unei înțelegeri asupra cui va conduce țara. Astfel, țara a rămas împărțită: Republica Coreea, având sprijinul americanilor, controla sudul, în virtutea unor alegeri sancționate de Națiunile Unite, în timp

Republica Democratică Coreea, sprijinită de sovietici, controla nordul, unde nu avuseseră loc nici un fel de alegeri. Singurul fapt care unificase țara până atunci fusese un război civil, în care fiecare din părți susținea că reprezintă guvernul legitim și amenința că o va invada pe cealaltă.

În orice caz, nici una nu putea să facă asta fără sprijinul unei superputeri. Însă americanii le-au refuzat sprijinul aliaților lor sud-coreeni, în primul rând pentru că administrația Truman decisese să lichideze toate pozițiile din zona continentală asiatică și să se concentreze asupra insulelor în puncte forte precum Japonia, Okinawa și Filipine – însă nu și Taiwanul. Președintele Coreei de Sud, Syngman Rhee, a căutat în mod repetat sprijin din partea oficialităților de la Washington pentru materializarea ambițiilor sale de a elibera nordul, ca și sprijinul generalului Douglas MacArthur, comandantul forțelor de ocupație ale Statelor Unite din Japonia, dar nu l-a obținut niciodată. Unul dintre motivele pentru care americanii și-au retras trupele din Coreea de Sud a fost într-adevăr teama că imprevizibilul Rhee ar putea să „mărșăluiască spre nord" și să-i târască astfel într-un război pe care nu și-l doreau.[59]

Omologul nord-coreean al lui Rhee, Kim Ir Sen, avea aceleași planuri cu privire la soarta sudului, și pentru moment chiar o experiență similară cu superputerea care-l sponsoriza. Căutase în repetate rânduri sprijin din partea Moscovei pentru o campanie militară de unificare a Coreei și fusese refuzat în mod repetat – până în ianuarie 1950, când o nouă cerere a primit un răspuns mult mai încurajator. Se pare că ceea ce a dus la această schimbare de atitudine a fost convingerea lui Stalin că un „al doilea front" era acum realizabil în Asia de Est, că putea fi creat de cei mandatați, reducând astfel la minimum riscul la care se putea expune URSS și că americanii n-aveau să reacționeze. La urma urmei, nu făcuseră nimic pentru a-i salva pe naționaliștii chinezi, iar pe 12 ianuarie 1950, secretarul de Stat Acheson mersese până într-acolo, încât anunțase în mod public că „perimetrul de apărare" american nu se extindea către Coreea de Sud. Stalin a citit cu atenție discursul – și (mulțumită spionilor britanici) studiul ultrasecret al Consiliului de

Securitate Națională pe care se baza – și l-a autorizat pe ministrul său de externe, Molotov, să discute această chestiune cu Mao Zedong. Liderul sovietic l-a informat după aceea pe Kim Ir Sen că „în conformitate cu informațiile ce veneau din Statele Unite, ... atitudinea predominantă este una de neamestec". Kim l-a asigurat pe Stalin, la rândul său, că „atacul va fi rapid și că războiul va fi câștigat în trei zile"[60].

„Unda verde" pe care Stalin i-a dat-o lui Kim Ir Sen făcea parte dintr-o strategie lărgită de folosire a oportunităților ivite în Asia de Est, pe care o discutase cu chinezii: în plus, la scurt timp după sprijinirea invaziei Coreei de Sud, l-a încurajat și pe Ho Și Ming să intensifice ofensiva Viêt Minh* împotriva francezilor din Indochina. Victoriile de pe ambele fronturi aveau să mențină avântul dat de victoria lui Mao din anul precedent. Urmau să compenseze impasurile cu care se confruntase Uniunea Sovietică în Europa și să contracareze din ce în ce mai susținut eforturile evidente ale americanilor de a aduce Japonia în cadrul sistemului său de alianțe militare postbelice. Un avantaj aparte al acestei strategii era acela că nu necesita o implicare directă a sovieticilor: nord-coreenii și Viêt Minh aveau să preia inițiativa, acționând sub pretextul unificării țărilor respective. Iar chinezii, încă dornici să confere un caracter de legitimitate revoluției prin câștigarea consimțământului lui Stalin, erau mai mult decât dispuși să asigure sprijin suplimentar, dacă și când ar fi fost necesar.[61]

Așadar, acestea au fost evenimentele care au condus la invadarea Coreei de Sud de către Coreea de Nord. Ceea ce nu anticipase Stalin a fost efectul pe care invazia urma să-l aibă asupra americanilor: acest atac neașteptat a fost aproape la fel de șocant pe cât fusese cel de la Pearl Harbor cu nouă ani înainte, iar consecințele sale pentru strategia Washingtonului au fost cel puțin la fel de profunde. Coreea de Sud în sine avea o importanță scăzută pentru echilibrul global al puterii, dar faptul că fusese invadată cu atâta ostentație – peste paralela 38, graniță stabilită de Națiunile

* Viêt-Minh – Frontul Independenței Vietnamului, formațiune politică, creată în 1941 prin unirea forțelor Partidului Comunist cu cele naționaliste (n.red.)

Unite – părea să afecteze întreaga structură a securității colective postbelice. Fusese genul acela de acțiune care condusese la colapsul ordinii internaționale pe durata anilor 1930, și respectiv la izbucnirea ulterioară a celui de-al Doilea Război Mondial. Truman nu a mai avut nevoie să stea prea mult pe gânduri: „Nu putem să dezamăgim ONU", le-a repetat consilierilor săi.[62] Administrației sale i-a luat numai câteva ore să decidă că Statele Unite aveau să vină în apărarea Coreei de Sud și că asta nu se va realiza numai prin prisma propriei autorități, ci și sub mandatul Națiunilor Unite.

Măsurile în acest sens au putut fi luate atât de rapid din două motive. În primul rând datorită faptului că existau trupe americane staționate în mod avantajos în apropiere, ocupând Japonia – fapt pe care se pare că Stalin îl trecuse cu vederea. În al doilea rând – o altă scăpare din partea lui Stalin –, datorită faptului că nici un reprezentant sovietic nu era prezent în Consiliul de Securitate pentru a-și exercita dreptul de veto privitor la acțiunea Națiunilor Unite: acesta fusese retras, cu câteva luni înainte, ca protest împotriva refuzului organizației de a le conferi comuniștilor chinezi statutul de membru. Deci, cu aprobarea ONU, comunitatea internațională s-a mobilizat în câteva zile pentru a contracara această nouă amenințare la adresa securității internaționale, o reacție în plus pe care Moscova nu o anticipase.

Reacția, în mod categoric, aproape că a fost sortită eșecului: trupele americane și sud-coreene au fost obligate să se retragă către capătul sud-estic al peninsulei coreene și poate că ar fi fost obligate s-o evacueze de tot, dacă n-ar fi intervenit o manevră militară de excepție, executată de comandantul Națiunilor Unite, generalul MacArthur, care i-a surprins pe nord-coreeni cu o îndrăzneață debarcare de pe mare la Inchon, lângă Seul, la mijlocul lui septembrie. În curând, avea să blocheze armata nord-coreeană sub paralela 38, iar forțele sale aveau să înainteze, aproape fără nici un fel de opoziție, în Coreea de Nord. Șocat de această derulare a evenimentelor, Stalin a fost pe punctul de a accepta pierderea războiului, chiar dacă existau șanse ca americanii să ocupe toată Coreea de Nord care se învecina direct cu China și Uniunea

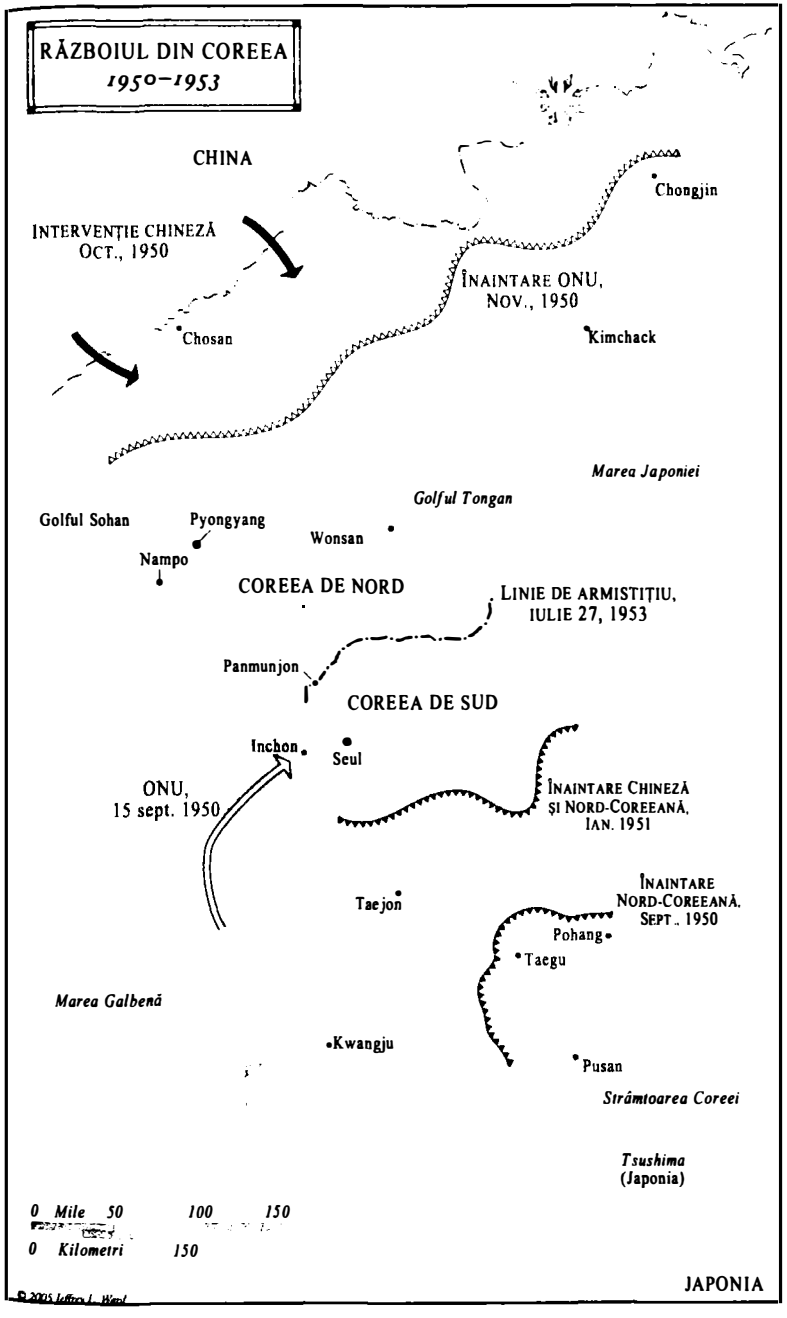

© 2005 Jeffrey L. Ward

Sovietică: „Și ce dacă", comenta el plictisit. „Fie ce-o fi. Să-i lăsăm pe americani să ne fie vecini".[63]

Cu toate astea, mai rămânea încă întrebarea cu privire la ce vor face chinezii. Mao sprijinise invazia Coreei de Sud și chiar înaintea debarcării de la Inchon – pe care o anticipase și în legătură cu care îl avertizase pe Kim Ir Sen să fie pregătit – începuse să-și deplaseze trupele de pe coasta Chinei opusă Taiwanului, către granița nord-coreeană. „N-ar trebui să ratăm încercarea de a-i ajuta pe coreeni", le-a spus consilierilor săi la începutul lui august. „Trebuie să le dăm o mână de ajutor trimițând acolo voluntari din rândul militarilor noștri."[64] Cum la Washington exista o doză de îngrijorare privitoare la posibilitatea intervenției chinezilor, Truman i-a ordonat lui MacArthur să nu înainteze chiar până la râul Yalu, care se afla chiar la granița sino-coreeană. Între timp, Departamentul de Stat, prin diferiți intermediari, căuta să-i intimideze pe chinezi cu perspectiva unor pierderi îngrozitoare. Un timp, Mao a avut dificultăți în a-și convinge consilierii că va fi necesar să intervină, ceea ce l-a făcut pe Stalin, la începutul lui octombrie, să-i spună lui Kim Ir Sen că va evacua complet Coreea de Nord. Totuși, la scurt timp după aceea, Mao a reușit să-i convingă și a fost astfel în măsură să-i informeze pe ruși și pe nord-coreeni că în curând chinezii vor veni să-i salveze.[65]

Astfel că s-a întâmplat ca la sfârșitul lunii noiembrie 1950, încă o dată, două armate să se afle față în față, de-o parte și de alta a unui râu – dominate de o prudență care de astă dată n-a reușit să dispară și să se transforme în urale, strângeri de mâini, dans, băutură și multe speranțe. „Credeam că vom câștiga războiul!" își amintea un ofițer din forțele terestre americane. „A venit Ziua Recunoștinței, iar noi aveam toate felurile de mâncare... la fel ca și cele pe care le-aveam acasă cu această ocazie... În acel moment, eram aproape de râul Yalu, iar asta însemna că mergem acasă."[66] În acest caz însă, armata amplasată de cealaltă parte a râului avea alte planuri. „Vom încerca", îi explicase comandantul său, Mao Zedong, lui Stalin, „să rezolvăm conflictul școreeanț, adică să eliminăm

trupele SUA de pe teritoriul Coreei sau să le izgonim, împreună cu forțele agresive ale celorlalte state, în afara țării."[67]

Pe 26 noiembrie, circa 300 000 de chinezi au început, cu surle și trâmbițe, să pună în practică acest angajament, prin atacuri umane în valuri și beneficiind de toate celelalte avantaje ale elementului-surpriză. Două zile mai târziu, MacArthur îi informa pe șefii Statelor Majore Întrunite: „Ne confruntăm cu un război cu totul nou".[68]

VIII

Victoria din cel de-al Doilea Război Mondial nu le-a adus așadar învingătorilor nici un sens palpabil al securității. Nici Statele Unite, nici Marea Britanie și nici Uniunea Sovietică nu puteau, la sfârșitul anului 1950, să ia în considerație, ca garanție a securității, viețile și bunurile materiale pe care le irosiseră pentru înfrângerea Germaniei și a Japoniei: membrii Marii Alianței erau acum adversari în Războiul Rece. Interesele s-au transformat, nemaifiind compatibile; ideologiile au rămas cel puțin la fel de diferite cum fuseseră înainte de război; frica de atacul-surpriză a continuat să bântuie instituțiile militare din Washington, Londra și Moscova. Întrecerea privind cine avea să decidă soarta Europei postbelice se extindea acum spre Asia. Dictatura lui Stalin rămăsese la fel de aspră – și de încrezătoare în epurări – după cum fusese întotdeauna, dar, odată cu asaltul McCarthy-ismului din Statele Unite și cu dovada incontestabilă că spionajul avusese loc de ambele părți ale Atlanticului, nu era deloc clar dacă democrațiile occidentale însele puteau să-și păstreze toleranța față de deosebirile de opinii și respectul pentru libertățile civile care le diferențiaseră de dictaturi, indiferent de tipologia, fascistă sau comunistă, a acestora.

„De fapt, problema este că există o doză mică de totalitarism îngropată undeva, adânc, în fiecare dintre noi", le spunea Kennan studenților la Colegiul Național de Război, în 1947. „Numai o rază de încredere și de siguranță este cea care înăbușă acest geniu nefast...

Dacă încrederea și siguranța ar dispărea, să nu credeți că i-ar trebui mult ca să le ia locul."[69] Acest avertisment, venit din partea fondatorului izolării – faptul că inamicul ce urma să fie izolat putea la fel de bine să se afle în mijlocul beneficiarilor libertății, cât și printre dușmanii săi – arăta cât de atotpătrunzătoare devenise frica, în cadrul unui aranjament internațional postbelic în care se puseseră atâtea speranțe. Acesta poate fi un motiv pentru care romanul *1984* al lui Orwell, atunci când a apărut în 1949, a devenit instantaneu un triumf literar.[70]

Oricum, viziunea lui Orwell făcea măcar o presupunere în legătură cu modul în care avea să arate viitorul, indiferent de cât de sumbru putea să fie acesta. Kennan se temea, până la începutul anului 1950, că s-ar putea să nu mai *existe* nici un viitor. Într-un memorandum ultrasecret pregătit pentru administrația Truman, dar ignorat de către aceasta, Kennan sublinia că folosirea forței fusese, din punct de vedere istoric, „un mijloc pentru a atinge un scop, altul decât războiul propriu-zis, ... un scop care cel puțin nu nega însuși principiul vieții". Altfel stăteau însă lucrurile cu bomba atomică și cea cu hidrogen:

> Au ajuns cu întârziere, trecând dincolo de frontierele civilizației occidentale, până la conceptele de război și de modalitate de a lupta care pe vremuri le erau familiare hoardelor asiatice. Nu pot fi în realitate armonizate și asociate cu un scop politic anume direcționat, altul decât distrugerea de vieți în rândurile dușmane. Nu reușesc să țină cont de responsabilitatea fundamentală a oamenilor, unii față de alții, și chiar de erorile și greșelile unora față de ceilalți. Implică recunoașterea faptului că omul nu numai că poate fi, dar chiar este adesea propriul său dușman – cel mai rău și cel mai groaznic.

Lecția, insista Kennan, era una de tip shakespearian:

> *Atuncea toate se preschimbă-n forță,*
> *Aceasta în bun-plac, iar bunul-plac*
> *În poftă, lupul aflător oriunde,*

Ce, sprijinit de bunul-plac și forță,
Își face-o pradă din întreaga lume
Apoi se-nghite singur.[71*]

NOTE

1. Interviuri, CNN *Cold War*, Episodul I, „Comrades, 1917–1945".
2. Alexander Werth, *Russia at War: 1941–1945* (New York: E. P. Dutton, 1964), p. 1045. Datele privind pierderile de vieți omenești de partea britanică și americană provin din *Britannica Online*. Numărul morților sovietici l-am luat din Vladimir O. Pechatnov și C. Earl Edmondson, „The Russian Perspective", în Ralph B. Levering, Vladimir O. Pechatnov, Verena Botzenhart-Viehe și C. Earl Edmondson, *Debating the Origins of the Cold War: American and Russian Perspectives* (New York: Rowman & Littlefield, 2002), p. 86.
3. Warren F. Kimball, *The Juggler: Franklin Roosevelt as Wartime Statesman* (Princeton: Princeton University Press, 1991), pp. 97–99.
4. George F. Kennan, *Memoirs: 1925–1950* (Boston: Atlantic-Little, Brown, 1967), p. 279.
5. Pentru detalii, vezi Alan Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel Lives* (New York: Knopf, 1992), p. 464.
6. Pechatnov și Edmondson, „The Russian Perspective", p. 92.
7. Geoffrey Roberts, „Stalin and Soviet Foreign Policy", în Melyyn P. Leffler și David S. Painter, ed., *Origins of the Cold War: An International History*, ed. a 2-a (New York: Routledge, 2005), pp. 42–57.
8. *Ibid.*, p. 51.
9. John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941–1947* (New York: Columbia University Press, 1972), p. 190.
10. Stalin, *Economic Problems of Socialism in the USSR* (Moscova: Foreign Languages Publishing House, 1952), reprodus parțial în Robert V. Daniels, ed., *A Documentary History of Communism*, ediție revăzută (Hanovra, New Hampshire: University Press of New England, 1984), II, 172.
11. Înregistrarea discuției dintre Stalin și Thorez, 18 noiembrie 1947, în Levering, et al., *Debating the Origins of the Cold War*, p. 174.

---

* *Troilus și Cresida*, William Shakespeare, *Opere complete*, volumul 6, traducere de Leon Levițchi, Editura Univers, București, 1987 (n.tr.)

12. Comentariul lui Paine se află în pamfletul său din 1776, *Common Sense*, reprodus parțial în Dennis Merrill și Thomas G. Paterson, ed., *Major Problems in American Foreign Policy*, ed. a 6-a (New York: Houghton Mifflin, 2005), I, 34.
13. Discursul lui John Quincy Adams, 4 iulie, 1821, în *ibid.*, I,132.
14. Discurs ținut în fața Congresului, 2 aprilie, 1917, în *ibid.*, I, 431.
15. Robert Dallek, *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945* (New York: Oxford University Press, 1979), p. 70.
16. Discurs ținut în fața International Student Assembly, 3 septembrie 1942, în Samuel I. Rosenman, ed., *The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt* (New York: Random House, 1941–1950), XI, 353.
17. Roy Jenkins, *Churchill: A Biography* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2001), pp. 350–351.
18. Vojtech Mastny, *Russia's Road to the Cold War: Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941–1945* (New York: Columbia University Press, 1979), pp.156–162.
19. Nikolai Novikov către ministrul de Externe sovietic, 27 septembrie,1946, în Kenneth M. Jensen, ed., *Origins of the Cold War: The Novikov, Kennan, and Roberts „Long Telegrams" of 1946*, ediție revăzută (Washington: United States Institute of Peace, 1993), pp. 3–4.
20. Mastny, *Russia's Road to the Cold War*, p. 270. Pentru acordul Stalin–Churchill, vezi Kimball, *The Juggler*, pp. 160–164.
21. Pechatnov și Edmondson, „The Russian Perspective", p. 98.
22. W. Averell Harriman și Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941–1946* (New York: Random House, 1975), p. 444.
23. Pechatnov și Edmondson, „The Russian Perspective", p. 109.
24. Norman M. Naimark, *The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995), pp. 69–140.
25. Tsuyoshi Hasegawa, *Racing the Enemy: Stalin, Truman, and the Surrender of Japan* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2005), oferă cea mai recentă versiune a evenimentelor.
26. Pentru o relatare detaliată a operațiunilor David Greenglass–Julius Rosenberg și Klaus Fuchs, vezi Richard Rhodes, *Dark Sun: The Making of the Hydrogen Bomb* (New York: Simon and Schuster, 1995), pp. 27–198. A treia încercare, cea a lui Ted Hall, este discutată în Kai Bird și Martin J. Sherwin, *American Prometheus: The Triumph and Tragedy of J. Robert Oppenheimer* (New York: Knopf, 2005), pp. 286–287, și într-un interviu cu Hall în CNN *Cold War*, episodul 21, „Spies".

27. Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of the Red Tsar* (New York: Knopf, 2004), p. 502.
28. *Ibid.*
29. Stalin către Molotov, Beria, Mikoian și Malenkov, 9 decembrie 1945, în Levering et al., *Debating the Origins of the Cold War*, p. 155.
30. Pentru informații mai detaliate, vezi Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976), pp. 62–67.
31. Albert Resis, ed., *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics: Conversations with Felix Chuev* (Chicago: Ivan R. Dee, 1993), p. 8.
32. *Ibid.*, p. 73.
33. Pentru informații suplimentare despre aceste crize, vezi Fernande Scheid Raine, „The Iranian Crisis of 1946 and the Origins of the Cold War", în Leffler și Painter, ed., *Origins of the Cold War*, pp. 93–111; și Eduard Mark, „The Turkish War Scare of 1946", în *ibid.*, pp. 112–133.
34. Kennan, *Memoirs: 1925–1950*, pp. 292–295.
35. Kennan la Departamentul de Stat, 22 februarie,1946, U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States* [de aici încolo *FRUS]: 1946*, VI, 699–700; „X" [George F. Kennan], „The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, 25 (iulie, 1947), 575, sublinierea autorului.
36. Pechatnov și Edmondson, „The Russian Perspective", p. 116.
37. Novikov către ministrul de Externe sovietic, 27 septembrie 1946, în Jensen, ed., *Origins of the Cold War: The Novikov, Kennan, and Roberts „Long Telegrams" of 1946*, pp. 3–16.
38. Viktor L. Malkov, „Commentary", în *ibid.*, p. 75.
39. Charles E. Bohlen, *Witness to History: 1*929–1969 (New York: Norton, 1973), p. 263.
40. *Public Papers of the Presidents of the United States: Harry S. Truman, 1947* (Washington: Government Printing Office, 1963), pp. 178–179.
41. Yoram Gorlizki și Oleg Khievniuk, *Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945–1953* (New York: Oxford University Press, 2004), pp.35–36.
42. Kennan, *Memoirs: 1925–1950*, p. 326.
43. John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History* (New York: Oxford University Press, 1997), pp. 41–42.
44. Montefiore, *Stalin*, p. 569.
45. John A. Armitage, „The View from Czechoslovakia", în Thomas T. Hammond, ed., *Witnesses to the Origins of the Cold War* (Seattle: University of Washington Press, 1982), pp. 225–226.

46. Nikita S. Hrusciov, *Khrushchev Remembers*, traducere și ediție de Strobe Talbott (New York: Little, Brown, 1970), p. 411.
47. John Lewis Gaddis, *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War* (New York: Oxford University Press, 1987), pp. 158–159.
48. Pechatnov și Edmondson, „The Russian Perspective", p. 139.
49. James V. Forrestal către Chan Gurney, 8 decembrie 1947, în Walter Millis, ed., *The Forrestal Diaries* (New York: Viking, 1951), pp. 350–351.
50. Gaddis, *The Long Peace*, pp. 111–112.
51. PPS/39, „United States Policy Toward China", 7 septembrie 1948, *FRUS: 1948*, VIII, 148.
52. James Chace, *Acheson: The Secretary of State Who Created the Modern World* (New York: Simon & Schuster, 1998), p. 217.
53. Chen Jian, *Mao's China and the Cold War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001), p. 50.
54. Gaddis, *We Now Know*, pp. 58–66.
55. Marc Selverstone, „«All Roads Lead to Moscow»: The United States, Great Britain, and the Communist Monolith", teză de doctorat, Ohio University History Department, 2000, p. 380.
56. Gaddis, *We Now Know*, pp. 66–67.
57. *Ibid.*, p. 94.
58. David M. Oshinsky, *A Conspiracy So Immense: The World of Joe McCarthy* (New York: Free Press, 1983), pp. 108–109.
59. Gaddis, *The Long Peace*, p. 96.
60. Kathryn Weathersby, „Stalin and the Korean War", în Leffler și Painter, ed., *Origins of the Cold War*, pp. 274–275.
61. Gaddis, *We Now Know*, pp. 66–70,158–161.
62. Gaddis, *The Long Peace*, p. 97.
63. Montefiore, *Stalin*, p. 608.
64. Chen Jian, *Chinas Road to the Korean War: The Making of the Sino-American Confrontation* (New York: Columbia University Press, 1994), p. 143. Vezi și Shu Guang Zhang, *Mao's Military Romanticism: China and the Korean War,1950–1953* (Lawrence: University Press of Kansas, 1995), pp. 55–86.
65. Gaddis, *We Now Know*, pp. 79–80.
66. Interviu cu locotenent-colonelul Charles Bussey, Armata SUA, Regimentul 23 Infanterie, CNN *Cold War*, Episodul 5, „Korea".
67. Zhang, *Mao's Military Romanticism*, p. 78.

68. D. Clayton James, *The Years of MacArthur: Triumph and Disaster, 1945–1964* (Boston: Houghton Mifflin, 1985), p. 536.
69. Kennan, *Memoirs: 1925–1950*, p. 319.
70. Michael Shelden, *Orwell: The Authorized Biography* (New York: Harper-Collins, 1991), p. 430.
71. „International Control of Atomic Energy", 20 ianuarie 1950, în Thomas H. Etzold și John Lewis Gaddis, ed., *Containment-Documents on American Policy and Strategy, 1945–1950* (New York: Columbia University Press, 1978), p. 380. Fragmentul este din *Troilus și Cresida*.

CAPITOLUL DOI

BĂRCI ALE MORȚII ȘI BĂRCI DE SALVARE

PREȘEDINTELE TRUMAN: *Vom lua orice măsuri vom crede de cuviință pentru a face față provocărilor militare, așa cum am făcut-o întotdeauna.*

REPORTERUL: *Printre aceste măsuri se va număra și bomba atomică?*

PREȘEDINTELE TRUMAN: *Se va număra orice tip de armament de care dispunem... Comandantul militar de pe câmpul de luptă va avea posibilitatea să aleagă armele pe care să le folosească, așa cum s-a întâmplat întotdeauna.*

CONFERINȚA DE PRESĂ A PREȘEDINTELUI,
30 noiembrie 1950[1]

Armata de Voluntari a Poporului Chinez – pentru a-i folosi denumirea oficială, dar inexactă – începuse pe ascuns să traverseze râul Yalu la jumătatea lui octombrie. La sfârșitul lui noiembrie își încheiase dispunerea trupelor, iar când forțele Națiunilor Unite, formate în special din americani și coreeni din Coreea de Sud, s-au apropiat de granița cu Coreea de Nord, chinezii au atacat brusc, cu efecte dezastruoase. Chiar în ziua conferinței de presă a lui Truman, armatele generalului MacArthur se retrăgeau din fața măcelului inamic devastator, iar la Washington se luau în discuție măsuri disperate pentru salvarea situației.

Pe 2 decembrie, la ordinul președintelui Truman, MacArthur a ordonat aviației Statelor Unite să arunce cinci bombe atomice de mărimea celor folosite la Hiroshima asupra trupelor chineze care avansau în peninsula coreeană. Deși efectele nu au fost aceleași cu cele din orașele japoneze la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, exploziile și incendiile ce au urmat au reușit să oprească ofensiva. În jur de 150 000 de militari chinezi au fost uciși în aceste raiduri, împreună cu un număr necunsocut de prizonieri de război americani și sud-coreeni. Aliații din NATO s-au grăbit să condamne acțiunea lui MacArthur, pe care o întreprinsese fără a-i consulta și numai dreptul de veto al americanilor a împiedicat Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite să revină asupra hotărârii organizației, luată șase luni mai devreme, de a autoriza acțiuni militare pentru apărarea Coreei de Sud. Uniunea Sovietică, aflată sub presiune constantă din partea aliatului său chinez, care-i cerea să riposteze cu propriul armament nuclear, a transmis Statelor Unite un ultimatum de patruzeci și opt de ore, cerându-le să oprească toate operațiunile militare din peninsula coreeană, dacă nu doreau aveau să se confrunte cu „cele mai grave consecințe".

Pe 4 decembrie, la expirarea ultimatumului, două bombardiere sovietice au decolat de la Vladivostok, fiecare dotat cu o bombă atomică primitivă, dar pe deplin funcțională. Țintele lor erau orașele sud-coreene Pusan și Inchon, ambele porturi de o deosebită importanță pentru asigurarea proviziilor pentru forțele ONU. După căderea bombelor, n-a mai rămas mare lucru din ele. Confruntându-se cu un număr dublu de pierderi față de cele suferite în atacurile pe care le ordonase împotriva chinezilor și cu secționarea aproape completă a lanțului său logistic, MacArthur a ordonat bombardierelor americane staționate în Japonia să arunce bomba atomică asupra Vladivostokului și a orașelor chinezești Shenyang și Harbin. Vestea acestor atacuri a provocat manifestații antiamericane pretutindeni în Japonia – aflată la rândul ei în raza de acțiune a bombardierelor sovietice – iar Marea Britanie, Franța și țările Benelux și-au anunțat retragerea oficială din alianța NATO. Asta nu înainte de apariția ciupercilor toxice deasupra orașelor Germaniei

occidentale Frankfurt și Hamburg – ceea ce, pentru a-l parafraza pe Kurt Vonnegut, s-ar fi putut foarte bine petrece.[2]

Însă nu s-a petrecut. Numai schimbul de replici de la conferința de presă și evenimentele descrise în primul paragraf au avut loc cu adevărat. Următoarele două paragrafe sunt pură ficțiune. De fapt, administrația Truman s-a grăbit să dea asigurări presei, țării, aliaților și chiar și dușmanilor săi că vorbele președintelui fuseseră greșit alese, că nu exista *nici un plan* privind folosirea armamentului nuclear în Coreea și că orice decizie de revenire asupra planurilor existente nu putea fi făcută decât de comandantul suprem. În ciuda șocului suferit de pe urma celei mai umilitoare înfrângeri militare de la războiul civil încoace, Statele Unite au reușit să mențină izolat războiul coreean, chiar dacă era clar că nu se va putea ajunge la nici un acord. În aprilie 1951, când a devenit evident că MacArthur nu era de acord cu politica sa, Truman a propus demiterea acestuia.

Luptele din Coreea au mai continuat timp de doi ani, în condiții ce aminteau de iadul din tranșeele celui de-al Doilea Război Mondial. Când, în cele din urmă, chinezii, americanii și aliații lor coreeni respectivi au reușit să se înțeleagă pentru încheierea unui armistițiu, în iulie 1953, războiul lăsase deja în urmă o peninsulă devastată, fără o victorie clară de nici o parte: granița dintre cele două state coreene nu se modificase aproape deloc față de cum fusese în 1950. Potrivit statisticilor oficiale, 36 568 de americani au pierit în luptă. Nu se poate preciza cu la fel de multă exactitate numărul celorlalte victime, însă se crede că în jur de 600 000 de soldați chinezi și peste două milioane de coreeni, civili și militari, au murit în cei trei ani de război.[3] Singurul rezultat decisiv al războiului a fost precedentul pe care l-a creat: acela că ar putea exista un conflict extins și sângeros, implicând națiuni ce dețin armament nuclear, dar care ar putea hotărî să nu-l folosească.

I

Totalitarismul nu era în nici un caz singurul lucru de care lumea trebuia să se teamă când războiul a luat sfârșit, în 1945. Chiar

armele ce duseseră la capitularea Japoniei – bombele atomice lansate la Hiroshima și Nagasaki – provocau și exaltare și îngrijorare, fiindcă, dacă acum o singură bombă putea devasta un oraș întreg, care puteau fi implicațiile pentru războaiele viitoare? În trecut existaseră foarte puține exemple de arme concepute și dezvoltate, dar care să nu fi fost utilizate: singurul precedent semnificativ fusese în al Doilea Război Mondial, când gazele toxice nu fuseseră întrebuințate, ca urmare a folosirii lor pe scară largă însă cu efecte greu controlabile în Primul Război Mondial. Practic, în toate celelalte cazuri în care fuseseră inventate arme noi, de la arcuri și catapulte la praful de pușcă și armamentul de artilerie, până la submarine și bombardiere, se găsiseră destule ocazii pentru a le dezlănțui puterea de distrugere.

Bombele atomice însă erau diferite de orice alt tip de armament anterior. Erau, după cum sublinia strategul american Bernard Brodie în 1946, „de câteva milioane de ori mai puternice și mai distructive decât cel mai puternic explozibil cunoscut până atunci"[4]. Dacă erau folosite pe scară largă, puteau duce literalmente la modificarea naturii războiului însuși, prin plasarea riscurilor nu numai pe linia frontului, ci și pe linia de aprovizionare din spatele acestuia și pe așezările urbane și industriale care le susțineau. Totul s-ar fi transformat într-un imens câmp de luptă.

În istoria omenirii, s-au purtat întotdeauna războaie, de la începuturile sale. Au însoțit primele triburi și așezări umane și au continuat să existe după crearea orașelor, a țărilor, a imperiilor și a statelor moderne. Au variat numai în privința mijloacelor de luptă disponibile: pe măsură ce tehnologia a avansat, armele au devenit tot mai sofisticate și mai eficiente, conducând curând la situația în care, pe măsură ce războaiele au devenit din ce în ce mai extinse, costurile și pierderile statelor implicate au devenit din ce în ce mai mari. Primul război despre care se cunosc amănunte – războiul peloponesiac între Atena și Sparta în secolul al V-lea î.Hr. – a cauzat probabil moartea a 250 000 de oameni. Cele două războaie mondiale din secolul XX au ucis probabil cam de 300 de ori mai mulți oameni. Înclinarea oamenilor spre violență, ceea ce a provocat aceste conflicte

și pe cele dintre ele, a rămas în bună măsură aceeași, după cum spusese Tucidide că se va întâmpla, „date fiind caracteristicile naturii umane"[5]. Ceea ce s-a schimbat a fost provocat de „îmbunătățirile" aduse armelor care au crescut numărul victimelor.

Această evoluție sumbră l-a făcut pe marele strateg prusac Carl von Clausewitz să tragă un semnal de alarmă, în scrierile sale despre războaiele lui Napoleon, afirmând că statele ce aveau să recurgă la folosirea nelimitată a forței și violenței ar putea sfârși prin a fi ele însele consumate de acestea. Dacă obiectivul războaielor era asigurarea securității statului – și cum să nu fie acesta? – atunci era *imperios necesar* să fie limitate: asta voia să spună Clausewitz când insista că războiul este „o continuare a activităților politice prin alte mijloace... Obiectivul politic este scopul, războiul reprezintă mijlocul de a-l atinge, iar mijloacele nu pot fi niciodate gândite singure, în izolare față de scopurile propuse"[6]. Statele însele pot deveni victimele războiului dacă armele devin capabile de atâta distrugere încât pun în pericol însuși scopul pentru care a fost pornit războiul respectiv. Orice recurgere la forță în aceste condiții ar putea conduce la distrugerea a ceea ce se presupune că trebuie să apere.

Ceva de genul acesta s-a petrecut în prima jumătate a secolului XX. Imperiile german, rus, austro-ungar și otoman au dispărut ca urmare a înfrângerii suferite în Primul Război Mondial. Două alte imperii, cel britanic și cel francez, au ieșit din luptă victorioase, însă extrem de slăbite. Al Doilea Război Mondial a avut rezultate și mai catastrofale: nu numai dispariția politică a unor state întregi, ci și devastarea lor fizică și, în cazul evreilor, eliminarea aproape completă a unui întreg neam. Cu mult înainte ca americanii să lanseze bomba atomică la Hiroshima și Nagasaki, avertismentele lui Clausewitz legate de pericolele unui război total fuseseră, în bună măsură, confirmate.

În ciuda caracterului lor revoluționar, aceste bombe au fost construite pornindu-se de la un set de principii clare și îndelung uzitate: dacă funcționau, aveau să fie folosite. Numai câțiva dintre miile de oameni angajați în timpul războiului în cadrul

Proiectului Manhattan considerau că munca lor diferă de munca celor care proiectau și produceau arme convenționale. Bombele atomice aveau să fie lansate, imediat ce erau gata, asupra oricăror ținte inamice ce se mai aflau încă în picioare.[7] Poate că tehnologia era alta, însă tendința oamenilor spre escaladarea violenței nu se schimbase.

Cei care construiau bombele ar fi fost, prin urmare, surprinși să afle că primele dăți în care aveau să se folosească armele nucleare, pe 6 și 9 august 1945, aveau să fie și ultimele, cel puțin pe parcursul anilor ce mai rămăseseră din secolul XX. Pe măsură ce mijloacele de luptă pe scară largă au devenit din ce în ce mai devastatoare, probabilitatea începerii unor asemenea războaie s-a micșorat și, în cele din urmă, a dispărut complet. Spre deosebire de lecția pe care Tucidide a desprins-o din marele război al epocii lui, natura umană s-a schimbat într-adevăr – iar șocul celor întâmplate la Hiroshima și Nagasaki a inițiat procesul ce a dus la această schimbare.

II

A fost nevoie de un anumit stil de conducere pentru a face posibile toate acestea, iar primele măsuri mai semnificative au venit din partea singurului om care a ordonat până acum folosirea armelor nucleare pentru a ucide. Harry S. Truman a susținut, tot restul vieții lui, că nu i-a trebuit prea mult să ia această hotărâre, însă comportamentul și atitudinea sa îi contrazic spusele. În ziua în care bomba a fost testată prima oară în deșertul din New Mexico, și-a notat în jurnal că „mașinile sunt cu câteva secole bune în fața moralei, iar când morala va ajunge în cele din urmă să țină pasul cu ele, poate că nu va mai fi nevoie nici de una, nici de celelalte". Un an mai târziu, își exprima îngrijorarea într-un context mai larg: „Ființa umană și emoțiile sale nu se modifică mult de la o epocă la alta. Acum însă trebuie să se schimbe sau se va confrunta cu distrugerea totală și absolută și poate că epoca insectelor sau o planetă fără atmosferă va lua locul

civilizației umane."[8] „Este îngrozitor", le spunea unui grup de consilieri în 1948, „să ordoni folosirea unei astfel de arme... atât de distructivă, atât de devastatoare față de orice altceva am folosit vreodată... Așa că trebuie să ne ocupăm de aceste arme altfel decât ne ocupăm de puști și de tunuri și de alte arme obișnuite, de acest gen."[9]

Cuvintele erau prozaice – Truman era un om direct și pragmatic – însă implicațiile lor erau revoluționare. În trecut, liderii politici lăsaseră aproape întotdeauna în seama comandanților lor militari să decidă armele ce aveau să fie folosite în luptă, indiferent de cât de multe distrugeri aveau să provoace. Avertismentele lui Clausewitz nu prea reușiseră de-a lungul anilor să modifice această tendință. Lincoln le-a dat generalilor săi mână liberă să facă tot ce se putea pentru a învinge Confederația: peste 600 000 de americani au pierit înainte ca războiul civil să se sfârșească. Civilii au impus foarte puține constrângeri asupra armatei în Primul Război Mondial, fapt cu consecințe devastatoare: în jur de 21 000 de militari englezi au murit într-o singură zi – cei mai mulți dintre ei într-o singură oră – în bătălia de pe Somme. Bombardamentele strategice anglo-americane au produs pierderi în rândurile civililor ce s-au ridicat la zeci de mii în multe nopți din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, fără ca cineva să-l trezească pe Churchill sau pe Roosevelt de fiecare dată când se întâmpla asta. Iar Truman însuși lăsase în seama forțelor aeriene americane să hotărască când și unde aveau să fie lansate primele bombe atomice: numele Hiroshima și Nagasaki nu-i spuneau mai mult înainte de lansarea bombelor decât oricărui alt cetățean american obișnuit.[10]

După aceste evenimente însă, Truman a cerut o delimitare clară de practicile trecutului. A insistat ca o instituție civilă și nu una militară să controleze accesul la bomba atomică și dezvoltarea sa ulterioară. De asemenea, a propus, în 1946, predarea tuturor acestor arme și a mijloacelor lor de producție organizației nou înființate, ONU – deși prin stipulările Planului Baruch (numit astfel după politicianul Bernard Baruch, care l-a prezentat) americanii nu aveau să cedeze monopolul asupra armelor nucleare până avea să fie instituit un sistem internațional de control sută la sută sigur. Între

timp, și în ciuda unor cereri repetate din partea strategilor săi militari, Truman a refuzat să clarifice circumstanțele în care puteau conta pe folosirea bombelor atomice într-un război viitor. Decizia respectivă avea să rămână un prerogativ prezidențial: nu dorea ca vreun „locotenent-colonel zelos să decidă când va fi momentul propice pentru a lansa o astfel de bombă"[11].

Poziția lui Truman îmbrăca anumite aspecte ilogice. Făcea imposibilă integrarea armamentului nuclear în planurile forțelor armate existente. Lăsa nerezolvată chestiunea privind modul în care monopolul atomic american ar putea fi folosit pentru a spori cooperarea politică din partea Uniunii Sovietice. Împiedica încercările de a folosi armamentul nuclear ca mijloc de descurajare : administrația americană se aștepta ca noile sale arme să-l împiedice pe Stalin să exploateze avantajul numeric al trupelor pe care le avea în Europa, dar cum Pentagonul nu primea nici cele mai mici informații despre numărul și puterea acestor dispozitive, nu era deloc clar cum putea face asta. Se prea putea ca, în timpul primilor ani ai epocii postbelice, spionajul sovietic să fi știut mai multe despre bomba atomică americană decât înșiși șefii Statelor Majore Întrunite ale SUA. Ofițerii de informații sovietici – care penetraseră nivelurile superioare ale agenției de informații britanice – erau foarte buni, iar hotărârea lui Truman de a menține supremația instituțiilor civile asupra celor militare era foarte puternică.[12]

Pe termen lung, aceste erori s-au dovedit mai puțin importante decât precedentul pe care l-a creat Truman. Fiindcă, refuzând armatei controlul asupra armelor atomice, a reafirmat autoritatea civililor asupra modului în care trebuiau purtate războaiele. Fără să-l fi citit vreodată pe Clausewitz – cel puțin din câte se știe –, președintele a reînviat principiul cel mai important al acestui mare strateg, potrivit căruia războiul trebuie să fie instrumentul politicii și nu invers. Nimic din formația profesională a lui Truman nu ar fi anunțat această decizie. Experiența sa militară era aceea de ofițer de artilerie, căpitan în Primul Război Mondial. Nu avusese succes ca om de afaceri; ca politician avusese succes, dar nu fusese deloc remarcabil. Nu ar fi ajuns niciodată președinte dacă Roosevelt nu

l-ar fi ales din Senat să-i fie vicepreședinte și să-l ajute în campania din 1944 și apoi n-ar fi murit.

Truman a avut însă ceva ce l-a putut lega de Clausewitz: după august 1945, a avut capacitatea, prin emiterea unui ordin, să provoace mai multă moarte și mai multe distrugeri decât oricare alt om din istorie. Acest simplu fapt a însemnat că un om obișnuit a făcut un lucru extraordinar. A inversat un tipar în comportamentul uman atât de vechi, încât originile sale rămâneau învăluite în ceața începuturilor lumii: acela că, atunci când sunt dezvoltate arme, ele vor ajunge, într-un fel sau altul, să fie folosite.

III

Cât de durabilă avea să fie această inversare nu avea să depindă numai de Truman. Alarmați de mulțimea trupelor pe care Armata Roșie le avea în Europa și de cât de puține se aflau la dispoziția Statelor Unite și a aliaților săi, strategii de la Pentagon nu au avut altceva de făcut decât să presupună că, dacă Uniunea Sovietică avea să încerce să ocupe restul continentului, comandantul lor suprem va autoriza folosirea armelor atomice. Probabil că erau îndreptățiți să o facă: însuși Truman a recunoscut, în 1949, că, dacă nu ar fi fost amenințarea bombei, „rușii ar fi preluat de multă vreme controlul asupra Europei"[13]. Prin urmare, asta însemna că reacția lui Stalin avea să determine în mod decisiv viitorul războiului și războiul viitorului.

Truman și consilierii săi speraseră că Stalin își va da seama de puterea bombei atomice și-și va modera ambițiile în raport cu această descoperire. I-au încurajat pe ofițerii sovietici să viziteze ruinele Hiroshimei și le-au permis să fie de față la primele teste postbelice ale bombei, făcute în Pacific în vara anului 1946. Însuși președintele a rămas convins că „dacă am putea să-i ducem pe Stalin și pe oamenii lui să vadă un astfel de test, nici nu s-ar mai pune problema începerii unui alt război"[14]. Prin această încredere în puterea demonstrațiilor vizuale îl subestima pe bătrânul dictator, care știa din

îndelungata sa experiență cât de important era *să nu arate* nici un semn de frică, indiferent de cât de multe temeri l-ar fi încercat.

Este clar acum că astfel de temeri existau : bomba atomică era „foarte puternică, pu-ter-ni-că!", recunoștea Stalin în particular.[15] Îngrijorarea care l-a cuprins l-a făcut să lanseze un program susținut pentru a construi bomba atomică sovietică, lucru care a însemnat o povară și mai mare pe umerii țării, deja serios zdruncinată din pricina războiului, decât avusese Proiectul Manhattan asupra Statelor Unite – folosirea muncii silnice și neglijarea, pe scară largă, a riscurilor și posibilelor probleme au devenit chestiuni la ordinea zilei. A respins Planul Baruch, oferta lui Truman de a preda arsenalul atomic american Organizației Națiunilor Unite, fiindcă ar fi atras după sine inspectarea teritoriilor sovietice. Îl preocupa posibilitatea ca americanii să dea o lovitură preliminară și să elimine fabricile unde se producea armament nuclear înainte să apuce să fie produs – temere neîntemeiată, după cum s-a dovedit mai târziu, fiindcă la Washington practic nimeni nu credea că Statele Unite ar fi putut câștiga războiul ce ar fi urmat, fie chiar și fără un monopol atomic.[16]

De asemenea, temerile lui Stalin l-au făcut, probabil, să permită transporturile aeriene anglo-americane în timpul blocadei Berlinului și desfășurarea lor fără nici un fel de amestec. Probabil că știa, din datele spionilor, că avioanele B-29 pe care Truman le-a trimis în Europa în timpul crizei nu dispuneau de echipamentul necesar să poarte armament nuclear; însă știa, pe de altă parte, că doborârea unui avion american ar fi putut provoca riposta unor bombardiere ce puteau lansa, de data asta, bombe atomice. Și era pesimist în legătură cu efectele unui asemenea atac. Americanii șterseseră de pe fața pământului Dresda fără a folosi bomba atomică, în 1945. Ce ar fi putut face Moscovei cu o astfel de armă?[17] „Dacă noi, liderii, vom permite izbucnirea unui al Treilea Război Mondial", a spus el unei delegații chineze aflate în vizită cu puțin înainte de primul test al bombei atomice sovietice, „poporul rus nu ne va înțelege. Mai mult, s-ar putea întoarce împotriva noastră. Pentru că am subestimat

toate eforturile și toată suferința prin care au trecut în timpul războiului. Pentru că nu am luat în serios amenințarea."[18]

Ideea era însă să ascundă aceste temeri, pentru ca americanii să nu afle cât de mult îl îngrijorau. „Bombele atomice sunt făcute să-i sperie pe cei slabi de înger", brava Stalin într-un interviu din 1946, despre care știa că va fi citit de Truman și de consilierii lui.[19] În următorii câțiva ani, diplomația sovietică a fost marcată mai degrabă de intransigență decât de cooperare: cuvântul-cheie, în aproape toate negocierile, a fost *„niet!"* În afară de exemplul singular al blocadei Berlinului, este dificil de spus că Statele Unite au obținut măcar *un singur* avantaj politic de pe urma monopolului său nuclear. „Ne amenință cu bomba nucleară, dar nouă nu ne e frică de ea", i-a asigurat Stalin pe aceiași chinezi pe care-i avertizase despre pericolul începerii unui nou război.[20] Pretențiile lui Stalin se prea poate să fi fost false, însă strategia sa avea sens: calculase cu viclenie că, în afara cazului unui război, bomba atomică era o armă aproape de nefolosit.

Concluzia aceasta nu a diminuat însă ușurarea pe care a simțit-o Stalin când, în august 1949, savanții sovietici l-au pus în posesia unei bombe proprii. „Dacă am mai fi întârziat testarea acestei bombe atomice un an sau un an jumătate", a recunoscut el, „poate că s-ar fi ajuns să fie «testată» împotriva noastră." O altă observație pe care a făcut-o Stalin cu această ocazie a fost și mai surprinzătoare: „Dacă ar izbucni războiul, folosirea bombelor atomice ar depinde de Trumanii și Hitlerii aflați la putere. Oamenii nu le-ar permite însă unor asemenea indivizi să se mai afle la putere. Folosirea armelor atomice ar însemna practic sfârșitul lumii."[21]

Judecata greșită aplicată lui Truman aici este de înțeles: președintele și-a ținut îndoielile legate de armele nucleare la fel de secrete pe cât își ținuse Stalin temerile. Exprimarea încrederii sale în poporul american, din partea dictatorului care îmbătrânea, este însă surprinzătoare – deși vine în sprijinul aceleiași idei potrivit căreia poporul Uniunii Sovietice „se va ridica împotriva noastră" dacă s-ar fi riscat prea ușor izbucnirea unui nou război. Iar viziunea lui Stalin asupra modului în care avea să se sfârșească lumea era

chiar și mai remarcabilă, căci, dacă Truman ar fi cunoscut-o, ar fi fost pe deplin de acord cu ea. Se pare că „băieții" de la Moscova chiar erau de aceeași părere.

Însă poate că totul era din cauza deținerii bombei atomice: poate că toți cei aflați în această poziție îmbrățișează, mai devreme sau mai târziu, viziunile lui Clausewitz. Războiul *trebuie* să devină un instrument al politicii, indiferent de diferențele de cultură, ideologie, naționalitate și moralitate pe plan personal, deoarece cu arme atât de puternice, alternativa nu poate fi decât anihilarea totală.

IV

Ceea ce îngrijora administrația Truman în iarna sumbră din 1950–1951 nu era atât perspectiva unei anihilări naționale sau globale, cât mai mult posibilitatea ca forțele americane și sud-coreene să fie șterse de pe fața pământului de sutele de mii de militari chinezi care le vânau – nu există vreun cuvânt care să caracterizeze mai bine situația – împingându-le înapoi, spre sudul peninsulei coreene. La sfârșitul anului 1950, Statele Unite dispuneau de 369 de bombe atomice, toate ușor de lansat asupra câmpurilor de luptă coreene sau asupra liniilor de aprovizionare chineze de la bazele din Japonia și Okinawa. Probabil că Uniunea Sovietică nu avea mai mult de cinci la momentul respectiv și nici măcar acelea nu erau la fel de bune precum cele americane.[22] Prin urmare, dat fiind acest avantaj de 74 la 1, de ce Statele Unite nu și-au folosit supremația nucleară pentru a schimba soarta războiului și a preîntâmpina cea mai mare înfrângere militară pe care o suferise în aproape o sută de ani?

Convingerea lui Truman că bombele atomice erau diferite de toate celelalte tipuri de armament stabilise o *prejudecată* împotriva folosirii lor, însă necesitățile militare s-ar fi putut dovedi mai puternice decât aceasta: dacă ar fi avut loc o invazie a Europei din partea Uniunii Sovietice, ar fi făcut-o aproape sigur. Existau însă

dificultăți practice care i-au descurajat pe americani să folosească arme nucleare în Coreea. Una dintre acestea era simpla chestiune a stabilirii țintei. Bomba atomică fusese adaptată pentru a fi folosită împotriva orașelor, a complexelor industriale, a bazelor militare și a rețelelor de transport. Nimic din toate acestea nu prea exista în peninsula coreeană, unde Națiunile Unite se confruntau cu o armată care avansa în principal mărșăluind, cărându-și propriile provizii, de-a lungul unor șosele primitive și chiar pe cărări de munte improvizate. „Unde s-ar putea lansa?", a vrut să știe un general american. Răspunsul nu era clar și nici nu exista vreun motiv să se creadă că, dacă s-ar fi lansat una, câteva, sau chiar mai mult bombe în aceste condiții, rezultatul ar fi putut fi unul decisiv.[23]

Desigur, ar fi fost posibil să se bombardeze orașele chinezești, facilitățile industriale și bazele militare de la nord de râul Yalu, iar administrația Truman chiar a încercat să programeze o astfel de operațiune, planurile ajungând până acolo, în primăvara anului 1951, încât arme atomice dezasamblate au fost transferate în bazele din vestul Pacificului. Costurile politice însă ar fi fost extrem de mari. După cum spunea un istoric, „Aliații europeni ai Washingtonului erau speriați de moarte la gândul unui război extins"[24]. Unul dintre motive era acela că, dacă un atac atomic asupra Chinei ar fi adus Uniunea Sovietică în război – exista la urma urmei un tratat sino-sovietic de apărare reciprocă –, Statele Unite urmau să aibă nevoie de baze în Europa occidentală pentru a lovi țintele sovietice, ceea ce ar fi lăsat statele NATO vulnerabile, la rândul lor, în fața unor riposte aeriene sau chiar a unor invazii pe uscat la scară largă. Dată fiind forța militară redusă a aliantei la momentul respectiv, folosirea bombei în Coreea ar fi însemnat, în cele din urmă, o retragere spre sau chiar dincolo de Canalul Mânecii.

Un alt motiv pentru care nu era de dorit folosirea armelor nucleare în Coreea era legat de situația militară de acolo. Până în primăvara anului 1951, forțele chineze se retrăseseră dincolo de liniile lor de aprovizionare, iar trupele Națiunilor Unite – aflate acum sub comanda generalului Matthew B. Ridgway – preluaseră ofensiva.

Au câștigat teren în fața chinezilor, însă au stabilizat, într-un fel sau altul, luptele puțin la nord de paralela 38. Aceasta a pavat calea spre manevre diplomatice secrete, prin canale sovietice, ceea ce a făcut posibilă, în iulie, începerea negocierilor privind armistițiul. Nu au avut nici un rezultat – războiul avea să continue încă doi ani, cu pierderi mari pentru toți combatanții și pentru poporul coreean. Însă măcar rămăsese stabilit principiul că războiul nu avea să se extindă, iar armele atomice probabil nu vor fi folosite.

Rolul lui Stalin în toate acestea era, desigur, unul ambiguu. Bineînțeles că el începuse războiul coreean autorizând invazia Coreei de Nord. Fusese surprins de hotărârea reacției americane, iar când și-a dat seama că forțele lui MacArthur urmau să ajungă la Yalu, se luptase din greu pentru intervenția chineză – însă ar fi abandonat Coreea de Nord, dacă aceasta nu ar fi avut loc.[25] A acceptat posibilitatea unei remize pe câmpul de luptă când a aprobat convorbirile pentru încheierea războiului, dar a văzut și avantajele situației în care Statele Unite rămâneau legate militar de Asia de Est: prin urmare, negocierile trebuiau să meargă foarte încet. „Cu cât se trage mai mult de timp", i-a explicat el lui Mao, „cu atât trupele chineze au posibilitatea de a studia metodele de luptă contemporane pe câmpul de luptă și, în al doilea rând, cu atât mai mult se zdruncină situația regimului Truman în America și se deteriorează imaginea și prestigiul trupelor anglo-americane."[26] Istoviți de război, chinezii și nord-coreenii erau gata să îi pună capăt în toamna lui 1952, dar Stalin a insistat să continue lupta. Numai după moartea lui Stalin, succesorii lui au aprobat încetarea focului, care a avut loc în iulie 1953.

Astfel, nu a existat nici o confruntare militară directă între sovietici și americani în privința Coreei – sau cel puțin așa s-a crezut, timp de mai mulți ani. Documente recent descoperite însă au demonstrat necesitatea modificării acestei concluzii, căci una dintre măsurile luate de Stalin a fost să autorizeze folosirea bombardierelor sovietice, cu piloți sovietici la bord, deasupra peninsulei coreene – acolo unde întâlneau bombardiere americane pilotate de ofițeri americani. Așa că, la urma urmei, a existat o luptă deschisă

între Statele Unite și Uniunea Sovietică: a fost singura dată când s-a întâmplat asta în timpul Războiului Rece. Ambele tabere însă au păstrat secretul. Uniunea Sovietică n-a făcut niciodată publică implicarea sa în aceste bătălii aeriene, iar Statele Unite, care-și dădeau bine seama de situație, au ales să facă același lucru.[27] Cele două superputeri descoperiseră că este necesar, dar este și foarte periculos să se afle în război. Au fost de acord prin urmare, în mod tacit, să păstreze secretul asupra situației create.

V

Ideea stranie că armele puteau fi dezvoltate și perfecționate fără a fi folosite a contribuit însă și mai puțin la schimbarea concepției obișnuite, potrivit căreia aplicațiile militare ale noilor tehnologii și invenții trebuiau explorate. Aceasta a condus un grup de savanți americani specializați în armament nuclear, chiar înainte de testarea bombei atomice sovietice în august 1949, să-i prezinte lui Truman ceva ce ei știuseră, dar despre care acesta nu avusese nici o idee: posibilitatea de a construi o bombă termonucleară sau o superbombă. Dispozitivul nu avea să funcționeze prin divizarea atomilor – metoda prin care funcționa bomba atomică –, ci prin contopirea lor. Estimările exploziei mergeau atât de departe, încât nimeni nu îi putuse spune lui Truman care ar fi fost utilitatea sa într-un război adevărat. Faptul stătuse la baza opoziției lui Kennan și a lui J. Robert Oppenheimer, care condusese Proiectul Manhattan, și a altor câțiva consilieri de prestigiu care nu reușeau să vadă cum un astfel de dispozitiv apocaliptic se putea potrivi dictonului clausewitzian, conform căruia operațiunile militare nu trebuiau să distrugă ceea ce erau menite să apere.[28]

Utilitatea într-un război nu era însă baza pe care suporterii „superbombei" își sprijineau argumentația. Armele termonucleare, susțineau ei, reprezentau o necesitate *psihologică*, nu una militară. Dacă ei nu le-ar fi avut, dar le-ar fi avut, în schimb, Uniunea Sovietică, situația ar fi declanșat panică în tot Vestul. Deținerea lor

ar fi produs un sentiment de siguranță și de descurajare: indiferent de avantajele pe care Stalin le-ar fi obținut de pe urma bombei sale atomice, acestea ar fi fost anulate, iar Statele Unite ar fi rămas în fruntea „întrecerii" în arme nucleare. Și ce s-ar fi întâmplat dacă ambele părți ar fi perfecționat niște „superbombe"? Ar fi fost oricum mai bine, a încheiat Truman, decât dacă Uniunea Sovietică ar fi dispus de un monopol asupra lor.

În sfârșit, după cum considera președintele, dacă Statele Unite *puteau* construi ceea ce acum începea să fie numit „bomba cu hidrogen", atunci aceasta *trebuia* construită. A rămâne în urmă în ceea ce privea orice categorie de armament – sau chiar numai a părea astfel – era echivalentul unui dezastru. Problema nu era acum atât cum să-ți învingi dușmanul, cât mai degrabă să-l convingi să nu pornească un război. Paradoxal, aceasta părea că necesită dezvoltarea unor arme atât de puternice, încât nimeni de partea americanilor nu știa care ar putea fi utilitatea lor militară, convingând simultan pe toată lumea de partea sovietică că, dacă războiul avea să izbucnească, armele respective aveau fără îndoială să fie folosite. Lipsa de rațiune, în această logică a evenimentelor, ar fi singura cale de a nu renunța la rațiune: o armă de luptă extrem de puternică ar putea deveni singurul mod prin care lupta rămânea un instrument al politicii. Truman sintetiza astfel situația la începutul anilor 1950: „Trebuie să o facem – să facem bomba – deși nimeni nu vrea să o folosească. Trebuie să o avem, însă... fie chiar și pentru simplul scop de a negocia cu rușii."[29]

S-a întâmplat însă ca și savanții sovietici să lucreze la „superbomba" lor începând cu 1946. Nu s-au concentrat niciodată, în măsura în care au făcut-o cercetătorii americani, pe distincția dintre armele de fuziune și de fiziune. Nici n-au văzut în faptul că bombele cu hidrogen aveau să fie cu atât de mult mai puternice decât bombele atomice un motiv care să le facă mai puțin justificabile din punct de vedere moral. Datorită faptului că începuse atât de devreme, cursa de dezvoltare a armelor termonucleare era mai strânsă decât fusese cea a construirii bombei atomice: de data aceasta, rușii se bazau mai puțin pe spionaj și mai mult pe propriile

cercetări. Prima testare a americanilor a unei bombe cu hidrogen a șters de pe fața pământului o insulă din Pacific, pe 1 noiembrie 1952. A urmat primul test sovietic într-un deșert din Asia Centrală, pe 12 august 1953. Ambele explozii au ars până și păsările în zbor. Iar aceasta, deși cu efecte negative pentru păsări, s-a dovedit a fi o rază firavă, dar semnificativă, de speranță pentru specia umană.

Uimiți de fenomen, observatorii americani și sovietici ai acestor teste au înregistrat aceleași opinii și date: de vreme ce „superbombele" nu puteau fi încercate pe oameni, așa cum fuseseră primele bombe atomice, păsările trebuiau să sugereze care ar fi fost consecințele asupra oamenilor. Oamenii aveau să fie ca niște păsări, în cel mai periculos și abrupt puț de mină posibil. Observatorii au confirmat încă o dată ceea ce proiectanții dispozitivelor termonucleare suspectaseră deja: că nu poate exista nici o utilitate rațională, într-un război, a unei arme cu o astfel de anvergură. „Se părea că a explodat întregul univers", își amintea un medic american. Un savant sovietic spunea că explozia „a însemnat trecerea de un fel de barieră psihologică"[30]. Era ca și cum fuseseră martorii *aceluiași* eveniment și nu a unor teste separate de nouă luni, cincisprezece mii de kilometri și o rivalitate politică pe cale de a polariza lumea. Legile fizicii erau aceleași, indiferent de celelalte diferențe care acum divizau planeta.

VI

Toate acestea i-au făcut pe savanții sovietici și americani să vadă ceea ce Truman și Stalin începuseră deja să simtă – chiar dacă nici unul dintre ei nu era conștient de preocupările celuilalt –, și anume că noile arme puteau demonstra adevărul viziunii lui Clausewitz asupra unui război total și prin urmare inutil. Însă Truman a plecat de la conducerea Statelor Unite în ianuarie 1953, iar Stalin a murit două luni mai târziu. Noii lideri care au preluat puterea la Washington și Moscova trebuiau acum să traverseze coșmarul legat

de responsabilitatea nucleară – încercarea de evitare a abisului în legătură cu care Clausewitz își formulase avertismentele.

Spre deosebire de predecesorul său de la Casa Albă, Dwight D. Eisenhower citise opera lui Clausewitz de câteva ori, pe vremea când era tânăr ofițer, în timpul anilor 1920. Nu se îndoia că mijloacele militare trebuie subordonate scopurilor politice, însă considera că este posibil ca armele nucleare să fie incluse între aceste mijloace. A preluat funcția de președinte fără a fi convins că natura războiului se schimbase fundamental, iar în timpul ultimelor luni din războiul din Coreea le ceruse repetat consilierilor săi militari să găsească moduri în care Statele Unite să poată folosi armele strategice și pe cele „tactice", nucleare, nou-perfecționate, pentru a pune capăt luptelor. De asemenea, i-a permis noului său secretar de Stat, John Foster Dulles, să strecoare, în declarațiile sale, aluzii prin care să sugereze că se luau în considerație astfel de planuri. Desigur, aveau să întâmpine obiecțiuni din partea aliaților, își dădea seama Eisenhower, însă, „într-un fel sau altul, tabuul care plutea în jurul folosirii armelor atomice avea să fie distrus"[31].

Motivul, din punctul de vedere al președintelui, era simplu: Statele Unite nu puteau să-și permită să intre într-un alt război limitat, de tipul celui din Coreea. Dacă ar fi făcut-o, ar fi lăsat inițiativa în mâna adversarilor, care ar fi fost în măsură să aleagă cel mai avantajos moment, loc și metodă de confruntare militară. Aceasta le-ar fi dat *lor* controlul asupra desfășurării și folosirii resurselor americane, având ca rezultat slăbirea puterii economice americane și demoralizarea poporului american. Soluția era aceea de a inversa strategia: să se afirme clar că Statele Unite vor răspunde, de acum înainte, la orice agresiune în momentele, locurile și cu mijloacele pe care *americanii* le vor alege. Printre acestea, s-ar fi putut foarte bine număra și armele nucleare. După cum spunea președintele însuși în 1955, „în orice luptă în care acestea pot fi folosite numai asupra unor ținte militare și pentru scopuri strict militare, nu văd nici un motiv pentru care nu ar putea fi folosite așa cum ar putea fi folosit un glonț sau orice altceva"[32].

Însă în momentul în care Eisenhower spunea aceste cuvinte, fizica exploziilor termonucleare deja îi infirma logica. Evenimentul critic a fost BRAVO, un test american desfășurat în Pacific pe 1 martie 1954, care a scăpat de sub control. Rezultatul a fost de cincisprezece megatone, de trei ori mai mult decât cele cinci preconizate, sau de 750 de ori mai mare față de mărimea bombei atomice de la Hiroshima. Explozia a împrăștiat particule radioactive în vânt pe o distanță de zeci de kilometri, contaminând un pescador japonez și ucigând unul dintre membrii echipajului acestuia. Reziduuri mai puțin periculoase au declanșat detectoarele de substanță radioactivă din întreaga lume. Întrebarea care se impunea în ceea ce privea războiul nuclear era una extrem de brutală: dacă o singură explozie termonucleară ar putea avea consecințe ecologice globale, care ar fi consecințele folosirii a zeci, sute sau chiar mii de astfel de arme nucleare?

Primul răspuns a venit, în mod curios, de la Gheorghi Malenkov, un *apparatcik* unsuros, cu un trecut îngrozitor, care ajunsese mai mult printr-un joc al sorții decât datorită meritelor personale unul dintre membrii triumviratului care i-a urmat lui Stalin. La douăsprezece zile după testul BRAVO, Malenkov și-a surprins propriii colegi și pe observatorii occidentali ai Uniunii Sovietice adresând avertismentul public potrivit căruia un nou război mondial purtat cu „arme moderne" ar însemna „sfârșitul civilizației mondiale". Savanții sovietici au confirmat rapid, într-un raport strict secret, transmis conducerii de la Kremlin, că detonarea a numai o sută de bombe cu hidrogen „ar putea crea pe întregul glob condiții în care viața nu ar mai fi posibilă"[33].

Între timp, o concluzie similară se forma în mintea unui politician mult mai distins, care nu se remarcase anterior pentru convingerile sale pacifiste. Winston Churchill, încă o dată prim-ministru britanic, îi încurajase numai cu câțiva ani înainte pe americani să provoace o confruntare militară cu Uniunea Sovietică câtă vreme dețineau încă monopolul atomic.[34] Însă acum, în lumina celor întâmplate cu BRAVO, își modificase complet poziția, subliniind în fața aliatului său din timpul războiului, Eisenhower, că

numai câteva astfel de explozii pe pământ englezesc ar fi dus la distrugerea completă a țării ca teritoriu locuibil. Asta nu era neapărat ceva rău. „Noua teroare", spunea bătrânul războinic în Camera Comunelor, „aduce o anumită doză de egalitate în anihilare. Oricât de ciudat ar părea, consider că tocmai această universalitate a unei distrugeri potențiale trebuie privită cu speranță și chiar cu încredere"[35].

Era într-adevăr ciudat că lideri atât de diferiți ca Malenkov și Churchill spuneau aproape același lucru, aproape în același timp. Pentru ei însă, implicațiile „egalității în anihilare" erau clare: cum un război purtat cu arme nucleare putea distruge tocmai ce trebuia să apere, un astfel de război nu trebuia purtat niciodată. Încă o dată, instinctul clar în ceea ce privea pericolul nuclear trecuse dincolo de diferențele de cultură, naționalitate, ideologie, moralitate și, în acest caz, și de caracter. Nici unul dintre acești lideri nu a fost însă în măsură să proiecteze strategia Războiului Rece: colegii de la Kremlin ai lui Malenkov l-au îndepărtat curând pentru atitudinea sa defetistă, în timp ce Churchill a fost forțat, de vârstă și de subalternii nerăbdători, să renunțe la funcția de prim-ministru, la începutul anului 1955. Rămânea pe seama lui Eisenhower și a omului care l-a dat jos pe Malenkov, Nikita Hrușciov, să echilibreze temerile și speranțele, legate acum de revoluția termonucleară.

VII

Eisenhower a făcut-o foarte frumos, însă foarte înspăimântător: a fost în același timp cel mai subtil și mai brutal strateg al erei nucleare. Efectele *fizice* ale exploziilor termonucleare îl îngrozeau, cel puțin la fel de mult ca pe Malenkov și pe Churchill: „Războiul atomic va distruge civilizația", insista el la câteva luni după testul BRAVO. „Milioane de oameni vor muri... Dacă Kremlinul și Washingtonul se vor încleșta vreodată într-un război, rezultatele pot fi prea teribile pentru a fi măcar luate în considerație."[36] Când i s-a spus, la începutul anului 1956, că un atac sovietic asupra Statelor

Unite ar putea mătura întregul sistem de guvernământ și ar putea ucide 65% din populația americană, a recunoscut că „va trebui să ne căutăm rămășițele în cenușă și să o luăm de la început". Dar ce fel de întrecere ar fi fost în momentul în care rezultatul ar fi însemnat „distrugerea inamicului și sinuciderea noastră"? În 1959, ajunsese să insiste sumbru asupra faptului că, dacă avea să izbucnească un război, „ai putea la fel de bine să ieși pe stradă și să împuști pe toată lumea pe care o întâlnești și apoi și pe tine"[37].

Aceste comentarii par complet contradictorii față de declarațiile anterioare ale lui Eisenhower, conform cărora Statele Unite trebuiau să poarte războaie cu arme nucleare „exact cum s-ar folosi un glonț sau orice altceva". Acum părea că spune că oricine ar fi suficient de neinspirat să tragă un „glonț" nuclear în dușman, ar ținti în același timp în el însuși. Poziția lui Eisenhower se înscria pe aceeași direcție cu cele ale lui Malenkov și Churchill – în afara unui aspect: el insista că Statele Unite trebuie să se pregătească *numai* pentru un război non-nuclear.

Această viziune îi alarma pe consilierii cei mai apropiați ai lui Eisenhower. Erau de acord că un război purtat cu arme nucleare ar fi fost o catastrofă, însă se temeau că Statele Unite și aliații săi nu vor fi în stare să facă față imenselor mase de oameni de care dispuneau ca forță de luptă Uniunea Sovietică, China și aliații lor. A scoate complet din discuție folosirea armamentului nuclear însemna să invite la începerea unui război non-nuclear, pe care Vestul nu-l putea câștiga. Soluția, considerau majoritatea, era aceea de a găsi modalități de a purta un război nuclear limitat: să inventeze strategii care ar aplica superioritatea tehnologică americană împotriva avantajului uman numeric al lumii comuniste, așa încât să existe siguranța unui răspuns militar credibil, indiferent de nivelul la care adversarii ar fi ales să lupte – fără riscul de a se sinucide.

La începutul celui de-al doilea mandat al lui Eisenhower în 1957, acest consens mergea de la secretarul de Stat Dulles la cei mai mulți dintre șefii Statelor Majore Întrunite și la comunitatea specialiștilor în studii strategice, unde tânărul Henry Kissinger

susținea teoria ce avea să fie numită „reacția flexibilă", într-o carte de referință, *Nuclear Weapons and Foreign Policy (Armele nucleare și politica externă).* Ideea de bază a întregii sale concepții era că, în ciuda capacității sale de distrugere, armamentul nuclear putea fi totuși un instrument rațional în diplomație și chiar în război. Armamentul nuclear putea fi făcut să se potrivească principiului lui Clausewitz, potrivit căruia folosirea forței – sau chiar numai amenințările cu folosirea forței – trebuia să reflecte obiectivele politice, nu să le anihileze.

Surpriza a fost cu atât mai mare când Eisenhower a respins categoric acest concept de război nuclear limitat. La un moment dat a răbufnit, spunând că „până și un război liniștit și drăguț cum fusese al Doilea Război Mondial" ar fi absurd.[38] Dacă izbucnea războiul, indiferent de forma în care avea s-o facă, Statele Unite aveau să lupte cu *toate* armele de care dispuneau, dat fiind că Uniunea Sovietică avea să facă același lucru. Președintele nu a renunțat la acest argument, chiar și atunci când a recunoscut costurile morale ale situației în care se aflau cei dintâi care aruncau în luptă armele nucleare, efectele ecologice dezastruoase care ar fi rezultat de pe urma folosirii lor și faptul că Statele Unite și aliații săi nu puteau împiedica o ripostă devastatoare. Era ca și cum Eisenhower ar fi refuzat să înțeleagă ceva evident, ca și cum ar fi suferit de un fel de autism nuclear, în care nu voia să asculte sfaturile primite de la cele mai bune minți ale momentului.

Privind retrospectiv însă, se pare că, până la urmă, Eisenhower a avut cea mai bună judecată, înțelegând mai bine decât consilierii săi ce însemna războiul. La urma urmei, nici unul dintre ei nu organizase prima invazie victorioasă peste Canalul Mânecii, din 1688 încoace, și nici nu condusese armatele ce eliberaseră Europa occidentală. De asemenea, nici unul dintre ei nu îl citise pe Clausewitz atât de atent ca el. Marele strateg insistase într-adevăr că războiul trebuia să fie instrumentul rațional al politicii, însă numai fiindcă știa cât de ușor lipsa de rațiune a emoțiilor, fricțiunilor și temerilor poate face ca războaiele să escaladeze într-o violență fără sens. Prin urmare, invocase abstracțiunea războiului total pentru a-i speria pe oamenii de

stat și a-i face să limiteze războaiele, pentru ca statele pe care le conduceau să poată supraviețui.

Eisenhower avea același scop în minte, însă, spre deosebire de Clausewitz, trăia într-o epocă în care armele nucleare transformaseră războiul total dintr-o abstracțiune într-o posibilitate cât se poate de reală. Cum nimeni nu putea fi sigur că emoțiile, fricțiunile și temerile nu vor duce la escaladarea chiar și a războaielor celor mai limitate, era necesar să facă astfel de războaie greu de purtat: asta însemna să *nu* se pregătească să le poarte. Acesta este motivul pentru care Eisenhower – cel mai mare adept al lui Clausewitz – a insistat asupra pregătirii *numai* pentru războiul total. Scopul său era acela de a se asigura că nu va avea loc nici un fel de alt război.[39]

VIII

Existau acum, în strategia Războiului Rece, motive suficiente de îngrijorare față de influența emoțiilor, a fricțiunilor și a temerilor. Uniunea Sovietică testase prima sa bombă termonucleară lansată din avion în noiembrie 1955, moment în care deja dispunea de bombardiere cu rază lungă de acțiune, capabile să atingă țintele americane. În august 1957, lansase cu succes prima rachetă balistică intercontinentală și, pe 4 octombrie, folosise o altă astfel de rachetă pentru a pune pe orbită *Sputnik*, primul satelit artificial al Pământului. Nu era nevoie de prea multă știință pentru a prevedea ce avea să urmeze: plasarea unui focos nuclear în vârful unor rachete similare ce puteau ajunge la orice țintă din Statele Unite în numai o jumătate de oră. A prevedea comportamentul noului lider de la Kremlin era însă o cu totul altă chestiune.

Nichita Hrușciov era un țăran fără prea multă carte, fost miner și muncitor într-o fabrică, care devenise protejatul lui Stalin și apoi, după ce-i îndepărtase pe Malenkov și alți rivali, devenise succesorul lui Stalin. Când a ajuns la putere, știa foarte puțin despre armele nucleare pe care acum le controla, dar a învățat rapid. Ca și

Eisenhower, a fost îngrozit de perspectiva folosirii lor militare: și el văzuse carnagiul teribil din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și-și dădea seama de cât de puțin se putea conta pe rațiune în toiul unei bătălii.[40] Cu toate acestea, nu era mai pregătit decât fusese Eisenhower să se declare în favoarea păcii. Era la fel de convins ca și președintele american că, indiferent de cât de puțin practice ar fi fost armele nucleare într-un război real, ele puteau ajunge să compenseze slăbiciunile naționale în vreme de pace.

Aici însă se sfârșeau asemănările. Eisenhower, președintele extrem de încrezător în forțele proprii, deținea mereu controlul asupra sa, a administrației sale și, fără îndoială, a forțelor armate ale Statelor Unite. Hrușciov, spre deosebire de el, era omul exceselor: putea fi amuzant ca un clovn, arogant ca un războinic și agresiv, deși nesigur. Un om demn nu a fost niciodată, iar situația volatilă a politicii poststaliniste era de așa natură încât nu a putut niciodată fi sigur de autoritatea pe care o avea. Mai exista o diferență. Slăbiciunea pe care Truman căuta să o compenseze cu ajutorul puterii nucleare era deficitul de trupe ale Statelor Unite și ale aliaților săi din NATO. Vulnerabilitatea pe care Hrușciov spera să o corecteze cu ajutorul armelor nucleare era propria sa lipsă de arme nucleare.

Se confrunta cu necesitatea de a face asta fiindcă, deși armele termonucleare ale Uniunii Sovietice funcționau destul de bine, bombardierele lor cu rază lungă de acțiune erau puține, primitive și capabile să atingă cele mai multe ținte americane numai în misiuni fără întoarcere. Și în ciuda declarațiilor sale, conform cărora „învârtea rachetele pe degete", dispunea de mult mai puține decât se lăuda și chiar și acestea nu puteau fi direcționate suficient de precis pentru a lovi exact acolo unde trebuia. „Întotdeauna suna foarte bine în discursurile publice să spun că puteam lovi orice țintă în zbor, la orice distanță, cu rachetele noastre", a recunoscut mai târziu Hrușciov. „Am exagerat puțin." Fiul său, Serghei, el însuși inginer specializat în rachete, a spus-o și mai franc: „Am amenințat cu rachete pe care nu le aveam"[41].

Hrușciov a încercat prima oară acest truc în noiembrie 1956. Trupele sovietice înăbușeau o revoltă populară în Ungaria, în timp

ce Marea Britanie, Franța și Israelul – fără a informa Statele Unite – ocupaseră Canalul de Suez, într-un efort suprem de a-l răsturna pe liderul egiptean anticolonial, Gamal Abdel Nasser. Luat din scurt, încercând să abată atenția de la baia de sânge din Budapesta, Hrușciov a amenințat Marea Britanie și Franța cu „rachete", dacă nu-și retrăgeau imediat forțele din regiunea Canalului. Aceștia s-au conformat imediat, însă nu ca reacție la avertismentul lui Hrușciov. Eisenhower, furios că nu fusese consultat, le ordonase să evacueze canalul, amenințându-i cu sancțiuni economice severe. Cum avertismentele lui Hrușciov au fost publice, iar cele ale lui Eisenhower nu, noul lider al Kremlinului a tras cu ușurință concluzia că simplul fapt că se zburlise provocase retragerea – și, prin urmare, că această practică ar putea deveni o adevărată strategie.[42]

Între 1957 și 1961, Hrușciov a amenințat în mod deschis, repetat și foarte serios lumea occidentală cu anihilarea nucleară. Capacitatea rachetelor sovietice era atât de mult superioară celei a Statelor Unite, insista el, că putea șterge de pe fața pământului orice oraș american sau european. Preciza chiar câte rachete și câte focoase erau necesare pentru fiecare țintă. A încercat însă să fie drăguț: la un moment dat, în timp ce-i ținea un discurs intimidant unui vizitator american, Humbert Humphrey, s-a oprit puțin pentru a întreba de unde este vizitatorul său. Când Humphrey i-a arătat pe hartă orașul Minneapolis, Hrușciov l-a încercuit cu un creion albastru. „Asta ca să nu uit să le ordon să cruțe acest oraș când lansează rachetele", a explicat el, amabil.[43]

Observația era logică, cel puțin în mintea lui Hrușciov, fiindcă și amabilitatea făcea parte din strategia sa. Nu fusese de acord cu credința nezdruncinată a lui Stalin în inevitabilitatea războiului: noul țel avea să fie „coexistența în pace". Lua foarte în serios ceea ce savanții îi spuseseră despre pericolele continuării testelor cu arme nucleare în atmosferă. În mai 1958, chiar a anunțat un moratoriu unilateral asupra acestor experimente – desigur, la momentul oportun, de vreme ce americanii erau pe punctul de a demara o nouă serie de teste nucleare.[44]

Hrușciov a trecut din nou la dispoziția sa beligerantă în noiembrie, când le-a dat Statelor Unite, Marii Britanii și Franței șase luni să-și retragă trupele din sectoarele pe care le ocupau încă în Berlinul de Vest sau, în caz contrar, avea să transfere controlul asupra dreptului la acces spre Vest – chestiune delicată încă din momentul blocadei din 1948 a lui Stalin – nemților din Germania de Est. Spera să rezolve astfel problema din ce în ce mai presantă a prezenței unei enclave capitaliste în mijlocul Germaniei de Est comuniste și era convins că puterea nucleară a sovieticilor era în măsură să asigure acest lucru. „Având în vedere că deținem racheta transcontinentală", îi explicase el înainte lui Mao, „i-am făcut-o și Americii. Credeau că America nu poate fi atinsă. Dar nu e adevărat." Berlinul, le spunea el consilierilor lui, era „călcâiul lui Ahile al Vestului". Era „piciorul pe care America l-a pus în Europa, care are o bătătură foarte dureroasă". Mai târziu avea să folosească o metaforă anatomică și mai stranie: „Berlinul reprezintă testiculele Vestului. De fiecare dată când vreau să fac Vestul să țipe, lovesc Berlinul."[45]

Asta numai până la un punct însă, fiindcă Hrușciov voia, pe de altă parte, să stabilească relații cu celelalte superputeri, dorea respect pentru sine și pentru țara lui – și o ocazie să viziteze Statele Unite. Când Eisenhower a refuzat să renunțe la Berlin, dar, fără prea mult entuziasm, a reînnoit invitația îndelung așteptată, Hrușciov a fost imediat gata să călătorească în țara pe care o amenințase cu incinerarea. „E incredibil", i-a spus el fiului său Serghei. „Azi *trebuie* să ne ia în considerație. Puterea noastră este cea care ne-a adus în situația asta – trebuie să ne recunoască existența și puterea. Cine ar fi crezut că acești capitaliști mă vor invita pe mine, un simplu muncitor?"[46]

Vizita lui Hrușciov, din septembrie 1959, a fost o extravaganță de neimaginat. Foarte preocupat să se poarte cum trebuie, dar și să fie tratat așa cum trebuie, era hotărât să nu se lase impresionat de ce avea să vadă, dar în același timp să-i convingă pe americani că țara sa avea să-i ajungă din urmă în curând. A insistat să călătorească până la Washington cu un avion nou și netestat, a cărui mărime să intimideze gazdele. A recunoscut bogăția țării într-un toast ținut la

Casa Albă, dar a subliniat că „mâine vom fi la fel de bogați ca și voi. Poimâine? Și mai bogați!" Așezat sub un tablou de Picasso în primăria din New York, a ținut un discurs anost capitaliștilor de frunte; a vizitat – și a pretins că este profund șocat de ceea ce a văzut acolo – un studiou de înregistrări de la Hollywood; s-a bosumflat când a fost anunțat că, din motive de securitate, nu poate vizita Disneylandul; s-a certat cu primarul Los Angelesului; a vizitat niște lanuri de porumb la o fermă din Iowa; și a discutat despre pace și război cu Eisenhower, la Camp David – după ce a primit asigurări că o invitație la *dacea* acestuia era o onoare, nu o insultă.[47]

De pe urma întâlnirilor lui Hrușciov cu Eisenhower nu au rezultat acorduri semnificative, însă călătoria a confirmat că Uniunea Sovietică avea un nou tip de lider, foarte deosebit de Stalin. Dacă asta îl făcea și mai periculos, rămânea de văzut.

IX

Strategia Potemkin funcționase atâta vreme cât nimeni nu încercase să treacă cu privirea dincolo de fațadă. Singurul mod în care Statele Unite și aliații săi putuseră face asta pe vremea lui Stalin fuseseră trimiterea avioanelor de recunoaștere de-a lungul granițelor Uniunii Sovietice, trimiterea baloanelor cu camere de luat vederi care să plutească deasupra lor, sau pur și simplu infiltrarea de spioni. Nici una dintre aceste metode nu funcționase: asupra avioanelor se trăgea în mod constant și unele erau chiar doborâte, baloanele erau purtate de vânt în direcții greșite, iar spionii erau arestați, încarcerați și adesea executați, fiindcă se întâmpla ca un agent sovietic, Kim Philby, să fie ofițerul de legătură britanic cu American Central Intelligence Agency (Agenția Centrală de Informații CIA).[48] Uniunea Sovietică a lui Stalin rămânea o societate închisă, opacă privirii oricui din afară care încerca să pătrundă înăuntru.

Strategia lui Hrușciov de amenințare cu ajutorul rachetelor de care nu dispunea impunea metode de menținere a acestei situații.

Din acest motiv, el a respins propunerea lui Eisenhower, la primul summit ținut la Geneva în 1955, să permită Statelor Unite și Uniunii Sovietice să trimită avioane de recunoaștere deasupra teritoriului celeilalte țări: ar fi fost, s-a plâns el, ca și cum „cineva ne-ar spiona dormitoarele"[49]. Ceea ce nu știa Hrușciov era faptul că Eisenhower avea un plan de rezervă pentru această strategie a „inspecțiilor din cer", care avea în curând să-și atingă scopul.

Pe 4 iulie 1956, un nou avion american de spionaj, U-2, și-a făcut zborul inaugural direct deasupra Moscovei și Leningradului, reușind să facă fotografii excelente de la o înălțime ce depășea cu mult raza de acțiune a artileriei antiaeriene și a avioanelor de luptă sovietice. În aceeași zi, Hrușciov fusese invitat să sărbătorească Ziua Independenței la o recepție în grădina Casei Spaso, reședința ambasadorului american la Moscova: nu s-a specificat niciodată dacă a fost clar vizibil în acele fotografii.[50] Zborurile au continuat, la intervale regulate, în următorii patru ani. Rușii, care puteau să detecteze avioanele pe radar, dar nu le puteau doborî, s-au mulțumit să emită proteste slabe, nedorind să facă publică incapacitatea de a-și controla propriul spațiu aerian. Americanii, conștienți că zborurile violau legile internaționale, nu au spus nici ei nimic, mulțumindu-se cu informațiile prețioase pe care le puteau obține astfel.

Fotografiile făcute din U-2 au confirmat rapid numărul redus și capacitățile limitate ale forțelor de bombardare sovietice cu rază lungă de acțiune. Determinarea numărului și a capacității rachetelor a durat ceva mai mult, fiindcă rachetele însele – în cantitățile pretinse de Hrușciov – nu existau. La sfârșitul lui 1959, inginerii săi nu dispuneau decât de șase puncte operaționale de lansare a rachetelor cu rază lungă de acțiune. Cum fiecare rachetă avea nevoie de aproape douăzeci de ore de alimentare cu combustibil, fiind în tot acest timp vulnerabilă atacului din partea bombardierelor americane, aceasta însemna că numărul *total* de rachete pe care le putea practic lansa Hrușciov era exact de șase.[51]

Ceea ce deținea însă Uniunea Sovietică la acel moment erau rachetele antiaeriene îmbunătățite. „Singurul mod în care le putem da încrezuților ăstora o lecție", îi spunea Hrușciov fiului său, „este

cu pumnul... Lasă-i să-și bage din nou nasul aici."[52] Pe 1 mai 1960, au făcut-o: rușii au doborât ultimul zbor autorizat de Eisenhower al unui U-2, au capturat pilotul, pe Francis Gary Powers, și au amenințat că-l vor judeca pentru spionaj. Președintele se convinsese că pretinsele rachete de care dispunea Hrușciov nu existau, dar începuse în același timp și să se îngrijoreze în legătură cu vulnerabilitatea avioanelor U-2. Primul satelit de recunoaștere american urma să fie trimis pe orbită, iar Eisenhower se aștepta – în mod firesc – ca acesta să facă inutilă existența avioanelor U-2. Astfel, în momentul în care a fost doborât, avionul oricum nu mai era util, însă Hrușciov a transformat faptul într-o situație de criză.

Următoarea reuniune la nivel înalt cu Eisenhower urma să aibă loc la Paris în două săptămâni. Hrușciov a venit însă numai pentru a anihila orice posibilitate de discuție. Hotărâse, chiar înainte de a părăsi Moscova, că incidentul cu avionul U-2 făcea imposibilă orice încercare de cooperare cu lașa administrație Eisenhower. „Sunt din ce în ce mai convins că demnitatea și mândria noastră vor avea de suferit dacă vom participa la discuții ca și când nu s-ar fi întâmplat nimic."[53] Avea, prin urmare, să-l aștepte pe succesorul lui Eisenhower. Decizia era impulsivă, însă reflecta o realitate ciudată: după ce văzuse calitatea fotografiilor făcute din avionul doborât, Hrușciov trebuia să-și dea seama că strategia sa Potemkin era în pericol.

John F. Kennedy a profitat mult de pe urma acestui lucru. Se folosise mult, în timpul campaniei din 1960, de presupusa „diferență enormă între rachetele celor două țări", pe care Eisenhower o scosese la iveală. A recunoaște absența acesteia prea repede după obținerea mandatului de președinte ar fi fost jenant. Au urmat însă, chiar și așa, un șir de probleme care au făcut extrem de neplăcute primele luni ale lui Kennedy la Casa Albă: debarcarea eșuată din Golful Porcilor împotriva Cubei lui Fidel Castro, în aprilie 1961; succesul reputat de Uniunea Sovietică, în aceeași lună, cu lansarea primului om pe orbită în jurul Pământului; o conferință prost condusă la Viena, în iunie, la care Hrușciov și-a reînnoit

ultimatumul privind Berlinul; și, în august, demersul din partea Germaniei de Est al construirii, fără a întâmpina nici un fel de rezistență, a Zidului Berlinului. Când Hrușciov a anunțat puțin după aceea că Uniunea Sovietică va relua testarea armelor nucleare cu o explozie de 100 de megatone – aproape de șapte ori mai mare decât BRAVO –, Kennedy a hotărât că se mersese prea departe.

Bazându-se pe dovezi noi, multiple și convingătoare de la sateliții de recunoaștere, a spus că toate mașinațiunile lui Hrușciov nu sunt altceva decât un bluf. A anunțat, prin intermediul unui purtător de cuvânt, că înzestrarea Uniunii Sovietice cu rachete și bombe nucleare este departe de aceea a Statelor Unite: „Avem forța de a răspunde la o eventuală lovitură cu o lovitură care poate provoca un dezastru cel puțin la fel de mare ca și cel creat de sovietici în momentul în care ar ataca primii. Prin urmare, suntem convinși că sovieticii nu vor provoca un conflict nuclear major."[54] Hrușciov a reacționat mergând mai departe cu experimentarea marii sale bombe – a arătat că se preocupă, într-o oarecare măsură, de aspectul ecologic, reducând la jumătate megatonajul – însă aceasta reprezenta numai o poziționare termonucleară și nimic mai mult. „Dată fiind concepția lui Hrușciov, conform căreia superioritatea strategică, chiar și aparentă, poate fi decisivă", a subliniat scriitorul care i-a alcătuit biografia, „avantajul real al americanilor era dăunător sub două aspecte: nu numai că pierduse puterea nucleară pe care se baza de patru ani, dar mai mult, americanii o câștigaseră de partea lor".[55]

X

Istoricii au presupus, timp de mulți ani, că acesta a fost motivul – faptul că fațada strategiei Potemkin fusese distrusă – care l-a împins pe Hrușciov într-o încercare disperată de a recupera terenul pierdut prin trimiterea unor rachete cu rază lungă și medie de acțiune, din care avea din belșug în Cuba, în 1962. „De ce să nu băgăm un arici în pantalonii unchiului Sam?" a întrebat el în aprilie, realizând că

Uniunii Sovietice îi va lua zece ani să ajungă la capacitatea rachetelor cu rază lungă a Statelor Unite.[56] Acum este clar însă că nu acesta a fost motivul principal pentru care Hrușciov a acționat așa cum a făcut-o, ceea ce demonstrează cât de ușor se pot pripi istoricii și cum pot ajunge la niște concluzii eronate. Mai mult, criza rachetelor din Cuba arată, de asemenea, cât de mult se pot înșela marile puteri în calculele pe care le fac atunci când tensiunea este mare și sunt multe în joc. Consecințele, așa cum s-a întâmplat în acest caz, pot surprinde pe toată lumea.

Hrușciov a intenționat ca desfășurarea rachetelor sale să fie în principal un efort, oricât de surprinzător ar părea, de a răspândi revoluția în toată America Latină. El și consilierii lui fuseseră uimiți, mai apoi animați, și, în cele din urmă, extrem de entuziasmați când o forță insurecționistă marxist-leninistă pusese mâna pe putere în Cuba fără nici un ajutor, fără toate mașinațiunile pe care sovieticii trebuiseră să le desfășoare pentru a instaura regimuri comuniste în Europa de Est. Nu conta că Marx însuși nu ar fi prezis niciodată această situație – având în vedere că erau doar câțiva proletari în Cuba – sau că Fidel Castro și acoliții săi rebeli nu se potriveau nici pe departe modelului lui Lenin al „avangardei" revoluționare disciplinate. Era de ajuns faptul că, în Cuba, comunismul se instaurase *spontan*, fără ajutor din partea Moscovei, într-un mod care părea să confirme profeția lui Marx despre direcția în care se îndrepta istoria. „Da, el este un revoluționar adevărat", a exclamat bătrânul bolșevic Anastas Mikoian, după ce l-a cunoscut pe Castro. „Exact ca noi. M-am simțit ca și cum m-aș fi întors în copilărie!"[57]

Însă revoluția lui Castro era în pericol. Înainte de a părăsi Casa Albă, administrația Eisenhower rupsese relațiile diplomatice cu Cuba, impusese sancțiuni economice și începuse să pună la cale răsturnarea lui Castro. Kennedy a lăsat aceste planuri să continue cu debarcarea eșuată din Golful Porcilor a exilaților cubanezi anti-Castro, eveniment ce nu i-a prea dat lui Hrușciov motive de ușurare sau de bucurie. Mai degrabă, considera el, încercarea de invazie reflecta opinia antirevoluționară de la Washington și avea, desigur,

să fie repetată, data viitoare cu și mai multă forță. „Mă preocupau foarte mult soarta Cubei și menținerea prestigiului sovietic în partea aceea de lume", își amintea Hrușciov. „Trebuia să ne gândim la un mod de a ne confrunta cu America și prin alte mijloace decât prin niște simple amenințări. Trebuia să descurajăm prin mijloace tangibile și eficiente amestecul american în Caraibe. Însă ce anume? Răspunsul logic era unul sigur: rachete."[58]

Statele Unite nu prea ar fi putut obiecta, având în vedere că, la sfârșitul anilor 1950, administrația Eisenhower – înainte de a se convinge că „diferența enormă între rachetele celor două țări" nu exista – își poziționase propriile rachete cu rază medie în Marea Britanie, Italia și Turcia, toate având ca unică țintă Uniunea Sovietică. Americanii aveau să afle, a promis Hrușciov, „exact ce însemna să ai rachete inamice îndreptate spre țara ta; nu vom face decât exact același lucru pe care ni l-au făcut ei nouă"[59].

Însă Kennedy și consilierii lui nu știau nimic despre raționamentul lui Hrușciov, iar cei care au supraviețuit au fost mirați să-l afle un sfert de secol mai târziu, când deschiderea arhivelor sovietice a început să-l scoată la iveală.[60] Au văzut desfășurarea de rachete în Cuba – despre care aflaseră numai la jumătatea lui octombrie 1962, din noua misiune de survolare a insulei pe care o primiseră avioanele U-2 – ca fiind cea mai periculoasă într-un șir lung de provocări, mergând în trecut până la liderii de la Kremlin, care emiseseră acuzații la adresa Marii Britanii și Franței în timpul crizei din Suez, șase ani mai devreme. Iar aceasta, spre deosebire de celelalte, avea cel puțin să dubleze numărul rachetelor sovietice capabile să atingă Statele Unite. „Rachetele de atac din Cuba au un efect psihologic și politic foarte diferit în această emisferă decât rachetele din URSS îndreptate în direcția țării noastre", a avertizat Kennedy. „Comunismul și principiile de guvernare ale regimului Castro se vor extinde... pe măsură ce se vor prăbuși guvernele speriate de această nouă dovadă de putere... Toate acestea reprezintă o schimbare foarte provocatoare în starea de fapt extrem de delicată pe care cele două țări au reușit până acum să o mențină între ele."[61]

Ceea ce intenționa Hrușciov să facă cu rachetele sale din Cuba este încă neclar: nu îi stătea în fire să gândească lucrurile în perspectivă.[62] În nici un caz nu s-ar fi putut aștepta la o lipsă de reacție din partea americanilor, de vreme ce trimisese rachetele în secret, în timp ce-l mințea pe Kennedy în legătură cu intențiile sale. Poate că ar fi avut în vedere numai descurajarea americanilor cu rachetele sale cu rază medie, însă trimisese în dispozitiv și rachete cu rază scurtă, prevăzute cu miez nuclear, ce ar fi putut fi folosite numai pentru a respinge trupele americane – în cazul în care ar fi debarcat în Cuba, neștiind că îi aștepta acest tip de armament. Pe de altă parte, Hrușciov nu-și pusese armele nucleare sub un control foarte strict: comandanții locali puteau, în eventualitatea unei invazii, să autorizeze folosirea lor.[63]

În cele din urmă, cea mai bună explicație este aceea că Hrușciov a permis romantismului său ideologic să treacă dincolo de orice potențială capacitate de analiză strategică. Era atât de devotat emoțional revoluției lui Castro, încât și-a riscat propria revoluție, țara și probabil întreaga lume în numele acesteia. „Nichita a iubit foarte mult Cuba", a recunoscut mai târziu Castro însuși. „Avea o slăbiciune pentru Cuba – se poate spune că era atașat emoțional de ea – fiindcă era un om cu convingeri politice ferme".[64] Însă la fel fuseseră Lenin și Stalin, care rareori își lăsaseră emoțiile să le determine prioritățile revoluționare. Hrușciov avea o capacitate de distrugere mult mai mare decât avuseseră ei vreodată, însă se comporta cu mult mai puțină responsabilitate pentru faptele sale. Era ca un copil răsfățat care se juca cu un pistol încărcat.

Așa cum se întâmplă uneori cu copiii, a ajuns în cele din urmă să obțină câte ceva din ceea ce-și dorea. În ciuda a ceea ce reprezenta încă un avantaj american copleșitor privind focoasele nucleare și sistemele de lansare – în funcție de modul în care se calculau cifrele, Statele Unite dispuneau de opt până la de șaptesprezece ori mai multe arme nucleare decât armele nucleare utilizabile în Uniunea Sovietică[65] – perspectiva chiar a unei singure rachete care lovește țintele americane a fost suficientă pentru a-l convinge pe Kennedy să garanteze în mod public, în schimbul

acordului lui Hrușciov de a-și retrage armamentul din Cuba, că în viitor nu va mai face nici o încercare să invadeze insula. De asemenea, Kennedy a promis în taină că va retrage rachetele cu rază medie de acțiune din Turcia, promisiune pe care Hrușciov sperase că o va face la fel de publică. Astfel, la mult timp după ce Kennedy, Hrușciov și chiar și Uniunea Sovietică ieșiseră din scenă, Fidel Castro, pentru a cărui protecție fuseseră trimise rachetele inițial, era încă în viață, bine sănătos și încă la putere la Havana.

Însă criza rachetelor din Cuba, într-un sens mai larg, a servit în mare măsură aceluiași scop ca și păsările arse care căzuseră din cer pentru observatorii americani și sovietici ai primelor teste ale bombelor termonucleare, cu zece ani în urmă. I-a convins pe toți cei implicați – poate cu excepția lui Castro, care a pretins, chiar la mulți ani distanță, că era dispus să piară într-o conflagrație nucleară[66] – că armele pe care fiecare țară le perfecționase în timpul Războiului Rece reprezentau o amenințare mai mare pentru *ambele* țări decât erau Statele Unite și Uniunea Sovietică una față de cealaltă. Această succesiune nesigură de evenimente, considerată acum de toată lumea ca fiind momentul în care omenirea a fost cel mai aproape, în a doua jumătate a secolului XX, de izbucnirea unui al treilea război mondial, a oferit numai o imagine a unui viitor posibil pe care nimeni nu-l dorea: acela al unui conflict proiectat dincolo de orice limită, rațiune și probabilitate de supraviețuire.

XI

Administrația Kennedy anticipase fără îndoială un astfel de final: preluase într-adevăr mandatul în 1961, hotărâtă să raționalizeze gestionarea unui posibil război nuclear. Șocat să descopere că singurul plan de război pe care Eisenhower îl lăsase în urmă ar fi necesitat folosirea *simultană* a peste 3 000 de arme nucleare împotriva *tuturor* țărilor comuniste, Kennedy le-a cerut strategilor săi să extindă aceste opțiuni. Sarcina a revenit

secretarului Apărării, Robert S. McNamara, care a insistat că ar trebui să fie posibil nu numai să se constituie un spectru mai larg de posibilități pentru conducerea unui război nuclear, ci și să-i facă pe ruși să *cadă de acord* în legătură cu regulile ce trebuie respectate într-un asemenea război. Ideea esențială, a sugerat el în vara lui 1962, avea să fie purtarea unui război nuclear „în mare măsură exact în același mod în care se desfășuraseră în trecut operațiunile militare mai convenționale". Obiectivul avea să fie „distrugerea forțelor armate ale inamicului și nu a populației sale civile"[67].

Existau însă anumite probleme în ceea ce privea această strategie. În primul rând, lungul șir de războaie din trecut șterseseră de mult distincția dintre combatanți și noncombatanți. Numai în al Doilea Război Mondial muriseră cel puțin la fel de mulți civili ca și militari, iar într-un război nuclear situația avea să fie mult mai rea. Chiar strategii lui McNamara estimau că 10 milioane de americani aveau să fie uciși într-un astfel de conflict, chiar dacă țintele erau numai forțele și bazele militare și nu civilii.[68] Apoi, nu exista nici o siguranță că stabilirea unor ținte atât de precise avea să fie posibilă. Cele mai mult bombe lansate în al Doilea Război Mondial își rataseră țintele, iar sistemele de ghidare ale rachetelor – în special de partea sovietică – erau încă primitive. În plus, cele mai multe baze militare din Statele Unite, ca și din Uniunea Sovietică și Europa, erau situate în orașe sau în preajma lor, nu departe de ele. În sfârșit, doctrina „fără orașe" a lui McNamara avea să funcționeze numai dacă rușii respectau „regulile" și nu țineau ei înșiși orașele. Însă asta însemna să-l facă pe Hrușciov să gândească ca McNamara, ceea ce era foarte puțin probabil.

Criza rachetelor din Cuba a confirmat cât de grea avea să fie această misiune: una dintre lecțiile învățate era aceea a incapacității americanilor și a rușilor de a gândi la fel în aceeași situație. Ceea ce păruse a fi un comportament „rațional" la Moscova a fost perceput ca un comportament extrem de „irațional" la Washington, și invers. Dacă problema simplă a raționalității unor decizii se dovedise atât de dificilă pe timp de pace, cât de ușor putea ea fi

rezolvată în haosul unui război nuclear? McNamara însuși își amintește că se întreba, în timp ce privea soarele în ziua cea mai critică a crizei, dacă va supraviețui să-l vadă din nou.[69] El a supraviețuit, nu însă și convingerea lui că poate exista un război nuclear limitat, controlat, *rațional*.

Ceea ce a împiedicat izbucnirea războiului în toamna lui 1962 a fost iraționalitatea stării de teroare pură, de ambele părți. Asta prevăzuse Churchill când văzuse speranță în „egalitatea anihilării". Asta înțelesese Eisenhower când scosese din discuție posibilitatea purtării unor războaie nucleare limitate: strategia sa nu lăsa altă opțiune decât asigurarea unei distrugeri complete, pornind de la prezumția că aceasta, în loc să impună încercarea de a orchestra nivelurile de distrugere în mijlocul unui război, avea să prevină din start izbucnirea acestuia.

După cum îi stătea în fire, McNamara a transformat această dependență de iraționalitate într-un nou tip de raționalitate, după stingerea crizei rachetelor din Cuba. A respins acum ideea sa anterioară, aceea de a ținti numai bazele militare: fiecare parte trebuia să țintească orașele celeilalte, pentru a provoca numărul *maxim* de victime posibil.[70] Noua strategie a devenit cunoscută drept „Mutual Assured Distruction" (Asigurarea distrugerii reciproce) – abrevierea sa fiind, extrem de potrivit, MAD șnebunț. Se pornea de la premisa că, dacă nimeni nu putea fi sigur că va supraviețui unui război nuclear, atunci nu va avea loc nici unul. Era, cu alte cuvinte, exact concluzia la care ajunsese Eisenhower cu mult timp înainte: dezvoltarea armelor termonucleare însemna că războiul nu va mai putea fi un instrument al statului, ci, mai degrabă, supraviețuirea statelor depindea de inexistența războaielor, indiferent de context.

Alarme nucleare – chiar stări de alertă – au existat după 1962, însă nu au mai fost crize nucleare de genul celei care dominase relațiile între superputeri de la sfârșitul anilor 1940. Acesteia i-au luat locul o serie de acorduri sovieto-americane, la început în mod tacit, mai târziu în mod explicit, recunoscând pericolul pe care-l reprezentau armele nucleare atât pentru lumea capitalistă, cât și pentru cea comunistă. Acestea includeau o înțelegere nescrisă,

conform căreia ambele țări vor tolera misiunile celeilalte de recunoaștere prin satelit, justificarea unei alte idei a lui Eisenhower, care considera că învățând să tolereze transparența – „cerul deschis" – Statele Unite și Uniunea Sovietică ar putea reduce la minimum posibilitatea unui atac surpriză.[71]

De asemenea, s-a ajuns la concluzia că venise vremea, dacă nu neapărat pentru exercitarea controlului internațional asupra armamentului nuclear, cel puțin pentru încheierea de acorduri privind gestionarea acestora. Primul astfel de acord a apărut în 1963, prin Tratatul privind limitarea testărilor, care interzicea experimentarea armelor nucleare în atmosferă. A urmat, în 1968, Tratatul de neproliferare nucleară, prin care se cerea statelor care dețineau arma nucleară să nu ajute alte state să o obțină. Iar în 1972, Acordul provizoriu de limitare a armelor strategice limita numărul rachetelor balistice de pe uscat și de pe mare ce puteau fi deținute de fiecare parte – și impunea acceptarea verificărilor prin intermediul sateliților de recunoaștere.

Și mai surprinzător a fost însă faptul că Uniunea Sovietică și Statele Unite au semnat, în 1972, Tratatul privind rachetele antibalistice, care interzicea producerea de mijloace de *apărare* împotriva rachetelor cu rază lungă. Aceasta a fost prima recunoaștere formală, de ambele părți, a ideii lui Churchill – și Eisenhower – privind faptul că vulnerabilitatea ce decurgea din perspectiva anihilării imediate putea deveni baza unei relații americano-sovietice stabile și pe termen lung. De asemenea, reflecta și acceptul Moscovei, la care s-a ajuns foarte greu, cu privire la Asigurarea Distrugerii Reciproce: a-i convinge pe ruși că era o idee *proastă* să încerce să se apere fusese o provocare extrem de mare pentru cei care negociaseră acordul. Succesul efortului depus – faptul că acum americanii îi puteau învăța pe rivalii sovietici cum să se gândească la securitatea națională – sugerează cât de departe ajunseseră lucrurile față de inițiala dezvoltare a armelor nucleare de către fiecare parte pe vremea când, în primii ani ai Războiului Rece, se îngrozeau reciproc.

Și așa, pentru a-l parafraza pe Kurt Vonnegut, s-au întâmplat toate. Războiul Rece ar fi putut provoca un război fierbinte ce ar fi

putut pune capăt vieții pe planetă. Însă cum *teama* de un astfel de război s-a dovedit mai puternică decât toate celelalte diferențe care separau Statele Unite, Uniunea Sovietică și aliații lor, existau acum motive de speranță că nu se va petrece niciodată.

XII

La patruzeci de ani după criza rachetelor din Cuba, un alt romancier, Yann Martel, a publicat *Life of Pi*, povestea fantastică a unei bărci de salvare care ar fi putut deveni o barcă a morții.[72] Personajele principale erau un băiat și un tigru bengalez, ambii victime ale unui naufragiu, rămași izolați pe un mic vas foarte neconfortabil, plutind în derivă pe Oceanul Pacific. Cum nu exista un limbaj comun, nu putea fi vorba despre o discuție rațională între ei. Exista însă o compatibilitate de interese: tigrul avea interesul ca băiatul să-i prindă pește pentru a se hrăni, băiatul avea interesul să nu fie el însuși mâncat. Ambii și-au dat cumva seama de asta și ambii au supraviețuit.

O parabolă a Războiului Rece? Nu contează dacă Martel a avut această intenție, fiindcă ceea ce transformă un roman într-un succes este ceea ce acesta reușește să le transmită cititorilor, chiar dacă asta trece dincolo de propria viziune a autorului. Ceea ce armele nucleare au făcut să înțeleagă statele – chiar în lipsa unei limbi, a unei ideologii, sau a unui set de interese comune – a fost faptul că supraviețuirea celuilalt era în interesul lor, dat fiind tigrul pe care ele însele îl creaseră, cu care acum trebuiau să învețe să trăiască.

NOTE

1. *Public Papers of the Presidents of the United States: Harry S. Truman, 1950* (Washington: Government Printing Office, 1965), p. 727.

2. Vezi romanul său clasic despre bombardarea Dresdei, *Slaughterhouse-Five* (New York: Delacorte Press, 1969).
3. Cifrele provin din articolul despre Războiul din Coreea din *Britannica Online*.
4. Bernard Brodie, „War in the Atomic Age", în Brodie, ed., *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order* (New York: Harcourt, 1946), pp. 33–34.
5. Tucidide, *Războiul peloponesiac*, traducere engleză de Rex Warner (New York: Penguin, 1972), p. 48. Nimeni nu știe numărul exact al oamenilor care au murit în războiul peloponesiac, iar această estimare vine de la principalul specialist în acest subiect, colegul meu de la Yale, Donald Kagan. Cifrele privind Primul și al Doilea Război Mondial provin din *Britannica Online*.
6. Carl von Clausewitz, *On War*, ediție și traducere de Michael Howard și Peter Paret (Princeton: Princeton University Press, 1976), p. 87.
7. Vezi Kai Bird și Martin J. Sherwin, *American Prometheus: The Triumph and Tragedy of J. Robert Oppenheimer* (New York: Knopf, 2005), pp. 221–222.
8. Însemnări în jurnal, 16 iulie 1945, și 26 septembrie,1946, în Robert H. Ferrell, ed., *Off the Record: The Private Papers of Harry S. Truman* (New York: Harper & Row, 1980), pp. 52, 99. Căutând să evidențiez raționamentul lui Truman în legătură cu armele atomice, am urmărit în special S. David Broscious, „Longing for International Control, Banking on American Superiority: Harry S.Truman's Approach to Nuclear Weapons", în John Lewis Gaddis, Philip H. Gordon, Ernest R. May și Jonathan Rosenberg, ed., *Cold War Statesmen Confront the Bomb: Nuclear Diplomacy since 1945* (New York: Oxford University Press, 1999), pp. 15–38.
9. Jurnalul lui David E. Lilienthal, 21 iulie,1948, în *The Journals of David E. Lilienthal: The Atomic Energy Years, 1945–1950* (New York: Harper & Row, 1964), p. 391.
10. Numărul victimelor din războiul civil provine din *Britannica Online*. Pentru Somme, vezi John Keegan, *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo, and the Somme* (New York: Viking, 1976), p. 260. Pentru bombardamentele strategice din al Doilea Război Mondial, vezi Richard Overy, *Why the Allies Won* (New York: Norton, 1996), pp. 101–133.
11. Jurnalul lui James V. Forrestal, 15 iulie 1948, în Walter Millis, ed., *The Forrestal Diaries* (New York: Viking, 1951), p. 458.
12. Vladislav M. Zubok, „Stalin and the Nuclear Age", în Gaddis et al., ed., *Cold War Statesmen Confront the Bomb*, p. 54.
13. Jurnalul lui Lilienthal, 9 februarie 1949, în *The Journals of David E. Lilienthal: The Atomic Energy Years*, p. 464.
14. Jurnalul lui Lilienthal, 18 mai 1948, în *ibid.*, p. 342. Vezi și Zubok, „Stalin and the Nuclear Age", p. 52.

15. Milovan Djilas, *Conversations with Stalin*, traducere de Michael B. Petrovich (New York: Harcourt, Brace & World, 1962), p. 153.
16. Zubok, „Stalin and the Nuclear Age", p. 55; John Lewis Gaddis, *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War* (New York: Oxford University Press, 1987), pp. 111–112. Pentru costurile proiectului bombei atomice sovietice, vezi David Holloway, *Stalin and the Bomb: The Soviet Union and Atomic Energy, 1939–1956* (New Haven: Yale University Press, 1994), pp. 172–195.
17. John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History* (New York: Oxford University Press, 1997), p. 91; Zubok, „Stalin and the Nuclear Age", p. 58.
18. Serghei N. Goncearov, John W. Lewis și Xue Litai, *Uncertain Partners: Stalin, Mao, and the Korean War* (Stanford: Stanford University Press, 1993), p. 69.
19. Intreviul cu Alexander Werth a apărut în *Pravda* pe 25 septembrie 1946.
20. Holloway, *Stalin and the Bomb*, p. 264.
21. Citatele provin din Zubok, „Stalin and the Nuclear Age", p. 56, și respectiv Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of the Red Tsar* (New York: Knopf, 2004), p. 601.
22. „NRDC Nuclear Notebook: Global Nuclear Stockpiles 1945–2002", *Bulletin of the Atomic Scientists, 58* (nov.–dec., 2002), 102–103, disponibil și la adresa http://www.thebulletin.org/issues/nukenotes/ ndo2nukenote.html.
23. Pentru informații suplimentare, vezi Gaddis, *The Long Peace*, p. 116.
24. William Stueck, *Rethinking the Korean War: A New Diplomatic and Military History* (Princeton: Princeton University Press, 2002), p. 124. Vezi și Roger Dingman, „Atomic Diplomacy During the Korean War", *International Security*, 13 (iarna, 1988/89), 50–91.
25. Vezi mai sus, p. 45.
26. Stalin către Mao, 5 iunie 1951, *Cold War International History Project* [de aici încolo CWIHP] *Bulletin*, #6–7 (iarna, 1995/96), 59. Pentru desfășurarea completă a evenimentelor, vezi Gaddis, *We Now Know*, pp. 103–110.
27. Informații detaliate asupra implicării militare sovietice în Războiul din Coreea pot fi consultate la adresa http://www.korean-war.com/ussr.html.
28. Bird și Sherwin, *American Prometheus*, pp. 416–430; George F. Kennan, *Memoirs: 1925–1950* (Boston: Atlantic-Little Brown, 1967), pp. 471–476.
29. Gaddis, *The Long Peace*, p. 113. Vezi și Gaddis, *We Now Know*, pp. 230–232.
30. George Cowan și N. A. Vlasov, citat în *ibid.*, p. 224.

31. Andrew P. N. Erdmann, „«War No Longer Has Any Logic Whatever»: Dwight D. Eisenhower and the Thermonuclear Revolution", în Gaddis et al., ed., *Cold War Statesmen Confront the Bomb*, p. 101.
32. *Ibid.*
33. Holloway, *Stalin and the Bomb*, pp. 336–337.
34. Gaddis, *The Long Peace*, p. 109.
35. Jonathan Rosenberg, „Before the Bomb and After: Winston Churchill and the Use of Force", în Gaddis et al., ed., *Cold War Statesmen Confront the Bomb*, p. 191.
36. Jurnalul lui James C. Hagerty, 27 iulie 1954, în *FRUS: 1952–54*, XV, 1844–1845.
37. Erdmann, „Eisenhower and the Thermonuclear Revolution", pp. 106–107, 113.
38. *Ibid.*, p. 109.
39. Raționamentul meu în acest caz a fost influențat puternic de lectura cărții lui Campbell Craig, *Destroying the Village: Eisenhower and Thermonuclear War* (New York: Columbia University Press, 1999), în special pp. 67–70.
40. William Taubman, *Khrushchev: The Man and His Era* (New York: Norton, 2003), pp. 147–178.
41. Nichita S. Hrușciov, *Khrushchev Remembers: The Last Testament*, traducere și ediție de Strobe Talbott (Boston: Little, Brown, 1974), p. 47; James G. Blight, Bruce J. Allyn și David A. Welch, *Cuba on the Brink: Castro, the Missile Crisis, and the Soviet Collapse* (New York: Pantheon, 1993), p. 130. Pentru numărul bombardierelor și rachetelor sovietice în această perioadă, vezi Stephen J. Zaloga, *The Kremlin's Nuclear Sword: The Rise and Fall of Russia's Strategic Nuclear Forces, 1945–2000* (Washington: Smithsonian Institution, 2002), pp. 22–59.
42. Pentru detalii, vezi Gaddis, *We Now Know*, pp. 234–239; și Serghei Hrușciov, *Khrushchev on Khrushchev: An Inside Account of the Man and His Era*, ediție și traducere de William Taubman (Boston: Little, Brown, 1990), p. 56.
43. Taubman, *Khrushchev*, p. 407.
44. McGeorge Bundy, *Danger and Survival: Choices About the Bomb in the First Fifty Years* (New York: Random House, 1988), p. 331.
45. Hope M. Harrison, *Driving the Soviets Up the Wall: Soviet–East German Relations, 1953–1961* (Princeton: Princeton University Press, 2003), pp. 111–112; Hrușciov, *Khrushchev Remembers: The Last Testament*, p. 501; Taubman, *Khrushchev*, p. 407; Dean Rusk, povestit lui Richard Rusk, *As I Saw It* (New York: Norton, 1990), p. 227.
46. Serghei Hrușciov, *Khrushchev on Khrushchev*, p. 356. Sublinierea autorului.

47. Cea mai bună relatare a călătoriei lui Hrușciov în America se află în Taubman, *Khrushchev*, pp. 419–441.
48. John Ranelagh, *The Agency: The Rise and Decline of the CIA* (New York: Simon and Schuster, 1986), pp. 149–159.
49. Interviu cu Andrew Goodpaster, CNN *Cold War*, episodul 8, „Sputnik, 1949–1961".
50. Michael R. Beschloss, *Mayday: Eisenhower, Khrushchev and the U-2 Affair* (New York: Harper & Row, 1986), pp. 121–122.
51. Zaloga, *The Kremlin's Nuclear Sword*, pp. 49–50.
52. Taubman, *Khrushchev*, p. 444.
53. *Ibid.*, p. 460.
54. Locțiitorul secretarului Apărării Roswell Gilpatric, citat în Gaddis, *We Now Know*, p. 256.
55. Taubman, *Khrushchev*, p. 536.
56. Aleksandr Fursenko și Timothy Naftali, *„One Hell of a Gamble": Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958–1964* (New York: Norton, 1997), p. 171. Vezi și Taubman, *Khrushchev*, pp. 536–537.
57. Fursenko și Naftali, *„One Hell of a Gamble"*, p. 39.
58. Nichita S. Hrușciov, *Khrushchev Remembers*, traducere și ediție de Strobe Talbott (New York: Bantam, 1971), p. 546.
59. Taubman, *Khrushchev*, p. 537.
60. Vezi transcrierea conversațiilor între veteranii americani și sovietici ai crizei în Blight, Allyn și Welch, *Cuba on the Brink*; și în James G. Blight și David A. Welch, *On the Brink: Americans and Soviets Reexamine the Cuban Missile Crisis* (New York: Hill and Wang, 1989).
61. Întâlnirea lui Kennedy cu consilierii, 22 octombrie 1962, în Ernest R. May și Philip D. Zelikow, ed., *The Kennedy Tapes: Inside the White House during the Cuban Missile Crisis* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1997), p. 235.
62. Taubman, *Khrushchev*, p. 552.
63. Blight, Allyn și Welch, *Cuba on the Brink*, p. 259.
64. *Ibid.*, p. 203.
65. Gaddis, *We Now Know*, p. 262; „NRDC Nuclear Notebook: Global Nuclear Stockpiles, 1945–2002", p. 104.
66. Blight, Allyn și Welch, *Cuba on the Brink*, p. 360.
67. Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy* (New York: St. Martin's Press, 1983), p. 235.
68. *Ibid.*, p. 238.

69. CNN *Cold War*, episodul 10, „Cuba: 1959–1962".
70. Bundy, *Danger and Survival,* pp. 543–548.
71. Pentru detalii, vezi Gaddis, *The Long Peace,* pp. 195–214.
72. Yann Martel, *Life of Pi* (New York: Harcourt, 2002).

CAPITOLUL TREI

ORDINE ȘI ACȚIUNI SPONTANE

Două națiuni, între care nu există nici un fel de relație și nici simpatie; care sunt la fel de ignorante una față de obiceiurile, gândurile și sentimentele celeilalte, ca și cum ar locui în zone diferite sau ar vieți pe planete diferite; care s-au format prin educații diferite, care se hrănesc cu alimente diferite, care sunt rânduite după maniere și moravuri diferite și care nu sunt guvernate de aceleași legi.

BENJAMIN DISRAELI,
1845[1]

În locul unei unități în rândul marilor puteri – atât politice, cât și economice – după război există o totală lipsă de unitate între Uniunea Sovietică și statele sale satelit, pe de-o parte, și restul lumii, pe de alta. Pe scurt, există două lumi în loc de una.

CHARLES E. BOHLEN,
1947[2]

O singură planetă, împărțită de superputerile care împărțeau mijloacele de exterminare reciprocă – dar care acum împărțeau și un interes legat de supraviețuirea uneia față de cealaltă. Până aici, toate bune. Totuși, ce fel de supraviețuire? Cum era viața în fiecare sistem în parte? Cât de mult spațiu ar exista pentru bunăstarea economică? Pentru dreptatea socială? Pentru libertatea de a decide

de unul singur cum să-ți trăiești propria viață? Războiul Rece nu era numai o rivalitate geopolitică sau o cursă a armelor nucleare; era la fel de mult și o întrecere, în încercarea de a răspunde acestor întrebări. Miza era aproape la fel de mare ca și supraviețuirea: cum se putea organiza cel mai bine societatea umană.

„Indiferent dacă vă place sau nu, istoria este de partea noastră," se mândrea odată Nikita Hrușciov în fața unui grup de diplomați vestici. „O să vă îngropăm." Și-a petrecut tot restul vieții explicând ceea ce voia să spună prin asta. Nu vorbise despre războiul nuclear, declara Hrușciov, ci mai degrabă despre victoria comunismului, determinată istoric, asupra capitalismului. Într-adevăr, era foarte posibil ca Uniunea Sovietică să fie în urma Vestului, recunoștea el în 1961. Însă în numai zece ani, lipsa locuințelor pentru populație avea să dispară, bunurile de consum urmau să fie din belșug pe piață, iar populația putea fi „asigurată din punct de vedere material". În următorii zece ani, Uniunea Sovietică „avea să crească până la un asemenea nivel, încât prin comparație, principalele state capitaliste aveau să rămână cu mult în urmă și sub nivelul ei"[3]. Comunismul, foarte simplu, reprezenta noul val al viitorului.

Nu a fost așa. Până spre 1971, economia Uniunii Sovietice și a statelor sale satelit din Europa de Est ajunsese să stagneze. Până spre 1981, standardele de viață din interiorul URSS se deterioraseră atât de mult încât speranța de viață era în declin – fenomen fără precedent într-o societate industrială avansată. Până la sfârșitul lui 1991, Uniunea Sovietică însăși, modelul comunismului de pretutindeni, încetase să mai existe.

Acum este clar că profețiile lui Hrușciov se bazaseră pe iluzii deșarte și nu pe o analiză pragmatică. Izbitor este însă faptul că atât de mulți oameni le-au luat în serios în acel moment – și în nici un caz nu erau cu toții comuniști. Lui John F. Kennedy, de exemplu, i s-a părut extrem de intimidantă încrederea liderilor sovietici în propria ideologie, atunci când l-a întâlnit prima dată pe Hrușciov, în 1961, la reuniunea la nivel înalt de la Viena. „M-a bătut pe toate planurile", admitea noul președinte. Kennedy „păruse mai degrabă uluit", nota la scurt timp după aceea prim-ministrul britanic, Harold

Macmillan, „asemenea cuiva care-l întâlnește pentru prima dată pe Napoleon (aflat la apogeul carierei sale)"[4]. J.F.K. nu era singurul: comunismul intimida de peste un secol oamenii de stat și statele pe care aceștia le conduceau. Motivul era că inspirase – și stârnise – atât de mulți cetățeni, care văzuseră în marxism-leninism promisiunea unei vieți mai bune. Războiul Rece timpuriu a cunoscut apogeul intimidării și al inspirației. Până la sfârșitul Războiului Rece, nu mai rămăsese aproape nimic de sperat din partea comunismului și nimic de care să te temi.

I

Cel mai bun punct de pornire în căutarea înțelegerii respectului dobândit de comunism și a anxietăților pe care le-a provocat era un alt roman. Acesta se numea *Sybil*, apăruse în 1845, iar autorul său, Benjamin Disraeli, avea să ajungă și prim-ministru britanic. Subtitlul său era *Cele două națiuni*, ceea ce pentru Disraeli însemna bogații și săracii, care coexistau stingher într-o societate în care o revoluție industrială – ultima și cea mai mare realizare a Marii Britanii de-a lungul precedentei jumătăți de secol – mărea decalajul dintre ele. „Capitalistul prosperă", se plângea un personaj,

> acumulează o avere imensă; noi ne scufundăm, din ce în ce mai jos, mai jos decât animalele de povară; pentru că acestea sunt mai bine hrănite decât noi și li se acordă un interes mai mare. Și e firesc să fie așa, fiindcă, având în vedere sistemul actual, sunt mult mai de valoare. Și cu toate astea, ne spun că interesele Capitalului și ale Muncii sunt aceleași.[5]

Sybil era un avertisment: anume că un stat al cărui progres economic depindea de exploatarea unora dintre cetățenii săi în beneficiul celorlalți urma să se confrunte cu probleme.

Karl Marx, care în acel moment trăia în Anglia, a fost martor și a avertizat cu privire la același fenomen, dar a făcut-o prin

intermediul unei teorii, și nu al unui roman. Deoarece capitalismul distribuie averile inechitabil, declara el, își produce propriii călăi. Alienarea socială generată de inegalitățile economice nu poate conduce decât la revoluție: „[Nu] numai că burghezia a inventat arme care vor duce la dispariția sa, dar a provocat și apariția oamenilor care urmează să mânuiască aceste arme – clasa muncitoare modernă – proletariatul". Cei care sapă groapa capitalismului îl vor înlocui, mai devreme sau mai târziu, cu comunismul, o metodă mult mai echitabilă de organizare a societății în care va exista proprietatea în comun asupra mijloacelor de producție și în care nu vor mai exista extremele create de bogăție și sărăcie. Așadar, vor dispărea și resentimentele, ceea ce va avea ca efect fericirea și satisfacția rasei umane. Comunismul, susținea colaboratorul lui Marx, Friedrich Engels, va marca „ascensiunea omului de la sfera necesității la sfera libertății"[6].

Asta nu era numai o profesiune de credință: Marx și Engels o vedeau și ca pe o știință. Legătura pe care Marx o stabilise între progresul tehnologic, conștiința socială și consecințele revoluționare, credeau ei, releva motorul care propulsa istoria. Acesta era lupta de clasă – iar datorită faptului că industrializarea și alienarea pe care o producea erau ireversibile, acest motor nu avea marșarier.

Marxismul le-a adus săracilor speranța, bogaților teama și a lăsat guvernele undeva la mijloc între cele două. A conduce de unul singur ca reprezentant al burgheziei părea să garanteze revoluția, confirmând astfel profeția lui Marx; dar făcând asta numai pentru proletariat însemna că revoluția lui Marx era deja în desfășurare. În consecință, majoritatea liderilor politici au evitat să dea un răspuns clar: în Marea Britanie a lui Disraeli, în Germania lui Bismarck sau în țara cea mai rapid industrializată dintre toate, Statele Unite, aceștia au încercat să mențină capitalismul, diminuându-i strictețea și rigurozitatea. Rezultatul a fost o situație de bunăstare socială, structura de bază a ceea ce exista peste tot, în marea parte a lumii industrializate, până în momentul în care mai multe dintre țările cele mai reprezentative au intrat în război unele împotriva altora, în august 1914.

Indiferent de progresul pe care capitaliștii l-au înregistrat în atenuarea brutalității industrializării, Primul Război Mondial a arătat că încă nu învățaseră cum să mențină pacea. În ciuda unei dezvoltări economice fără precedent și a unei interdependențe ce o însoțise, marile puteri ale Europei – unele dintre ele având cele mai progresiste guvernări din lume, din punct de vedere social – s-au aruncat în cel mai groaznic război cu care s-a confruntat vreodată omenirea. Cantitățile imense de armament pe care le produceau industriile acestora au făcut posibilă continuarea luptei mult mai mult decât era de așteptat. Burghezia, după câte se părea acum, își săpa propria-i groapă.

Ăsta, cel puțin, a fost argumentul pe care îl reliefa Lenin, la început din exil, și mai apoi, după răsturnarea țarului Nicolae al II-lea la începutul anului 1917, chiar de pe teritoriul Rusiei. Lenin se deosebea de Marx și Engels, în orice caz, prin hotărârea sa de a trece de la teorie la acțiune: lovitura sa de stat din noiembrie – pentru că asta a fost de fapt – rămâne un exemplu izbitor ce arată până unde poate să meargă cineva pentru a schimba cursul istoriei. Or, după cum ar fi spus Lenin, inspirându-se din Marx, „avangarda conștientă a proletariatului" poate *accelera* istoria către finalul său predeterminat științific. „Revoluția" bolșevică însemna că un stat mersese dincolo de încercarea de a salva capitalismul: declarase război capitalismului, în mijlocul unui război pe care-l declanșaseră capitaliștii. Iar dacă așteptările lui Lenin și ale simpatizanților săi erau corecte, cetățenii altor state – ei înșiși înrăiți de capitalism și afectați de război – aveau să pună în curând mâna pe putere și să facă același lucru. Motorul ireversibil al istoriei o garanta.

Nimeni nu a simțit mai clar semnificația acestui moment decât președintele Statelor Unite din acel moment, Woodrow Wilson. El a înțeles, asemenea lui Lenin, până unde pot merge ideile care puteau pune în mișcare națiunile: nu implicase el Statele Unite în război în aprilie 1917, făcând un apel la o „lume sigură pentru democrație"? Dar după cum plănuise Wilson, o asemenea lume nu avea să fie sigură pentru revoluția proletară, și nici reversul n-avea să fie valabil. Astfel, s-a trezit destul de repede în ipostaza de a

duce două războaie, unul prin intermediul puterii militare împotriva Germaniei imperialiste și aliaților acesteia și altul, prin intermediul cuvintelor, împotriva bolșevicilor. Discursul celor Paisprezece Puncte al lui Wilson, din ianuarie 1918, singura și cea mai influentă declarație a vreunei ideologii americane din secolul XX, a fost un răspuns direct la provocarea ideologică inițiată de Lenin. Astfel, în acest moment, a început un război al ideilor – o competiție între himere – care avea să se extindă de-a lungul a ceea ce mai rămăsese din Primul Război Mondial, a perioadei interbelice, a celui de-al Doilea Război Mondial și a celei mai îndelungate părți din Războiul Rece.[7] În joc se afla problema care împărțise cele două națiuni ale lui Disraeli: cum să guvernezi cel mai bine societățile în curs de industrializare, astfel încât să beneficieze toată lumea care trăiește în sânul lor.

II

Poziția lui Lenin era o prelungire a celei a lui Marx: cum capitaliștii provocaseră inechitate și război, nici dreptatea și nici pacea n-ar fi putut triumfa până când capitalismul nu era răsturnat și înfrânt. Marx fusese imprecis cu privire la modul cum avea să se întâmple asta, în schimb Lenin asigurase și o demonstrație aferentă. Partidul comunist avea să le arate calea, iar o singură persoană, așa cum făcuse el în Rusia, avea să conducă partidul. *Dictatura* proletariatului avea să *elibereze* proletariatul. Deoarece dușmanii revoluției nu aveau să cedeze vreodată puterea de bunăvoie, dictatura avea să recurgă la toate metodele disponibile – propagandă, activități subversive, supraveghere, informatori, acțiuni secrete, operațiuni militare convenționale și neconvenționale și chiar teroare – pentru a-și atinge obiectivele. Scopurile aveau să-i justifice mijloacele. Aceasta avea să fie astfel o revoluție autocrată, menită să-i elibereze pe cei de jos, comandându-i de la vârf.

Obiectivul lui Wilson, asemenea celui al lui Disraeli, era de a reforma capitalismul, și nu de a-l distruge. Modalitatea de a face

asta, credea el, era cea de a încuraja spontaneitatea: problema capitalismului era că le lăsase oamenilor prea puțină libertate pentru a-și dirija propriile vieți. Colaborase cu imperii ce le negaseră cetățenilor dreptul de a-și alege conducătorii. Limitase eficiența piețelor prin protecționism, fixarea prețurilor și cicluri repetate de prosperitate și sărăcie. Și desigur – aici Wilson era de acord cu Lenin – capitalismul eșuase în a împiedica războiul, exemplul suprem de negare a libertății. Planul lui Wilson cu privire la lumea postbelică avea să promoveze autodeterminarea politică, liberalizarea economică și formarea unei organizații internaționale de securitate colectivă, având puterea de a garanta că rivalitățile dintre națiuni – care nu vor dispărea niciodată în întregime – vor fi rezolvate de aici înainte pe cale pașnică. Aceasta avea să fie o revoluție *democratică* și ea va deschide calea celor de jos pentru a se elibera ei înșiși.

Lenin, urmându-l pe Marx, și-a asumat incompatibilitatea intereselor de clasă: din cauza faptului că bogații aveau să-i exploateze întotdeauna pe săraci, săracii nu aveau altă șansă decât de a-i înlătura pe bogați. Wilson, urmându-l pe Adam Smith, și-a asumat contrariul: prin urmărirea intereselor individuale aveau să avanseze interesele tuturor, erodând astfel diferențele de clasă, în timp ce din asta vor beneficia atât bogații, cât și săracii. Acestea erau, așadar, soluțiile fundamental diferite față de problema realizării dreptății sociale în sânul societăților industriale moderne. La momentul la care începea Războiul Rece, încă nu era clar care din ele avea să domine. Pentru a vedea de ce, trebuie urmărită moștenirea ideologică a lui Lenin și Wilson, ambii morți în 1924, de-a lungul următoarelor două decenii.

Wilson, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, ar fi arătat ca un idealist fără de succes. Se compromisese atât de mult în negocierea acordului din 1919 de la Versailles – prin acceptarea tratamentului nemilos la care a fost supusă Germania, prin acceptarea revendicărilor teritoriale ale aliaților victorioși și a perpetuării ușor mascate a colonialismului –, încât cu greu mai putea să fie o garanție a autodeterminării politice și liberalizării economice.[8]

Propriii conaționali refuzaseră să se alăture celei mai mândre creații ale sale, Liga Națiunilor, care din această cauză era extrem de afectată. Capitalismul renăscuse destul de greu după război, numai pentru a se prăbuși în 1929, prin declanșarea celei mai mari recesiuni economice globale din toate timpurile. Regimurile autocrate, între timp, erau în plin avânt, la început în Italia, sub Benito Mussolini, apoi în Japonia imperialistă, și în cele din urmă – cel mai amenințător – în Germania, acolo unde, în urma venirii la putere pe cale constituțională în 1933, Adolf Hitler a abolit imediat constituția prin care reușise să facă acest lucru.

Statele Unite și celelalte democrații rămase în picioare n-au făcut nici un efort real pentru a împiedica agresiunea japoneză din Manciuria din 1931, sau confiscarea Ethiopiei de către italieni în 1935, sau reînarmarea rapidă a ceea ce acum era Germania nazistă – proces care, până la sfârșitul deceniului, făcuse din acea țară puterea dominantă a continentului european. Iar când, ca rezultat previzibil, a izbucnit al Doilea Război Mondial, americanii și britanicii s-au găsit ei înșiși în postura de a depinde de Uniunea Sovietică a lui Stalin – care și ea colaborase cu Hitler între 1939 și 1941 – în vederea câștigării războiului. Victoria a devenit certă până în 1945, dar natura lumii postbelice, nu. Anticiparea unei dezvinovățiri a lui Wilson, dată fiind această situație, ar fi părut în cel mai fericit caz o mare naivitate: după cum o spusese un teoretician deschizător de drumuri în domeniul relațiilor internaționale, la începutul războiului, „democrațiile liberale ce s-au răspândit în întreaga lume prin acordul de pace din 1919 au fost produsul unei teorii abstracte, n-au avut nici un fel rădăcini și au dispărut rapid"[9].

Lenin, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, ar fi părut un vizionar realist și plin de succes. Stalin, succesorul său, dusese la bun sfârșit o revoluție de la nivel înalt în Uniunea Sovietică, la început prin colectivizarea agriculturii, mai apoi prin lansarea unui program de industrializare rapidă și, în final, prin epurarea necruțătoare a potențialilor rivali, reali și închipuiți. Revoluția internațională proletară la care se așteptase Lenin nu

venise, dar, cu toate acestea, URSS ajunsese, până la sfârșitul anilor 1930, cel mai puternic stat proletar din lume. Iar față de țările capitaliste, își menținuse întreaga producție și prin urmare întregul grad de angajare, pe durata Marii Depresii. Ascensiunea Germaniei naziste a reprezentat în mod sigur o provocare serioasă, dar pactul lui Stalin cu Hitler câștigase timp și teritorii, astfel încât atunci când a avut loc invazia din 1941, Uniunea Sovietică nu numai că a reușit să supraviețuiască, dar în cele de urmă a și ripostat. Pe măsură ce se apropia sfârșitul luptelor, URSS a ajuns în postura, din punct de vedere fizic și politic, de a domina jumătate din Europa. Influența sa ideologică – date fiind aceste dovezi a ceea ce putea realiza un sistem autocrat – ar fi putut foarte simplu să meargă mult mai departe.

Căci marxism-leninismul avea, în acel moment, milioane de susținători în Europa. Comuniștii spanioli, francezi, italieni și germani conduseseră rezistența împotriva fascismului. Ideea revoluției sociale – posibilitatea ca oamenii din pătura de jos să ajungă la un moment dat la vârf – avea o putere de atracție larg răspândită, până și într-o țară precum Polonia, cu lunga sa istorie antagonică față de Rusia.[10] Și ținând cont de devastarea pe care o provocase războiul, împreună cu privațiunile pe care le adusese recesiunea economică de dinaintea războiului, nu era deloc clar dacă capitalismul democratic ar fi fost în măsură să se ridice la nivelul misiunii de reconstrucție postbelică – cel puțin nu din moment ce cea mai mare democrație capitalistă, Statele Unite, dovedise în trecut o dorință atât de mică de a-și asuma responsabilitatea pentru ceea ce se întâmplase dincolo de granițele sale.

Până și în rândul americanilor exista un climat de neîncredere. Programul New Deal al lui Roosevelt atenuase, dar nu remediase problemele economice ale națiunii: cheltuielile din timpul războiului fuseseră extrem de mari și nu exista nici o garanție că, pe măsură ce bugetele federale aveau să revină la normal după război, recesiunea economică n-avea să înceapă din nou. Puterea guvernului fusese extinsă spectaculos sub Roosevelt, dar viitorul pieților libere, al spontaneității, până și – în ochii numeroșilor săi critici –

chiar al libertății era foarte incert. „În general, ne bucurăm de mai multă libertate și mai puțină egalitate decât Rusia", scria un observator în 1943. „În Rusia există mai puțină libertate și mai multă egalitate. Dacă democrația ar trebui să fie definită în primul rând în termenii libertății sau ai egalității, atunci devine sursa unei dezbateri nesfârșite." [11]

Comentariul ar fi putut să vină din partea bine intenționatului, dar și ignorantului vice-președinte al lui Roosevelt din acea perioadă, Henry A. Wallace, care întotdeauna avusese probleme în a se hotărî asupra unor asemenea chestiuni. De fapt, autorul său era un teolog cu picioarele pe pământ, Reinhold Niebuhr, amintit acum pentru neclintita sa rezistență față de comunism, pe durata Războiului Rece. Simplul fapt că Niebuhr putea să-și pună problema, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, care dintre cele două atribute, libertatea sau egalitatea, trebuia să definească în principal democrația, ilustrează cât se poate de bine viziunea sumbră a lui Wilson, așa cum părea ea în acel moment.

III

Războiul Rece a schimbat cu totul starea de fapt și, prin urmare, Wilson este amintit în zilele noastre ca un realist profetic, în timp ce statuile lui Lenin zac în mormanele de gunoi de pe întinsul întregii fostei lumi comuniste. Asemenea războiului nuclear ce nu a avut loc niciodată, reînvierea și triumful decisiv al capitalismului democratic au reprezentat o evoluție surprinzătoare, pe care, din cauza sciziunii ideologice din 1945, puține persoane din fiecare tabără ar fi putut să o prevadă. Circumstanțele din timpul primei jumătăți a secolului XX asiguraseră tăria fizică și autoritatea politică față de dictaturi. De ce a trebuit ca a doua jumătate să fie diferită?

Motivele au avut mai puțin de-a face cu vreo schimbare fundamentală a mijloacelor de producție, așa cum ar fi putut să argumenteze un istoric marxist, decât cu o schimbare izbitoare a

atitudinii Statelor Unite față de sistemul internațional. În ciuda faptului că reușiseră să edifice cea mai puternică și diversificată economie mondială, americanii manifestaseră în mod remarcabil foarte puțin interes, până în 1941, cu privire la modul în care era guvernat restul lumii. Regimurile represive de oriunde din lume, indiferent de cât ar fi fost de regretabile, nu prea păreau să afecteze Statele Unite. Până și implicarea în Primul Război Mondial nu reușise să modifice această atitudine, după cum descoperise Wilson cu mâhnire.

Ce anume a schimbat-o, imediat și irevocabil, a fost atacul japonez asupra Pearl Harbor. Evenimentul a spulberat iluzia că distanța asigura siguranța: că nu conta cine și ce conducea de cealaltă parte a oceanului. Securitatea națională era acum expusă riscului și, fiindcă viitorii agresori, care dețineau puterea aeriană și navală, puteau foarte bine să urmeze exemplul japonezilor, era puțin probabil ca problema să dispară prea curând. Așadar, nu prea exista nici o alternativă pentru Statele Unite, în afara asumării unor responsabilități globale. Acestea revendicau câștigarea războiului împotriva Japoniei și Germaniei – Hitler declarase război Statelor Unite la patru zile după Pearl Harbor –, dar însemnau și planificarea unei lumi postbelice în care democrația și capitalismul aveau să fie în siguranță.

În această privință, Wilson a devenit din nou relevant, căci erau atât de multe de învățat din ceea ce mersese anapoda de la sfârșitul Primului Război Mondial. În spatele apelului său de a crea o lume sigură pentru democrație se insinua și teoria că democrațiile nu încep războaie. Anii dintre războaie păreau să confirme această aserțiune, dar care era cauza pentru care anumite națiuni încetau să mai fie democrații? Germania, Italia și Japonia avuseseră cândva regimuri parlamentare, însă crizele economice ale anilor 1920 și 1930 le discreditaseră. Aceste state, cât și din păcate multe altele, îmbrățișaseră soluțiile autocrate, care conduseseră ulterior la agresiune militară. Deci capitalismul nu generase numai inegalitate socială, așa cum prezisese Marx. Prin acest tip de raționament, produsese și *două* războaie mondiale. Urmând acest raționament,

cum să-l previi pe al treilea? Răspunsul părea evident pentru administrația Roosevelt: urma să clădească o ordine internațională, în care capitalismul să fie la adăpost față de propriile tendințe autodistructive; în care oamenii să fie în siguranță față de inechitățile produse de acestea și față de tentațiile de a evada din sânul democrațiilor; în care națiunile să fie în siguranță față de agresiunea spre care păreau că se îndreaptă regimurile autocrate. „O lume în haos economic", avertiza secretarul de Stat Cordell Hull în 1944, „va fi pentru totdeauna un teren propice al nenorocirilor și războiului."[12] Roosevelt și consilierii săi, deși cu greu ar fi admis acest lucru, se inspirau la fel de mult din critica marxist-leninistă a capitalismului, ca și din cea a lui Wilson. În cazul acesta, unde se situa Stalin?

Roosevelt, dintotdeauna pragmatic, tratase cu bunăvoință Uniunea Sovietică, ca pe un aliat pe durata războiului: „Nu pot să sufăr comunismul și nici tu", îi spunea el unui prieten, „dar pentru a trece puntea, mă voi face frate cu dracul".[13] Înțelegea la fel de bine ca oricine că, de îndată ce victoria ar fi fost obținută, cooperarea cu Moscova ar putea să înceteze, dar dorea ca responsabilitatea pentru această decizie să aparțină Moscovei, nu Washingtonului. În acest scop, i-a oferit URSS statutul de membru în trei noi organizații internaționale, la baza cărora și-a propus să pună întregul sprijin al Statelor Unite: Fondul Monetar Internațional, Banca Mondială și Națiunile Unite.

Împreună, aceste instituții erau menite să reducă posibilitatea recesiunilor economice viitoare prin scăderea barierelor tarifare, stabilizarea monedelor naționale și coordonarea planificării guvernamentale cu mersul pieților, asigurând în același timp mijloacele prin care comunitatea internațională avea să-i înfrâneze, iar dacă era necesar, chiar să-i înfrângă pe viitorii agresori. Erau astfel reunite două principii din programul lui Wilson: liberalizarea economică și securitatea colectivă. Cea de-a treia, autodeterminarea politică, trebuia să mai aștepte, credea Roosevelt, cel puțin pentru acele națiuni și popoare care căzuseră, ori era probabil să cadă, sub stăpânire sovietică. Important era să se câștige războiul, să se

asigure și apere pacea, precum și refacerea și reconstrucția. Apoi, spera el, avea să existe loc și pentru democrație.

Stalin a fost fericit să aibă Uniunea Sovietică printre membrii fondatori ai Națiunilor Unite: dreptul de veto din Consiliul de Securitate avea să facă din această organizație numai ceea ce învingătorii din timpul războiului doreau să fie. Fondul și Banca, însă, reprezentau o cu totul altă problemă. Îndată ce a înțeles că scopul acestora era acela de a salva capitalismul – și nu, după cum crezuse el inițial, de a asigura structurile prin care Uniunea Sovietică să beneficieze de asistență de reconstrucție din partea Statelor Unite[14] –, Stalin n-a mai dorit să aibă de-a face cu ele. Această decizie, împreună cu hotărârea sa din ce în ce mai evidentă de a impune regimuri autocrate în Europa de Est, însemna că efortul lui Roosevelt de a acoperi prăpastia dintre Wilson și Lenin eșuase în mod clar. Dar cel puțin viziunea lui Wilson fusese revigorată: competiția între idei începută de el și Lenin pe durata Primului Război Mondial avea să continue acum în cadrul Războiului Rece ce se contura. Acest fapt a devenit evident prin intermediul a trei discursuri importante, ținute succesiv în intervalul a treisprezece luni între 1946–1947.

Stalin l-a ținut pe primul în Moscova pe 9 februarie 1946, și prin el a revenit la problemele de bază. A enunțat din nou imputarea pe care Marx o adresa capitalismului pentru distribuirea inegală a bogăției. A reiterat teoria lui Lenin conform căreia, drept rezultat, era posibilă începerea unui război între capitaliști. De aici a tras concluzia că pacea s-ar putea instaura numai atunci când comunismul ar triumfa peste tot în lume. A reliefat faptul că industrializarea Uniunii Sovietice până la cel de-al Doilea Război Mondial îi permisese să învingă în acest conflict, și n-a mai spus nimic despre asistența primită din partea Statelor Unite și a Marii Britanii. În cele din urmă, a făcut apel la sacrificii la fel mari din partea poporului sovietic, pentru refacerea în urma pagubelor produse în urma ultimului război și pentru pregătirea următorului război, pe care contradicțiile capitalismului aveau în mod sigur să-l provoace.[15]

Winston Churchill, care-și părăsise de curând postul, a ținut cel de-al doilea discurs în cadrul neașteptatei înțelegeri de la Fulton, Missouri, pe 5 martie, avându-l alături pe președintele Truman. În stilul său caracteristic, neobișnuit de cadențat, fostul prim-ministru a avertizat:

> De la Stetin, din Marea Baltică, până la Trieste, în Marea Adriatică, s-a coborât o cortină de fier de-a lungul continentului. În spatele acestei linii se află toate capitalele statelor străvechi din Europa Centrală și de Est. ... [Toate] aceste orașe faimoase și populațiile pe care le adăpostesc... sunt supuse, într-o formă sau alta, nu numai influenței sovietice, ci și unui control tot mai mare din partea Moscovei.

Rușii nu și-au dorit războiul, recunoștea Churchill, în schimb și-au dorit „beneficiile războiului și expansiunea nedefinită a puterii și doctrinelor acestora". Numai puterea și forța solidarității le-ar fi putut face față. „Dacă democrațiile occidentale rămân unite... nimeni nu va putea să le pună în primejdie. Însă dacă acestea se separă sau șovăie să-și facă datoria și dacă toți acești ani extrem de importanți sunt lăsați să se irosească, atunci, într-adevăr, catastrofa ar putea să ne copleșească pe toți."[16]

Însuși Truman a ținut cel de-al treilea discurs, un an mai târziu, pe 12 martie 1947, prin care solicita Congresului ajutor pentru Grecia și Turcia și enunța Doctrina Truman, ce implica angajamentul americanilor în sprijinirea victimelor agresiunii și intimidării din toată lumea. Justificarea sa ideologică pentru aceste măsuri era una de tip wilsonian: lumea era împărțită acum între „două moduri de viață" – și nu în comunism *versus* capitalism, ci în democrație *versus* autoritarism, distincție care-i permitea să facă legătura între această nouă implicare americană în afacerile europene și cele ce o precedaseră, din 1917 și 1941. Decizia sa de a acționa astfel a fost deliberată: fusese necesar să arate lumii, avea să-și aducă aminte ulterior unul din asistenții care scriseseră

discursul lui Truman, „că avem ceva pozitiv și atractiv de oferit, nu numai simpla atitudine anticomunistă“[17].

Acesta a devenit obiectivul Planului Marshall, dar și al deciziilor, luate în același timp, de a începe reabilitarea Germaniei și a Japoniei ocupate. Toate au fost încercări făcute în stilul lui Disraeli, pe care Wilson și Roosevelt le-ar fi aplaudat, de a salva capitalismul și de a asigura democrația, în niște circumstanțe atât de nepromițătoare, în care alternativele autoritariste – în ciuda pericolelor evidente la adresa libertății umane – ar fi putut atât de ușor să se impună. Ideea nu era de a eticheta „drept comunist pe oricine folosea limbajul lui Marx și Lenin“, comenta consilierul lui Marshall, Charles E. Bohlen, „căci există o parte foarte consistentă din teoria marxistă... care nu reflectă în nici un sens vreun crez din teoria comunistă sau vreo implicare a organizațiilor comuniste ale zilelor noastre“[18].

Trebuia mai degrabă să creeze o alternativă la comunism în cadrul democrației și capitalismului, care să înlăture disperarea economică și socială ce îi împinsese în primul rând pe oameni în brațele comunismului. Asta se putuse întâmpla numai din cauza faptului că Statele Unite, după al Doilea Război Mondial, își asumaseră responsabilități pe timp de pace dincolo de emisfera lor. Provocarea inițiată de Stalin contribuise la aceasta.

„Prăpastia este de netrecut“, recunoștea unul dintre personajele lui Disraeli în *Sybil*, „absolut de netrecut.“[19] Un secol mai târziu, prăpastia dintre bogați și săraci – dintre cei puțini care trăiau îndestulat și cei mulți, care nu – căpătase o semnificație geopolitică globală, cu două viziuni rivale legate de modalitatea în care aceasta putea fi estompată. După cum scria Bohlen, în vara anului 1947, „pe scurt, există două lumi în loc de una“[20].

IV

Ambele ideologii ce defineau aceste lumi erau gândite să ofere speranță: ăsta este motivul pentru care cineva ar fi ales-o pe una din

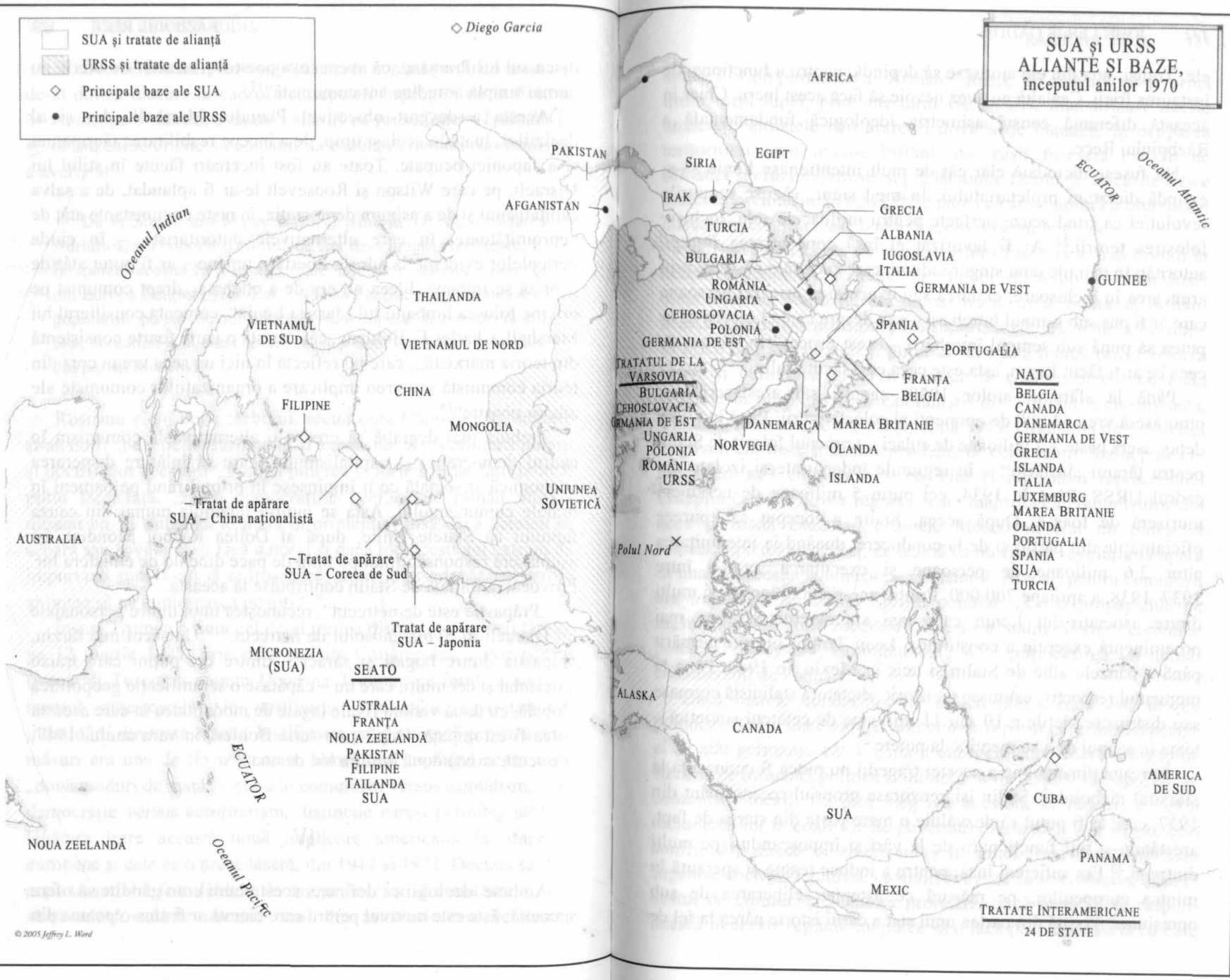
SUA și tratate de alianță
URSS și tratate de alianță
Principale baze ale SUA
Principale baze ale URSS
Diego Garcia
Oceanul Indian
PAKISTAN
AFGANISTAN
THAILANDA
VIETNAMUL DE SUD
VIETNAMUL DE NORD
CHINA
FILIPINE
MONGOLIA
UNIUNEA SOVIETICĂ
Tratat de apărare SUA – China naționalistă
AUSTRALIA
Tratat de apărare SUA – Coreea de Sud
Tratat de apărare SUA – Japonia
MICRONEZIA (SUA)
SEATO
AUSTRALIA
FRANȚA
NOUA ZEELANDĂ
PAKISTAN
FILIPINE
TAILANDA
SUA
ECUATOR
NOUA ZEELANDĂ
Oceanul Pacific
© 2005 Jeffrey L. Ward
SUA și URSS
ALIANȚE ȘI BAZE,
începutul anilor 1970
AFRICA
SIRIA
EGIPT
IRAK
TURCIA
GRECIA
ALBANIA
IUGOSLAVIA
ITALIA
BULGARIA
ROMÂNIA
UNGARIA
CEHOSLOVACIA
POLONIA
GERMANIA DE EST
GERMANIA DE VEST
SPANIA
PORTUGALIA
FRANȚA
BELGIA
TRATATUL DE LA VARSOVIA
BULGARIA
CEHOSLOVACIA
GERMANIA DE EST
UNGARIA
POLONIA
ROMÂNIA
URSS
DANEMARCA
NORVEGIA
MAREA BRITANIE
OLANDA
ISLANDA
NATO
BELGIA
CANADA
DANEMARCA
GERMANIA DE VEST
GRECIA
ISLANDA
ITALIA
LUXEMBURG
MAREA BRITANIE
OLANDA
PORTUGALIA
SPANIA
SUA
TURCIA
Polul Nord
ALASKA
CANADA
SUA
MEXIC
CUBA
PANAMA
AMERICA DE SUD
TRATATE INTERAMERICANE
24 DE STATE
ECUATOR
Oceanul Atlantic
GUINEE

ele. Totuși, una din ele ajunsese să depindă, pentru a funcționa, de instaurea fricii. Cealaltă nu avea nevoie să facă acest lucru. Chiar în această diferență constă asimetria ideologică fundamentală a Războiului Rece.

Nu fusese niciodată clar cât de mult intenționase Lenin să-și extindă dictatura proletariatului. În mod sigur, văzuse scopurile revoluției ca fiind scuze perfecte pentru mijloacele sale, inclusiv folosirea terorii.[21] Ar fi favorizat el însă concentrarea *întregii* autorități în mâinile unui singur individ, care avea să o păstreze prin aruncarea în închisoare, exilarea sau executarea oricărei persoane care ar fi pus sub semnul întrebării – sau despre care el credea că ar putea să pună sub semnul întrebării – acest proces? Indiferent de ceea ce ar fi făcut Lenin, asta este ceea ce a făcut Stalin.

Până la sfârșitul anilor 1930, agenții săi arestaseră sau omorâseră vreo 63 000 de oponenți ai colectivizării. Până în 1932, deportaseră peste 1,2 milioane de culaci – termenul folosit de Stalin pentru țăranii „înstăriți" – în regiunile îndepărtate și izolate din cadrul URSS. Până în 1934, cel puțin 5 milioane de ucraineni muriseră de foame. După aceea, Stalin a început să epureze oficialitățile din partid și de la conducere, ducând la întemnițarea altor 3,6 milioane de persoane și executarea, numai între 1937–1938, a aproape 700 000. Printre aceștia erau incluși și mulți dintre asociații lui Lenin care mai supraviețuiseră: cea mai proeminentă excepție a constituit-o Leon Trotki, ulterior urmărit până-n pânzele albe de Stalin și ucis în Mexic, în 1940. Până la momentul respectiv, estimase un istoric, dictatura stalinistă curmase sau distrusese viețile a 10 sau 11 milioane de cetățeni sovietici – toate în scopul de a se menține la putere.[22]

Întreaga dimensiune a acestei tragedii nu putea fi cunoscută la sfârșitul războiului: Stalin își cenzurase propriul recensământ din 1937, care ar fi putut să dezvăluie o mare parte din starea de fapt, arestându-și toți funcționarii de la vârf și împușcându-i pe mulți dintre ei.[23] Era suficient însă, pentru a induce teamă și speranță în mintea europenilor, pe măsură ce așteptau eliberarea de sub opresiunea nazistă din partea unui stat a cărui istorie părea la fel de

sumbră. Comportamentul Armatei Roșii, pe măsură ce-și croia drum, prin luptă, prin interiorul Germaniei, intensificase aceste anxietăți: armatele dau arareori dovadă de blândețe în ocuparea teritoriului unui inamic înfrânt, dar rușii fuseseră extrem de sălbatici și cruzi în jafurile și prădăciunile făcute, în atacurile fizice violente și violurile în masă.[24] Se părea că acea cultură a brutalității din cadrul URSS crease o alta dincolo de granițele sale.

Într-un fel, asta era de înțeles: nemții fuseseră și mai brutali în ocuparea Uniunii Sovietice pe durata războiului. Acum însă, obiectivul lui Stalin nu era numai răzbunarea. Spera să răspândească marxism-leninismul pe o suprafață cât mai mare a Europei. În orice caz, știa că n-ar fi putut să facă asta numai prin folosirea forței și cultivarea groazei, metode la care recursese cu atâta cruzime în propria-i țară. Comuniștii din Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria și, după 1949, Germania de Est aveau să guverneze niște state independente de ochii lumii. Stalin putea în mod cert să-i controleze – cu Tito și iugoslavii reprezentând excepția care confirma regula – căci majoritatea comuniștilor din acea perioadă executau ordinele Moscovei. Dar nu putea să folosească o mână de fier, de teamă ca nu cumva revoluția să apară ca una ce necesita continuarea represiunii. Așadar, pentru comuniști era important să câștige sprijin popular. „Cu o propagandă pe măsură și o atitudine adecvată", îi spunea Stalin liderului comunist polonez Wladyslaw Gomulka în 1945, „poți câștiga un număr considerabil de voturi."[25]

Dacă marele conducător de la Kremlin credea asta despre polonezi, dintre toate națiile, atunci n-ar fi părut nerezonabil pentru el ca atât germanii, cât și ceilalți europeni care trăiau dincolo de sfera sa de influență politică și militară să fie dispuși să-i sprijine pe comuniștii locali, fie prin alegerea acestora în funcții, fie prin includerea lor în coalițiile de guvernare. Asta ar fi fost de preferat confruntării directe cu americanii și britanicii; mai mult, după cum sugerase doctrina leninistă, capitaliștii aveau să se confrunte între ei destul de curând.[26] Dictatura proletară, dacă avea să se răspândească în aceste regiuni, nu putea să o facă prin mijloacele cu care

Stalin o instalase în Uniunea Sovietică și în Europa de Est. *Majoritatea* europenilor occidentali trebuiau să o *aleagă* de bună voie.

Strategia lui Stalin avea o logică sigură, cu excepția unui singur aspect. Pretindea că încetase să fie ceea ce fusese: un tiran care venise la putere și rămăsese acolo prin teroarea instaurată. În momentul în care au apărut cele mai fine aluzii de independență în rândul statelor est-europene satelit – cum a fost când cehii au vrut să obțină permisiunea de a participa la Planul Marshall – s-a „ocupat" de cei responsabili în același fel în care-și tratase rivalii reali și închipuiți din Uniunea Sovietică dinaintea războiului: au fost înlocuiți la putere, au fost supuși unor încercări extrem de dificile, de obicei au fost întemnițați și, în numeroase cazuri, au fost executați. În mod sigur ar fi făcut același lucru și cu Tito, dacă Iugoslavia n-ar fi fost dincolo de sfera sa de influență. Conform unei estimări, un milion de comuniști est-europeni au fost epurați, într-un fel sau altul, între 1949 și 1953.[27] În mare parte același lucru s-a întâmplat și în URSS: ultimii ani ai lui Stalin au fost mărturia unui cerc mai extins ca niciodată al arestărilor, proceselor, execuțiilor, iar acolo unde acestea nu erau ușor de justificat, al punerii la cale a diferitelor „accidente". În momentul morții sale, închisorile sovietice erau mai pline decât fuseseră vreodată.[28]

„Să facem clasele conducătoare să tremure la gândul unei revoluții comuniste", proclamase Marx în 1848. „Proletarii n-au nimic de pierdut în afară de lanțurile ce-i subjugă."[29] Însă un secol mai târziu, proletarii care încă nu căzuseră sub dictatura lui Stalin aveau toate motivele să tremure din cauza lanțurilor cu care-i înconjurase pe cei care avuseseră deja acest ghinion. Nu era o pură întâmplare că Fratele cel Mare (Big Brother) al lui Orwell avea o mustață ca a lui Stalin.

V

Dacă lanțurile erau necesare pentru a-i controla pe proletarii lui Stalin, atunci astăzi este greu de înțeles cum ar fi putut vreodată un

asemenea aranjament să-și atragă sprijin de pretutindeni. Privațiunile duc la disperare și, oricum, când trebuie să optezi între foamete și represiune, nu este întotdeauna ușor de ales. Pentru a fi încununată de succes ca alternativă, ideologia americană nu putea să se justifice pur și simplu prin suprimarea libertății instaurate de comunism. Trebuia să se asigure că, într-adevăr, capitalismul putea să o susțină.

N-a existat niciodată vreun plan pregătit în prealabil la Washington, pentru a realiza acest deziderat. În schimb, existau obiective incompatibile la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial: pedepsirea inamicilor înfrânți, cooperarea cu Uniunea Sovietică, reînvierea democrației și a capitalismului, întărirea Națiunilor Unite. Curând avea să devină clar că nu toate acestea erau posibile înainte să aibă loc realinierea și ierarhizarea priorităților. Până la sfârșitul anului 1947, acest lucru se întâmplase, așa încât noul obiectiv, cel mai bine pronunțat de Kennan, acum planificatorul la cel mai înalt nivel al politicilor lui Marshall, urma să fie ținerea la adăpost a facilităților industrial-militare ale foștilor adversari – în principal cele ale Germaniei de Vest și Japoniei – pentru a nu cădea sub controlul actualului și viitorului adversar, URSS.[30]

Dezideratul putea fi realizat prin distrugerea a ceea ce mai rămăsese din acele facilități, fapt ce-ar fi dus la înfometarea germanilor și a japonezilor, concomitent cu împiedicarea revigorării economice a aliaților americani din apropiere. Ar mai fi putut fi realizat prin refacerea relațiilor și mai apoi prin colaborarea cu regimurile autocrate german și japonez, însă asta ar fi compromis țelurile și idealurile pentru care avusese loc războiul. Astfel că americanii au recurs la o a treia soluție. Aveau să reînvie economia germană și pe cea japoneză, asigurând astfel viitorul capitalismului atât în regiunile acelea, cât și în cele înconjurătoare. De asemenea, aveau să-i transforme în democrați pe germani și pe japonezi.

Strategia era ambițioasă, chiar îndrăzneață, într-o asemenea măsură, încât dacă ar fi fost enunțată în public, alături de Doctrina

Truman și de Planul Marshall, ar fi fost extrem de greu – dacă nu chiar imposibil – de pus în practică. Pe timpul cât Germania și Japonia avuseseră cu adevărat sisteme parlamentare, înainte de a ceda în fața dictaturilor din anii 1930, *cultura* democrației nu prinsese niciodată rădăcini în aceste țări: acesta era unul din motivele pentru care sucombaseră atât de ușor. Acele dictaturi fuseseră acum ele însele discreditate de înfrângerea în război. Asta le-a dat americanilor posibilitatea unui nou început, lăsând în urmă trecutul, iar, prin intermediul ocupațiilor militare, mână liberă. Au reacționat în același mod în care o făcuse și Stalin: încercând să se bazeze, peste hotare, pe ceea ce funcționase acasă, în propria lor țară. Cum instituțiile interne ale Statelor Unite nici că ar fi putut fi mai diferite de cele ale Uniunii Sovietice, obiectivele americanilor în derularea ocupației au fost și ele la fel de puțin similare.

Rolul guvernării, după cum îl percepeau ei, era cel de a facilita instaurarea libertății. Asta ar fi putut presupune regularizarea economiei, însă niciodată, cum se întâmplase în Uniunea Sovietică, centralizarea ei sub toate aspectele. Oamenii încă se mai puteau bizui pe dreptul asupra proprietății, piețele puteau conta pe alocarea resurselor, după cum se putea conta pe faptul că rezultatele obținute aveau să satisfacă interesele tuturor. Conducătorii ar fi condus numai prin consens; legile, administrate în mod imparțial, aveau să asigure nepărtinirea și obiectivitatea; iar o presă liberă avea să asigure transparență, deci responsabilitate. Baza fundamentală a guvernării avea să fie speranța, nu frica. Nici una dintre aceste condiții nu existase în cadrul URSS și al statelor sale satelit sau al teritoriilor ocupate pe care le avea în administrare.

În orice caz, toate acestea aveau să însemne puțin, în lipsa performanței. Iar aici intervenea Planul Marshall. Ideea era de a da avânt economiilor europene – și, simultan, economiei Japoniei – printr-o infuzie substanțială de ajutoare americane, dar implicându-i pe beneficiari încă de la început în stabilirea modalității în care aveau să fie folosite. Singura cerință era ca ele să conlucreze,

astfel încât vechile antagonisme să pălească în fața noilor pericole. Scopul era acela de a reinstaura încrederea în forțele proprii, prosperitatea și pacea socială prin mijloace *democratice:* de a arăta că, deși puteau să existe două lumi ideologice separate, în cadrul lumii capitaliste nu încăpea ideea de națiuni separate ale bogaților și săracilor, care dăduse naștere în primul rând marxismului. Și nici nu trebuiau să existe acele războaie între capitaliști, asupra cărora Lenin insistase că era imperios necesar să se producă.

Numai Statele Unite aveau resursele economice – și probabil și naivitatea – să încerce și să-și asume această sarcină. Uniunea Sovietică nu se afla în postura de a intra în competiție: de aceea, Stalin reacționase prin strângerea drastică a șurubului în acele părți ale Europei pe care le putea controla. Americanii aveau un alt avantaj asupra rușilor, care oricum n-avea de-a face cu capacitățile lor de ordin material: era vorba de încrederea lor pragmatică în spontaneitate. Indiferent de rădăcinile sale – fie că se trăgea din economiile de piață sau din politica democratică, fie pur și simplu din cultura națională –, ei n-au acceptat niciodată ideea că înțelepciunea, sau chiar simțul practic ar putea fi găsite numai la vârf. Erau neîngăduitori cu noțiunea de ierarhie, entuziasmați față de cea de flexibilitate și profund neîncrezători în noțiunea conform căreia teoria ar trebui să condiționeze practica și nu invers.

Așadar, când autoritățile militare americane din Germania și Japonia și-au rescris propriile directive pentru ca forțele de ocupație ale acestor țări să se acomodeze cu realitățile cu care se confruntau, asta nu i-a deranjat în mod nejustificat pe Truman și pe consilierii săi. Deficiențele unui model de tip „universal valabil" nu trebuiau explicate. Și ca niște capitaliști înverșunați ce se presupunea că erau, oficialii de la Washington nu trebuiau nici să obiecteze la ideea de conlucrare cu socialiștii europeni pentru a-i izola pe comuniștii europeni. Rezultatele erau mult mai importante decât consecvența ideologică. Iar atunci când numeroși beneficiari ai ajutorului acordat prin Planul Marshall au atras atenția că

încrederea în sine putea fi cu greu dobândită fără protecție militară, americanii au fost de acord să o asigure și pe aceasta, sub forma Organizației Tratatului Atlanticului de Nord, prima alianță militară pe timp de pace în care Statele Unite intraseră, de la terminarea, în 1800, a celei cu Franța, care asigurase independența americană.

Uniunea Sovietică sub Stalin, într-un contrast izbitor, suprima spontaneitatea oriunde apărea, de teamă ca nu cumva să pună sub semnul întrebării bazele conducerii sale. Asta însemna acceptarea ideii că însuși Stalin era izvorul întregii înțelepciuni și al simțului practic, afirmații pe care acoliții săi le făceau în mod frecvent, pe durata ultimilor săi ani de viață. Indiferent dacă-i credea sau nu, „cel mai mare geniu al omenirii" era un bătrân singur, nemulțumit, amărgit și temător, dependent de opinii rigide și nefondate din domeniul geneticii, economiei, filosofiei și lingvisticii, de cine prelungite la care stătea să bea cu niște subordonați îngroziți, și – în mod curios – de filmele americane. „Sunt terminat", recunoștea el într-un moment de sinceritate la puțin timp înaintea morții sale. „N-am încredere nici măcar în mine însumi."[31]

Deci aici ajunseseră aspirațiile lui Marx și ambițiile lui Lenin: la un sistem care folosea rațiunea în mod greșit, care înăbușise încrederea și funcționa prin intermediul fricii – dar care acum se întrecea cu capitaliștii, care ofereau speranță.

VI

Dar dacă totuși Stalin însuși era problema, iar comunismul ar fi putut să fie salvat dacă era condus de altcineva? Toți cei care căutau să-i urmeze la conducere credeau că acest diagnostic era precis și că recomandarea era adecvată. Fiecare dintre ei a încercat să elibereze marxism-leninismul de moștenirea stalinismului. Cu toate astea, au descoperit că acestea două erau extrem de legate și că, în încercarea de a le separa una de alta, se risca suprimarea ambelor.

Primul lider poststalinist care a încercat să facă asta a terminat prin a fi el însuși ucis. Lavrenti Beria, șeful poliției secrete a lui

Stalin încă din 1938, a fost membru al triumviratului care a preluat puterea după moartea sa – ceilalți doi fiind Molotov și Malenkov. Criminal în serie și maniac sexual, Beria era și un organizator de admirat, care mai mult ca oricine se arătase vrednic de onoarea de a construi bomba atomică sovietică. Era surprinzător de critic față de sistemul care-l învestise cu atâta putere. Cu greu și-a putut ascunde bucuria la încetarea din viață a lui Stalin – unii istorici sugerează până și faptul că el ar fi pus-o la cale[32] – și a acționat imediat după aceea pentru a încerca să aducă la forma inițială unele dintre cele mai groaznice aspecte ale conducerii lui Stalin.

Beria a suspendat ultimele runde de epurări, pe care le lansase Stalin, în mare parte nechibzuit, împotriva propriilor săi doctori. Apoi, împreună cu colegii săi, Beria i-a instruit pe nord-coreeni și pe chinezi să pună capăt prelungitelor negocieri de armistițiu ce ajunseseră într-un punct mort și să încheie războiul din Coreea; de asemenea, au plasat un articol în *Pravda*, exprimându-și speranța în relații mai bune cu Statele Unite. Beria a trecut peste colegii săi cu o propunere de a le garanta naționalităților non-rusești din Uniunea Sovietică o mult mai mare autonomie decât fusese Stalin dispus să le acorde.[33] Însă cea mai controversată mișcare a sa a fost încercarea de a rezolva dilema pe care Stalin o lăsase în urmă cu privire la viitorul Germaniei.

Formarea Republicii Federale a Germaniei (Germania de Vest) în mai 1949 a zădărnicit orice fel de speranțe și-ar fi făcut Stalin despre răspândirea comunismului acolo fără nici un fel de „ajutor". Reunificarea era mai puțin importantă pentru noul guvern al lui Konrad Adenauer decât faptul că rămânea independentă față de Uniunea Sovietică, în timp ce era strâns legată de Statele Unite. Asta nu-i prea lăsa altă alternativă decât aceea de a autoriza formarea Republicii Democrate Germania (Germania de Est) în octombrie, ceea ce a și făcut, însă cu prea puțin entuziasm. Rămăsese pregătit să sacrifice acel regim, condus de veteranul comunist german Walter Ulbricht, dacă ar fi existat vreo cale de a împiedica încorporarea Germaniei de Vest în NATO. În martie

1952, cu acest obiectiv în minte, Stalin a oferit reunificarea în schimbul neutralității.[34]

Propunerea n-a avut nici un efect: motivele lui Stalin erau prea transparente. După aceea, Germania de Est a acționat, transformându-se ea însăși într-un stat proletar, ceea ce n-a fost o sarcină ușoară, deoarece fusese dintotdeauna o regiune preponderent agricolă și din cauza faptului că rușii mutaseră de aici mare parte din industria reparațiilor. Oricum, Ulbricht, bun stalinist, insistase că est-germanii puteau să rezolve această problemă pur și simplu muncind mult mai susținut: a instituit un program de industrializare rapidă, similar cu cel inițiat de Stalin în Uniunea Sovietică. Cu toate astea, a devenit clar, destul de repede, că astfel criza economică se adâncea, provocând neliniște și îngrijorare, și determinând mii de est-germani să emigreze în Germania de Vest, ceea ce încă mai era posibil prin granița deschisă ce separa Berlinul de Est de cel de Vest.

Noii lideri de la Kremlin i-au ordonat șovăielnicului Ulbricht să-și mai modereze programul – ceea ce a făcut numai parțial –, iar în mai 1953, Beria a înaintat o propunere cu adevărat radicală: ca în schimbul neutralizării, Uniunea Sovietică să accepte un stat *capitalist* german reunificat. Ulbricht și comuniștii est-germani aveau să fie pur și simplu abandonați. Totuși, înainte ca acest plan să poată avea vreo finalitate, în luna imediat următoare, au izbucnit revolte în Berlinul de Est și în alte părți.[35] Insurgenții erau în principal *proletari*, chiar acei oameni a căror dictatură, cel puțin în mod teoretic, se presupunea că le-ar fi adus libertatea. De fapt, dictatura nu făcuse decât să le îngrădească libertatea, iar faptul devenise o dilemă pentru succesorii lui Stalin, căci cel puțin un regim comunist stătea pe un butoi de pulbere, al indignării și revoltei, alimentat de neputința marxism-leninismului de a-și respecta promisiunile. Dar dacă existau și altele?

Colegii lui Beria au rezolvat imediat problema, folosind trupe sovietice pentru a înăbuși insurecția est-germană – o recunoaștere cât se poate de jenantă a eșecului, atât pentru ei, cât și pentru

Ulbricht. În următoarea etapă, l-au arestat chiar pe Beria, l-au acuzat ca fiind un agent al imperialismului anglo-american, i-au intentat proces, l-au condamnat și l-au împușcat. Hrușciov, care orchestrase aceste evenimente, a aliniat strâns Uniunea Sovietică la regimul represiv al lui Ulbricht, ceea ce Stalin nu făcuse niciodată.[36] N-a fost un început prea promițător pentru cei care căutau să elibereze comunismul de stalinism – dar n-avea să fie ultima tentativă de acest gen.

VII

Chiar Hrușciov a fost cel care a creat-o pe următoarea. Acum, după ce Beria fusese detronat și executat, în următorii doi ani, i-a marginalizat pe Malenkov și Molotov – deși nu i-a ucis – astfel încât, până la mijlocul anului 1955, el era liderul dominant al Uniunii Sovietice poststaliniste. Extrem de diferit de Stalin, în planul calităților personale, Hrușciov era și sincer – și în mod esențialmente uman – în hotărârea sa de a readuce marxismul la obiectivul său original: o viață mai bună decât cea asigurată de capitalism. Calea pe care a ales-o, îndată ce și-a consolidat autoritatea la Kremlin, a fost aceea de a prelua el însuși moștenirea lui Stalin pentru a se ocupa de ea.

Pe 25 februarie 1956, Hrușciov i-a șocat pe delegații la cel de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist Sovietic prin trecerea în revistă în mod deschis, și mai apoi prin denunțarea crimelor lui Stalin. Procedând astfel, a demolat fațada – un produs atât al terorii, cât și al tăgăduirii – care ascunsese adevărata natură a regimului stalinist de poporul sovietic și de practicienii comunismului din întreaga lume. A făcut asta pentru a apăra și păstra comunismul: reforma putea să aibă loc numai prin recunoașterea greșelilor făcute. „Am fost obligat să spun adevărul privind trecutul", își aducea el aminte ulterior, „indiferent de riscurile la care mă expuneam."[37] Însă sistemul pe

care încerca să-l păstreze se bazase, încă din timpul lui Marx și Engels, chiar pe afirmația că era total lipsit de greșeli. Asta presupunea descoperirea motorului care propulsa istoria. O mișcare bazată pe știință lăsa puțin spațiu pentru mărturisire, căință și posibilitatea izbăvirii. Problemele pe care Hrușciov le crease, atât pentru el, cât și pentru mișcarea comunistă internațională, au început așadar aproape chiar din momentul în care a terminat de vorbit.

Era pur și simplu șocant. Comuniștii nu erau obișnuiți cu recunoașterea greșelilor la nivel înalt, și în mod sigur nu la această scară. Era, așa după cum comentase secretarul de Stat Dulles la momentul respectiv, „cea mai incriminantă acuzație a despotismului făcută vreodată de un despot"[38]. Liderul partidului polonez, Boleslaw Bierut, a făcut atac de cord când a citit discursul lui Hrușciov, și a murit pe loc. Efectul asupra altor comuniști a fost aproape la fel de devastator, pentru că noul lider sovietic părea că le spune că acum nu era îndeajuns să afirme cu tărie, ca premisă teoretică infailibilă, faptul că se bazau pe istoria din urma lor. Era de asemenea necesar să se bazeze și pe propriile popoare din urma lor. „Sunt absolut sigur", anunța Hrușciov la funeraliile lui Bierut. „[Vom] realiza o apropiere fără precedent în cadrul propriului partid a tuturor categoriilor de membri și a oamenilor din jurul său."[39]

Partidul Comunist Polonez și-a învățat lecția, iar în urma morții lui Bierut a început să-i elibereze pe prizonierii politici și să-i demită pe staliniști din pozițiile de autoritate – numai pentru a duce la izbucnirea revoltelor, așa cum se întâmplase în circumstanțe similare în Germania de Est. În acest caz totuși, adepții liniei de partid dure n-au redobândit puterea: în loc de asta, polonezii l-au adus înapoi pe Gomulka, care căzuse victimă uneia dintre epurările lui Stalin, și l-au instalat la conducere fără aprobarea lui Hrușciov. Furios, acesta a zburat neinvitat la Varșovia, a făcut acolo o criză de furie, a amenințat că va trimite trupele sovietice, dar în final a acceptat tacit noul guvern polonez, care la urma urmei promisese doar ceea ce el însuși spusese că

dorea să facă: să dea „socialismului" – prin asta înțelegându-se pur și simplu „comunism" – „o față umană".

Dar problema cu butoaiele de pulbere – chiar și a celor care nu explodează – este că adesea există altele în apropierea lor. Sperând că va evita viitoarele tulburări, Hrușciov aranjase îndepărtarea de la putere a liderului stalinist ungur Mátiás Rákosi, în iulie 1956: lui Rákosi i s-a spus că era „bolnav", și că avea nevoie de „tratament" la Moscova.[40] Asta n-a făcut decât să provoace cereri pentru concesii ulterioare, iar până la sfârșitul lui octombrie – inspirați de evenimentele din Polonia – ungurii puneau la cale o rebeliune la scară completă, nu numai împotriva propriilor comuniști, ci și împotriva Uniunii Sovietice însăși. Confruntate cu lupte sângeroase pe străzile Budapestei, forțele Armatei Roșii s-au retras, iar pentru câteva zile s-a crezut că Ungariei avea să i se permită retragerea din Pactul de la Varșovia, alianța militară înființată de ruși cu un an înainte ca o contragreutate față de NATO. Hrușciov a cumpănit mult timp asupra ceea ce avea de făcut; dar în cele din urmă, sub presiunea exercitată de Mao Zedong, a ordonat trupelor sovietice să reintre în Ungaria și să zdrobească rebeliunea.

Și asta au și făcut imediat, dar nu înainte ca în jur de 1 500 de soldați sovietici și 20 000 de unguri să fie uciși. Imre Nagy, care, în calitate de premier condusese contra voinței sale regimul rebel, a fost arestat și ulterior executat. Sute de mii de alți unguri care au supraviețuit au încercat cu disperare să scape și să fugă în Vest. Aceștia erau cei care nu puteau să se confrunte cu o revenire a represiunii, care părea – așa după cum suna lecția învățată de Ungaria – să fie singura cale prin care marxist-leniniștii știau să conducă. A fi comunist era „inseparabil de a fi stalinist", le spunea Hrușciov unui grup de chinezi la începutul lui 1957. „Să dea Dumnezeu ca fiecare comunist să poată lupta în slujba intereselor clasei muncitoare la fel ca Stalin."[41] Indiferent de ce credea Dumnezeu despre asta, stafia fostului dictator nu era, la urma urmei, atât de ușor de exorcizat.

VIII

Părea firesc ca tocmai chinezii să joace un asemenea rol important în decizia lui Hrușciov de a suprima insurecția ungară, deoarece Mao Zedong era un alt lider poststalinist cu idei despre cum să salveze comunismul. Soluția sa de-a lungul timpului fusese însă *revenirea* la Stalin.

Mao nu fusese consultat până atunci cu privire la discursul de destalinizare al lui Hrușciov, din februarie 1956 – nici un comunist străin nu fusese. El îl respecta pe Stalin și ținea cont de părerea acestuia, dar nu considerare niciodată că este ușor să te înțelegi cu el. Stalin întârziase în sprijinirea revoluției comuniste chineze și fusese surprins de succesul ei. Nu fusese chiar generos în stabilirea termenilor Tratatului sino-sovietic din 1950 și nici în asigurarea sprijinului militar chinezilor pe durata războiului din Coreea. Insistase ca războiul să continue atunci când Mao și Kim Ir Sen erau gata să-l încheie. A fost Conducătorul Mao trist să afle de moartea lui Stalin, a fost odată întrebat translatorul său, Shi Zhe. „Nu cred că a fost trist", a răspuns el.[42]

Însă Stalin i-a folosit lui Mao în alt fel: ca model pentru modul în care se putea consolida o revoluție comunistă. A căzut în sarcina lui Mao să joace rolul, în China, atât al lui Lenin cât și al lui Stalin. Îi urmase exemplul lui Lenin, în realizarea saltului de la teoria marxistă la acțiunea revoluționară, inversând numai succesiunea evenimentelor, astfel încât, în China, războiul civil avusese loc înaintea acaparării puterii și nu după. Față de Lenin însă, era sănătos și plin de vigoare și astfel a trăit pentru a se înhăma la sarcina cu care Lenin nu trebuise să se confrunte niciodată: cum să transformi o țară în care teoria marxistă spusese că revoluția n-ar putea avea loc niciodată într-una în care era posibil acest lucru. Stalin făcuse asta în Rusia, *proletarizând* țara. Clădise o bază industrială imensă, chiar până la punctul în care încercase să transforme agricultura în industrie, prin colectivizarea acesteia. Se presupunea că în Rusia nu mai rămăseseră țărani până în momentul

în care o încheiase și se apropiase astfel și mai mult de îndeplinirea acelui obiectiv.

Mao a adoptat o altă cale. Principala sa inovație teoretică a fost să afirme că țăranii erau proletari: că nu era cazul să fie transformați. În ei exista o conștiință revoluționară care nu avea decât nevoie să fie trezită. Abordarea era foarte diferită de cea lui Stalin și justifica o parte din starea de stânjeneală care exista între ei – deși bătrânul Stalin, frustrat în urma eșecului muncitorilor din Europa de a se ridica la luptă, chiar se consolase întrucâtva cu ideea că țăranii din afara Europei puteau face asta.[43] Chestiunea în care Mao chiar a urmat modelul sovietic a fost cea legată de ce urma să facă cu revoluția, îndată ce aceasta îi înlesnea controlul asupra unei țări. Cea din China avea să eșueze, credea el, dacă nu copia, cu o precizie mecanică, pașii prin care Lenin și mai ales Stalin o consolidaseră pe cea din Rusia.

Reiterând Noua Politică Economică a lui Lenin, Mao a permis o scurtă perioadă de experimentare a capitalismului de piață, la începutul anilor 1950, numai pentru a fi schimbat cu un Plan cincinal destinat unei industrializări rapide și unei agriculturi colectivizate, în conformitate cu liniile staliniste. După moartea lui Stalin – neimpresionat de succesorii acestuia de la Moscova –, Mao a încurajat un „cult al personalității" centrat în jurul său, nu numai ca lider al Partidului Comunist Chinez, ci și în calitate de cel mai experimentat și respectat conducător, acum, al mișcării comuniste internaționale.

Așadar, Mao a fost extrem de surprins atunci când Hrușciov, fără nici un avertisment, a denunțat „cultul personalității" stalinist de la începutul lui 1956 și a insistat ca toți comuniștii, de pretutindeni, să se disocieze ei înșiși de acesta. „El nu face decât să paseze mingea în terenul celorlalți", bombănea Mao, „ajutându-i pe ceilalți să ne facă rău. Dacă ei nu acceptă provocarea, noi o vom face... Uniunea Sovietică poate că îl va ataca pe Stalin, dar noi n-o vom face."[44] Mao avea să-și respecte strict planul de a urma exemplul lui Stalin, dar – probabil inspirat de ambițiile lui Hrușciov de a ajunge din urmă și de a depăși

Vestul atât prin puterea rachetelor, cât și prin acumularea de bunuri materiale – a rezolvat totul prin comprimarea și accelerarea procesului. URSS, argumenta el, își pierdea incisivitatea revoluționară. Țară *într-adevăr* revoluționară, China n-avea să facă această greșeală.

În consecință, Mao a adăugat campaniilor sale de industrializare și colectivizare propria epurare a potențialilor dizidenți. „Fie ca o sută de flori să înflorească, fie ca o sută de moduri de gândire să fie liber exprimate", declara el, dar după aceea i-a arestat ca fiind „de dreapta" pe acei critici destul de nechibzuiți încât să-l creadă pe cuvânt. Era o strategie menită să „convingă șerpii să iasă din găurile lor, ... să lase buruienile mai întâi să crească și apoi să le distrugă, una câte una. Să le lăsăm să devină îngrășământ".[45] După care s-a decis asupra unei măsuri chiar mai dramatice: avea să *contopească* campaniile de industrializare și colectivizare prin transformarea țăranilor în muncitori, dar prin mijloace care depășeau orice își imaginase Stalin vreodată. Le-a ordonat fermierilor de pe întinsul Chinei să-și abandoneze recoltele, să-și ridice cuptoare în curțile din spatele caselor, să-și arunce mobilierul în acestea pe post de combustibil, să-și topească propriile unelte agricole și să producă oțel.

Rezultatul „Marelui Salt Înainte" al lui Mao a fost cea mai mare calamitate umană a secolului XX. Campania lui Stalin de colectivizare a agriculturii provocase, la începutul anilor 1930, moartea prin înfometare a între 5 și 7 milioane de persoane. Acum, Mao sporea *de șase ori* acel record, producând o foamete care, între 1958 și 1961, a luat viețile a peste 30 milioane de persoane, de departe cel mai teribil record înregistrat vreodată oriunde în lume.[46] Astfel că Mao a încheiat prin surclasarea Uniunii Sovietice și a oricărei alte țări în cel puțin o categorie. Dar nu la una care să facă cinste ideologilor marxismului, leninismului, stalinismului sau maoismului.

IX

Restul lumii, în acel moment, nu prea și-a dat seama de ceea ce se întâmpla în China. Mao și-a menținut țara cel puțin la fel de închisă față de exterior pe cât fusese URSS în vremea lui Stalin, iar chinezii, mai mult ca niciodată, și-au cenzurat propriile recensăminte, aproape cu aceeași grijă cu care Stalin o făcuse cu recensământul populației în țara sa. Aveau să treacă mulți ani până când costurile versiunii maoiste ale marxism-leninismului să se clarifice. Deficiențele ideologice erau mult mai clare la momentul respectiv în arena transparentă în care se întreceau comunismul și capitalismul: orașul Berlin divizat.

Numai particularitățile Războiului Rece – modalitatea în care acesta a înghețat aranjamentele temporare de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial – ar fi putut să ducă la un oraș divizat în sectoare americane, britanice, franceze și sovietice, întins pe mai mult de o sută de kilometri în interiorul statului est-german pe care Stalin îl crease în 1949, înconjurat de mai multe sute de mii de trupe sovietice. Datorită ajutorului conferit de Planul Marshall, subvențiilor generoase din partea guvernului vest-german și, în egală măsură, sprijinului acordat universităților, bibliotecilor și centrelor culturale, respectiv mijloacelor de radiodifuziune din partea Statelor Unite – unele dintre ele asigurate în mod discret prin intermediul CIA –, zonele occidentale ale Berlinului au devenit o reclamă permanentă la adresa calităților capitalismului și democrației, în mijlocul unei Germanii de Est comuniste. Berlinul de Vest avea o existență precară, totuși, căci nu exista nimic ca să-i împiedice pe ruși – sau pe est-germani, dacă aveau permisiunea – să izoleze accesul terestru către oraș, așa cum făcuse Stalin cu un deceniu în urmă. De această dată era clar că nu avea să meargă soluția unor ajutoare lansate din spațiul aerian: nu exista nici o cale de susținere, din aer, a unui oraș care era în mod considerabil mult mai populat – și de departe mai prosper – decât fusese în 1948.

Succesul sporit al Berlinului de Vest îl făcuse vulnerabil. A supraviețuit numai datorită indulgenței Moscovei.

Pe de altă parte însă, Berlinul de Est ocupat de sovietici își avea propriile vulnerabilități, după cum au dovedit-o revoltele ce au izbucnit aici în 1953. Nemulțumirea apăruse, în mare parte, din cauza faptului că berlinezilor li se permitea să circule liber între părțile estice și vestice ale orașului. „Era într-adevăr un sistem nebunesc", își aducea aminte un locuitor al Berlinului de Est. „Tot ceea ce trebuia să faci era să te îmbarci la bordul unui metrou sau al unui tren de suprafață, ... și erai în altă lume... Puteai trece din socialism... în capitalism în două minute."[47] Din Berlinul de Vest, în schimb, emigrarea către Germania de Vest era ușoară. Diferențele clare dintre nivelurile de trai produseseră o „mare insatisfacție" în zona sovietică, admitea liderul de la Kremlin, Gheorghi Malenkov, ca efect imediat al revoltelor, „ceea ce era deosebit de evident, deoarece populația începuse să fugă din Germania de Est către Germania de Vest"[48].

Cifra pe care Malenkov o menționa era cu 500 000 mai mare decât în ultimii doi ani, dar până la sfârșitul lui 1956 statisticile sovietice arătau că peste un milion de est-germani plecaseră. În curând, avea să devină la fel de clar că refugiații erau exagerat de bine educați și pregătiți la nivel înalt, și că motivele pentru care abandonau comunismul aveau de-a face atât cu absența libertăților politice, cât și cu lipsurile economice. Alegându-și cuvintele cu grijă, ambasadorul sovietic din Germania de Est, Mihail Pervukin, făcea un rezumat al situației, în 1959: „Prezența în Berlin a unei granițe deschise și necontrolate, în bună măsură, între lumea socialistă și cea capitalistă, determină în mod inconștient populația să facă o comparație între ambele părți ale orașului, care, din nefericire, nu se întorc întotdeauna în favoarea Berlinului democratic [de Est]."[49]

Hrușciov încercase să rezolve această problemă cu ultimatumul său din 1958, prin care amenințase fie cu ocuparea orașului de către cele patru puteri, fie cu transferul controlului asupra drepturilor de acces ale est-germanilor, care mai apoi puteau să „strivească"

sectoarele american, britanic și francez – după cum sugerau foarte clar diferitele sale metafore anatomice – fără a se teme de represalii. Dar această inițiativă eșuase în fața fermității administrației Eisenhower, la care se adăuga dorința de nestăvilit a lui Hrușciov de a vizita Statele Unite. După întoarcerea sa, liderul sovietic i-a promis lui Ulbricht cel dezamăgit că, până în 1961, „RDG [Germania de Est] va începe să surclaseze RFG [Germania de Vest] în privința standardului de viață. Aceasta va fi o bombă pentru ei. Așadar, obiectivul nostru este acela de a câștiga timp."[50] În loc de asta, de fapt s-a pierdut timpul: până în 1961, circa 2,7 milioane de est germani fugiseră peste granița deschisă către Berlinul de Vest și mai apoi către Germania de Vest. Populația totală a Republicii Democrate Germane *scăzuse*, începând din 1949, de la 19 milioane la 17 milioane.[51]

Aceasta era o criză majoră cu care se confrunta comunismul însuși, după cum îi avertiza vicepremierul sovietic Anastas Mikoian pe est-germani în iulie, 1961: „Teoria noastră marxist-leninistă trebuie să se probeze ea însăși în RDG. Trebuie să demonstreze... că tot ceea ce spun capitaliștii și renegații este greșit". La urma urmei, „marxismul s-a născut în Germania. ... Dacă socialismul nu învinge în RDG și comunismul nu se dovedește el însuși la fel de vital și aici, atunci nu vom avea câștig de cauză. Această chestiune este fundamentală pentru ei."[52] Era același Mikoian care întâmpinase cu atâta emoție, cu un an înainte, surprinzătoarea revoluție, determinată însă istoric, din Cuba lui Castro. Acum însă, revoluția din Germania lui Marx era într-un pericol grav. Cu toate acestea, se părea că forțele istoriei nu se îndreptau în direcția potrivită.

Ulbricht avusese planuri aferente, cel puțin din 1952, de stopare a fluxului de emigranți prin izolarea, printr-un zid, a Berlinului de Vest de Berlinul de Est și de restul Germaniei de Est. Cu toate astea, liderul sovietic și alți lideri est-europeni respinseseră întotdeauna această idee. Molotov avertiza, în 1953, că acesta va „atrage după sine amărăciunea și nemulțumirea berlinezilor cu privire la guvernul RDG și la forțele sovietice din Germania".

Hrușciov insistase că modalitatea cea mai bună de a lupta împotriva provocării vest-germane avea să fie „încercarea de a le câștiga mințile oamenilor folosind cultura și politica, de a crea condiții de viață mai bune". Liderul ungur János Kádár – care a obligat o populație nemulțumită să dea înapoi după insurecția din 1956 – a prezis, încă de la începuturile anului 1961, că înălțarea unui zid în Berlin avea „să afecteze în mod serios reputația întregii mișcări comuniste". Zidul era un „lucru odios", admitea Hrușciov, însă „[ce-ar] fi trebuit să fac? Peste 30 000 de persoane, de fapt, cei mai buni și cei mai calificați oameni din RDG, au părăsit țara în iulie... Economia est-germană s-ar fi prăbușit dacă n-am fi făcut ceva urgent împotriva încercării de evadare în masă ... Astfel că Zidul a fost singura opțiune care mai rămăsese."[53]

A fost ridicat în noaptea dintre 12 și 13 august 1961, la început ca o barieră de sârmă ghimpată, însă mai apoi ca un zid compact de beton, de circa 3,65 metri înălțime și de aproape 160 de kilometri lungime, apărat cu turnuri de gardă, câmpuri de mine, câini polițiști și ordinul de a împușca pe oricine încerca să treacă dincolo. Decizia lui Hrușciov a stabilizat într-adevăr situația din Berlin în privința relației dintre superputerile implicate în Războiul Rece. Având Berlinul de Vest izolat de Berlinul de Est și de Germania de Est, nu mai avea nevoie să scoată puterile vestice din oraș, cu toate riscurile unui război nuclear pe care le-ar fi atras după sine un asemenea efort. Putea să respire mult mai ușurat acum, și la fel – dacă e să spunem adevărul – puteau s-o facă și liderii occidentali. „Nu este o soluție foarte plăcută", recunoștea Kennedy, „dar un zid este un iad mult mai plăcut decât un război." Cu toate astea, președintele nu s-a putut abține să nu observe, atunci când el însuși a vizitat Zidul Berlinului, în iunie 1963, că „până acum nu am avut niciodată nevoie să ridicăm un zid pentru a ne păstra oamenii, a-i împiedica să ne părăsească". Hidoasa structură pe care Hrușciov o ridicase era „cea mai evidentă și mai clară probă a eșecurilor sistemului comunist, pe care întreaga lume o poate vedea"[55].

X

Iar de cealaltă parte a zidului, capitalismul se bucura de succes. Nici măcar un singur eveniment, dată sau statistică nu marchează punctul în care faptul a devenit clar: ceea ce era semnificativ, în schimb, era ceea ce *nu* se întâmplase de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Contrar temerilor capitaliștilor, bazate pe istorie, și speranțelor comuniștilor, bazate pe teorie, Marea Depresie economică nu revenise. Iar orice posibilitate a unui alt mare război, în care capitaliștii să lupte unii împotriva altora – așa după cum Stalin, inspirându-se din Lenin, prezisese că vor face – devenise extrem de absurdă.

I-a revenit, peste ani și ani, unuia dintre ultimii mari istorici marxiști, Eric Hobsbawm, sarcina de a-i da un nume erei postbelice timpurii: a numit-o „Epoca de Aur". Ce voia să spună el prin asta era că „toate problemele care bântuiseră capitalismul... păreau să se disipeze și să dispară". Producția industrială mondială s-a mărit de patru ori între începutul anilor 1950 și începutul anilor 1970. Schimbul de produse manufacturate a crescut de zece ori. Producția de alimente a crescut mai repede decât populației. Bunurile de consum considerate cândva articole de lux – automobile, frigidere, telefoane, radiouri, televizoare, mașini de spălat – au devenit echipamente-standard. Șomajul, în Europa de Vest, aproape că a dispărut. „Desigur, majoritatea umanității a rămas săracă", recunoștea Hobsbawm, „însă, ce însemnătate ar fi avut, în vechile centre industriale, versurile Internaționalei comuniste, «sculați voi oropsiți ai soartei», pentru niște muncitori care acum se așteptau să aibă propriile mașini și să-și petreacă vacanțele anuale plătite pe plajele din Spania?"[56]

Oricum, lui Hobsbawm i-a fost mai ușor să catalogheze acest fenomen decât să-l justifice: „[În] realitate, nu există nici un fel de explicații satisfăcătoare pentru evoluția abruptă a acestui «Mare Salt Înainte» al economiei capitaliste mondiale, și prin urmare, pentru consecințele sale sociale fără precedent". Ar fi putut reflecta, credea el, o răsturnare a lungilor cicluri de înflorire și prăbușire

economică de-a lungul a sute de ani, dar asta nu explica „scara extraordinară și profunzimea prosperității seculare", care contrastau atât de izbitor cu cea a „erei precedente de crize și recesiuni". S-ar fi putut să rezulte din progresele tehnologice, dar acestea au fost mult mai semnificative odată cu apariția computerelor în anii 1970 și 1980 decât în anii imediat următori celui de-al Doilea Război Mondial. Ceea ce a dus la acest progres, a decis el în cele din urmă, a fost că, într-adevăr, „capitalismul a fost reformat în mod deliberat, în mare măsură de către cei care se aflau în poziția de a face asta în SUA și Marea Britanie, pe durata ultimilor ani de război. Era o greșeală să presupui că oamenii nu învață niciodată din istorie"[57].

Așadar, dacă premisa aceasta era corectă, atunci ce mai rămânea din Marx, care insistase că sistemul capitalist generează, în sânul unui proletariat furios și plin de resentimente, propriii călăi? Sau din Lenin, care declara că lăcomia capitaliștilor avea, până la urmă, să dea naștere războiului? Sau din Stalin, Hrușciov și Mao, care le promiseseră popoarelor lor o viață mai bună sub comunism decât ar fi putut vreodată să le asigure capitalismul? Premisa fundamentală a tuturora era că, fără-n doială, capitaliștii n-ar fi putut vreodată să tragă învățăminte din istorie. Numai comuniștii, care descoperiseră motorul ce propulsa istoria în lupta de clasă, puteau face asta. Numai teoria, care-și croia drum prin complexitate în timp ce desființa ambiguitatea, putea să arate calea. Și numai dictatorii, care asiguraseră disciplina necesară, puteau asigura ajungerea la scopul dorit. Dar toate aveau să se întâmple numai dacă istoria, teoria și dictatorii erau așa cum trebuie. Dacă măcar unul dintre aceste elemente s-ar fi dovedit eronat, nu mai exista nici o garanție.

Tocmai aici capitaliștii au făcut ce trebuia: erau mai buni decât comuniștii la tragerea învățămintelor din istorie, căci ei nu propuseseră niciodată nici măcar o singură teorie sacrosanctă a istoriei și, în consecință, de neschimbat. În schimb au fost, de-a lungul secolului care separase cele două națiuni ale lui Disraeli de cele două lumi ale lui Bohlen, pragmatici, adaptabili și obișnuiți cu căutarea adevărului mai degrabă în rezultatele produse decât în

dogmele avansate. Au făcut greșeli, dar le-au corectat. „Perspectivele socialismului ca alternativă mondială depindeau de abilitatea sa de a concura cu economia capitalistă a lumii, așa cum fusese reformată după Marea Criză și cel de-al Doilea Război Mondial", era concluzia la care ajunsese Hobsbawm. „Faptul că socialismul rămânea în urmă cu o rată tot mai accelerată era evident după 1960. Nu mai era deloc competitiv."[58]

Și asta era numai o viziune îngustă asupra faptelor, căci marxismul și celelalte ideologii ce i-au succedat, leninismul, stalinismul și maoismul, nu pot fi judecate numai cu privire la performanța economică. Costurile umane erau cu mult mai înspăimântătoare. Aceste ideologii, atunci când au fost puse în practică, ar fi putut foarte bine să provoace moartea prematură, în secolul XX, a aproape 100 de milioane de persoane.[59] Numărul celor care au supraviețuit, dar ale căror vieți au fost afectate și devastate de aceste idei și de represiunea pe care au justificat-o, depășește orice estimare. Poate că există puține exemple în istorie în care să fi rezultat o mai mare suferință și nenorocire în urma unor intenții de mai bine. Semnul ridicat pe gardul unei fabrici est-germane chiar după căderea Zidului Berlinului era în totalitate potrivit – chiar dacă venea foarte târziu: „Către muncitorii din întreaga lume: Îmi pare rău". Nu mai era nevoie de nici o semnătură.

NOTE

1. Benjamin Disraeli, *Sybil; or, The Two Nations* (New York: Oxford University Press, 1991; prima ediție în 1845), pp. 65–66.
2. Memorandumul Bohlen, 30 august 1947, *FRUS: 1947*, I, 763–764.
3. William Taubman, *Khrushchev: The Man and His Era* (New York: Norton, 2003), pp. 427–511.
4. Michael R. Beschloss, *The Crisis Years: Kennedy and Khrushchev, 1960–1963* (New York: HarperCollins, 1991), pp. 224–225, 227.

5. Disraeli, *Sybil*, p. 115.
6. Ambele citate se găsesc în Tony Smith, *Thinking Like a Communist: State and Legitimacy in the Soviet Union, China, and Cuba* (New York: Norton, 1987), pp. 23, 48.
7. Aici și în următoarele paragrafe urmăresc un raționament explicat mai întâi de Arno J. Mayer în cartea sa *Wilson vs. Lenin: Political Origins of the New Diplomacy, 1917–1918* (New Haven: Yale University Press, 1959).
8. Cea mai recentă și mai bună relatare a acestui proces se găsește în Margaret Macmillan, *Paris 1919: Six Months That Changed the World* (New York: Random House, 2001).
9. Edward Hallett Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations* (Londra: Macmillan, 1940), pp. 37–38. Pentru contextul din care a fost desprins acest citat, vezi Jonathan Haslam, *No Virtue Like Necessity: Realist Thought in International Relations since Machiavelli* (New Haven: Yale University Press, 2002), pp. 187–188.
10. Krystyna Kersten, *The Establishment of Communist Rule in Poland, 1943–1948*, traducere de John Micgiel și Michael H. Barnhart (Berkeley: University of California Press, 1991), prezintă date despre acest subiect.
11. Reinhold Niebuhr, „Russia and the West", *The Nation*, 156 (16 ianuarie 1943), 83. Vezi și Richard Wightman Fox, *Reinhold Niebuhr: A Biography* (New York: Pantheon, 1985), p. 227.
12. *The Memoirs of Cordell Hull* (New York: Macmillan, 1948), II, 1681.
13. John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War*, ediție revăzută și adăugită (New York: Oxford University Press, 2005), p. 3.
14. Vezi Harold James și Marzenna James, „The Origins of the Cold War: Some New Documents", *Historical Journal*, 37 (septembrie, 1994), 615–622.
15. Pentru discursul „electoral" al lui Stalin din 9 februarie 1946, vezi *Vital Speeches*, 12 (1 martie, 1946), 300–304.
16. Jussi M. Hanhimäki și Odd Arne Westad, ed., *The Cold War: A History in Documents and Eyewitness Accounts* (New York: Oxford University Press, 2003), p. 48. Pentru contextul de desfășurare al acestui discurs, vezi Martin Gilbert, *„Never Despair": Winston S. Churchill, 1945–1965* (Londra: Heineman, 1988), pp. 180–206.
17. Joseph M. Jones către Dean Acheson, 20 mai 1947, *FRUS:1947*, III, 229.
18. John Lewis Gaddis, *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War* (New York: Oxford University Press, 1987), p. 154.

19. Disraeli, *Sybil*, p. 246.
20. Memorandumul Bohlen, 30 august 1947, *FRUS:1947*, I, 764.
21. Pentru mai multe exemple, vezi Richard Pipes, ed., *The Unknown Lenin: From the Secret Archive* (New Haven: Yale University Press, 1996).
22. Ronald Grigor Suny, *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States* (New York: Oxford University Press, 1998), pp. 226, 228, 266.
23. Catherine Merridale, *Night of Stone: Death and Memory in Russia* (Londra: Granta, 2000), pp. 196–205.
24. Vezi mai sus.
25. William I. Hitchcock, *The Struggle for Europe: The Turbulent History of a Divided Continent 1945–2002* (New York: Doubleday, 2002), p. 105.
26. Vladimir O. Pechatnov și C. Earl Edmondson, „The Russian Perspective", în Ralph B. Levering et al., ed., *Debating the Origins of the Cold War: American and Russian Perspective* (New York: Rowman & Littlefield, 2002), p. 100.
27. Suny, *The Soviet Experiment*, p. 376.
28. Anne Applebaum, *Gulag: A History* (New York: Doubleday, 2003), pp. xvi, 92. Pentru ultimii ani ai lui Stalin, vezi Yoram Gorlizki și Oleg Khievniuk, *Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circle,1945–1953* (New York: Oxford University Press, 2004); și Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of the Red Tsar* (New York: Knopf, 2004), pp. 585–650.
29. Karl Marx, „Manifestul Partidului Comunist", în Robert C. Tucker, ed., *The Marx-Engels Reader*, ediția a II-a (New York: Norton, 1978), p. 500.
30. Pentru informații suplimentare despre raționamentul lui Kennan, vezi Gaddis, *Strategies of Containment*, pp. 30–31.
31. Montefiore, *Stalin*, p. 614.
32. Jonathan Brent și Vladimir P. Naumov, *Stalin's Last Crime: The Plot Against the Jewish Doctors, 1948–1953* (New York: HarperCollins, 2003), pp. 312–322.
33. Amy Knight, *Beria: Stalin's First Lieutenant* (Princeton: Princeton University Press, 1993), pp. 186–191.
34. John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History* (New York: Oxford University Press, 1997), pp. 125–129.
35. Cea mai bună și documentată relatare se află în Christian Ostermann, ed., *Uprising in East Germany, 1953* (Budapesta: Central European University Press, 2001).

36. Pentru arestarea lui Beria și ce a urmat, vezi Knight, *Beria*, pp. 191–224; și Hope M. Harrison, *Driving the Soviets Up the Wall: Soviet—East German Relations, 1953–1961* (Princeton: Princeton University Press, 2003), pp. 12–48.
37. Taubman, *Khrushchev*, p. 274.
38. Discursul lui Dulles la Kiwanis International, 21 iunie 1956, *Department of State Bulletin*, 35 (2 iulie,1956), 4.
39. Taubman, *Khrushchev*, p. 290.
40. Interviu cu Andras Hegedus, CNN *Cold War*, episodul 7, „After Stalin".
41. Taubman, *Khrushchev*, p. 301.
42. Interviu, PBS/BBC *Messengers from Moscow*, episodul 2, „East".
43. Vezi Gaddis, *We Now Know*, pp. 66–68.
44. Li Zhisui, *The Private Life of Chairman Mao: The Memoirs of Mao's Personal Physician*, traducere de Tai Hung-chao (New York: Random House, 1994), p. 115.
45. Gaddis, *We Now Know*, p. 214.
46. Cifra provine din unul dintre puținele studii despre această perioadă de foamete: Jasper Becker, *Hungry Ghosts: Mao's Secret Famine* (New York: Free Press, 1996), pp.266–274.
47. Interviu cu Stefan Heym, CNN *Cold War*, episodul 9, „The Wall".
48. Remarcile lui Malenkov la întâlnirea în plen a Comitetului Central al Partidului Comunist Sovietic, 2 iulie 1953, în Ostermann, ed., *Uprising in East Germany, 1953*, p. 158.
49. Harrison, *Driving the Soviets Up the Wall*, pp. 72, 99–100.
50. *Ibid.*, p. 124.
51. David Reynolds, *One World Divisible: A Global History Since 1945* (New York: Norton, 2000), p. 134.
52. Harrison, *Driving the Soviets Up the Wall*, pp. 178–179.
53. *Ibid.*, pp. 20–21,169, 186.
54. Beschloss, *The Crisis Years*, p. 278.
55. Discursul de la Berlin al lui Kennedy, 26 iunie 1963, *Public Papers of the Presidents of the United States: John F. Kennedy, 1963* (Washington: Government Printing Office, 1964), pp. 524–525.
56. Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: A History of the World, 1914–1991* (New York: Pantheon Books, 1994), pp. 257–267.
57. *Ibid.*, pp. 268–271.

58. *Ibid.*, p. 250.
59. Stéphane Courtois, „Introduction: The Crimes of Communism", în Courtois et al., *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, traducere de Jonathan Murphy și Mark Kramer (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999), p. 4.

CAPITOLUL PATRU

APARIȚIA AUTONOMIEI

Puterea militară desfășurată la vârful sistemului s-a lovit de... o putere și mai mare, întemeiată pe voința populară aflată la bază. La fel ca în meciul de crichet din Alice în Țara Minunilor, *în care crosele erau păsări flamingo, iar mingile erau arici, pionii din jocul [Războiului Rece], considerați în mod eronat [de către superputeri] simple obiecte fără viață, au înviat în mâinile lor și au început, în mod universal și de nestăvilit, să-și urmărească propriile planuri și ambiții.*

JONATHAN SCHELL[1]

Ar fi putut oare cineva să viseze măcar să-i spună lui Stalin că nu mai era bun pentru noi și să-i sugereze să se pensioneze? După el n-ar fi rămas nici măcar o urmă. Acum totul s-a schimbat. Teama a dispărut, iar noi vorbim de pe poziții de egalitate. Acesta este meritul meu.

NIKITA S. HRUȘCIOV,
13 octombrie, 1964

Când a făcut acest comentariu, în ziua în care colegii săi de la Kremlin și-au anunțat intenția de a-l elibera din funcție, Hrușciov căuta cu disperare ceva de care să se agațe. „Mă... bucur că partidul a ajuns la punctul în care își poate struni până și primul secretar",

a adăugat el. „M-ați mânjit cu rahat din cap până-n picioare, iar eu vă spun «Aveți dreptate».“

Acuzațiile la adresa lui Hrușciov erau chiar mai aspre decât le caracterizase el. A fost acuzat de mitocănie, nebunie, aroganță, incompetență, nepotism, megalomanie, depresie, imprevizibilitate și senilitate. Permisese dezvoltarea prea accentuată a cultului personalității și nu-și mai asculta consilierii. Distrusese agricultura sovietică și aproape că împinsese lumea pe punctul de a începe un război nuclear. Autorizase construirea Zidului Berlinului, o umilire publică a crezurilor marxist-leniniste. De multă vreme devenise o adevărată rușine pentru țara pe care încercase să o conducă și pentru mișcarea comunistă internațională pe care căutase să o inspire. Iar după cum succesorul său, Leonid Brejnev, simțise nevoia să adauge, Hrușciov îi descrisese la un moment dat pe membrii Comitetului Central ca pe niște „câini care fac pipi pe bordura trotuarelor“[2].

Desigur, modalitatea de a-l înlocui pe liderul statului ce reprezenta a doua putere în lume a fost crudă și nedemnă, dar s-a petrecut fără vărsare de sânge, nimeni nu a fost trimis la închisoare, nimeni nu a fost exilat. Lui Hrușciov i s-a permis să aibă o pensie măcar liniștită – chiar dacă și dureros de dizolvată în anonimat. Optimist incorigibil, a ajuns să vadă faptul că nu reușise să-și păstreze slujba ca fiind cea mai mare realizare a sa. În timpul regimului său se impuseseră limite asupra celui care deținea puterea. Nu mai era posibil ca un singur conducător să ceară și să se aștepte să primească o supunere orbească din partea celor din jur.

Soarta lui Hrușciov o reflecta la scară mai mică pe cea a Uniunii Sovietice și a Statelor Unite la sfârșitul anilor 1950, în anii 1960 și la începutul anilor 1970. Sistemul internațional părea să fie, în acești ani, unul bipolar în care, la fel ca pilitura de fier atrasă de magnet, toată puterea gravita în jurul Moscovei și al Washingtonului. De fapt însă, superputerile aveau din ce în ce mai multe dificultăți în încercarea de a gestiona micile puteri, fie aceste state aliate sau neutre în Războiul Rece, pierzând totodată autoritatea de acasă, pe care la un moment dat o consideraseră de la

sine înțeleasă. Cei slabi descopereau oportunități de a se confrunta cu cei puternici. Natura puterii se schimba, fiindcă teama de putere, așa cum era ea concepută în mod tradițional, se micșora. Crosele începuseră, într-adevăr, să se transforme în păsări flamingo, iar mingile, în arici.

I

Primele semne că așa stăteau lucrurile au fost declinul și prăbușirea ulterioară a colonialismului european, proces care începuse înainte de izbucnirea Războiului Rece, a avut o evoluție paralelă cu cea a dezvoltării sale timpurii și a afectat doar parțial evoluția sa posterioară. Dominația europeană asupra lumii data din secolul al XV-lea, când Portugalia și Spania începuseră să perfecționeze mijloacele de transport ale oamenilor, armelor și – fără să-și dea seama – ale germenilor, peste oceanul care până atunci despărțise cele două lumi.[3] La sfârșitul secolului al XIX-lea, rămăseseră puține teritorii care nu erau controlate de europeni sau de descendenții lor. Însă în 1905, Japonia, o putere noneuropeană aflată în plină ascensiune, a câștigat un război pe care-l pornise împotriva Rusiei, unul dintre cele mai slabe imperii europene: victoria aceea a zdruncinat iluzia că europenii, dacă erau provocați, aveau să iasă întotdeauna învingători.

Europenii înșiși au spulberat apoi o altă iluzie – aceea a unității dintre ei – intrând în război în 1914. La rândul său, Primul Război Mondial a produs două motive clare pentru sfârșitul dominației coloniale. Unul a venit odată cu Revoluția bolșevică, când Lenin a cerut sfârșitul „imperialismului" sub toate formele sale. Celălalt a venit de la Statele Unite. Când Woodrow Wilson a trecut principiul autonomiei propriei guvernări printre cele Paisprezece Puncte, intenția sa fusese de a submina atracția exercitată de bolșevism, însă efectul a fost acela de a-i stârni pe oponenții imperialismului din Asia, Orientul Mijlociu și Africa. Printre cei însuflețiți de această idee se numărau Mohandas Gandhi, în India britanică,

Ho Și Min, în Indonezia franceză, Syngman Rhee, în Coreea ocupată de japonezi, și un tânăr bibliotecar obscur din China, numit Mao Zedong.[4]

A fost nevoie însă de al Doilea Război Mondial pentru a da lovitura de grație colonialismului, odată pentru totdeauna: războiul a pus în mișcare procese care aveau, de-a lungul următorilor zece sau douăzeci de ani, să pună capăt epocii imperiilor europene, începută cinci secole mai devreme. Prăbușirea colonialismului a coincis astfel cu începutul Războiului Rece, însă Războiul Rece nu a dus la producerea acesteia – rădăcinile sale se aflau în altă parte. Fiindcă, așa cum subliniase Thomas Paine, în 1776, era ilogic ca o insulă să domine și să conducă un continent pe termen nelimitat[5], prin urmare era foarte puțin probabil, în 1945, ca un continent devastat de război să continue să domine și să conducă pe termen nelimitat restul lumii. Lucrurile ar fi stat exact la fel și dacă Marea Alianță din timpul războiului nu s-ar fi rupt.

Decolonizarea nu a devenit o chestiune semnificativă nici după începutul Războiului Rece. Uniunea Sovietică a rămas antiimperialistă – cum putea să nu fie astfel? –, însă înaintarea revoluției în ceea ce începea să fie numit „lumea a treia" a devenit mult mai puțin importantă pentru Stalin în anii de după război decât recuperarea de pe urma pierderilor suferite și încercarea de a-și extinde influența cât de mult posibil în Europa. Pe de altă parte, nici Statele Unite nu erau interesate să apere colonialismul european. Însăși istoria acestui stat începuse cu o revoltă împotriva unui imperiu, și chiar dacă americanii își făcuseră propriile colonii la sfârșitul secolului al XIX-lea – Filipinele fiind cele mai importante – nu fuseseră niciodată mari adepți ai colonialismului, preferând să-și exercite influența în afara granițelor, prin mijloace economice și culturale. Prin urmare, nici Moscova și nici Washingtonul nu au deplâns declinul imperiilor europene și nici nu au fost preocupate la început de vidurile de putere ce se creau în afara Europei.

Această situație nu putea însă dura prea mult. La sfârșitul anului 1949, confruntarea dintre sovietici și americani pentru Europa se dovedise a fi o remiză, iar aceasta dădea naștere la tentația de a

exploata oportunitățile ce apăreau în alte părți. Stalin a cedat acestor tentații când i-a permis lui Kim Ir Sen să atace Coreea de Sud, încurajând în același timp războiul lui Ho Și Min împotriva francezilor din Indochina. Bătrânul dictator știa însă puține despre „lumea a treia" și nu a făcut nici un efort pentru a proiecta aici influența sovietică. Hrușciov era mai energic: spre deosebire de Stalin, îi plăcea să călătorească în străinătate și rareori rata ocazia de a o face. Printre destinațiile sale favorite se numărau țările ce abia își obținuseră independența de sub dominația colonială a Europei. „Nu sunt un aventurier", explica Hrușciov, „însă trebuie să ajutăm mișcările de eliberare națională."[6]

Exact de asta le era teamă americanilor. Ei considerau colonialismul o instituție învechită, care putea duce numai la discreditarea Occidentului în regiunile unde exista, în timp ce îi slăbea pe cei care erau implicați în ea, acolo unde aveau nevoie să fie mai puternici. Însă Statele Unite nu se puteau dezice de aliații lor englezi, francezi, olandezi și portughezi numai pentru că mai aveau posesiuni coloniale: reinstaurarea păcii și a securității în Europa postbelică era mult prea importantă. Riscul că naționaliștii din „lumea a treia" vor asocia americanii cu imperialismul era astfel foarte mare. Și nici nu exista siguranța că resentimentele pe care le generase colonialismul într-o perioadă așa de lungă nu vor face din comunism o alternativă atrăgătoare. Poate că Marx exagerase contradicțiile capitalismului, însă capacitatea de autodistrugere a imperialismului era evidentă pentru toată lumea. Pentru Statele Unite era bizar – și chiar periculos – că sfârșitul colonialismului se apropia exact în momentul în care se intensifica Războiul Rece, fiindcă păcatele din trecut ale aliaților săi puteau crea foarte ușor puncte vulnerabile în viitor. Desigur, asta spera și Hrușciov.

Astfel, toate acestea însemnau că alegerile făcute de țările proaspăt independente puteau clinti încă balanța puterii în Războiul Rece. Unul dintre cele mai șocante aspecte ale Războiului din Coreea pentru americani fusese repeziciunea cu care un interes marginal – apărarea Coreei de Sud – devenise deodată unul vital. A permite unei țări subdezvoltate, fără vreo capacitate industrial-militară,

să cadă în mâna comuniștilor putea submina zdravăn încrederea în sine a lumii non-comuniste. La asta s-a gândit Eisenhower în 1954, când a invocat cea mai renumită dintre metaforele Războiului Rece: „Aveți un șir de pietre de domino aliniate în fața voastră: dacă o dărâmi pe prima... îi vor urma rapid celelalte..., până la ultima. Astfel, v-ați putea trezi în fața unui dezastru cu cele mai profunde consecințe."[7]

„Pietrele de domino" se puteau prăbuși ca urmare a agresiunilor externe, cum se întâmplase în Coreea, sau a acțiunilor subversive interne, cum se întâmpla în Indochina. Însă puteau face asta și dacă statele care ieșeau de sub dominația colonială alegeau să se încline în direcția Uniunii Sovietice sau a Chinei. Situația a oferit procesului de destrămare a coloniilor un nou context: apariția naționalismului, din perspectiva Washingtonului, putea provoca la fel de multe probleme ca și persistența colonialismului. Războiul Rece devenea global ca întindere, însă efectul său paradoxal era acela că acum dețineau puterea oamenii – până de curând fără nici un fel de putere – împotriva cărora acesta urma acum să se desfășoare. Metoda lor era „nealinierea".

II

„Nealinierea" oferea un mod în care conducătorii statelor din „lumea a treia" puteau să se încline fără să se prăbușească: ideea era să nu se alăture nici unei părți din Războiul Rece, lăsând în același timp deschisă posibilitatea unei alăturări. Astfel, dacă presiunea din partea unei superputeri devenea prea mare, o putere mai mică se putea apăra prin simpla amenințare de a se alia cu cealaltă superputere.

Iugoslavia – un stat care nu făcea parte din „lumea a treia" – a fost unul dintre pionierii procesului. Tito nu căutase să-l condamne pe Stalin în 1948: fusese și rămăsese un comunist convins. Însă era hotărât să nu sacrifice suveranitatea țării sale de dragul solidarității ideologice și, spre deosebire de mulți alți conducători europeni ai

vremii, nici nu fusese nevoit să o facă. Realizând cât de repede îi ofereau americanii ajutor economic după ruperea sa de Stalin, Tito a întrevăzut posibilitatea salvării: vor risca rușii să folosească forța împotriva iugoslavilor dacă asta însemna să intre în război cu americanii? Cu Flota a Șasea a Statelor Unite desfășurată de-a lungul coastei iugoslave, Stalin a trebuit să se gândească de două ori înainte să încerce o invazie și se pare că a și făcut-o, mulțumindu-se în schimb să pună la cale comploturi și asasinate – toate soldate cu eșecuri.[8]

În același timp însă, Tito și-a dat seama că nu era bine să devină prea dependent de Statele Unite. Putea el fi sigur că NATO avea să-i apere țara? Sau că americanii nu vor încerca, în schimbul ajutorului oferit, să reinstaureze capitalismul? Era necesar, prin urmare, să lase deschisă portița unei reconcilieri cu Uniunea Sovietică și când, după moartea lui Stalin, Hrușciov a mers la Belgrad pentru a cere scuze pentru comportamentul predecesorului său, conducătorul iugoslav l-a primit cu respect – însă, în același timp, de pe poziția unui egal. De atunci înainte, Hrușciov s-a simțit obligat să se consulte cu alții: cel mai relevant exemplu a fost cel din timpul crizei ungare din 1956, când el și Malenkov au făcut o călătorie de groază, într-un avion mic, pe o vreme oribilă și apoi au traversat marea învolburată într-un vaporaș doar ca să-i ceară aprobarea lui Tito pentru decizia sovietică de a înăbuși revolta. Tito era „în vacanță" pe insula sa din Adriatica și nu putea fi deranjat să vină la Belgrad sau la Moscova. „Hrușciov și Malenkov păreau istoviți", își amintea unul dintre consilierii lui Tito, „în special Malenkov de-abia se mai putea ține pe picioare."[9] Era un exemplu grăitor al poziției privilegiate pe care o oferea „nealinierea".

Interesul lui Tito pentru ideea de „nealiniere" a trecut însă dincolo de Europa de Est. Simțind valul naționalismului crescând în Asia, se asociase deja cu doi conducători din partea aceea a lumii, Jawaharlal Nehru din India și Zhou Enlai din China – care aveau propriile motive pentru a rezista hegemoniei superputerilor.

Motivul lui Nehru avea legătură cu Statele Unite și cu Pakistanul. Englezii garantaseră independența Indiei și a Pakistanului în 1947,

iar Nehru sperase să păstreze în afara Războiului Rece zona subcontinentală pe care o împărțeau. Pakistanezii însă – îngrijorați de ambițiile indienilor – căutaseră să obțină sprijinul americanilor dându-se drept niște anticomuniști fervenți, cu o forță militară instruită de britanici, care putea oferi baze de-a lungul delicatei granițe sudice cu URSS. Contrastul izbitor față de Nehru – tot școlit de britanici, însă socialist, pacifist și hotărât să nu se alăture nici unei părți în Războiul Rece – n-ar fi putut în nici un caz să fie mai mare. Până la sfârșitul anului 1954, Pakistanul reușise să intre în Central Treaty Organization (CENTO) și în Southeast Asian Treaty Organization (SEATO), ambele înființate de secretarul Apărării Dulles pentru a înconjura Uniunea Sovietică cu alianțe militare sponsorizate de americani. Pentru Nehru, alinierea Indiei cu politica de „nealiniere" a fost un mod de a da peste nas americanilor și pakistanezilor, arătând în același timp celorlalți din „lumea a treia" că existau alternative la simpla alăturare la una sau alta din părțile implicate în Războiul Rece.[10]

Motivele lui Zhou Enlai în sprijinul politicii de „nealiniere" – erau, desigur, cele ale lui Mao Zedong – aveau de-a face în același timp și cu teama de hegemonie care, din perspectiva Chinei, putea veni atât din partea SUA, cât și a URSS. Washingtonul continuase să-i sprijine pe Chiang Kai-shek și pe naționaliștii chinezi după ce fugiseră în Taiwan, în 1949: amenințarea cu o încercare a naționaliștilor, sprijinită de americani, care să ducă la recucerirea teritoriului chinez nu putea fi trecută cu vederea la Beijing. Însă Mao nu era pregătit să se bazeze, pentru a se apăra împotriva acestui pericol, numai pe alianța sino-sovietică din 1950. Prin urmare, era logic pentru China să se alieze cu naționaliștii din fostele colonii și regiuni dependente: „Victoria lor", îi scria Zhou lui Mao, „ar fi în interesul taberei socialiste și... ar zădărnici orice încercare din partea imperialiștilor occidentali de a-și duce la bun sfârșit încercuirea taberei estice."[11]

Această convergență a intereselor, dacă nu obiectivul final în sine, a fost ceea ce i-a făcut pe Tito, Nehru și Zhou să stea la discuții și să ajungă la un acord la prima conferință a țărilor

„nealiniate" la Bandung în Indonezia, în aprilie 1955: scopul său era acela de a extinde autonomia prin încurajarea neutralității în Războiul Rece. Printre invitați s-a numărat și colonelul Gamal Abdel Nasser din Egipt, care avea să se dovedească în curând cel mai abil dintre cei care declaraseră „nealinierea".

Egiptul nu fusese niciodată colonie, însă Marea Britanie îl controlase încă din anii 1880: Canalul Suez, care se afla în întregime pe teritoriul Egiptului, reprezenta o legătură de maximă importanță cu Orientul Mijlociu, India și Asia de Sud-Est. Revoluția naționalistă din 1952 a dus însă la demiterea regelui Farouk, extrem de obedient față de englezi, iar doi ani mai târziu, englezii au fost de acord cu desființarea bazelor militare rămase în Egipt, rezervându-și dreptul de a-și reintroduce forțele pentru a proteja canalul, dacă avea vreodată să fie în pericol. În acest moment, Nasser preluase deja puterea la Cairo, aspirând să devină principalul lider naționalist în lumea arabă.

Desigur, în nici un caz nu putea face asta prin alinierea Egiptului cu Statele Unite, fiindcă, deși americanii îl sprijiniseră, erau prea vizibil legați de europeni și prin urmare se temeau, după cum spunea Nasser, „să nu supere vreo mare putere colonială"[12]. A decis, în spiritul lui Bandung, să rămână neutru, însă avea în același timp să profite de speranțele împărtășite de liderii de la Moscova și de la Washington, care se iluzionau că l-ar putea aduce în sfera lor de influență. I-a convins pe americani să finanțeze construirea pe Nil a barajului de la Assuan, proiect crucial pentru dezvoltarea economiei egiptene. A decis, în același timp, să cumpere arme din Cehoslovacia. Aceste două hotărâri au declanșat prima mare criză din Orientul Mijlociu din timpul Războiului Rece.

Deja neliniștit de prezența lui Nasser la Bandung, Dulles era îngrijorat că afacerea cu arme cehoslovace l-ar putea face pe Nasser „o unealtă a rușilor", caz în care „trebuie să se ia în considerație modificarea întregii noastre politici". Apoi, Egiptul a recunoscut, pe cale diplomatică, Republica Populară Chineză. Nasser „făcuse un pact cu diavolul, în speranța de a... stabili un imperiu care să se întindă de la Golful Persic la Oceanul Atlantic", a spumegat Dulles:

curând după aceea, americanii au anulat finanțarea pentru barajul de la Assuan. Însă Nasser aranjase deja ca Uniunea Sovietică să finanțeze proiectul, dându-i libertatea de a riposta împotriva Statelor Unite prin naționalizarea Canalului Suez.[13] La rândul său, faptul i-a alarmat pe englezi și francezi care, fără să consulte Washingtonul, au pus la cale un complot cu Israelul, pentru a-i face pe israelieni să atace Canalul, dându-le prin aceasta ocazia Londrei și Parisului să intervină pentru a-l „apăra" – intenția reală era răsturnarea lui Nasser. După cum spunea prim-ministrul Anthony Eden, „nu vom avea niciodată un pretext mai bun pentru o intervenție împotriva lui decât avem acum"[14]. Invazia anglo-franceză-israeliană a avut loc la sfârșitul lui octombrie 1956, moment în care ajungea la apogeu și criza privitoare la Polonia și Ungaria.

Greșit concepută, prost sincronizată și incompetent gestionată, invazia aproape că a destrămat alianța NATO. Eisenhower a fost extrem de furios: pentru că fusese luat prin surprindere, pentru că nu se mai putea concentra pe ceea ce se petrecea în Europa de Est și pentru probabila apariție a unui colonialism european reacționar. „Cum putem noi sprijini Marea Britanie și Franța", a întrebat el, „dacă prin aceasta vom pierde întreaga lume arabă?"[15] Președintele a insistat asupra retragerii forțelor engleze și franceze și asupra evacuării evreilor din Sinai, altfel, Statele Unite aveau să impună sancțiuni economice severe.[16] Până la momentul acela, Hrușciov amenințase deja că îi va ataca pe invadatori cu rachete nucleare dacă nu încetau imediat orice operațiune militară. Adevăratul câștigător a fost însă Nasser, care a păstrat Canalul, i-a umilit pe adepții colonialismului și a echilibrat balanța superputerilor în Războiul Rece, întărindu-și totodată poziția nedisputată de lider al naționalismului arab.

Apoi, americanii i-au dat și mai multă putere, din cauza propriei lor incompetențe. Eisenhower a anunțat, în ianuarie 1957, că Statele Unite aveau să conlucreze cu statele din regiune pentru a le apăra de comunism. Dată fiind această lipsă de încredere în puterea dominantă a naționalismului, „Doctrina Eisenhower" nu prea s-a bucurat de sprijin. După cum nota Agenția Centrală de Informații,

câteva luni mai târziu, „toți arabii credeau probabil că preocuparea arătată de americani comunismului indica lipsa clară de interes față de ceea ce ei considerau problemele mult mai presante ale zonei"[17]. Statele Unite au mai făcut o ultimă încercare de a limita naționalismul arab, printr-o debarcare grăbită a infanteriei marine în Liban, în iulie 1958, după răsturnarea neașteptată a guvernului prooccidental din Irak. Nici aceasta nu a reușit mare lucru, iar curând după aceea Eisenhower a tras concluzia potrivită: „Cum suntem pe cale să fim scoși șdin Orientul Mijlociuț, am putea la fel de bine să începem să credem în naționalismul arab."[18]

Ceea ce a demonstrat atunci Nasser – împreună cu Tito, Nehru și Zhou Enlai – a fost faptul că a fi o superputere în cadrul Războiului Rece nu asigura întotdeauna îndeplinirea propriilor țeluri. Existau limite privind ordinele pe care le puteau da Moscova și Washingtonul statelor mai mici, fiindcă acestea puteau oricând trece de partea cealaltă, sau cel puțin puteau amenința că o vor face. Însăși încăpățânarea cu care Uniunea Sovietică și Statele Unite încercau să aducă astfel de state pe orbitele lor le oferea acelor state mijloace de scăpare. Se părea că se poate ajunge la o stare de autonomie, în circumstanțe extrem de neprielnice. Buturugile mici amenințau că vor răsturna carele mari.

III

„Nealinierea" era singura armă de care dispuneau statele mici ce încercau să-și întărească autonomia la umbra marilor puteri: însă exista și posibilitatea eșecului. În nici un caz niște anticomuniști convinși ca Syngman Rhee în Coreea de Sud, Chiang Kai-shek în Taiwan sau Ngo Dinh Diem în Vietnamul de Sud nu puteau să amenințe, în mod credibil, că vor trece de partea cealaltă (deși Diem, disperat să rămână la putere când fusese abandonat de americani, în 1963, a încercat demersul lipsit de orice credibilitate de a deschide negocieri cu vietnamezii din Vietnamul de Nord).[19] Și nici militanți anticapitaliști devotați cum erau Kim Ir Sen în

Coreea de Nord sau Ho Și Min în Vietnamul de Nord nu puteau vehicula serios perspectiva alierii cu Statele Unite. Ceea ce puteau face însă era să încurajeze temerile că regimurile lor s-ar putea prăbuși dacă respectivele superputeri nu aveau să le finanțeze. „Pietrele de domino" descoperiseră că e util, din când în când, să *trâmbițeze* posibilitatea răsturnării.

Istoria Coreei după războiul din Coreea reprezintă un exemplu clar în acest sens. Rhee se opusese cu înverșunare armistițiului din 1953, care-i lăsase țara divizată și, în încercarea de a-l sabota, eliberase mii de prizonieri de război nord-coreeni pentru a nu trebui să fie trimiși acasă împotriva voinței lor. Washingtonul a fost la fel de indignat de această măsură ca și Phenianul, fiindcă Rhee acționase de unul singur și după capul lui. Nu a reușit să rupă armistițiul, însă a arătat administrației Eisenhower că, dacă era un aliat dependent, asta nu însemna că este și unul obedient.[20] Argumentul său cel mai eficient a fost acela că, dacă Statele Unite nu-l susțineau pe el – și regimul oprimant pe care-l impunea în Coreea de Sud –, țara avea să se prăbușească, iar americanii aveau să se trezească într-o situație mult mai gravă în peninsula coreeană decât dacă își depășeau scrupulele și îl ajutau.

Ceea ce spunea era foarte convingător, de vreme ce nu exista o alternativă evidentă celei pe care o prezenta Rhee. Statele Unite puteau „*face* tot felul de lucruri pentru a sugera... că suntem pregătiți să părăsim Coreea", nota Eisenhower sumbru, „însă adevărul era, desigur, că în realitate nu puteam pleca"[21]. Astfel, Rhee a obținut un tratat bilateral de securitate, împreună cu un angajament de la Washington de a menține trupele americane în Coreea de Sud, atâta vreme cât era nevoie de ele pentru a garanta siguranța țării. Asta însemna că Statele Unite apărau un regim autoritar, fiindcă Rhee era nerăbdător și nu îi păsa de practicile democratice. Coreea de Sud era ceea ce el, și nu americanii, dorea să fie, și pentru a reuși, Rhee a inventat o formă foarte convingătoare de șantaj în cadrul Războiului Rece: dacă mă forțați prea tare, guvernul meu va cădea, iar vouă o să vă pară rău.

Acum este clar că și Uniunea Sovietică a avut parte de o experiență similară cu Kim Ir Sen în Coreea de Nord. I s-a permis să construiască un stat stalinist pe baza cultului personalității concentrat în jurul său, chiar într-o vreme când Hrușciov condamna astfel de practici perverse ale marxism-leninismului în alte părți. Ca urmare, țara a fost din ce în ce mai izolată, regimul tot mai autoritar – deși total dependentă de sprijin economic și militar din partea celorlalte țări comuniste. Nu era nici pe departe rezultatul pe care și l-ar fi dorit Hrușciov sau succesorii lui, dacă ar fi avut ocazia să se exprime în acest sens. Nu au avut-o însă fiindcă Kim contrazicea orice sugestie de reformă cu argumentul că îi va destabiliza guvernul și, prin aceasta, va asigura victoria sud-coreenilor și a americanilor. „În vederea atingerii scopurilor noastre comune, uneori trebuie să trecem cu vederea prostiile pe care le fac", explica o oficialitate sovietică în 1973.[22] Prin urmare, atât Washingtonul, cât și Moscova ajunseseră să sprijine niște aliați coreeni care-i făceau de rușine. Era un rezultat curios al războiului din Coreea și un alt mod de a aminti măsura în care cei slabi ajunseseră, în timpul Războiului Rece, să obțină putere împotriva celor puternici.

Nici americanii, nici rușii nu au reușit, pe de altă parte, să-și controleze respectivii lor aliați chinezi. Chiang Kai-shek insistase să păstreze câteva insulițe din dreptul coastei chineze când și-a evacuat oamenii de pe continent în 1949: acestea aveau să fie locurile în care el putea pune la cale o eventuală încercare de a prelua din nou puterea asupra întregului teritoriu chinez. Administrația Truman era sceptică fiindcă nu-și luase nici un angajament, nici măcar pe acela de a apăra Taiwanul. Însă când Mao a început să atace insulele, în septembrie 1954 – aparent ca demonstrație de forță provocată de concesiile chineze și nord-vietnameze de la Conferința de la Geneva privind Indochina –, Chiang a insistat asupra faptului că efectul psihologic al pierderii lor avea să fie atât de mare, încât putea duce la prăbușirea propriului său regim în Taiwan. Însă a lăsat deschisă chestiunea apărării insulelor izolate din larg.

Aceasta i-a dat ocazia lui Mao să riposteze preluând una dintre insule și construindu-și forțele militare de pe urma celorlalte. Convinși că propria credibilitate era acum în pericol, împreună cu cea a lui Chiang, Eisenhower și Dulles au anunțat, la începutul anului 1955, că acum erau pregătiți să apere cele mai importante insule, Quemoy și Matsu, dacă era cazul chiar cu arme nucleare. În momentul acela, Mao s-a grăbit să dezamorseze criza, însă două lucruri fuseseră clarificate. Unul era acela că un alt aliat smulsese un angajament de securitate de la Statele Unite făcându-și publică slăbiciunea. Celălalt era că Washingtonul îi cedase lui Mao dreptul la inițiativă, căci, după cum explica conducătorul chinez mai târziu, punându-și pielea la bătaie pentru Quemoy și Matsu, americanii îi dăduseră în mână un laț pe care-l putea strânge sau lăsa liber după pofta inimii.[23]

Mao a decis să strângă din nou lațul în august 1958, într-un efort aparent de a distrage atenția de la eșecurile economice interne și, curios, de a protesta împotriva debarcării militare din Liban, din luna precedentă.[24] Când a început să atace insulele izolate din larg, Chiang a trimis întăriri, iar Statele Unite s-au trezit din nou în situația de a amenința cu folosirea armelor nucleare pentru a apăra, după cum spusese furios Dulles înainte, „o grămadă de pietre"[25]. Însă nu numai americanii considerau criza deosebit de alarmantă. Mao omisese să-i consulte pe ruși, care fuseseră extrem de afectați când le sugerase fără să clipească faptul că un război cu Statele Unite nu era o idee chiar așa de rea: chinezii puteau să-i ademenească pe americani departe, pe teritoriul lor, și apoi Moscova îi putea lovi „cu orice avea la îndemână". Insulele din larg, se lăuda mai târziu Mao, „sunt două bastoane de cauciuc, care-l fac pe Hrușciov să danseze după cum îi cântăm noi. Nu vedeți cât de minunate sunt?"[26]

În cele din urmă, Hrușciov a răspuns amenințărilor nucleare din partea americanilor cu privire la Quemoy și Matsu cu propriile sale amenințări, însă nu înainte de a fi sigur că rezolvarea crizei era aproape.[27] Confruntarea privitoare la insule din 1954–1955 și 1958 le-a dat americanilor și rușilor încă o lecție despre limitele autorității superputerilor. Nimeni, nici la Washington, nici la Moscova, nu instigase la aceste evenimente: Chang și Mao o făcuseră. Și nici

vreun lider american și sovietic nu considerase că insulele meritau un război în care puteau fi folosite armele nucleare. Nu puteau însă să evite să se amenințe cu un astfel de rezultat, fiindcă ambilor le lipseau mijloacele prin care să-și controleze propriii „aliați". În Taiwan și în insulele izolate din larg, cum se întâmplase în Coreea, buturugile mici răsturnaseră carele mari.

Cam același lucru s-a petrecut, însă cu consecințe mult mai grave, într-o altă țară din estul Asiei, pe care Războiul Rece a lăsat-o divizată, Vietnam. După victoria reputată de Ho Și Min împotriva francezilor în 1954, aceștia, împreună cu americanii, englezii, rușii și comuniștii chinezi, au căzut de acord la Geneva că țara trebuie împărțită în dreptul paralelei 17. Atunci, Ho a înființat un stat comunist în nord, în timp ce americanii au încercat să găsească o alternativă anti-comunistă în sud. În cele din urmă s-au oprit la Ngo Dinh Diem, un exilat nemânjit de colaborarea cu Franța, a cărui credință catolică, sperau ei, avea să-l facă un aliat de nădejde. Însă Diem, ca și Rhee, era adeptul regimurilor autoritare, iar la începutul anilor 1960, guvernul său sud-vietnamez devenise o rușine pentru americani – și o țintă pentru mișcarea insurecționsită din Vietnamul de Nord. Conștient că, încă o dată, se afla în joc credibilitatea Washingtonului, Diem – urmând exemplul lui Rhee și Chiang – a avertizat că regimul său ar putea să cadă dacă americanii nu reușeau să-și întărească sprijinul pentru acesta. „Trebuie să găsim modalitatea", comenta consilierul lui Kennedy, Walt Rostow, în 1961, „prin care să ne folosim capacitățile extraordinare de convingere pentru a-i face pe conducătorii statelor ce depind de noi să facă ce ar trebui să facă, dar nu vor."[28]

În Vietnamul de Sud însă, pentru prima dată s-a dovedit că existau limite până unde puteau merge aceste amenințări cu prăbușirea guvernului. Regimul lui Diem devenise atât de brutal – și, în același timp, atât de ineficient –, încât administrația Kennedy s-a convins, în cele din urmă, că trebuia înlocuit. Prin urmare, a colaborat cu un grup de colonei din Vietnamul de Sud, care l-au dat jos pe președintele sud-vietnamez, și apoi l-au ucis, la începutul lui noiembrie 1963. Șocate de acest rezultat neașteptat și apoi de

asasinarea lui Kennedy, trei săptămâni mai târziu, oficialitățile americane nu prea s-au gândit la ce aveau de făcut în continuare. Au rămas să se confrunte cu o situație din ce în ce mai gravă în Vietnamul de Sud, a cărui importanță propria lor retorică o făcuse să pară globală – dar pentru care nu aveau nici o strategie de rezolvare.

Administrația lui Lyndon B. Johnson a improvizat, treptat, o astfel de strategie anul următor: a obținut acordul Congresului pentru a lua orice măsuri considera de cuviință pentru a salva Vietnamul de Sud și astfel – după victoria zdrobitoare a lui Johnson împotriva lui Barry Goldwater în alegerile din 1964 – a început o importantă operațiune militară. Aceasta a constat mai întâi în bombardarea porturilor și a traseelor de aprovizionare nord-vietnameze, însă până în vara lui 1965 a ajuns să implice și desfășurarea trupelor americane de uscat în Vietnamul de Sud. La sfârșitul anului, 184 000 de militari se aflau în dispozitiv și urmau să li se alăture mulți alții.[29] „Dacă suntem izgoniți de pe teritoriul vietnamez", declara Johnson, „atunci nici o națiune nu mai poate avea vreodată aceeași încredere în... protecția americanilor."[30]

Tocmai această *slăbiciune* a unui aliat determinase Statele Unite – cu destulă împotrivire și chiar cu presimțiri sumbre de partea președintelui – să-și ia un angajament de nezdruncinat față de apărarea sa. În iulie 1965, după cum își amintea soția sa, Lady Bird, Johnson ajunsese să vorbească în somn: „Nu vreau să intru într-un război și nu văd nici un mod de a-l evita. Trebuie să trimit la luptă 600 000 de tineri, făcându-i să-și părăsească familiile și casele". Și știa care aveau să fie consecințele. „Dacă acest război se sfârșește prost și ajungem să fim implicați într-un război pe uscat în Asia", i-a spus el câteva zile mai târziu, „există o singură adresă pe care o va căuta toată lumea... A mea."[31]

Surprinzător însă, nici liderii sovietici nu erau prea bucuroși de turnura pe care o luaseră evenimentele. Hrușciov încercase să îmbunătățească relațiile cu Statele Unite după criza rachetelor din Cuba – care în sine pornise din teama sa că un aliat se poate prăbuși –, iar succesorii săi, Leonid Brejnev și Alexei Kosîghin, speraseră să continue acest proces. Odată început războiul din Vietnam însă,

s-au simțit obligați să-i sprijine pe nord-vietnamezi, parțial din motive de solidaritate ideologică, însă și pentru că știau că, dacă nu o fac, comuniștii chinezi, care se avântaseră deja în polemici deschise cu ei, vor profita cât de mult vor putea. După cum explica Tito, care observa îndeaproape situația, „Uniunea Sovietică nu poate renunța la poziția sa de solidaritate cu Hanoiul, fiindcă altfel s-ar expune la pericolul de a se izola de Asia de Sud-Est și de partidele comuniste de pretutindeni"[32].

Și astfel, acest efort de a relaxa tensiunile Războiului Rece a eșuat – în ciuda faptului că și Washingtonul și Moscova doreau să reușească – fiindcă acțiunile puterilor mai mici au dus marile puteri la o încleștare din care nu aveau nici mijloacele, nici hotărârea de a scăpa. „Situația era absurdă", a recunoscut mai târziu ambasadorul sovietic în Statele Unite, Anatoli Dobrinin. „Comportamentul aliaților noștri... a blocat în mod sistematic orice discuție rațională privitoare la alte probleme de importanță majoră pentru ambele țări."[33]

IV

Toate acestea erau adevărate, însă frustrările superputerilor nu erau în nici un caz limitate la relațiile pe care le aveau cu aliații lor din Asia și din America Latină. Statele Unite și Uniunea Sovietică dispuneau de o putere militară și economică disproporționată în cadrul NATO și al Pactului de la Varșovia – însă nu li se părea ușor nici să controleze aceste alianțe. Problemele cu care se confruntau americanii și rușii în relația cu respectivii lor „clienți" germani reprezintau cea mai bună ilustrare a acestei situații.

Germania postbelică fusese slabă și puternică, în același timp. Fiindcă fusese cea mai puternică națiune din Europa înainte de 1945, nici Statele Unite, nici Uniunea Sovietică nu erau gata să riște ca o Germanie reunificată să se alieze cu principalul lor adversar. Divizarea țării, în acest sens, a fost impusă de afară și a devenit imposibil de evitat, odată ce începuse Războiul Rece. Însă imediat

ce țara a fost împărțită, însăși slăbiciunea Germaniei a devenit o sursă de putere. Ajungând pe marginea prăpastiei – și, pe măsură ce trecea timpul, *părând* să fie acolo – germanii din Est și din Vest puteau proiecta spectrul unui fost dușman, căzând în mâinile unui viitor dușman ori de câte ori doreau să o facă.[34]

În Germania de Vest, pericolul consta, din perspectiva Washingtonului, în posibila înfrângere în alegeri a guvernului democratic al cancelarului Konrad Adenauer. De când preluase mandatul în 1949, Adenauer subliniase clar că prefera ca Germania să rămână divizată și nu să se unifice, din moment ce se părea că nu există nici un mod în care aceasta s-ar fi putut produce fără a scoate Germania de Vest din NATO și de aici de sub protecția garantată de americani. Era mult mai bine, susținea el, să existe o bucată democratică și prosperă din Germania care să rămână strâns legată de Statele Unite și de celelalte democrații din Europa vestică, decât să rișteze situațiile nesigure pe care aveau să le implice eforturile de a-i reunifica pe germani. Adenauer nu a respins negocierile cu Uniunea Sovietică ce puteau duce la unificare – dacă ar fi făcut-o, ar fi riscat să piardă sprijinul conaționalilor săi –, însă a avut grijă ca acestea să nu ducă nicăieri. După cum spunea unul dintre asistenții săi, el „simula flexibilitatea pentru a fi liber să se alăture Occidentului"[35].

Principalul adversar al lui Adenauer, liderul social-democrat Kurt Schumacher, susținea cu tărie asemenea convorbiri, chiar dacă prețul succesului lor ar fi fost retragerea din NATO și neutralitatea în Războiul Rece. Perspectiva era suficient de alarmantă pentru americani ca Adenauer să o poată utiliza în folosul său: până în 1955, câștigase deja dreptul de veto cu privire la orice poziții de negociere puteau fi lansate de Statele Unite și de aliații săi din NATO asupra chestiunii germane, în general, și a Berlinului, în particular. După vizita lui Hrușciov din 1959 în Statele Unite, Eisenhower a speculat că el ar putea „ajunge la o înțelegere" cu liderul sovietic, „însă aliații noștri nu vor accepta acțiunile noastre unilaterale... Nu am putea, chiar dacă am fi tentați să acceptăm, să luăm în considerație această variantă, pentru că asta ar însemna sfârșitul lui Adenauer".[36]

O situație similară s-a dezvoltat în Germania de Est, deși aici amenințarea cu prăbușirea nu era aceea a unui partid politic – cum aici exista numai unul –, ci aceea a unui întreg regim. Intervenția sovietică l-a salvat pe Ulbricht, în iunie 1953: paradoxal însă, această demonstrație de slăbiciune i-a dat putere, fiindcă prăbușirea preconizată fusese suficient de înspăimântătoare în fața Moscovei ca liderii de după Stalin (și de după Beria) să simtă că nu aveau altceva de făcut decât să ia orice măsuri le stăteau în putință pentru a-l sprijini pe Ulbricht. Prin urmare, liderul est-german avea capacitatea de a-l șantaja oricând voia pe conducătorul sovietic.

Ulbricht începuse deja să joace această carte din 1956. Profitând de situația din ce în ce mai tulbure din Polonia și Ungaria, l-a avertizat pe Hrușciov că o asistență economică insuficientă din partea Uniunii Sovietice „va avea consecințe foarte grave pentru noi", și „va... ușura munca inamicului". Materia primă și produsele pe care le solicita Ulbricht, pe care URSS nu prea își permitea să i le furnizeze, aveau însă să vină curând.[37] În toamna lui 1958, ajunsese să-l preseze pe Hrușciov să rezolve problema valului de refugiați est-germani către Berlinul de Vest, dând ca exemplu pozitiv până și recentele atacuri ale lui Mao Zedong asupra insulelor izolate din largul coastei chineze:

> Quemoy și Berlinul de Vest nu sunt numai folosite, în mod greșit, drept centre de provocare de forțele care în prezent le controlează; mai mult, ele se dezvoltă în același timp ca... regiuni separate în mod nejustificat de teritoriul căruia îi aparțin... Ambele poziții nu numai că au aceleași scopuri, dar au și aceleași puncte slabe. Ambele sunt insule și trebuie să suporte toate consecințele acestui fapt.[38]

Lui Hrușciov, care era deja îngrijorat că nu-l putea controla pe Mao, această analogie cu siguranță nu i s-a părut prea încurajatoare. Cu toate acestea, a dat, în noiembrie 1958, un ultimatum Berlinului, în mare măsură ca răspuns la îndemnurile lui Ulbricht – și poate și fiindcă se temea că, dacă nu reușea să strângă „lațul" în jurul

Berlinului, s-ar putea alege cu o atitudine disprețuitoare din partea chinezilor, care deveneau din ce în ce mai critici. La ce erau bune rachetele lui Hrușciov, începuse să se întrebe Mao, dacă nu puteau smulge anumite concesii din partea occidentalilor?[39]

Același gând îi trecuse prin cap și lui Ulbricht, care era exasperat de faptul că Hrușciov nu fusese apoi dispus să-și impună cerințele în chestiunea Berlinului: „Tot vorbiți despre un tratat de pace", i-a spus în față liderului de la Kremlin, în noiembrie 1960, „însă nu faceți nimic în legătură cu asta."[40] Ulbricht începuse deja să facă el însuși câte ceva: a protestat împotriva politicii anglo-americane-franceze în Berlinul de Vest fără a consulta Moscova; a modificat în mod unilateral procedurile de pătrundere în Berlinul de Est; iar în ianuarie 1961 a trimis o delegație oficială în China – despre care rușii au aflat numai când delegația s-a oprit la aeroportul din Moscova. În mod deliberat sau nu, a reușit și să sporească fluxul de refugiați în iunie, recunoscând public pentru prima oară posibilitatea construirii unui zid – chiar dacă a insistat că nimeni nu avea intenția să o facă. „Prietenii noștri demonstrează uneori nerăbdare și o viziune cumva părtinitoare", recunoștea ambasadorul sovietic în Berlinul de Est puțin înainte de aceasta, „fără să examineze înainte interesele întregii tabere socialiste sau situația internațională din momentul respectiv."[41]

Hrușciov a concluzionat, prin urmare, că nu prea avea ce face altceva decât să îi dea lui Kennedy un nou ultimatum cu privire la Berlin la reuniunea la nivel înalt de la Viena. Iar după ce Kennedy l-a asigurat că el, ca și Eisenhower, era gata să apere Berlinul de Vest, chiar cu riscul izbucnirii unui război nuclear, Hrușciov s-a convins că singura modalitate de ieșire din această situație era să-i permită lui Ulbricht să facă tot ceea ce liderul est-german promisese că nu va face: să clădească un zid între Germania de Est și enclava capitalistă din mijlocul său. Hrușciov sperase să desprindă Berlinul de Vest de Germania de Vest și nu Germania de Est de Berlinul de Vest. Însă acum nu-i mai rămâneau alte posibilități: zidul era întruchiparea modului în care Uniunea Sovietică se legase strâns de un aliat slab – capabil să folosească această slăbiciune pentru a obține ceea ce dorea.

Ceea ce i-a permis slăbiciunii germane să se transforme în puterea germană a fost, desigur, preocuparea pentru credibilitate ce domina raționamentele făcute la Washington și la Moscova. După ce și-au instalat clienții respectivi și după ce au garantat, cu propria lor reputație, pentru ei, nici conducătorilor americani, nici celor sovietici nu li s-a părut ușor să se desprindă când aceștia au început să-și urmărească propriile țeluri. Astfel, Statele Unite și Uniunea Sovietică s-au obișnuit să-și lase aliații germani să le hotărască interesele în Germania și, prin urmare, politica pe care o aplicau aici.

V

Adenauer și Ulbricht nu erau însă cei mai dificili aliați: acea distincție le aparținea lui Charles de Gaulle și Mao Zedong. Franța și China beneficiaseră amândouă de pe urma relației pe care o aveau cu cele două superputeri. Statele Unite au finanțat reconstrucția Franței după război, au asigurat securitatea Franței prin intermediul NATO și au sprijinit în secret dezvoltarea unei forțe nucleare a Franței.[42] Uniunea Sovietică oferise inspirația ideologică pentru revoluția chineză, iar după moartea lui Stalin trimisese cu generozitate ajutoare economice și militare, ca asistență tehnică pentru eforturile lui Mao, care începuse în 1955 să construiască bomba atomică chineză.[43] Cu toate acestea, la sfârșitul anilor 1950 și începutul anilor 1960, de Gaulle și Mao și-au propus să destabilizeze aliațele care le hrăniseră țările și le susținuseră regimurile. Scopul lor era, nici mai mult nici mai puțin, decât să distrugă sistemul internațional bipolar al Războiului Rece.

A IV-a Republică Franceză, formată după înfrângerea Franței și ocuparea ei de către nemți în al Doilea Război Mondial, fusese un succes din punct de vedere economic, dar un dezastru din punct de vedere politic. Coaliții instabile preluau și rămâneau fără mandat cu o frecvență atât de mare, încât reforma constituțională a devenit inevitabilă: numai de Gaulle, liderul din timpul războiului al Francezilor Liberi, a avut autoritatea și prestigiul de a o îndeplini.

Noua Republică, a cincea, înființată în 1958, i-a dat lui de Gaulle puterea de care avea nevoie – cu binecuvântarea americanilor, care sperau în instaurarea unei conduceri mai ferme și mai previzibile la Paris. „Franța are o istorie de doisprezece ani de deteriorare morală, politică și militară aproape neîntreruptă", comenta Eisenhower la momentul acela. Trecutul „aproape cerea prezența unui «bărbat puternic» – în persoana lui de Gaulle"[44].

Noul președinte francez a adus, fără îndoială, fermitate; nu era însă și previzibil. Nu au existat prea multe obiecții la Washington când de Gaulle a lichidat cu abilitate efortul îndelungat, dar fără rost, al Franței de a-și păstra colonia cea mai mare, Algeria. Războiul de acolo, considerau americanii, secătuia resursele Franței, alimentând naționalismul arabilor, și nu putea fi niciodată câștigat. Acesta a fost însă singurul punct cu care Washingtonul a fost de acord, fiindcă de Gaulle a anunțat clar că următorul său obiectiv avea să fie zădărnicirea politicii americane în Europa, oriunde se putea. Faptul că a făcut asta așteptându-se în continuare la protecție din partea NATO i-a exasperat și mai mult pe americani; însă se pare că tocmai pe exasperarea lor contase de Gaulle. Era ca și cum s-ar fi hotărât să demonstreze Statelor Unite că, într-o epocă a superputerilor ce împărțeau lumea pe criterii de forță, Franța avea loc nu numai să-și afirme autonomia, ci și să se fălească cu ea. La mijlocul anului 1959, Eisenhower ajunsese să fiarbă de furie din cauza „complexului Mesia" al lui de Gaulle: era „o încrucișare între Napoleon și Ioana d'Arc"[45].

Lista ofenselor aduse de către de Gaulle era lungă. A refuzat să coordoneze strategia nucleară a Franței – francezii și-au testat prima bombă atomică în 1960 – cu aceea a Statelor Unite și a Marii Britanii: în loc de asta, mica *force de frappe** franceză avea să servească „apărării în toate direcțiile", cu intenția aparentă de a pune pe jar atât adversarii, cât și aliații.[46] Și-a folosit dreptul de veto împotriva acceptării Marii Britanii ca membru în Comunitatea Economică

* *Force de frappe*, în franceză în original, înseamnă literal „forță de lovire". Se folosește cu sensul de „descurajare nucleară", reprezentând denumirea triadei aeriene, terestre și marine de forțe nucleare franceze (n.red.)

Europeană, umilind astfel un aliat important al americanilor și dând înapoi procesul către integrarea europeană cu cel puțin un deceniu. A încercat să-l convingă pe Adenauer, care îmbătrânea, să slăbească legăturile Germaniei de Vest cu NATO, argumentând că nu se putea baza pe americani pentru a rezista presiunii sovietice asupra Berlinului. A proclamat apoi o viziune asupra Europei, care avea să se întindă „de la Atlantic la Urali": ceea ce i-a lăsat pe americani – și chiar și pe nemții din Germania de Vest – într-o stare extrem de neplăcută de confuzie. De Gaulle și-a extins recunoașterea diplomatică asupra Chinei lui Mao Zedong în 1964, criticând în același timp cu tărie escaladarea militară a americanilor în Vietnam. Iar în 1966, a retras complet Franța din cooperarea militară cu alianța NATO, forțând mutarea cartierului general al NATO de la Paris la Bruxelles, ca și retragerea trupelor americane din țara la a cărei eliberare contribuiseră în al Doilea Război Mondial. Președintele Johnson i-a cerut secretarului său de Stat, Dean Rusk, să-l întrebe pe de Gaulle: „Vreți să ne mutăm și cimitirele americane din Franța?"[47]

Reacția Washingtonului la aceste provocări a fost total ineficientă. De Gaulle a respins eforturile repetate în direcția reconcilierii, rămânând în același timp de neclintit în fața oricăror presiuni: plănuise cu viclenie că putea să desprindă Franța de NATO, dar că Statele Unite și ceilalți aliați nu se vor putea desprinde de nevoia de a apăra Franța. Era întruchiparea călărețului singuratic, un lider „extrem de egocentric", „cu accente de megalomanie", după cum spunea la un moment dat un diplomat american, care primea cu bucurie confruntarea cu Statele Unite ca mod de a recâștiga identitatea Franței ca mare putere.[48] În cele din urmă, a concluzionat Johnson, Statele Unite nu aveau încotro: trebuiau să-l tolereze pe de Gaulle. „Nu avem nici un control asupra politicii lor externe", i-a spus senatorul Richard Russell președintelui, în 1964. „Așa este", a recunoscut Johnson, „nici unul."[49]

Dificultățile întâmpinate de americani în confruntarea cu de Gaulle păleau însă în comparație cu cele pe care le întâmpina Hrușciov în încercarea de a-l influența pe Mao Zedong. Rădăcinile tensiunilor sino-sovietice se înscriau mai întâi în lunga istorie de

ostilități între Rusia și China, pe care angajamentul față de o ideologie comună nu reușise decât parțial să o depășească: Hrușciov și Mao aveau toate intuițiile și prejudecățile naționaliștilor, indiferent de cât de comuniști erau. Moștenirea lui Stalin punea și ea probleme. Mao îl apărase pe vechiul dictator când îl atacase Hrușciov, în 1956, însă liderul chinez cultivase în același timp – și deseori amintise – fiecare dintre greșelile, afronturile și insultele aduse de Stalin. Era ca și cum Stalin ar fi devenit o unealtă în mâinile lui Mao, pe care o putea folosi pentru a-și spori autoritatea, dar pe care o putea și respinge, când i se cerea să invoce pericolele hegemoniei sovietice. În același timp, Mao îl trata pe Hrușciov de pe o poziție de superioritate și nu rata nici o ocazie de a-i arunca fraze umilitoare, declarații criptice și amenințări voalate. Hrușciov nu putea fi „niciodată sigur de ce voia să spună Mao... Am crezut în el, iar el s-a jucat cu mine".[50]

Mao făcea asta, cel puțin în parte, căci, dacă încerca să provoace certuri în afara țării – fie ele cu adversarii sau aliații săi –, avea asigurat un mod de a menține unitatea în interior, prioritate majoră din moment ce lansase Marele Salt Înainte[51]. Acesta fusese unul dintre motivele ce dusese la a doua criză a insulelor, care adusese China pe punctul de a porni un război împotriva Statelor Unite în vara lui 1958. Însă Mao stârnise deja o ceartă separată cu Uniunea Sovietică. Rușii făcuseră greșeala de a propune construirea unei stații de radio cu unde lungi pe coasta chineză, odată cu înființarea unei flotile comune sino-sovietice de submarine. Mao a reacționat cu furie. „Nu aveți niciodată încredere în chinezi!", s-a plâns el ambasadorului sovietic. Moscova ar putea la fel de bine să ceară dreptul la proprietate comună asupra „armatei, aviației și marinei noastre, industriei, agriculturii, învățământului, culturii... Câteva bombe atomice sunt suficiente să vă facă să credeți că sunteți în măsură să ne controlați".[52]

Când Hrușciov s-a grăbit spre Beijing pentru a încerca să domolească lucrurile, Mao l-a acuzat că și-a pierdut avântul revoluționar. „Avem, în mod evident, un avantaj asupra dușmanilor noștri", i-a spus Mao, după ce-l pusese în dezavantaj pe Hrușciov, care nu știa să înoate prea bine, primindu-l într-o piscină. Tot ce

trebuie să faceți este să provocați americanii la o acțiune militară și-ți voi da câte divizii ai nevoie ca să-i zdrobești." Luptându-se să se mențină la suprafață, Hrușciov a încercat să-i explice că „una sau două rachete ar putea face praf toate diviziile din China". Însă Mao „nici n-a stat să-mi asculte argumentele și în mod evident mă privea ca pe un laș"[53].

Sfidând logica echilibrului puterilor în cadrul sistemului internațional, Mao căuta un echilibru diferit: o lume plină de pericole, fie ele din partea Statelor Unite sau a Uniunii Sovietice sau a ambelor, putea reduce la minimum riscul ca adversarii săi din China să încerce să-l răstoarne.[54] Strategia a funcționat impecabil. În ciuda unei proaste guvernări fără egal în istoria modernă – dacă un astfel de eufemism poate caracteriza politica în urma căreia mulți dintre compatrioții săi au murit de foame în timpul Marelui Salt Înainte –, Mao a supraviețuit ca „marele cârmaci" al Chinei. Ceea ce nu a supraviețuit a fost alianța sino-sovietică. În ceea ce-l privea pe Mao, aceasta nu mai era utilă. Temându-se de consecințe, Hrușciov a încercat cu disperare să o refacă, până în momentul în care a fost demis, în 1964, în ciuda repetatelor insulte, refuzuri categorice și chiar exemple de sabotaj deliberat din partea lui Mao.[55] Însă în cele din urmă, până și el a trebuit să recunoască – în mod edificator – că „era din ce în ce mai greu să vezi China prin ochii inocenți și însetați de cunoaștere ai unui copil"[56].

Cum se face, astfel, că de Gaulle și Mao, conducătorii unor puteri medii, au putut trata astfel niște superputeri? De ce, în aceste situații, formele tradiționale de putere – puterea militară, capacitatea economică, situarea geografică – au fost atât de inutile? Răspunsul, pe de-o parte, avea de-a face cu noul tip de echilibrare a puterii ce funcționa aici: strategia lui de Gaulle, a „apărării în toate direcțiile", nu era foarte diferită de strategia lui Mao, a ofensării în toate direcțiile. Ambii vedeau, în disprețul arătat autorității din exterior, un mod de a-și spori propria legitimitate internă. Ambii căutau să reconstruiască mândria națională: iar aceasta impunea, considerau ei, să le dea peste nas sau chiar să muște mâinile celor care îi hrăniseră sau îi sprijiniseră în alte moduri.

Pe de altă parte însă, răspunsul avea de-a face și cu dispariția fricii. Până în 1960, Franța și China deveniseră suficient de puternice în cadrul alianțelor din care făceau parte pentru a nu mai suferi de nesiguranța ce-i condusese inițial la intrarea în aceste alianțe. Atât prin Tratatul Atlanticului de Nord, din 1949, cât și prin Tratatul sino-sovietic, din 1950, superputerile încercaseră să liniștească micile puteri: judecând în același mod, însemna că felul în care se purtau de Gaulle și Mao zece ani mai târziu însemna că alianțele își îndepliniseră scopurile. De asemenea, un rol important în toate astea îl aveau și personalitățile deosebite ale liderilor: nu orice conducător ar fi folosit asigurările primite ca bază pentru o atitudine arogantă așa cum au făcut-o ei. Conducătorul francez și cel chinez erau foarte asemănători în modul în care înțelegeau cuvântul *chutzpa*, cuvânt fără un echivalent precis în nici una dintre limbi. Se poate parafraza ca fiind o acrobație la mare înălțime, fără plasă. Aici trebuia să poți – iar de Gaulle și Mao erau specialiști în asta – să nu privești în jos.[57]

VI

În cele din urmă însă, au privit în jos, iar ce au văzut acolo i-a șocat peste măsură. În iulie 1967, Zhongnanhai, clădirea prezidențială a lui Mao, a fost asediată de mii de tineri din Gărzile Roșii. Mai mulți dintre consilierii foarte apropiați lui au fost umiliți în public, chiar atacați, iar Mao însuși a trebuit să fugă din orașul Wuhan unde mersese pentru a încerca să liniștească situația din ce în ce mai agitată. „Pur și simplu nu mă ascultă", s-a plâns el, nevenindu-i să creadă. „M-au ignorat complet."[58] De Gaulle s-a confruntat cu o experiență similară în mai 1968, când, temându-se că protestele de stradă din ce în ce mai accentuate ale studenților aveau să ducă la prăbușirea guvernului său, a luat brusc hotărârea de a pleca din Franța pe calea aerului și a mers la o bază militară din Germania de Vest. Franța, a recunoscut el, suferea de „paralizie totală". De data asta, el „nu mai era deloc la conducere, nu mai putea face nimic"[59].

Și Mao și de Gaulle și-au recuperat autoritatea, însă niciodată și îndemânarea pentru *chutzpa*. Și nici nu au fost singurii care au trebuit să facă față criticilor severe. În timpul aceleiași veri din 1968, Brejnev și consilierii săi pregăteau invazia unui stat socialist fratern, Cehoslovacia, cu scopul de a inversa reformele pe care ei înșiși le încurajaseră: la fel ca în Germania de Est, în 1953, și în Polonia și Ungaria, în 1956, acestea merseseră mai departe decât intenționase Moscova, cu urmări care puneau în pericol stabilitatea Europei de Est, posibil chiar a Uniunii Sovietice înseși. „Ceea ce ne interesează", avertiza șeful partidului din Ucraina, Petr Shelest, „este soarta socialismului într-una dintre țările socialiste, ca și soarta socialismului în tabăra socialistă." Ulbricht, având experiență în evaluarea posibilității colapsului, a fost și mai emfatic: „Dacă Cehoslovacia continuă să urmeze această linie, noi toți cei de aici vom fi în mare pericol, un pericol care ar putea conduce chiar la prăbușirea noastră"[60].

Liderii Germaniei de Vest nu se prea puteau bucura însă de problemele lui Ulbricht fiindcă ei înșiși erau în stare de asediu. Existau revolte în universități de peste un an – cu protestele cele mai zgomotoase îndreptate împotriva implicării Statelor Unite în războiul din Vietnam – concentrate în orașul de atâta timp apărat de forțele americane, Berlinul de Vest. Universitatea Liberă, înființată cu sprijinul Washingtonului în toiul blocadei Berlinului din 1948, devenise un adevărat stup de „albine" revoluționare, în timp ce Casa Americană, deschisă cu scopul de a încuraja contactele culturale cu Statele Unite, era acum ținta obișnuită a demonstrațiilor ostile și deseori a atacurilor fizice. Statele Unite și aliații occidentali deveniseră „imperialiști", a anunțat liderul studenților, Rudi Dutschke. Acum, studenții germani trebuiau să li se alăture țăranilor vietnamezi – în spiritul lui Mao Zedong și al lui Fidel Castro – pentru „a revoluționa masele"[61].

În Statele Unite, în vara aceea opoziția față de războiul din Vietnam sporise atât de tare, încât toate sursele autorității – guvernamentale, militare, corporaționale, educaționale – erau atacate. În momentul acela, în jur de 550 000 de militari americani se aflau pe

câmpul de luptă. Cei mai mulți erau recruți și curând numărul lor trebuia să crească. Tinerii americani aveau motive principiale și personale să protesteze împotriva războiului: era, după cum credeau mulți dintre ei, și nedrept și nejustificat, însă în continuare se presupunea că trebuie să participe la el. Amânarea înrolării studenților oferea o anumită protecție, însă prețul plătit era să-i vadă pe ceilalți mai puțini norocoși luându-le locul în rândurile goale. Între timp, acasă aveau loc răzmerițe după răzmerițe și fuseseră asasinați Martin Luther King, Jr. și Robert F. Kennedy – doi lideri extrem de populari în rândurile tinerilor.

După ce a hotărât să nu mai candideze pentru un nou mandat, președintele Johnson a devenit practic prizonier în propria sa Casă Albă, înconjurat zi și noapte de demonstranți gălăgioși, incapabil de a-și face apariția în public în afara bazelor militare, strașnic păzite. Convenția Partidului Democrat din august s-a transformat într-o revoltă, poliția din Chicago ajungând să lovească miile de tineri furioși, deziluzionați și deja complet cinici, cărora nici că le-ar fi putut păsa mai puțin de sloganul prost gândit al campaniei candidatului ales de Johnson, Hubert Humphrey: „politica bucuriei“[62].

Richard M. Nixon, care l-a învins în toamna aceea pe Humphrey în lupta pentru președinție, a moștenit o lume în care instrumentele tradiționale ale puterii statului păreau că sunt pe cale de dispariție. Se părea că Statele Unite ajunseseră la punctul în care, după cum își amintea mai târziu consilierul pe probleme de securitate Henry Kissinger, „posibilitățile aparent nelimitate ale tineretului se îngustează brusc, iar lumea trebuie să se împace cu ideea că nu toate opțiunile mai sunt încă disponibile“[63]. Președintele însuși a spus-o și mai direct. „Trăim într-o epocă a anarhiei“, a spus el în cuvântarea către națiune, pe 30 aprilie 1970:

> Suntem martorii unor atacuri necugetate asupra tuturor marilor instituții ce au fost create de civilizațiile libere în ultimii 500 de ani. Chiar și aici, în Statele Unite, marile universități sunt distruse în mod sistematic... Dacă, atunci când ne va fi cel mai

> greu, Statele Unite se vor comporta ca un uriaș neajutorat și demn de milă, forțele totalitarismului și ale anarhiei vor pune în pericol țările și instituțiile libere din toată lumea.[64]

Nixon a folosit acest discurs pentru a anunța invazia americană și sud-vietnameză în Cambodgia, una dintre măsurile pe care începuse să le ia pentru a zdruncina situația de impas militar în care se afla Vietnamul. Însă această extindere a războiului a provocat noi valuri de proteste în țară și, pentru prima oară, acestea s-au soldat cu pierderi de vieți omenești: pe 4 mai, Garda Națională din Ohio a împușcat mortal patru studenți la Kent State University. Națiunea însăși, împreună cu universitățile sale, părea că se destramă.

Cinci nopți mai târziu, neputând să doarmă, președintele Statelor Unite, însoțit numai de un valet și de șofer, s-a strecurat afară din Casa Albă pentru a încerca să discute cu studenții care vegheau în fața Memorialului lui Lincoln. Nixon era atât de nervos, încât nu putea vorbi coerent, așa că a spus o mulțime de lucruri despre Churchill, recursuri, surfing, propria lui politică a mediului și avantajele călătoriilor la tinerețe. Studenții, surprinși de apariția sa nocturnă neașteptată, au fost oricum politicoși, stăpâni pe sine și clari: „Sperăm că înțelegeți", i-a spus unul dintre ei celui mai „puternic" om din lume, „că suntem gata să murim pentru idealurile în care credem."[65]

Deci ce se întâmpla aici? Cum se putea ca niște *copii* să-i trateze pe liderii majorității țărilor *celor* mai puternice implicate în Războiul Rece ca și cum ar fi fost părinții lor: adică reducându-i la imposibilitatea de a reacționa coerent, la o mânie fără rost, deseori la accese de panică și la concluzia, foarte îngrijorătoare, că autoritatea lor nu mai este ce era pe vremuri? Cum au făcut tinerii – cu atât de puțină coordonare între ei – să acumuleze atâta putere în detrimentul celor mai în vârstă?

Una dintre explicații era că acum existau mai mulți tineri decât oricând înainte. „Explozia" demografică de după război fusese un fenomen internațional care se întinsese dincolo de Statele Unite. Pe măsură ce crescuse rata natalității, rata mortalității scăzuse – parțial pentru că era din nou pace, dar și pentru că se îmbunătățise

sistemul medical.[66] La sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970, generația postbelică ajunsese la vârsta adolescenței și a primei tinereți: erau destul de mari ca să facă probleme, dacă o doreau.

Paradoxal, guvernul fusese cel care le oferise mijloacele și motivele. Toate statele consideraseră educația deosebit de importantă, însă Războiul Rece impusese acordarea unei atenții sporite educației superioare: era necesar să rămâi competitiv într-un context geopolitic ce se baza din ce în ce mai mult pe dezvoltarea științei și a tehnologiei. Numărul studenților înscriși în colegiile și universitățile americane s-a triplat între 1950 și 1970, o bună parte din această extindere fiind finanțată de guvern. În Uniunea Sovietică, numărul studenților a crescut de două ori și jumătate. În Franța, a devenit de patru ori mai mare și chiar și China a ajuns la un număr dublu de studenți în 1965, înainte de a se prăbuși din cauza Revoluției Culturale a lui Mao, care a distrus sistemul educațional chinez timp de peste zece ani.[67]

Ceea ce nu au putut prevedea guvernele a fost faptul că mai mulți tineri și mai multă carte, combinat cu un Război Rece aflat în impas, reprezentau rețeta sigură pentru o insurecție. Învățătura nu putea fi ușor transmisă pe bucăți: cum pregătești studenții să gândească în scopuri aprobate de stat – sau de părinții lor – fără a-i pregăti să gândească pentru ei înșiși? De-a lungul istoriei umanității, tinerii doriseră de multe ori să pună la îndoială valorile înaintașilor lor, însă acum, împreună cu educația universitară, înaintașii le oferiseră și pregătirea de a o face. Rezultatul a fost o nemulțumire profundă în legătură cu felul în care arăta lumea, indiferent dacă asta se referea la armele nucleare, la nedreptățile rasiale, sociale și economice, la războiul din Vietnam, la represiunile din Europa de Est, sau la credința că universitățile în sine deveniseră instrumentele unei ordini vechi, ce trebuia răsturnată. Așa ceva nu se mai văzuse niciodată: o revoluție care să transceadă naționalitățile și care să fie îndreptată împotriva oricăror forme prestabilite, indiferent de ideologia lor.

Numai în China a fost plănuită. Mao lansase Revoluția Culturală, în vara lui 1966, ca o altă manevră periodică de-a sa pentru a-și elimina potențialii rivali. „Îmi plac răsturnările spectaculoase", se

bucurase la momentul respectiv.[68] De data asta însă, răsturnarea era internă, nu internațională – și după ce o pusese în mișcare, lui Mao i se păruse foarte dificil să o oprească. La încurajarea sa, Garda Roșie a atacat chiar instituțiile de guvernământ, de partid și educaționale pe care el le înființase: scopul lui, pretindea Mao, era acela de a preveni instaurarea birocrației și pierderea ulterioară a avântului revoluționar. Însă în violențele care au urmat au murit între 400 000 și 1 000 000 de oameni, guvernul său a încetat în cea mai mare parte să funcționeze, iar China a transmis în afară imaginea unei țări care a luat-o razna complet.[69] Era ca și cum, în încercarea de a vindeca un pacient de reumatism, Mao ar fi prescris cel mai puternic tip de chemoterapie existent: remediul a devenit curând mai nociv decât boala.

Prin urmare, încă din 1967, a încercat să recâștige controlul asupra mișcării pe care o dezlănțuise. Națiunea trebuie „să depășească cu hotărâre lipsa de disciplină, sau chiar, în multe locuri, anarhia", a insistat el la începutul lui 1968. Până la sfârșitul anului 1969, a ajuns să reinstaureze în bună măsură ordinea, însă numai recurgând la soluția temporară de a trimite câteva milioane de oameni din fostele Gărzi Roșii – elita intelectualității chineze – la țară. Era „absolut necesar", explica oficiosul partidului ca „tinerii să fie... reeducați de muncitori, țărani și militari sub îndrumare corectă [pentru ca] vechiul *lor* mod de a gândi să fie în întregime modificat"[70].

Cu atât mai curios a fost faptul că tinerii radicali din Europa occidentală și din Statele Unite – departe de orice formă de reeducare cu ajutorul muncitorilor, țăranilor și militarilor – l-au privit pe Mao ca pe un erou, distincție pe care o împărțea cu Fidel Castro și tovarășul său revoluționar, Che Guevara, care ratase o încercare de a porni o insurecție după modelul celei din Cuba în Africa Centrală și apoi fusese prins și ucis în Bolivia, în 1967, de CIA.[71] Nu competența era calitatea admirată aici. Era vorba în primul rând de un romantism revoluționar, iar pentru acesta, Mao, Fidel și Che reprezentau simboluri deosebit de puternice.

Aceasta poate fi o explicație a faptului că revoluționarii din 1967–1968 au reușit să facă foarte puțin. Desigur, au zdruncinat

regimurile stabilite de peste tot. Însă, în ultimă instanță, nu l-au răsturnat pe nici unul dintre ele: au convins însă aceste regimuri să coopereze, pentru a evita astfel de probleme pe viitor. Printre cei convinși au fost și guvernele Statelor Unite, Uniunii Sovietice, Germaniei de Vest, Germaniei de Est – și chiar și acela al superflexibilului Mao Zedong.

VII

În martie 1969, a izbucnit lupta între trupele sovietice și cele chineze de-a lungul fluviului Ussuri, granița ce despărțea cele două state în Asia de Nord-Est. Curând a ajuns la fluviul Amur și la Xinjiang – granița cu Kazahstan. Până în august, se împrăștiase zvonul că exista un război în toată regula între cele mai puternice state comuniste din lume, existând posibilitatea implicării armelor nucleare. Mao a ordonat săparea de tuneluri și depozitarea proviziilor, în eventualitatea unui atac sovietic. Apoi l-a chemat pe medicul său personal, Li Zhisui, și i-a înfățișat o anumită problemă.

„Gândește-te la asta... Avem Uniunea Sovietică în nord și vest, India în sud și Japonia în est. Dacă toți dușmanii noștri s-ar uni și ne-ar ataca din nord, sud, est și vest, ce crezi că ar trebui să facem?" Li i-a mărturisit că nu știa. „Mai gândește-te", i-a spus Mao. „În spatele Japoniei se află Statele Unite. Strămoșii noștri nu obișnuiau să negocieze cu țările mai îndepărtate în timp ce purtau războaie cu cele din apropiere?" Li a fost șocat, amintindu-și lunga istorie de ostilități sin-americane. „Cum am putea negocia cu Statele Unite?" Mao a răspuns:

> Statele Unite și Uniunea Sovietică sunt diferite... Noul președinte al Americii, Richard Nixon, este un suporter înfocat al politicii de dreapta, un lider anticomunist în țara lui. Îmi place să am de-a face cu oamenii de dreapta. Spun exact ce gândesc – nu ca ăștia de stânga, care spun ceva, dar gândesc cu totul altceva.[72]

Se poate pune întrebarea ce ar fi crezut tinerii admiratori ai lui Mao din Statele Unite și din Europa dacă ar fi știut acest lucru. Însă aceasta nu a fost singura discuție surprinzătoare care a avut loc în vara lui 1969.

O alta a avut loc la Washington, unde un diplomat de rang mediu de la ambasada sovietică a pus de la sine putere o întrebare în timp ce lua prânzul cu corespondentul său de la Departamentul de Stat: care ar fi reacția americanilor dacă URSS ar ataca bazele nucleare ale Chinei? Întrebarea ar fi putut fi pusă numai la indicațiile Moscovei, iar cel căruia îi fusese adresată, neavând nici un răspuns, ar fi transmis-o mai departe superiorilor săi, care ar fi transmis-o la Casa Albă – unde deja își găsise un răspuns. Câteva zile mai devreme, președintele Nixon își speriase Cabinetul, anunțând că Statele Unite nu pot îngădui „zdrobirea" Chinei într-un război sino-sovietic. „Evenimentul a fost de amploare în politica externă americană", a comentat mai târziu Kissinger, „când un președinte a declarat că noi avem un interes strategic în supraviețuirea unui stat comunist important, de multă vreme dușmanul nostru și cu care nu am avut nici o legătură."[73]

E puțin probabil ca Mao să fi avut spioni plasați în poziții înalte la Washington în vara aceea sau ca Nixon să-i aibă la Beijing: comunicau la fel de puțin. Ceea ce aveau, într-adevăr, era convergența unor interese comune. Unul era, desigur, preocuparea față de Uniunea Sovietică care li se părea ambilor din ce în ce mai amenințătoare. În august 1968, invazia Cehoslovaciei a părut o operațiune extremă încununată de succes, impresie întărită în noiembrie, când Brejnev a pretins că are dreptul să violeze suveranitatea *oricărei* țări în care se făceau eforturi pentru a înlocui marxist-leninismul cu capitalismul. „Aceasta nu mai este o problemă ce-i privește pe oamenii acelei țări, ci o problemă comună, care ar trebui să preocupe toate țările socialiste".[74] Între timp, URSS ajunsese în cele din urmă la paritate strategică cu Statele Unite: dacă putea fi vorba acum de vreo „diferență enormă între rachetele celor două țări", americanii aveau toate șansele să se afle în dezavantaj. În sfârșit, amenințarea militară lansată de Moscova împotriva Chinei sugera

că Doctrina Brejnev, împreună cu forța nucleară sovietică pot fi folosite în ultimă instanță.

Un alt interes comun sino-american era legat de războiul din Vietnam. Nixon dorea să se retragă din el, însă în condiții care să nu umilească Statele Unite: acesta avea să fie mesajul discursului său de „gigant neajutorat și demn de milă" în primăvara următoare. Nu se putea aștepta la nici un ajutor din partea Vietnamului de Nord, însă China – până acum furnizor major de asistență militară și economică pentru Hanoi – avea o perspectivă diferită. În nici un caz nu-și putea dori continuarea luptelor de-a lungul graniței sale sudice confruntându-se în același timp cu perspectiva unui conflict mai mare și mai periculos cu Uniunea Sovietică. La începutul lui 1970, Kissinger i-a amintit clar negociatorului șef de la Hanoi, Le Duc Tho, că Vietnamul de Nord s-ar putea să nu se mai bucure de „sprijinul neclintit al țărilor care-l sprijină acum"[75]. Chinezii semnalaseră deja entuziasmul lor din ce în ce mai scăzut față de război, iar odată cu trecerea timpului mesajele au devenit mai directe. „Cum mătura noastră este prea scurtă să putem mătura americanii afară din Taiwan", le-a spus Mao nord-vietnamezilor la sfârșitul anului 1971, „și a voastră este prea scurtă pentru a face același lucru în Vietnamul de Sud."[76]

Nixon și Mao mai aveau un interes comun la momentul respectiv: acela de a reinstaura ordinea în țările lor. Zhou Enlai, ministrul de Externe al lui Mao, a făcut aluzie la acesta când Kissinger și-a făcut prima – și extrem de secreta – apariție la Beijing, în iulie 1971. Zhou s-a dat peste cap pentru a-l asigura pe Kissinger că Revoluția Culturală se încheiase. De asemenea, a promis că China va încerca să-l ajute pe Nixon să-și îmbunătățească poziția acasă: nici un alt lider occidental, și în mod sigur nici un alt politician american nu va fi primit la Beijing înaintea președintelui însuși.[77] Nixon a venit în China în februarie 1972 și a stabilit imediat o întâlnire pentru luarea unor hotărâri nu numai cu Zhou, ci și cu Mao Zedong.

„Am votat pentru dumneavoastră", a glumit Mao, „când țara dumneavoastră era în fierbere în timpul ultimei campanii electorale... Mă bucur mult mai mult când vin la putere oamenii de dreapta." „Cei de dreapta", a recunoscut Nixon, „pot face ceea ce cei de stânga doar

discută." Când Kissinger a sugerat că unii de stânga s-ar putea să se opună vizitei lui Nixon, Mao a fost de acord: „Chiar așa... Și în țara noastră există un grup reacționar care se opune oricărui contact cu voi". Apoi a avut loc următorul schimb de replici:

MAO: Cred că, în general vorbind, oamenii ca mine folosesc de multe ori vorbe mari. Spun lucruri cum ar fi „întreaga lume trebuie să se unească și să învingă imperialismul, revizionismul și toți reacționarii..."

NIXON: Ca mine...

MAO: Însă poate dumneavoastră ca individ nu vă numărați printre cei care trebuie răsturnați... [Kissinger] este și el în rândul celor care nu trebuie răsturnați personal. Fiindcă dacă toți sunteți răsturnați, noi vom rămâne fără prieteni.

„Istoria ne-a adus împreună", a spus Nixon când și-a luat rămas bun. „Întrebarea este dacă noi, având filosofii diferite, dar fiind cu picioarele pe pământ și venind din rândul oamenilor simpli, vom putea face o schimbare majoră de care să beneficieze nu numai China și America, dar și întreaga lume în anii ce urmează." „Cartea dumneavoastră", a răspuns Mao, referindu-se la memoriile președintelui, *Six Crises (Șase Crize)*, „nu este o carte rea."[78]

VIII

Momentul a fost remarcabil – dar ce avea să înțeleagă Moscova? Nixon și Mao cu siguranță încercaseră să-i pună pe jar pe ruși. Nu știau însă cât de îngrijorată era deja conducerea de la Kremlin, în ciuda aparențelor, deoarece era extrem de preocupată să-și mențină autoritatea într-o lume în care formele tradiționale de putere nu mai păreau să-și păstreze greutatea pe care o avuseseră odată. Experiența traumatizantă prin care trecuse le sugerase o astfel de încredere brutală în sine tuturor celorlalți: Cehoslovacia. Brejnev ordonase invadarea acesteia din cauza unui sentiment de vulnerabilitate –

teama că reformele inițiate de „primăvara de la Praga" s-ar putea extinde –, însă intervenția în sine păruse, cel puțin văzută din afară, că a rezolvat problema: de ce ar fi transformat-o altfel Brejnev într-o doctrină menită să fie aplicată și în alte părți?

Însă invazia *nu* mersese bine. Ofițerii Armatei Roșii aproape că pierduseră controlul asupra propriilor trupe când fuseseră întâmpinate cu huiduieli în locul strigătelor de bucurie – la care li se spusese să se aștepte – pe străzile Pragăi. Le luase mai mult decât se așteptaseră să găsească cehi dispuși să vină la putere sub ocupație sovietică. Invazia a dus la proteste din partea iugoslavilor, românilor și chinezilor, ca și din partea partidelor comuniste și a altor partide de stânga din Europa occidentală, care în mod normal se înclinau în fața deciziilor Moscovei. Avusese loc chiar și o mică demonstrație în fața mausoleului lui Lenin din Piața Roșie, eveniment nemaipomenit înainte, confirmând ceea ce conducătorii de la Kremlin bănuiseră de mult timp: că exista multă nemulțumire ascunsă chiar în rândul poporului Uniunii Sovietice.[79]

Doctrina Brejnev a fost astfel un act de mare curaj: liderii sovietici erau conștienți de prețul pe care aveau să-l plătească dacă ajungeau vreodată să o pună în funcțiune. Principala prioritate în timpul anilor 1970 era să se asigure că nu vor trebui să o facă, iar aceasta necesita îmbunătățirea relațiilor cu Statele Unite și aliații lor din NATO. Motivele aveau de-a face cu incapacitatea marxism-leninismului de a îndeplini așteptările care se legau de ele: state precum Polonia, Ungaria și Germania de Est se confruntau acum cu un nivel de trai stagnant, chiar în declin – cu atât mai deprimant, cu cât venea în contrast cu prosperitatea Germaniei de Vest și a restului Europei occidentale. Intervenția militară nu putea rezolva problema; probabil că avea să o agraveze, provocând sancțiuni economice din partea Vestului. Se impunea, prin urmare, să se caute ajungerea la o înțelegere cu Statele Unite, fiindcă numai aceasta putea asigura continuarea stabilității sferei de influență sovietice în Europa de Est.

Nemții din Germania de Vest deja deschiseseră calea sugerând că, dacă Germania nu putea fi unificată, atunci poate că Germania de Est,

Europa de Est și chiar și Uniunea Sovietică însăși puteau fi schimbate. Un flux atent controlat de oameni, produse și idei peste granițele stabilite de Războiul Rece putea micșora tensiunile, extinde relațiile și, pe termen lung, modifica caracterul autoritar al regimurilor comuniste. Țelul principal avea să fie stabilitatea geopolitică, însă *Ostpolitik*, așa cum a ajuns să fie cunoscută politica aceasta, putea duce și la stabilitate socială, reducând frustrările ce aveau cu siguranță să apară în ambele Germanii în momentul în care devenea clar că urma să rămână divizate. Willy Brandt, arhitectul principal al *Ostpolitik*, a devenit cancelarul Germaniei de Vest în 1969, moment în care mai apăruse un motiv pentru a duce planul la bun sfârșit: putea submina poziția protestatarilor nu numai în țara lui, ci și peste tot în Europa, protestatari care ajunseseră să considere un Război Rece înghețat ca fiind cea mai oprimantă dintre toate „formele prestabilite" cu care se confruntau.[80]

Nixon și Kissinger au privit cu suspiciune *Ostpolitik* la început, probabil pentru că nu se gândiseră ei întâi la aceasta. Au ajuns însă repede să-și dea seama cum se putea potrivi într-o strategie mai largă: necesitățile economice se puteau combina cu deschiderea față de China, pentru a împinge Uniunea Sovietică spre negocieri cu Statele Unite asupra unei varietăți de probleme – limitarea armamentului strategic, negocierea încheierii războiului din Vietnam, intensificarea comerțului între Est și Vest – care aveau, în același timp, să-i domolească pe oponenții din țară. Aceștia aproape că reușiseră, în ultimii ani ai regimului lui Johnson și în primii ani ai celui al lui Nixon, să paralizeze politica externă americană. Pe scurt, existau toate condițiile pentru o nouă strategie de controlare a vechilor inamici. Aceasta avea însă să fie pusă în mișcare în comun de principalii adversari din cadrul Războiului Rece. Era îndreptat împotriva amenințărilor tineretului rebel din propriile lor țări, ale cărui acțiuni – cam în același fel în care funcționase și pericolul armelor nucleare – îi puseseră pe toți în aceeași barcă.

Președintele Nixon și-a preluat mandatul în ianuarie 1969, hotărât să scoată Statele Unite din războiul din Vietnam, să recâștige inițiativa în Războiul Rece și să refacă autoritatea guvernului în

țară. Când campania electorală din 1972 ajungea la final, putea să susțină în mod credibil că îndeplinise primele două obiective și că era pe cale de a-l îndeplini și pe al treilea. Un acord de pace cu Vietnamul de Nord era, după spusele lui Kissinger, „la îndemână". Retragerea înceată, dar constantă a trupelor americane din Vietnamul de Sud, împreună cu renunțarea la sistemul de recrutare relaxaseră presiunea cauzată de protestele antirăzboi din țară. Iar cu „deschiderea" sa față de China, Nixon plasase Statele Unite pe poziția de invidiat de a fi capabile să-i pună pe adversarii din Războiul Rece să joace unii împotriva celorlalți. Mai devreme în același an, devenise primul președinte american care vizitase și Beijingul și Moscova. Putea câștiga „putere" – totdeauna important de deținut în cadrul relațiilor internaționale – „înclinându-se" după cum era nevoie când spre China, când spre Uniunea Sovietică, care ajunseseră atât de ostile una față de cealaltă, încât concurau acum pentru favorurile Washingtonului. Era o performanță demnă de Metternich, Castlereagh și Bismarck, marii strategi din trecut pe care Kissinger, ca istoric, îi admirase atât și scrisese atât despre ei.

Victoria a fost evidentă în ziua alegerilor, 7 noiembrie, când Nixon și-a anihilat rivalul democrat, pe George McGovern, cu o diferență procentuală de la 61% la 37% dintre voturile populare. Marja votului electoral fusese și mai impresionantă: 520–17, cu McGovern reușind să câștige numai Massachusetts și Districtul Columbiei. Nu era rezultatul la care s-ar fi așteptat cineva doi ani jumate mai devreme, când un Nixon hăituit avertizase asupra situației neajutorate a Statelor Unite. După cum îi scria Kissinger șefului său, măgulitor însă adevărat, reușise să facă ceva extraordinar când luase „o națiune divizată, adâncită în război, fără încredere în ea, frământată din cauza intelectualilor fără convingeri și îi oferise un nou țel"[81]. Puterea era din nou în siguranță, sau cel puțin așa părea.

Însă națiunea avea să-l vadă curând pe Nixon din nou hăituit, de data asta ireversibil, nu de insurgenții vietnamezi sau de studenții radicaliști, ci de consecințele legale ale unui jaf mărunt care avea să-l facă să renunțe la funcția sa. Legea, cel puțin în Statele Unite,

trecea dincolo de înfăptuiri și strategii măreție. Iar Watergate a fost numai vârful unui iceberg, căci în următorii douăzeci de ani, însuși cursul Războiului Rece avea să fie mânat de o forță care trecea dincolo de puterea statului: recuperarea, în cadrul unui sistem internațional care păruse întotdeauna să i se opună, a unui sentiment comun de echitate. Moralitatea însăși, în jocul Războiului Rece asemănător celui din *Alice în Țara Minunilor*, devenea o crosă.

NOTE

1. Jonathan Schell, *The Unconquerable World: Power, Nonviolence, and the Will of the People* (New York: Metropolitan Books, 2003), p. 347. Am modificat puțin acest citat pentru a-l face să se potrivească și imperiilor din timpul Războiului Rece pe lângă imperiile coloniale la care se referă Schell.
2. Citatele și această relatare a declarației lui Hrușciov provin din William Taubman, *Khrushchev: The Man and His Era* (New York: Norton, 2003), pp. 13,15; și din Serghei Hrușciov, *Khrushchev on Khrushchev: An Inside Account of the Man and His Era*, ediție și traducere de William Taubman (Boston: Little, Brown, 1990), pp. 157–158.
3. Pentru două discuții cu privire la acest subiect, vezi Jared Diamond, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies* (New York: Norton, 1997), ca și J. R. McNeill și William H. McNeil, *The Human Web: A bird's-Eye View of World History* (New York: Norton, 2003).
4. Aici am folosit în special Erez Manela, „The Wilsonian Moment: Self Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism, 1917–1920", dizertație de doctorat, Yale University History Department, 2003.
5. Vezi mai sus, p. 15.
6. Taubman, *Khrushchev*, p. 354.
7. Conferința de presă a lui Eisenhower, 7 aprilie 1954, *Public Papers of the Presidents of the United States: Dwight D. Eisenhower, 1954* (Washington: Government Printing Office, 1960), p. 383.
8. Vezi Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity: The Stalin Years* (New York: Oxford University Press, 1996), pp. 71–74,102; și Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of the Red Tsar* (New York: Knopf, 2004), pp. 631, 635.
9. Taubman, *Khrushchev*, pp. 298–299.

10. Cele mai bune relatări aparţin lui Robert J. McMahon, *The Cold War on the Periphery: The United States, India, and Pakistan* (New York: Columbia University Press, 1994); şi Andrew J. Rotter, *Comrades at Odds: The United States and India, 1947–1964* (Ithaca: Cornell University Press, 2000).
11. Mohamed Heikal, *The Sphinx and the Commissar: The Rise and Fall of Soviet Influence in the Middle East* (New York: Harper & Row, 1978), p. 58. Vezi şi Qiang Zhai, *China and the Vietnam Wars, 1950–1975* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2000), pp. 65–69.
12. Douglas Little, *American Orientalism: The United States in the Middle East since 1945* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2002), p. 168.
13. *Ibid.*, pp. 170–172.
14. Keith Kyle, *Suez* (New York: St. Martin's, 1991), p. 314.
15. Little, *American Orientalism*, p. 179.
16. Vezi Diane B. Kunz, *The Economic Diplomacy of the Suez Crisis* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1991).
17. Salim Yaqub, *Containing Arab Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004), p.178.
18. Proces verbal, întâlnirea Consiliului Naţional de Securitate, 31 iulie 1958, *FRUS: 1958–60*, XII, 132. Vezi şi John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History* (New York: Oxford University Press, 1997), p. 175.
19. Fredrik Logevall, *Choosing War: The Lost Chance for Peace and the Escalation of the War in Vietnam* (Berkeley: University of California Press, 1999), pp.6–8.
20. William Stueck, *The Korean War: An International History* (Princeton: Princeton University Press, 1995), pp. 330–342.
21. Proces verbal, întâlnirea Consiliului Naţional de Securitate, 2 iulie 1953, *FRUS: 1952–54*, XV, 1307. Sublinierea autorului.
22. Kathryn Weathersby, „New Evidence on North Korea: Introduction", CWIHP *Bulletin*, #14/15 (iarna, 2003–primăvara, 2004), p. 5. Vezi şi Bernd Schafer, „Weathering the Sino-Soviet Conflict: The GDR and North Korea, 1949–1989", *ibid.*, pp. 25–85; şi Balázs Szalontai, „«You Have No Political Line of Your Own»: Kim Il Sung and the Soviets, 1953–1964", *ibid.*, pp. 87–103.
23. Discursurile lui Mao în faţa Consiliului Suprem de Stat, 5 şi 8 septembrie 1958, CWIHP *Bulletin*, #6/7 (iarna, 1995–1996), pp. 216–219. Vezi şi Chen Jian, *Mao's China and the Cold War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001), pp. 185–187.
24. *Ibid.*, pp. 174–176.
25. Conversaţiile lui Dulles cu ministrul de Externe chinez, naţionalistul George Yeh, 19 ianuarie 1955, *FRUS: 1955–57*, II, 47.

26. Li Zhisui, *The Private Life of Chairman Mao: The Memoirs of Mao's Personal Physician*, traducere de Tai Hung-chao (New York: Random House, 1994), p. 270.
27. Gaddis, *We Now Know*, p. 252.
28. Lawrence Freedman, *Kennedy's Wars: Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam* (New York: Oxford University Press, 2000), p. 308.
29. Larry Berman, *Planning a Tragedy: The Americanization of the War in Vietnam* (New York: Norton, 1982), oferă o scurtă trecere în revistă.
30. Conferință de presă, 28 iulie 1965, *Public Papers of the Presidents of the United States: Lyndon B. Johnson, 1965* (Washington: Government Printing Office, 1966), p. 794.
31. Jurnalul înregistrat al lui Lady Bird Johnson, 22 și 25 iulie 1965, în Michael R. Beschloss, ed., *Reaching for Glory: Lyndon Johnson's Secret White House Tapes, 1964–1965* (New York: Simon and Schuster, 2001), pp. 403, 407.
32. Ilya V. Gaiduk, *The Soviet Union and the Vietnam War* (Chicago: Ivan R. Dee, 1996), pp. 55–56. Vezi și Logevall, *Choosing War*, pp. 322–323; și Zhai, *China and the Vietnam Wars*, în special pp. 148–151.
33. Anatoli Dobrînin, *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents (1962–1986)* (New York: Random House, 1995), p. 136.
34. Am împrumutat acest paragraf și alte câteva pasaje din această secțiune din *We Now Know*, pp. 149–151.
35. Marc Trachtenberg, *A Constructed Peace: The Making of a European Settlement, 1945–1963* (Princeton: Princeton University Press, 1999), p. 132.
36. *Ibid.*, p. 275.
37. Hope H. Harrison, *Driving the Soviets Up the Wall: Soviet–East German Relations, 1953–1961* (Princeton: Princeton University Press, 2003), p. 74.
38. *Ibid.*, p. 104.
39. Vezi în legătură cu acest subiect, Gaddis, *We Now Know*, pp. 252–253.
40. Harrison, *Driving the Soviets Up the Wall*, p. 155.
41. Gaddis, *We Now Know*, pp. 146–147.
42. Vezi, în legătură cu ultimul subiect, Trachtenberg, *A Constructed Peace*, pp. 208–209.
43. Taubman, *Khrushchev*, pp. 336–337; și Chen, *Mao's China and the Cold War*, pp. 61–63; John Wilson Lewis și Xue Litai, *China Builds the Bomb* (Stanford: Stanford University Press, 1988), pp. 35–45.
44. Matthew Connelly, *A Diplomatic Revolution: Algeria's Fight for Independence and the Origins of the Post-Cold War Era* (New York: Oxford University Press, 2002), p. 169.
45. Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 224.

46. Pentru strategia nucleară a lui de Gaulle, vezi Philip H. Gordon, *A Certain Idea of France: French Security Policy and the Gaullist Legacy* (Princeton: Princeton University Press, 1993), pp. 57–64.
47. Dean Rusk, povestit lui Richard Rusk, *As I Saw It* (New York: Norton, 1990), p. 271.
48. Logevall, *Choosing War*, p. 84.
49. Conversație telefonică Johnson–Russell, 15 ianuarie 1964, în Michael R. Beschloss, ed., *Taking Charge: The Johnson White House Tapes, 1963–1964* (New York: Simon and Schuster, 1997), p. 162.
50. Taubman, *Khrushchev*, p. 337.
51. În legătură cu acest subiect, vezi Thomas J. Christensen, *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947–1958* (Princeton: Princeton University Press, 1996), în special p. 244.
52. Procesul verbal al discuției Mao–Yudin, 22 iulie 1958, CWIHP *Bulletin*, #6/7, p. 155. Vezi și Chen, *Mao's China and the Cold War*, pp. 73–75.
53. Nichita S. Hrușciov, *Khrushchev Remembers*, traducere și ediție de Strobe Talbott (New York: Bantam, 1971), p. 519.
54. Chen, *Mao's China and the Cold War*, pp. 73, 82–83.
55. Documentat cu o remarcabilă acuratețe în Lorenz Lüthi, „The Sino-Soviet Split, 1956–1966", teză de doctorat, Yale University History Department, 2003.
56. Hrușciov, *Khrushchev Remembers*, p. 270.
57. Metafora, într-un context puțin diferit, a fost folosită de George F. Kennan. Vezi John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War* (New York: Oxford University Press, 2005), pp. 73–74.
58. Li, *The Private Life of Chairman Mao*, pp. 488–493.
59. Jeremi Suri, *Power and Protest: Global Revolution and the Rise of Détente* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2003), p. 1. Paragrafele următoare se bazează în bună măsură pe această carte deosebit de relevantă.
60. Ambele citate se găsesc în Matthew J. Ouimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003), pp. 19–20.
61. Suri, *Power and Protest*, pp. 172–181.
62. Allien J. Matusow, *The Unraveling of America: A History of Liberalism in the 1960s* (New York: Harper & Row, 1984), p. 405. Pentru Convenția de la Chicago, vezi pp. 411–422.
63. Henry Kissinger, *White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979), p. 56.
64. Discursul lui Nixon în fața națiunii, 30 aprilie 1970, *Public Papers of the Presidents of the United States: Richard M. Nixon, 1970* (Washington: Government Printing Office, 1971), p. 143.

65. Stephen Ambrose, *Nixon: The Triumph of a Politician, 1962–1972* (New York: Simon and Schuster, 1989), pp. 354–356.
66. David Reynolds, *One World Divisible: A Global History Since 1945* (New York: Norton, 2000), pp. 137–144.
67. Cifrele provin din Suri, *Power and Protest*, p. 269.
68. Li, *The Private Life of Chairman Mao*, p. 463.
69. Jean-Louis Margolin, „China: A Long March into Night", în Courtois et al., *The Black Book of Communism*, p. 513.
70. Ambele citate se găsesc în Suri, *Power and Protest*, pp. 209–210, sublinierea fiind adăugată în al doilea.
71. Piero Gleijeses, *Conflicting Missions: Havana, Washington, and Africa, 1959–1967* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2002), pp. 101–159, oferă explicații despre eșecul lui Guevara în Africa. Istoria vieții lui și reputația sa postumă sunt prezentate succint în Alvaro Vargas Llosa, „The Killing Machine: Che Guevara, From Communist Firebrand to Capitalist Brand", *The New Republic*, 233 (2 și 18 iulie 2005), 25–30.
72. Li, *The Private Life of Chairman Mao*, p. 514. Pentru informații suplimentare despre opiniile lui Mao în această perioadă, vezi Chen, *Mao's China and the Cold War*, pp. 245–249.
73. Kissinger, *White House Years*, pp. 182–183.
74. Ouimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine*, p. 67.
75. Kissinger, *White House Years*, p. 443. Vezi și Zhai, *China and the Vietnam Wars*, pp. 173–174.
76. *Ibid.*, p. 205.
77. Kissinger, *White House Years*, pp. 750–751; Suri, *Power and Protest*, p. 240.
78. Transcrierea conversației dintre Nixon și Mao, Beijing, 21 februarie 1972, în William Burr, ed., *The Kissinger Transcripts: The Top Secret Talks with Beijing and Moscow* (New York: New Press, 1998), pp. 59–65.
79. Ouimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine*, pp. 16–17, 21, 43–55, 58; Suri, *Power and Protest*, pp. 202–206.
80. Suri, *Power and Protest*, pp. 220–224. Vezi și Timothy Garton Ash, *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent* (New York: Random House, 1991); și M. E. Sarotte, *Dealing with the Devil: East Germany, Détente, and Ostpolitik, 1969–1973* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001).
81. Citat în Richard Nixon, *RN: The Memoirs of Richard Nixon* (New York: Grosset and Dunlap, 1978), p. 715. Vezi și Kissinger, *White House Years*, p. 298.

CAPITOLUL CINCI

RECUPERAREA ECHITĂȚII

Cineva care dorește să facă bine din toate punctele de vedere este sortit pieirii atunci când este înconjurat de atâția oameni răi. Așadar, dacă dorește să reziste, un prinț trebuie să fie în stare să nu facă bine, și să se folosească de această capacitate sau nu, în funcție de necesități.

NICCOLÒ MACHIAVELLI[1]

Pentru conducerea sovietică, un asemenea colaps precipitat... a venit asemenea unei surprize neplăcute... În mințile liderilor de la Kremlin persista perplexitatea, neștiind cum să înțeleagă mecanismele prin care un președinte puternic putea să fie obligat să demisioneze prin presiunea publică și printr-o procedură judiciară încâlcită, bazată pe Constituția americană – și toate astea din cauza a ceva ce ei consideraseră o încălcare minoră a conduitei. Istoria sovietică nu cunoscuse nimic asemănător...

ANATOLI DOBRÎNIN[2]

Criza Watergate l-a surprins pe Nixon în aceeași măsură în care l-a surprins și pe ambasadorul sovietic și pe cei aflați la conducere la Kremlin. Cum putea cel mai puternic om din lume să fie doborât de ceea ce propriul său purtător de cuvânt descria drept „o spargere de mâna a treia", descoperită numai din cauza faptului că niște spărgători amatori lipiseră niște bandă adezivă pe încuietoarea unei

uși pe orizontală în loc să o facă pe verticală, astfel încât capătul benzii devenise vizibil pentru un paznic care asigura securitatea pe timpul nopții? Descoperirea unei intrări prin efracție în sediul central al Comitetului Național Democratic de la clădirea Watergate din Washington la scurt timp după ora 13:00, pe 17 iunie 1972, a pus în mișcare o serie de evenimente care aveau să conducă la prima demisionare a unui președinte american. Disproporția dintre delictul comis și consecințele sale l-au făcut sceptic pe Nixon: „Toată această înfrângere teribilă pe care am suferit-o", se autocompătimea el cu puțin timp înainte de a-și părăsi postul, „este cu adevărat minoră când este comparată cu ceea ce am făcut și ceea ce mai putem face pe viitor, nu numai pentru pacea mondială, ci indirect, pentru realizarea bunăstării oamenilor de pretutindeni."[3] Probabil că așa au stat lucrurile, însă ceea ce a mai dezvăluit afacerea Watergate a fost faptul că americanii puneau statul de drept deasupra exercitării puterii, oricât de lăudabile ar fi fost scopurile pentru care era folosită această putere. Scopurile nu scuză întotdeauna mijloacele. Cine deține puterea nu are întotdeauna dreptate.

„Ei bine, dacă o face președintele, înseamnă că nu este ilegal", avea Nixon să explice mai târziu, într-o încercare jalnică de justificare a ascultării telefoanelor și a intrărilor prin efracție pe care le autorizase, într-un efort de a pune capăt scurgerilor de informații din cadrul administrației sale privind modul de conducere a războiului din Vietnam. „Dacă președintele, de exemplu, aprobă ceva... din motive de securitate națională, sau în acest caz din cauza unei amenințări de o însemnătate deosebită a păcii și ordinii interne, atunci decizia președintelui... permite ca aceia care o aduc la îndeplinire [să procedeze astfel] fără violarea vreunei legi."[4] Afirmația nu era nouă. Fiecare șef executiv aprobase încă de pe vremea lui Franklin D. Roosevelt acte de legalitate îndoielnică în interesele securității naționale, iar Abraham Lincoln recursese la ceva mult mai flagrant decât oricare dintre ei, în vederea păstrării unității naționale. Nixon însă mai făcuse și alte greșeli care îi aparțineau în mod clar. Prima a fost cea de a exagera problema cu

care se confrunta: scurgerea de *Documente de la Pentagon* către *New York Times* nu era o amenințare comparabilă cu secesiunea din 1861 sau cu perspectiva răsturnării guvernului pe durata celui de-al Doilea Război Mondial și a perioadei de început a Războiului Rece. Cea de-a doua greșală a lui Nixon a constat în angajarea unor agenți atât de neglijenți și nepricepuți încât să fie prinși. Iar cea de-a treia greșală a sa – care i-a pecetluit finalul mandatului de președinte – a fost faptul că a mințit cu privire la ceea ce făcuse, într-o încercare inutilă de a acoperi totul.[5]

Watergate ar fi putut rămâne un simplu episod în istoria internă a Statelor Unite, dacă nu ar fi fost un aspect: discrepanțele dintre cine avea puterea și cine avea dreptate începuseră și ele să afecteze comportamentul superputerilor implicate în Războiul Rece. Ultimii ani ai administrației Nixon marcaseră primul punct la care Statele Unite și Uniunea Sovietică se confruntaseră cu constrângeri ce nu proveneau din punctul mort la care se ajunsese în plan nuclear, din eșecul ideologiilor de a asigura ceea ce promiseseră sau din provocările escaladate de cel care, în mod amăgitor, părea „slab", împotriva celui aparent „puternic". Acestea proveneau dintr-o insistență sporită conform căreia statul de drept – sau cel puțin standardele fundamentale ale decenței umane – trebuiau să determine acțiunile statelor, în aceeași măsură cu cele ale indivizilor care trăiau în interiorul acestora.

I

Existase mult timp speranța că forța n-avea să configureze întotdeauna de una singură relațiile între națiuni. „Cea mai mare problemă pentru specia umană", scria filosoful Immanuel Kant, încă din 1784, „este cea de a reuși să ajungă la o societate civilă care poate administra dreptatea universală."[6] Woodrow Wilson intenționa ca Liga Națiunilor să le impună statelor aceleași constrângeri legale pe care statele – cel puțin cele mai progresiste – le impuneau propriilor cetățeni. Fondatorii Națiunilor Unite au

proiectat această organizație astfel încât să remedieze numeroasele deficiențe ale Ligii păstrând, în același timp, scopul pentru care fusese creată: carta noii organizații își lua angajamentul să asigure „drepturi egale bărbaților și femeilor, cât și țărilor mari și mici", și să stabilească condițiile „în care dreptatea și respectul pentru obligațiile ce decurg din tratatele și alte surse ale legii internaționale pot fi menținute"[7]. Ordinea ce rezulta din echilibrarea puterii în cadrul sistemului internațional nu mai urma să mai fie un scop în sine: de aici înainte, prioritatea avea să devină întărirea înțelegerii între statele care inventaseră acest sistem, pe un standard al dreptății derivat din exterior.

Astăzi este dificil să evoci optimismul care exista în momentul fondării sale, când se credea că Națiunile Unite chiar puteau să-și îndeplinească această sarcină: aceasta este reputația proastă pentru care organizația a decăzut în ochii numeroșilor săi critici. În 1946 totuși, administrația Truman credea suficient în Națiunile Unite încât să propună predarea armelor sale atomice și a mijloacelor de producere a acestora – în mod evident, în condițiile care ar fi fost specificate – noului organism internațional. Patru ani mai târziu, Statele Unite au inițiat imediat invazia nord-coreeană a Coreei de Sud, în pofida opoziției Națiunilor Unite, iar în următorii trei ani au dus războiul care a urmat sub culorile steagului american. Propriul angajament al lui Truman, legat de conducerea globală, era profund și emoționant: de-a lungul vieții sale de adult purtase în portofel un pasaj din poemul lui Alfred Tennyson, *Locksley Hall*, care aștepta cu nerăbdare „Parlamentul Omului, Federația Mondială"[8].

Dar realitățile crude ale Războiului Rece au dovedit rapid că visul lui Tennyson – și al lui Truman – aveau să rămână numai o iluzie. Deși Statele Unite și Uniunea Sovietică erau țări membre fondatoare ale Națiunilor Unite, fiecare dintre ele și-au rezervat dreptul de veto în cadrul Consiliului de Securitate, organismul însărcinat cu aplicarea rezoluțiilor sale. Marea Britanie, Franța și China (încă sub naționaliștii lui Chiang Kai-shek) au primit același privilegiu. Asta însemna că Națiunile Unite puteau să acționeze numai atunci când cei mai puternici membrii ai săi erau de acord

asupra acelei acțiuni, o înțelegere care încâlcea și mai mult deosebirea dintre putere și dreptate. Iar pentru membrii Consiliului, împuterniciți cu drept de veto, era puțin probabil să ajungă la asemenea acorduri, din cauza diferențelor considerabile privind modul în care defineau „dreptatea". Pentru americani, acest termen însemna democrație politică, capitalism de piață și – în principiu, dacă nu întotdeauna în practică – respectul față de drepturile persoanelor luate individual. Pentru britanicii și francezii care încă mai dețineau imperii coloniale însemna ceva mai puțin de-atât; pentru naționaliștii chinezi, confruntați cu perspectiva de a fi izgoniți de la putere de către comuniștii chinezi, însemna chiar și mai puțin. Iar pentru Uniunea Sovietică a lui Stalin, „dreptatea" însemna acceptarea tacită a politicii dictatoriale, a economiei centralizate și a dreptului proletariatului de a progresa, indiferent de mijloacele folosite de dictatura care îl îndruma, pentru a accede la o societate universală, „fără clase sociale".

Astfel că nu prea era de mirare faptul că Națiunile Unite funcționau mai mult ca o societate de dezbateri decât ca o organizație capabilă să definească principii și să determine statele să le respecte. După cum se plângea George Kennan la începutul lui 1948, situația generală de acolo semăna cu „un concurs de *tableaux morts:* există o perioadă lungă de pregătire într-o obscuritate relativă, după care se ridică cortina, luminile se aprind pentru un moment, poziția grupului este imortalizată pentru posteritate în fotografia din timpul votării și, indiferent cine apare în cea mai grațioasă și mai impresionantă poziție, acela a câștigat". Dacă marile puteri ar putea fi de acord să se bazeze pe ea în acest scop, adăuga Kennan, această „partidă de box parlamentar cu un adversar imaginar... ar fi într-adevăr o manieră rafinată și superioară de rezolvare a neînțelegerilor internaționale"[9]. Dar n-avea să se fie așa. Percepția generală din Washington – în mod sigur a lui Kennan – era că, așa după cum o spuseseră șefii Statelor Majore Întrunite, „simpla încredere în capacitatea Națiunilor Unite, după cum era constituită organizația la momentul respectiv, de a proteja, acum sau pe viitor, securitatea Statelor Unite ar însemna că cel care

manifestă această încredere a pierdut din vedere interesul vital de securitate al Statelor Unite"[10].

Adunarea Generală a Națiunilor Unite a reușit să oficializeze, în decembrie 1948, o „Declarație Universală a Drepturilor Omului". Dar a făcut asta atât fără sprijinul Uniunii Sovietice și al aliaților săi, cât și al Arabiei Saudite și Africii de Sud – toate acestea abținându-se – și fără să asigure vreun mecanism de intrare în vigoare și aplicare.[11] Mult mai adânc înrădăcinat în carta organizației și în practicile sale era principiul non-intervenției în afacerile interne ale statelor suverane – chiar și când cele mai puternice dintre aceste state încălcau acest principiu. Așadar, n-avea să existe nici o condamnare din partea Națiunilor Unite atunci când Uniunea Sovietică a folosit forța militară pentru a suprima opoziția din Germania de Est în 1953, din Ungaria în 1956 și din Cehoslovacia în 1968, sau când Statele Unite s-au angajat în acțiuni secrete pentru răsturnarea guvernelor din Iran, în 1953, Guatemala, în 1954, și au încercat să facă același lucru în Cuba, în 1961, și în Chile, un deceniu mai târziu. Națiunile Unite n-au protestat nici la pierderile umane generate în momentul în care Stalin și-a lansat epurările postbelice pe teritoriul Uniunii Sovietice și al Europei de Est sau când Statele Unite au colaborat cu regimurile autoritariste pentru a-i împiedica pe comuniști să vină la putere în „lumea a treia" sau când Mao Zedong a permis atâtor milioane de chinezi să moară de foame, ca urmare a Marelui său Salt Înainte.

În plus, ceea ce însemnau toate acestea era faptul că, dacă până la urmă aveau să existe constrângeri asupra puterii, în scopul asigurării dreptății, ele nu trebuiau să vină din partea Națiunilor Unite, ci din partea statelor care erau ele însele implicate în Războiul Rece. Acest lucru părea improbabil la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950: de ce și-ar fi limitat puterea o superputere? Totuși, până la mijlocul anilor 1970, improbabilul devenise ireversibil. Procesul prin care se întâmplase asta era cel mai vizibil în Statele Unite unde, la început, Războiul Rece a extins, iar mai târziu a micșorat prăpastia între exercitarea puterii în afacerile lumii și principiile dreptății universale.

II

Oficialitățile americane au fost inițial destul de încrezătoare în faptul că vor putea să izoleze Uniunea Sovietică și comunismul internațional fără a abandona standardele de comportament derivate din propria experiență internă.[12] Credeau cu fermitate că agresiunea era legată de autocrație și că o ordine internațională stabilă putea să fie cel mai bine clădită pe principii precum libertatea de exprimare, libertatea credinței, libertatea de inițiativă și libertatea opțiunii politice. „Chestiunea relațiilor sovieto-americane este în esență un test al întregii valori a Statelor Unite de națiune printre națiuni", scria Kennan în vara anului 1947. „Pentru a evita distrugerea, Statele Unite trebuie numai să se ridice la înălțimea celor mai bune tradiții și să-și dovedească faptul că sunt demne de a rezista ca o mare națiune. În mod sigur, n-a existat niciodată un test mai rezonabil și cinstit... decât acesta."[13]

S-ar putea să fi fost un test corect, dar n-a fost unul ușor: aproape fără întârziere au început să sporească presiunile pentru a permite acțiuni peste hotare care n-ar fi fost acceptabile în țară. Însuși Planul Marshall – la o primă impresie, o proiecție de succes a valorilor interne în Războiul Rece – ilustra această problemă. Scopul său era acela de a asigura libertatea politică prin mijloacele reabilitării economice în statele din Europa rămase non-comuniste: numai niște oameni înfometați și demoralizați, au considerat arhitecții planului, aveau să voteze niște comuniști în funcții. Dar recuperarea și restaurarea încrederii în sine avea să fie de durată; între timp, scrutinul avea loc deja. Problema era deosebit de acută în Italia, unde un partid comunist finanțat în mod generos de la Moscova apărea ca posibil câștigător al alegerilor din aprilie 1948. Dacă ar fi fost astfel, efectele – după lovitura din februarie din Cehoslovacia – ar fi putut să fie devastatoare din punct de vedere psihologic. „Dacă Italia devine Roșie", avertiza unul dintre consilierii de la Departamentul de Stat, „comunismul nu va mai putea fi oprit în Europa."[14] Iar cu ajutorul american aflat abia la

început, Planul Marshall nu prea avea ceva pe care să se bazeze, în afară de promisiuni.

Nici mai nou înființata Agenție Centrală de Informații (CIA) nu avea în acel moment nici capacitatea și nici autoritatea de a conduce operațiuni secrete: atât de accentuată era ignoranța relativă a momentului. Însă, în urma încurajării Departamentului de Stat, și-a remediat aceste deficiențe. A organizat rapid finanțarea în secret a creștin-democraților și a altor partide non-comuniste din Italia, sprijinind în același timp o campanie de scriere de scrisori din partea italiano-americanilor către prietenii și rudele de acolo. Aceste măsuri improvizate au funcționat: comuniștii italieni au fost copleșiți numeric la numărătoarea voturilor din 18–19 aprilie. Kennan concluziona, după cum își aducea aminte ulterior, că „în niște circumstanțe neobișnuite ca acelea... era nevoie din când în când de acțiuni din partea guvernului Statelor Unite care nu se încadrau în operațiunile fățișe și care nu puteau fi recunoscute oficial"[15]. Așadar, la scurt timp după aceea, Consiliul Național de Securitate a extins rolul CIA, pentru a include

> propaganda, războiul economic; acțiuni directe de prevenire, incluzând sabotajul, antisabotajul, măsurile de distrugere și evacuare; acțiuni subversive împotriva statelor ostile, incluzând asistența acordată mișcărilor de rezistență subterană, celor de gherilă și grupurilor de eliberare a refugiaților și sprijinirea elementelor indigene anticomuniste în țările amenințate din lumea liberă.

Toate aceste activități urmau să fie conduse în așa fel încât, „dacă erau descoperite, guvernul SUA să poată tăgădui în mod plauzibil orice fel de responsabilitate pentru ele"[16]. Pe scurt, oficialitățile americane urmau să învețe să mintă.

Deci cum concordă asta cu declarația anterioară a lui Kennan, conform căreia Statele Unite n-au nevoie decât să „se ridice la înălțimea celor mai bune tradiții ale sale" pentru „a-și dovedi că sunt demne de a rezista ca o mare națiune"? Kennan a insistat

ca Departamentul de Stat să monitorizeze activitățile CIA, pentru a se asigura că „dezmințirea plauzibilă" n-avea să însemne ridicarea tuturor restricțiilor: el personal se aștepta la „cunoașterea specifică a obiectivelor fiecărei operațiuni și, de asemenea, a procedurilor și metodelor angajate acolo unde șacesteaț implicau decizii politice". A recunoscut că asemenea inițiative vor trebui să aibă „cea mai mare flexibilitate și libertate în raport cu regulamentele și standardele administrative după care se conduceau operațiunile obișnuite"[17]. Ele aveau să fie rare: această opțiune avea să fie disponibilă „unde și dacă se ivea ocazia, atunci când se putea să fie necesară", dar „puteau la fel de bine să treacă ani buni în care să nu trebuiască să facem nimic de genul ăsta". După cum admitea și Kennan după aceea„„Nimic din toate astea n-a mers așa cum preconizaserăm noi"[18].

Numărul angajaților CIA implicați în operațiuni secrete a crescut de la 302, în 1949, la 2 812, în 1952, la care se adăugau alți 3 142 din categoria personalului cu „contract" peste mări și țări. Aceștia erau staționați deja, în momentul respectiv, în patruzeci și șapte de locații din afara Statelor Unite – de la șapte, câte erau în 1949 –, iar bugetul anual pentru activități crescuse rapid de la 4,7 milioane de dolari la 82 de milioane de dolari.[19] Iar aceste acțiuni erau destul de frecvente. Pe măsură ce administrația Eisenhower se instala la putere, CIA încercase în mod regulat să infiltreze spioni, sabotori și conducători ai mișcărilor de rezistență în Uniunea Sovietică, Europa de Est și China. Finanța pe față stații radio independente ce emiteau către aceste țări, cât și sindicatele, conferințele academice, revistele științifice și organizațiile studențești – unele dintre ele din interiorul Statelor Unite. Coopera cu Air Force pentru zborurile din cadrul misiunilor de recunoaștere care în mod obișnuit violau spațiul aerian al URSS și al altor state comuniste. Experimenta toxine și medicamente menite să controleze mintea omului. Pregătea și declanșa operațiuni contra insurgenților din Filipine. Iar conlucrând cu suporterii locali și grupurile din exil, avea să răstoarne cu succes guvernele cu orientare de stânga ale lui Mohammed Mossadegh din Iran, în 1953, și, respectiv, al lui

Jacobo Arbenz Guzmán din Guatemala, în 1954, ambii naționalizând proprietățile deținute de străini în țările lor, determinând Washingtonul să-i suspecteze de simpatie față de comunism.[20] Scala crescândă și îndrăzneala operațiunilor l-au făcut pe Kennan să admită, peste ani, că faptul că le recomandase fusese „cea mai mare greșeală pe care am făcut-o vreodată"[21].

Puțini oficiali din cadrul administrațiilor Truman și Eisenhower împărtășeau această opinie. Pentru ei, această chestiune era simplă: Uniunea Sovietică fusese implicată în spionaj, finanțând organizațiile de „front", subminând guvernele străine și căutând să controleze mințile oamenilor încă din primele zile ale Revoluției bolșevice. Nu respectase nici un fel de constrângeri morale sau legale. După cum NSC-68, o revizuire a strategiei naționale de securitate cu caracter ultra-secret, scotea în evidență, în 1950: „Kremlinul este în măsură să aleagă orice fel de mijloace eficiente în încercarea de a-și îndeplini planul fundamental". Autorul principal al acelui document era Paul Nitze, succesorul lui Kennan la funcția de director al Biroului de Planificare a Politicii Departamentului de Stat. Confruntat cu asemenea pericole, Nitze a insistat că societățile libere vor trebui să-și suspende propriile sisteme de valori, dacă voiau să se apere:

> Integritatea sistemului nostru nu va fi periclitată de nici un fel de măsuri, fățișe sau secrete, violente sau nonviolente, care servesc obiectivelor de zădărnicire a planurilor Kremlinului și nici de necesitatea de a ne manifesta noi înșine astfel încât să ne afirmăm crezurile pe timpul acțiunii, cât și ordinele ce interzic asemenea măsuri, asigurate numai dacă sunt calculate în mod adecvat acelui scop și nu sunt atât de excesive sau greșit orientate, încât să facă din noi dușmani ai oamenilor, în locul celor haini și răi, care i-au înrobit.[22]

Obiectivul principal al NSC-68 fusese acela de a crea motivul pentru un „răspuns flexibil": o strategie a reacției în fața unei agresiuni, indiferent unde avea loc, fără extinderea conflictului sau îndepărtarea de acesta. Eisenhower a renunțat la această abordare

din cauza costurilor ridicate pe care le implica, bazându-se în schimb pe amenințarea cu represalii nucleare.[23] Dar el și următorii președinți până la Nixon au rămas la părerea, cel mai bine exprimată în NSC-68, că restricțiile legale și morale ce limitează acțiunea guvernului acasă nu trebuie să acționeze în acest sens și în lumea largă: în cadrul acestei sfere lărgite, Statele Unite trebuiau să fie libere să opereze așa cum făceau și adversarii săi.

„Ne confruntăm cu un inamic implacabil, al cărui obiectiv deschis este dominația lumii", era fraza de încheiere a Raportului Doolittle în 1954, o evaluare cu caracter strict secret a operațiunilor secrete ale CIA. „Nu există nici un fel de reguli într-un asemenea joc. Normele acceptabile până acum ale comportamentului uman nu se aplică."[24] Eisenhower era de acord. „Am ajuns la concluzia că unele dintre ideile noastre tradiționale privind fairplay-ul internațional nu prea mai sunt aplicabile în situația complicată și confuză în care se zbate acum lumea", scria el în 1955. „Adevărul, onoarea, justiția, considerația pentru alții, libertatea pentru toți – problema este cum să le menținem... când ne opunem unor oameni care disprețuiesc... aceste valori. Cred că putem s-o face", iar aici și-a subliniat cuvintele pentru a accentua ideea, „dar *nu trebuie să confundăm aceste valori cu niște simple proceduri, chiar dacă acestea din urmă s-ar putea să aibă la un moment dat un statut de concepte morale.*"[25]

Și astfel, Războiul Rece i-a transformat pe liderii americani într-unii machiavelici. Confruntați cu „atât de mulți oameni răi", s-au hotărât ei înșiși „să învețe să nu facă bine" și să se folosească sau nu de această capacitate, după cum spunea marele filosof cinic italian – și patriot – „în funcție de necesitate".

III

S-ar putea să devină necesar, sugera Raportul Doolittle, ca poporul american să „se familiarizeze, să înțeleagă și să sprijine această filosofie respingătoare în esența ei"[26]. Dar nici o

administrație, de la cea a lui Eisenhower până la cea a lui Nixon, nu a încercat în mod public să justifice ideea de „a nu face bine". Motivele erau evidente: operațiunile secrete cu greu ar mai fi putut să rămână secrete dacă erau discutate în mod deschis și nici devierile de la „normele acceptabile până acum ale comportamentului uman" n-ar mai fi fost ușor de explicat într-o societate care încă se mai obliga, cu fermitate, să aplice statul de drept. Tăcerea rezultată a amânat, dar nu a rezolvat problema modalității de împăcare a practicilor machiavelice cu principiul răspunderii fundamentat constituțional, în fața Congresului, a media sau a publicului larg. Drept urmare, americanii s-au familiarizat treptat cu „filosofia respingătoare" cu care liderii lor au crezut că e necesar să se lupte în Războiul Rece, deși arareori în felurile în care acei lideri intenționaseră să o facă.

Pe măsură ce sfera și frecvența operațiunilor secrete au crescut, devenea tot mai dificil de menținut acea „dezmințire plauzibilă"[27]. Zvonurile privind implicarea americanilor în loviturile iraniene și guatemaleze au început să circule aproape numaidecât și, deși acestea n-aveau să fie confirmate oficial timp de mai mulți ani,[28] au fost suficient de convingătoare la momentul respectiv pentru a face agenției CIA o publicitate nedorită. Până la sfârșitul anilor 1950, a ajuns să aibă o reputație aproape mitică de-a lungul Americii Latine și Orientului Mijlociu ca instrument cu care Statele Unite puteau să detroneze guvernările care nu le erau pe plac, oricând doreau să facă asta.

Consecințele s-au dovedit, în ambele regiuni, costisitoare. În Caraibe, răsturnarea lui Arbenz a încurajat în mod necugetat comunismul: ultragiați de ceea ce se întâmplase în Guatemala, Fidel Castro, Che Guevara și suporterii lor au reușit să scoată Cuba din sfera de influență a Washingtonului și să o transforme într-un stat marxist-leninist. Când CIA a încercat să-i doboare, după ce au pus mâna pe putere în 1959, a eșuat într-un mod lamentabil. Debarcarea lipsită de succes de la Golful Porcilor, din aprilie 1961, a demascat cea mai ambițioasă operațiune secretă pe care Agenția o încercase vreodată, a umilit nou-instalata administrație Kennedy, a întărit

relațiile dintre Moscova și Havana și a pus în mișcare seria de evenimente care aveau, într-un an și jumătate, să aducă lumea în pragul unui război nuclear.[29]

Între timp, șahul Iranului, readus la putere de americani în 1953, își consolida un regim din ce în ce mai represiv, pe care Washingtonul a găsit că este imposibil să-l dezavueze. Încă o dată, o situație stupidă lega Statele Unite de un lider autocrat, ale cărei singure virtuți erau că păstrase ordinea, menținuse fluxul de petrol, cumpărase armele americanilor și era în mod sigur anticomunist. Iranienii s-au săturat până-n gât de el, astfel încât, până în 1979, l-au detronat pe șah, au denunțat Statele Unite pentru sprijinirea lui și au instalat la putere, sub conducerea ayatollahului Ruhollah Khomeini, primul guvern radical islamist din lume.[30]

Nu toate operațiunile CIA s-au încheiat atât de rău. În aprilie 1956, una dintre cele mai de succes dintre ele, fără nici o exagerare, a ieșit la lumină atunci când rușii i-au invitat pe reporteri să facă un tur al unui tunel pe care Agenția îl construise, mergând din Berlinul de Vest la peste jumătate de kilometru în Berlinul de Est, prin care interceptaseră comunicațiile prin cablu și telefonice ale sovieticilor și est-germanilor timp de mai mult de un an de zile. Acest exemplu timpuriu de ascultare a telefoanelor provocase oricum mai multă mândrie decât critici în Statele Unite: reacția generală a fost că acesta era exact genul de lucruri pe care spionii americani trebuiau să-l facă.[31] Două luni mai târziu, CIA a aranjat publicarea unor extrase din discursul secret al lui Hrușciov prin care-l denunța pe Stalin la Congresul al XX-lea al Partidului. Obținut prin intermediul unor surse poloneze și israelite, acest document furat a provocat puține remușcări și îndoieli, în ciuda faptului că a alimentat o stare de neliniște care aproape că a condus la o revoltă în Polonia și chiar a provocat una în Ungaria, ulterior în acel an. Ceea ce chiar a provocat regrete au fost emisiunile radio transmise în mod inadecvat de Radio Europa Liberă – finanțat de CIA – care au convins mulți unguri că Statele Unite aveau să-i apere de represaliile sovietice. În mod tacit, Agenția a ajuns la concluzia că, în acest caz,

mersese într-adevăr prea departe, dar a încercat să mențină la minimum stânjeneala publică.[32]

Prima dezbatere deschisă privind etica spionajului a avut loc în mai 1960, când rușii au doborât aparatul de zbor tip U-2 al lui Francis Gary Powers, lângă Sverdlovsk. Eisenhower fusese mult timp preocupat de modul în care ar fi putut să justifice asemenea zboruri dacă acestea trebuiau la un moment dat să devină publice: orice *violare sovietică* a *spațiului aerian american,* admitea el odată, avea să-l facă să-i solicite Congresului o declarație imediată de război. „Dezmințirea plauzibilă" dăduse o anumită asigurare a faptului că acest standard dublu putea fi menținut. Când i s-a precizat altitudinea la care opera U-2, lui Eisenhower nu i s-a spus că nici avionul și nici pilotul nu puteau să rămână „intacți" dacă ceva nu mergea cum trebuie. După ce a fost informat că avionul fusese doborât, președintele a autorizat o minciună oficială: purtătorul de cuvânt al Departamentului de Stat a anunțat că un avion meteorologic pur și simplu se abătuse de la ruta de zbor. Drept urmare, Hrușciov a prezentat plin de voioșie rămășițele lui U-2, fotografiile pe care le făcuse acesta, pe pilotul său, în viață și bine mersi – obligându-l pe Eisenhower, extrem de furios, să-și recunoască minciuna. „Nu mi-am dat seama cât de mare avea să fie prețul pe care trebuia să-l plătim pentru această minciună", își aducea el aminte ulterior. „Iar dacă am fi putut să dăm timpul înapoi, acum n-am mai declara nimic."[33]

Ideea că liderii lor puteau să mintă era nouă pentru poporul american. N-au existat însă niște consecințe serioase pentru Eisenhower: în curând avea să elibereze postul, iar majoritatea americanilor au admirat capacitatea CIA de a construi avionul U-2 și de a-l menține în zbor atât de mult timp – chiar dacă, asemenea lui Eisenhower, n-ar fi tolerat niciodată zboruri sovietice deasupra Statelor Unite. La scurt timp după ce se instalase în funcție, președintele Kennedy a trebuit să recunoască faptul că și el mințise atunci când negase, la o conferință de presă chiar înainte de debarcarea din Golful Porcilor, că forțele americane vor fi folosite vreodată în vreo tentativă de a-l răsturna pe Castro. Spre uimirea lui

Kennedy, mărturisirea sa a dus la creșterea popularității sale în sondaje: descotorosirea de un regim marxist în Caraibe s-a asociat cu o cauză populară, iar noul președinte a obținut credit pentru că încercase asta, chiar dacă în final eșuase. „Cu cât te descurci mai prost", concluziona el, „cu atât le place mai tare de tine."[34]

Dar dacă un președinte trebuia să mintă – și făcea asta în mod repetat – pentru o cauză nepopulară? Lyndon Johnson știa că un război extins în Vietnam avea să reprezinte exact acest lucru. „Nu cred că oamenii... știu multe despre Vietnam și cred că nu dau doi bani pe ce se întâmplă acolo", se îngrijora el în secret în mai 1964. Dar „noi nu prea avem de ales, ... suntem obligați prin tratat, ... să fim acolo, [iar dacă Vietnamul de Sud cade] acesta va fi o piatră de domino care va atrage un lung șir de mulți alții... [Noi] doar ne-am pregătit pentru ce-i mai rău"[35]. Johnson a căutat să facă asta negând, de-a lungul întregii campanii prezidențiale din acel an, orice intenție de escaladare a războiului, permițându-i în mod deliberat adversarului său politic, Barry Goldwater, să susțină acest curs al evenimentelor. După victoria sa copleșitoare, Johnson a autorizat escaladarea pe care promisese că n-o va iniția, aparent crezând că ar putea să câștige rapid războiul, înainte ca opinia publică să se poată întoarce împotriva sa. „Consider o chestiune de cea mai mare importanță", își instruia el consilierii în decembrie, „ca substanța acestei poziții să nu devină publică, în afară de situația în care o voi ordona eu în mod explicit."[36]

Războiul însă nu s-a încheiat rapid: dimpotrivă, a continuat mult timp fără a i se întrezări vreun final. Johnson știa că perspectivele erau sumbre, dar nu putea să se ducă el însuși în fața națiunii să explice asta în mod deschis. Motivele sale mergeau dincolo de propria sa soartă în plan politic. Fusese, până la mijlocul anului 1965, în fruntea celui mai mare val legislativ de reforme interne de la New Deal încoace, și mai erau multe de făcut. „Eram hotărât", relata el mai târziu, „să nu las războiul să ruineze acel vis, ceea ce însemna că n-aveam nici o alternativă, în afară de a-mi menține politica externă în culise. ... Cunoșteam Congresul la fel de bine cum o cunosc pe Lady Bird și știam că ziua în care acesta va

declanșa o dezbatere majoră cu privire la război, acea zi avea să fie începutul sfârșitului Marii Societăți."[37]

Așadar, dilema era crudă. Interesele americane în Războiul Rece, credea Johnson, cereau ca Unite Statele să persiste în Vietnam până când triumfau. Dar era, în același timp, convins că nu putea să dezvăluie ce ar fi fost necesar pentru a câștiga războiul fără sacrificarea Marii Societăți: națiunea n-avea să suporte simultan cheltuieli majore și pentru „armament" și pentru „mâncare". Astfel că a sacrificat încrederea publică. Termenul „lipsă de credibilitate" (deosebirea dintre ceea ce promitea și ceea ce făcea un politician) a rezultat din încercarea susținută a lui Johnson de a acoperi costurile – laolaltă cu pesimismul cu care CIA și alte agenții de informații, asemenea propriilor săi strategi ai războiului, evaluaseră perspectivele de obținere a succesului – celei mai mari operațiuni militare americane de la războiul din Coreea încoace.[38]

Este dificil de înțeles cum Johnson credea că putea să scape netaxat. O parte din explicație poate fi pur și simplu că, atunci când nu-ți convine nici o alternativă, cel mai convenabil este să n-o alegi pe nici una dintre ele: în mod sigur Johnson a amânat să aleagă între Marea Societate și războiul din Vietnam atâta timp cât a fost posibil. În mare parte s-ar putea să fi fost și crezul personal al lui Johnson, anume că și cea mai îmbelșugată societate din lume putea să-și permită să cheltuiască oricât ar fi fost nevoie pentru a asigura securitatea în străinătate și echitatea acasă, indiferent de ceea ce credea lumea sau Congresul.[39] Dar acest argument economic n-a reușit să ia în considerare dacă americanii puteau să susțină moralul și costurile umane ale războiului ce lua amploare, în timp ce perspectivele victoriei erau din ce în ce mai atenuate. Până la începutul anului 1968, câteva sute din efectivele trupelor americane ajunseseră să fie ucise în luptă săptămânal și, cu toate astea, Ofensiva Tet de la sfârșitul lui ianuarie și începutul lui februarie a reliefat că nici o locație din Vietnamul de Sud, nici măcar ambasada americană din Saigon, nu erau sigure. Tet s-a dovedit a fi o înfrângere militară pentru nord-vietnamezi: insurecția în masă pe care speraseră că o vor provoca n-a avut loc. Însă a fost și o

înfrângere psihologică pentru administrația Johnson; și asta era mult mai important la momentul acela. Președintele a recunoscut asta la sfârșitul lui martie, când a refuzat să mai trimită mai multe trupe să lupte în război, în timp ce-și anunța propria decizie surpriză să nu mai candideze pentru a fi reales.[40]

Pare, așadar, probabil ca o altă moștenire a Războiului Rece timpuriu să fi influențat modul în care Johnson a gestionat războiul din Vietnam: anume că președinții americani fuseseră timp îndelungat liberi să acționeze în străinătate în moduri pentru care nu trebuiau să dea socoteală acasă. Nu autorizase Eisenhower interceptarea comunicațiilor, violările spațiului aerian și, în două cazuri, răsturnarea efectivă a guvernelor străine? Nu eșuase Kennedy în a răsturna un altul și fusese aclamat pentru că făcuse tot ce-i stătuse în putință în acest sens? Era ușor de tras concluzia că, așa cum Johnson intrase la Casa Albă, în 1963, pe un val de durere și mâhnire provocată de asasinarea lui Kennedy și de bunăvoință îndreptată spre el însuși, președintele era atotputernic: că putea continua să recurgă, așa după cum scria în NSC-68, „la orice fel de măsuri, secrete sau la vedere, violente sau nonviolente", care ar fi putut promova cauza americană în Războiul Rece, fără să pună în pericol „integritatea sistemului nostru". Dar până în momentul în care Johnson a părăsit Casa Albă în 1969, această propoziție devenise mult mai puțin plauzibilă: maniera în care dusese războiul din Vietnam lăsase sistemul american, atât în străinătate cât și în țară, într-un impas profund.

Autorii lui NSC-68 consideraseră că puteau să existe două standarde separate de comportament în aceste două sfere: că liderii americani puteau să învețe „să nu facă bine" în ducerea Războiului Rece, în timp ce continuau „să facă bine" în cadrul intern al propriei societăți democratice. Fusese destul de greu să mențină acea separație pe durata mandatelor lui Eisenhower și Kennedy: ambii președinți fuseseră obligați să admită că „dezmințirile" lor în cazul incidentelor legate de U-2 și Golful Porcilor nu fuseseră „plauzibile". Odată cu războiul din Vietnam, linia dintre ceea ce era permis peste mări și oceane și ceea ce era permis acasă, în țară, a

dispărut cu desăvârșire. Administrația Johnson a găsit imposibil să planifice sau să ducă la bun sfârșit războiul fără a-și ascunde în mod repetat intențiile față de poporul american, cu toate că deciziile pe care le-a luat au afectat profund poporul american. Departe de a fi la înălțimea „celor mai bune tradiții ale sale" în ducerea Războiului Rece, așa cum sperase Kennan că aveau să fie, în ducerea războiului din Vietnam, Statele Unite au părut a-și sacrifica cele mai bune tradiții de responsabilitate constituțională și morală.

IV

Richard Nixon a moștenit această situație, pe care ulterior a agravat-o și mai tare. Unul dintre cei mai mari experți în geopolitică dintre liderii timpurilor moderne, se întâmpla să fie și președintele american cel mai puțin înclinat – din toate timpurile – să-și respecte constrângerile propriei autorități. La urma urmei, asta se întâmplase pe vremea lui Johnson, iar el încă mai credea că cerințele securității naționale, după cum le definea el, erau mult mai importante decât orice fel de obligații de responsabilitate, chiar și de legalitate, pe care le impunea președinția. Acțiunile lui Nixon au depășit cu mult ideea că puteau să existe standarde separate de comportament în țară și în străinătate: mai degrabă a făcut din însăși patria-mamă un câmp de luptă al Războiului Rece. Oricum, acolo se confrunta cu un adversar mult mai puternic decât Uniunea Sovietică sau mișcarea comunistă internațională. Cu Constituția Statelor Unite ale Americii.

„Pot să spun fără echivoc", scria Nixon după de a demisionat din funcția de președinte, „că fără secretomanie n-ar mai fi existat nici o deschidere față de China, nici un acord SALT cu Uniunea Sovietică și nici un acord de pace care să încheie războiul din Vietnam."[41] Nu prea există motive să pui la îndoială această afirmație. Dacă s-ar fi consultat cu Departamentele de Stat și al Apărării, CIA, comitetele corespunzătoare ale Congresului și toți aliații ale căror interese ar fi fost afectate înainte de călătoria lui

Kissinger de la Beijing din 1971, cu siguranță că aceasta n-ar fi avut loc. Să fi încercat negocieri cu Moscova asupra controlului armelor, în absența unei „căi de întoarcere" care permitea testarea pozițiilor înaintea adoptării lor, probabil că ar fi garantat un eșec total. Și singura cale prin care Nixon a înțeles să curme impasul îndelungat din convorbirile de pace cu vietnamezii – în afara acceptării cererilor Hanoiului de retragere imediată a forțelor americane și schimbarea de la putere a guvernului sud-vietnamez – a fost să sporească presiunea militară și diplomatică asupra Vietnamului de Nord, simultan cu descreșterea presiunilor din interiorul Congresului, din partea mișcării antirăzboi și chiar din partea foștilor membri ai administrației Johnson, de a accepta termenii impuși de Hanoi. Și asta a necesitat atât recurgerea la manevre politice în mod fățiș, cât și în secret.

Nixon nu a greșit că a folosit secretomania în conducerea politicii externe – diplomația ceruse întotdeauna asta –, ci că n-a reușit să facă distincție între acțiunile pe care ar fi putut să le justifice, dacă ar fi fost demascate, și cele pe care n-ar fi putut vreodată să le justifice. Americanii trecuseră cu vederea minciunile pe care Eisenhower și Kennedy le spuseseră, datorită faptului că operațiunile pe care acestea le acoperiseră se dovediseră ușor de sprijinit împotriva criticilor, atunci când au fost descoperite. La fel au făcut și în cazul metodelor prin care Nixon determinase deschiderea spre China, acordul SALT și încetarea focului din Vietnam: rezultatele, în acele circumstanțe, s-au bazat pe secretomanie și chiar pe înșelătorie, dar păreau rezonabile.

Dar ce se putea spune despre bombardarea în secret a unui stat suveran? Sau despre tentativa de răsturnare a unui guvern ales în mod democratic? Sau despre ascultarea cetățenilor americani fără autorizație legală? Sau despre intrările prin efracție executate cu autorizare prezidențială? Sau despre organizarea unei conspirații, chiar în interiorul Casei Albe, pentru a ascunde ceea ce se întâmplase? Nixon permisese toate aceste lucruri pe durata primului său mandat; faptul că se baza pe secretomanie a devenit atât de imposibil de controlat și de dăunător, încât a apelat la această

tactică în situații pentru care nu putea să existe niciodată vreo justificare plauzibilă. Astfel că atunci când dezmințirea plauzibilă n-a mai fost în continuare posibilă – în mare parte din cauza lui Nixon și a sistemului său secret de ascultare și înregistrare din Biroul Oval, unde el însuși plesase microfoane – a devenit inevitabilă apariția unei crize constituționale.

Procesul a început în primăvara anului 1969, când Nixon a ordonat bombardarea Cambodgiei, într-un efort de a distruge rutele ce legau această țară și Laos, rute de-a lungul cărora nord-vietnamezii trimiseseră de ani de zile trupe și provizii în Vietnamul de Sud. Decizia a fost justificabilă în plan militar, dar Nixon n-a făcut nici un efort de a o explica în mod public. În schimb, a autorizat falsificarea documentelor specifice ale Air Force pentru a ascunde bombardamentul, insistând ulterior că Statele Unite respectaseră neutralitatea Cambodgiei. Bombardarea n-a constituit un secret, în mod evident, pentru cambogieni, și nici pentru nord-vietnamezi sau pentru aliații lor chinezi și sovietici. Numai americanii au ținut-o ascunsă, iar motivul, așa după cum recunoștea Nixon mai târziu, era acela că încerca să evite protestele antirăzboi. „Administrația mea avea numai două luni vechime și doream să provoc cât mai puține proteste publice la început."[42]

Însă așa se dezvoltase „lipsa de credibilitate" a lui Johnson, iar Nixon avea să aibă și el parte de ea în curând. Exploatând niște surse bine plasate, *New York Times* a relatat rapid despre bombardarea Cambodgiei, cât și despre planurile administrației de a începe o retragere graduală a trupelor americane din Vietnam. Nervos, Nixon a reacționat ordonând să fie ascultate telefoanele multor asistenți ai lui Kissinger, pe care Departamentul de Justiție și Biroul Federal de Investigații îi suspectau că ar fi produs scurgerea de informații. Aceste ascultări au rămas în vigoare, cu aprobarea lui Kissinger, chiar și după ce unii dintre acești consilieri au părăsi guvernul, iar în curând au fost extinse, pentru a-i include pe ziariștii care n-aveau cum să fie implicați în scurgerile inițiale.[43] Linia dintre secretomania justificabilă și cea imposibil de justificat,

se estompase pe timpul administrației Johnson, iar acum era și mai puțin distinctă.

După aceea, în octombrie 1970, guvernul marxist ales în mod democratic al lui Salvador Allende a preluat puterea în Chile. Nixon a declarat în public că respectă acest rezulta, „[Pentru că] dacă Statele Unite... ar fi intervenit în niște alegeri libere... asta ar fi avut repercusiuni asupra întregii Americi Latine, ceea ce ar fi fost mult mai grav decât ceea ce se întâmpla în Chile"[44]. Însă administrația sa intervenise acolo, și continua să o facă chiar și în timp ce Nixon făcea această declarație la începutul lui 1971. Folosindu-se de un precedent creat de Johnson, CIA a preluat o serie de inițiative sub acoperire, menite să-i favorizeze pe adversarii lui Allende pe durata campaniei electorale. Când acesta a câștiga oricum, Nixon a autorizat Agenția „să-l împiedice pe Allende să vină la putere sau să anuleze alegerea sa"[45]. Astfel, CIA a ajutat la punerea în mișcare a unei lovituri militare, care n-a reușit să împiedice prezentarea oficială a lui Allende, dar a avut ca rezultat răpirea și asasinarea generalului René Schneider, comandantul suprem al forțelor armate chiliene. Mai mult de trei ani, Agenția a persistat în eforturile sale de a destabiliza regimul lui Allende.

Din fericire pentru administrație, nimic din toate aceste informații nu s-a mai scurs în presă la momentul respectiv: în schimb, Nixon a obținut credit pentru aparenta sa moderație în cazul Chile. Dar decalajul dintre ceea ce *părea* că se întâmplă și ceea ce se întâmpla *de fapt* se lărgea, în timp ce perspectivele pentru atenuarea discrepanțelor – dacă aveau să devină publice – se îngustau. Încercarea de a-i nega lui Allende funcția pe care o câștigase, comenta unul din consilierii lui Kissinger, era „în mod clar o încălcare a propriilor noastre principii... Dacă aceste principii au vreo însemnătate, în mod normal ne vom abate de la ele numai pentru a înfrunta cea mai gravă amenințare... la adresa supraviețuirii noastre. Reprezintă Allende o amenințare mortală pentru SUA? Este greu de argumentat acest lucru"[46].

Acasă, au urmat acte chiar mai puțin justificabile. În iunie 1971, Daniel Ellsberg, un fost oficial al Departamentului Apărării, a

înmânat ziarului *New York Times* ceea ce aveau să fie numite *Documentele de la Pentagon*, o istorie secretă a originilor și escaladării războiului din Vietnam, ordonată de secretarul Apărării al lui Johnson, Robert McNamara. Nimic din această istorie nu compromitea securitatea națională și nici nu critica modul de gestionare a războiului de către Nixon, dar el a considerat această scurgere ca pe un precedent periculos și respectiv un afront personal. Neavând încredere în capacitatea FBI sau a tribunalelor de a se descurca cu acest caz și cu altele similare, președintele a pretins formarea unei echipe în cadrul Casei Albe, care avea să prevină pe viitor transmiterea neautorizată, vreunui material „delicat". „Avem de-a face cu un dușman, cu o conspirație", insista el. „*O să folosim orice mijloace*. Este clar?"[47]

Cei din personalul lui Nixon au strâns rapid un grup de detectivi de poliție pensionați și de foști agenți CIA și FBI – care curând aveau să fie cunoscuți, pentru misiunea lor de a stopa scurgerile, sub numele de „Instalatorii". De-a lungul anului următor, aceștia au executat o serie de intrări prin efracție, operațiuni de supraveghere și ascultări de telefoane care trebuiau să fie ținute secrete, deoarece, în ciuda autorizării lor de Casa Albă, erau ilegale. „Nu cred că acest tip de conversație ar trebui să ajungă în biroul procurorului general", comenta un consilier nervos al lui Nixon, după ce Instalatorii îl informaseră pe procurorul general, John Mitchell, despre operațiunile lor.[48] Însuși Mitchell a devenit nervos atunci când, în dimineața zilei de 17 iunie 1972, mai mulți dintre Instalatori s-au găsit ei înșiși sub arest, în sediul central al Comitetului Național Democratic din clădirea Watergate – unde, după legile pe care Mitchell era însărcinat să le aplice, n-aveau în nici un caz ce să caute.[49]

Avea să dureze până pe 9 august 1974 – data demisionării lui Nixon – ca toate consecințele acestei pătrunderi prin efracție prost făcute să iasă la iveală. Însă ceea ce s-a pus în mișcare în dimineața arestărilor a fost o reafirmare a principiului moral, legal și, până la urmă, constituțional, asupra autorității prezidențiale. A continuat prin procesul și condamnarea spărgătorilor implicați, implicarea oficialilor administrației care supervizaseră și finanțaseră

operațiunile acestora, o serie crescândă de dezvăluiri surprinzătoare în media, o serie de dezmințiri prezidențiale tot mai puțin credibile, numirea unui procuror special, o investigație foarte publică a Senatului, demascarea sistemului de ascultare și înregistrare din Biroul Oval al lui Nixon, somația legală de deblocare a înregistrărilor, aprobarea rezoluțiilor de punere sub acuzare de către Camera Reprezentanților și, în final, hotărârea Curții Supreme, care stipula că președintele trebuia să predea singura înregistrare care dovedea complicitatea sa în încercarea de mușamalizare.

În acest moment, confruntat cu condamnarea și înlăturarea sa din funcție, Nixon și-a părăsit postul. A recunoscut astfel că președintele Statelor Unite nu era de fapt liber să se folosească de orice fel de mijloace pe care le considera necesare pentru a proteja interesele securității naționale. Exista, chiar și în acel domeniu extrem de sensibil, un standard de comportament, pe care el nu putea să-l hotărască de unul singur. Contrar convingerii lui Nixon, președintele nu era mai presus de lege.

V

Dar nici legea în sine n-a continuat să rămână la fel. Comportamentul președintelui a determinat Congresul să reclame o mare parte din autoritatea aferentă conducerii politicii de securitate națională de la care abdicase în perioada de început a Războiului Rece. Acesta s-a întâmplat inițial cu privire la Vietnam, unde, până la sfârșitul lui ianuarie 1973, Nixon și Kissinger obligaseră Hanoiul să accepte o încetare a focului în termenii pe care Statele Unite îi considerau acceptabili – și-i puteau impune șovăielnicului său aliat sud-vietnamez. Dar, de asemenea, se obligau să retragă aproape toate trupele americane din regiune: fapt ce fusese necesar pentru a relaxa sentimentul antirăzboi din țară, în timp ce se protejau împotriva presiunilor la care era supus Capitoliul pentru a legifera încheierea implicării americane în război.

Nixon nu-și făcea nici un fel de iluzii că nord-vietnamezii vor respecta de bunăvoie încetarea focului. Însă chiar se aștepta să-i oblige să asculte amenințându-i – iar dacă era necesar, chiar reluând – cu bombardamentele care făcuseră ca Hanoiul să accepte prima dată încetarea focului. La urma urmei, Statele Unite își rezervaseră dreptul de a acționa la fel pentru a impune Coreei o încetare a focului ce dura de două decenii. Situația din Vietnam era mai puțin promițătoare; totuși, mai exista speranța, își reamintea Kissinger, „că faima lui Nixon pentru măsuri neîndurătoare avea să împiedice niște încălcări grosolane ale acordului"[50].

Însă scandalul Watergate atenuase destul de serios importanța și puterea președintelui. Amăgit în așteptări în urma unui război lung și dur, complet neîncrezător în intențiile lui Nixon, simțind că autoritatea sa se spulbera, Congresul a votat, în vara anului 1973, să pună capăt operațiunilor de luptă din Indochina. După care a oficializat Legea privind Prerogativele de Război *(War Powers Act),* care impunea pe viitor o limită de șaizeci de zile asupra tuturor desfășurărilor de forțe militare fără acordul Congresului. Veto-urile lui Nixon nu au fost luate în seamă, iar restricțiile au devenit lege. A rămas ca succesorul său, Gerald Ford, să suporte consecințele: când Vietnamul de Nord a invadat și cucerit Vietnamul de Sud în primăvara anului 1975, n-a putut să facă nimic în privința asta. „Drama noastră internă", comenta Kissinger după aceea, „mai întâi ne-a paralizat, după care ne-a copleșit."[51]

Același lucru s-a întâmplat, în mare parte, cu operațiunile serviciilor de informații. CIA operase întotdeauna sub supraveghere minimală din partea Congresului: ipoteza fusese că reprezentanții națiunii n-aveau nevoie și nici nu doreau să știe ce făcea Agenția. Această atitudine a supraviețuit incidentelor cu U-2 și Golful Porcilor, începerii și escaladării războiului din Vietnam, chiar și dezvăluirii făcute în 1967, potrivit căreia CIA asigurase în secret fonduri, timp de ani de zile, pentru conferințele, revistele și cercetările academice, cât și pentru Asociația Națională a Studenților.[52] Dar nu i-a supraviețuit scandalului Watergate.

Dovada că foști angajați ai CIA făcuseră parte din unitățile Instalatorilor – și că Nixon ceruse cooperarea Agenției pentru aranjarea unor mușamalizări – a condus la presiuni venite din interiorul organizației de revizuire a potențialelor activități ilegale și de examinare atentă din afară, menită să-i demaște. În decembrie 1974, *New York Times* dezvăluia că CIA își desfășurase propriul program de supraveghere internă împotriva protestatarilor antirăzboi pe durata administrațiilor Johnson și Nixon, implicând atât ascultarea telefoanelor, cât și interceptarea corespondenței. Directorul CIA, William Colby, a confirmat imediat povestea, recunoscând că Agenția nu-și respectase propria cartă – care interzicea activitățile de pe teritoriul Statelor Unite – și că încălcase legea.[53]

După care a urmat numirea rapidă a trei comisii, una prezidențială și respectiv câte una în Senat și Camera Reprezentanților, pentru investigarea abuzurilor CIA. Prin cooperarea lui Colby, „scheletele" Agenției – tentativele de asasinat, operațiunile de supraveghere, subvențiile ascunse, legăturile cu cazul Watergate și tentativa de a împiedica preluarea puterii de către guvernul ales constituțional în Chile – au fost aduse în întregime la cunoștința publicului. După cum fusese cazul în ultimii ani de mandat ai lui Nixon, națiunea se confrunta din nou cu întrebarea dacă Statele Unite ar trebui, sau chiar dacă ar putea, să mențină, în Războiul Rece, standarde separate de ceea ce erau pregătite să accepte în țară.

Evenimentele din Chile au prezentat această dilemă în cel mai clar mod. O lovitură militară încununată de succes avusese în cele din urmă loc la Santiago, în septembrie 1973. În urma acesteia, Allende murise – probabil prin sinucidere –, iar la putere a rămas un guvern anticomunist de nădejde, condus de generalul Augusto Pinochet. Complicitatea directă a CIA n-a fost niciodată stabilită, dar Nixon și Kissinger au salutat deschis acest rezultat și au căutat să coopereze cu noul lider chilian. Însă până în momentul în care investigațiile CIA au fost demarate în 1975, guvernul lui Pinochet întemnițase, torturase și executase mii dintre suporterii lui Allende – unii dintre ei cetățeni americani. Chile, după ani și ani de

democrație, era acum una dintre cele mai represive dictaturi pe care o văzuse vreodată America Latină.[54]

Ceea ce au făcut Statele Unite în Chile diferea prea puțin de ceea ce făcuseră, cu numai două decenii în urmă, în Iran și Guatemala. Dar anii 1970 nu erau anii 1950: când a ieșit la iveală informația că administrația Nixon încercase să-l împiedice pe Allende să obțină funcția în care fusese ales și că acum căutase să-l îndepărteze încă o dată, „dezmințirea plauzibilă" a devenit imposibilă. Acesta a făcut de neevitat întrebările referitoare la cine era responsabil pentru starea de fapt. Ar fi putut Allende să rămână la putere dacă n-ar fi fost nici o campanie americană împotriva lui? Ar fi menținut acesta procedurile democratice dacă ar fi făcut asta? Ar fi putut Statele Unite să se abțină, în măsura în care au făcut-o, de la condamnarea abuzurilor lui Pinochet? Dacă ar fi depus un efort mai mare, ar fi putut să le stopeze? Nu există, nici chiar în zilele noastre, răspunsuri clare: rolul Washingtonului în ororile din Chile rămâne o problemă contestată cu aprindere, atât în rândul istoricilor specializați în aceste evenimente, cât și în cel al participanților la ele.[55] La momentul respectiv era clar, totuși, că autorizația CIA de a opera fără constrângeri produsese acțiunile din Chile, care, după propriile-i spuse, nu trecuseră testul „la lumina zilei". Ele nu puteau fi justificate atunci când erau expuse opiniei publice.

Congresul a reacționat prin interzicerea acțiunilor care puteau, pe viitor, să ducă la rezultate similare. A ales să facă acest lucru în Angola, o fostă colonie portugheză, unde se afla în desfășurare, în 1975, o bătălie pentru putere dusă pe trei fronturi, cei aflați în competiție căutând sprijin de la Statele Unite, Uniunea Sovietică și China. Nu exista nici o posibilitate, din cauza consecințelor războiului din Vietnam, a unei intervenții militare americane directe: finanțarea secretă a Frontului Național proamerican pentru Eliberarea Angolei părea singura opțiune disponibilă. Dar cu CIA aflată sub o supraveghere atentă, nu mai era nici o modalitate de a aranja asta fără aprobarea liderilor Congresului, iar, curând după ce au fost consultați, planul a devenit unul la vedere, iar opoziția față de el a

devenit intensă. Din cauza abuzurilor ce avuseseră loc în Chile și în alte părți ale lumii, Senatul a votat, în decembrie 1975, să refuze *orice* fel de folosire în secret a fondurilor în Angola, în ciuda probabilității că această acțiune avea să lase țara, implicit, sub influența Moscovei. Era, după cum se plângea Ford, o „abdicare a responsabilității" care avea să aibă „cele mai grave consecințe pentru poziția Statelor Unite și pentru ordinea internațională în general, pe termen lung"[56].

Asta s-a dovedit a fi o exagerare. Uniunea Sovietică fusese târâtă în Angola împotriva voinței sale de aliatul ei cubanez, și a câștigat puțin din această experiență.[57] Așadar, ceea ce se întâmplase în Washington fusese semnificativ: neîncrederea între ramurile executive și legislative ale guvernării era acum atât de adâncă, încât prin Congresul Statelor Unite începuseră să treacă legi – întotdeauna niște instrumente boante – de constrângere a folosirii capabilităților militare și de informații ale *Statelor Unite*. Era ca și cum națiunea devenise propriul și cel mai groaznic dușman al său.

VI

Dacă, Pentagonul, Casa Albă și CIA nu erau mai presus de lege – într-adevăr, dacă standardele legale puteau să le orienteze în direcția garantării acestui lucru – atunci întreaga politică externă americană urma să fie făcută să respecte un set la fel de independent de standarde morale? Chiar însemna că, dacă învățai „să nu faci bine... în funcție de necesități", abandonai întregul sens a ceea ce însemna „să faci bine" în cadrul sistemului internațional al Războiului Rece? Și unde anume, în toate astea, își găsea locul „dezghețul"?

Ar fi fost dificil, conform oricărui principiu moral tradițional, să se justifice împărțirea artificială a unor țări întregi, precum Germania, Coreea și Vietnamul – și, cu toate astea, Statele Unite și aliații săi sacrificaseră mii de vieți și cheltuiseră miliarde de dolari să mențină aceste divizări. Valorile democratice aveau de suferit când erau îmbrățișate dictaturile de aripă dreaptă de-a lungul unei

mari părți din „lumea a treia", ca modalitate de prevenire a apariției dictaturilor de aripă stângă, și totuși fiecare administrație de la Truman încoace făcuse asta. Și în mod sigur, Asigurarea Distrugerii Mutuale (MAD) putea fi susținută numai dacă cineva considera că luarea de ostatici la o scară imensă – supunând în mod deliberat populația civilă la riscul anihilării nucleare – ar fi fost un act uman. Strategii americani au făcut-o însă, căci n-au întrezărit o modalitate mai bună de a împiedica un rău și mai mare, posibilitatea unui război nuclear generalizat. Pe măsură ce Războiul Rece se derula, ei au trecut de la a considera aceste compromisuri ca fiind regretabile până la a le considera necesare, deci normale, și ulterior chiar de dorit.[58] Se instaura un fel de anestezie morală, lăsând ca stabilitatea relațiilor sovieto-americane să fie evaluată dincolo de rezonabilitatea sa, căci alternativa era mult prea înfricoșătoare ca să fie luată în considerare. Îndată ce a devenit clar pentru toată lumea că se aflau în aceeași barcă de salvare, nimeni n-ar mai fi vrut să o clatine.

Această *ambivalență* morală nu era o *echivalență* morală. Statele Unite nu găsiseră niciodată necesară încălcarea drepturile omului la scara la care o făcuseră Uniunea Sovietică, aliații săi est-europeni și chinezii sub Mao Zedong. Însă oficialii de la Washington se convinseseră de mult că singura cale prin care ar fi putut să împiedice aceste încălcări ar fi fost războiul, perspectivă care nu putea decât să agraveze și mai mult lucrurile. Acțiunea militară americană, avertiza John Foster Dulles în mod public în momentul insurecției din Ungaria, în 1956, „ar ... precipita un război total la scară mondială și probabil rezultatul acestuia ar fi că toate popoarele ar fi exterminate"[59]. De-abia la invazia sovietică a Cehoslovaciei din 1968, administrația Johnson a realizat cât de puțin putea să facă dincolo de protestele la adresa acestei fărădelegi, de avertismentele împotriva repetării ei oriunde în lume și de anularea reuniunii la nivel înalt, la care președintele în curs de a-și părăsi postul urma să înceapă cu noul lider sovietic, Leonid Brejnev, negocieri cu privire la limitarea armelor strategice. Ceea ce s-a întâmplat în Europa de Est, explica mai târziu secretarul de Stat al lui Johnson, Dean Rusk, „nu a fost niciodată o chestiune

de război și pace între noi și Uniunea Sovietică – indiferent de cât de scandalos ar suna asta"[60].

„Dezghețul" însemnase reducerea riscurilor de război nuclear, încurajarea unei relații mult mai previzibile între rivalii Războiului Rece și ajutorarea acestora pentru a-și reveni din urma tulburărilor interne cu care se confruntaseră pe durata anilor 1960. Nu se intenționase, în primă fază, să se asigure dreptatea: asta, credeau majoritatea suporterilor săi, ar fi putut să apară numai ca urmare a unui echilibru al puterii pe care fiecare dintre marile puteri îl considerau legitim. Kissinger a fost cel mai preocupat susținător al acestei poziții. Legitimitatea situației europene de după 1815, scrisese el în 1957, „n-ar trebui să fie confundată cu dreptatea".

> Implică acceptarea cadrului de ordine internațională de către toate marile puteri, cel puțin în măsura în care nici un stat nu este atât de nemulțumit încât... să-și exprime nemulțumirea printr-o politică externă revoluționară. O ordine legitimă nu face conflictele imposibile, dar limitează sfera acestora.[61]

Kissinger încă mai susținea asta în octombrie 1973, după ce Nixon îl desemnase secretar de Stat: „Încercarea de a impune dreptatea absolută de către una din părți va fi percepută ca o nedreptate absolută de către toți ceilalți. ... Stabilitatea depinde de satisfacția relativă și, din acest motiv, și de insatisfacția relativă a diferitelor state."

Kissinger era extrem de precaut pentru a nu „deveni obsedat de stabilitate". O „politică excesiv de pragmatică" ar „fi văduvită nu numai de direcție, ci și de rădăcini și respectiv de substanță". Nu ar asigura „celorlalte națiuni nici un criteriu de evaluare a performanțelor noastre și nici standarde la care să se poată ralia poporul american". Însă o abordare „excesiv de moralistă" a diplomației Războiului Rece putea să devină „exaltată sau periculoasă", conducând către „luări de poziție zadarnice sau cruciade aventuroase". Așadar, cel responsabil cu strategiile politice „trebuia să facă compromisuri cu alții, iar asta însemna, într-o anumită măsură, să

ajungă la compromisuri cu el însuși"[62]. Moralitatea inerentă a „dezgheţului" consta în puterea sa de a evita războiul şi revoluţia, ceea ce nu reprezenta o realizare minoră într-o eră nucleară. Idealul lui Kant de dreptate universală putea să rezulte numai printr-o acceptare universală, pentru viitorul previzibil de status quo al Războiului Rece.

Acest argument a lăsat, în orice caz, o problemă nerezolvată: dacă „dezgheţul" diminua într-adevăr pericolul unui război nuclear, atunci de ce continua să fie atât de periculoasă aplicarea standardelor morale în conducerea Războiului Rece? Dacă acest conflict devenea o condiţie normală a relaţiilor internaţionale, asta însemna că Statele Unite vor trebui să accepte imoralitatea ca pe o caracteristică permanentă a politicii sale externe? Cum va concorda asta cu recunoaşterea de către Kissinger a faptului că „America nu poate fi sinceră faţă de ea însăşi fără un obiectiv moral"?[63] Aceasta era dilema cu care noul secretar de Stat se confrunta în preluarea direcţiei politicii externe de la un Nixon încolţit din ce în ce mai mult: asigurarea unui status quo peste hotare făcea ca sprijinul pentru acesta să fie vulnerabil în ţară.

Vulnerabilităţile au fost evident legate de drepturile omului. La scurt timp după reuniunea la nivel înalt de la Moscova din 1972, liderii de la Kremlin au impus o taxă de ieşire din ţară emigranţilor ce părăseau URSS, după cum se presupunea, pentru a recupera costurile educaţiei finanţate de către stat. Părea o brutalitate mică în comparaţie cu multe din cele mai mari care o precedaseră, dar venea la un moment în care în Statele Unite se amplifica îngrijorarea privitoare la evreii sovietici şi la disidenţi. Taxa de ieşire din ţară a provocat o reacţie virulentă în Congres, unde senatorul Henry M. Jackson şi membrul Camerei Reprezentanţilor Charles Vanik au propus un amendament la Legea de Reformă a Comerţului, deja încetăţenită, care ar fi negat clauza „naţiunii celei mai favorizate" şi creditele Băncii de Export-Import oricărei „economii ce nu este de piaţă" ce restricţiona sau taxa dreptul de a emigra. Statele Unite, argumenta Jackson – fără îndoială având în minte propriile aspiraţii prezidenţiale –, ar trebui să-şi folosească puterea economică nu

pentru a răsplăti Uniunea Sovietică pentru comportamentul său din exterior, ci pentru a-i schimba comportamentul în interior. „Când suntem foarte convinși de ceva ... atunci ar trebui să punem acea chestiune de principiu pe masă, știind că rușii nu au de gând să fie de acord cu ea."[64]

Kissinger a protestat că stipulările prevăzute de Legea de Reformă a Comerțului făceau parte din amenințările și încurajările echilibrate cu grijă care convinseseră în sfârșit Uniunea Sovietică să cadă de acord asupra limitării armelor strategice. Adăugarea de noi cerințe după ce înțelegerea fusese încheiată – îndeosebi cerințe ce le solicitau rușilor să-și modifice politica internă ca rezultat al presiunilor din afară – putea să fie numai un mandat „pentru o politică nerealizabilă care avea să submineze credibilitatea peste hotare, fără să ne asigure instrumentele cu care să ne ocupăm de consecințele tensiunii rezultate". Diplomația tacită ar fi făcut mai mult pentru evreii sovietici, pentru disidenți și alți potențiali emigranți decât luările de poziție publice; iar în absența unei relații amicale sovieto-americane, era foarte puțin probabil că se va face ceva pentru ei.[65] Obiecțiile Moscovei față de amendamentul Jackson–Vanik aveau niște baze chiar mai profunde. După cum admitea ulterior ambasadorul Dobrînin, „Kremlinul se temea de ideea de emigrare în general (indiferent de naționalitate sau religie) pentru ca o posibilitate de evadare din tărâmul fericit al socialismului să nu ofere un grad de liberalizare care putea să destabilizeze situația internă"[66].

Asta însemna, totuși, că în căutarea stabilității geopolitice, administrația Nixon începuse să sprijine stabilitatea internă a URSS. Căutase să organizeze și să controleze sistemul internațional din timpul Războiului Rece în aceeași măsură în care Metternich și Castlereagh organizaseră și controlaseră Europa după Napoleon – prin echilibrarea antagonismelor în interiorul său. Însă acel aranjament din secolul al XIX-lea acceptase caracterul intern al statelor stabilizate: apelurile la reformă, în epoca despre care Kissinger scrisese ca istoric, puteau să fie foarte ușor refuzate. Asta nu mai era așa ușor de făcut

într-o epocă mult mai transparentă și mai democratică, în care el însuși căutase să direcționeze cursul evenimentelor.

Kissinger nu intenționase niciodată ca „dezghețul" să asigure viitorul regimului autocrat sovietic. „Miza lui Brejnev", îi scrisese el lui Nixon în vara anului 1973, „este că, pe măsură ce aceste politici capătă avânt și longevitate, efectele lor nu vor submina sistemul din care Brejnev își trage puterea și legitimitatea. Pe de altă parte, scopul nostru este să realizăm cu precizie asemenea efecte pe termen lung."[67] Dar cu Jackson–Vanik, termenul lung a devenit prezent: amendamentul câștiga sprijinul din partea capetelor opuse ale spectrului ideologic. Liberalii, convinși că politica externă trebuie întotdeauna să fie în căutarea dreptății, au condamnat cinismul afișat de Kissinger în căutarea stabilității, înainte de orice altceva. Conservatorii, convinși că nu s-ar putea avea niciodată încredere în Uniunea Sovietică, au denunțat naivitatea lui Kissinger de a fi atât de dornic să procedeze astfel. Iar Nixon, apropiindu-se de sfârșitul mandatului de președinte, nu putea să facă mare lucru pentru a-l ajuta să reziste acestor presiuni.

Amendamentul Jackson–Vanik a trecut de ambele camere ale Congresului la începutul lui 1975, la câteva luni după ce Nixon își părăsise postul. Uniunea Sovietică a răspuns prin anularea întregului acord de comerț. În consecință, au avut de suferit cauzele emigrației, ale comerțului și ale „dezghețului" în sine: indiferent de „dezghețul" care avusese loc în relațiile părților implicate în Războiul Rece, acum părea că acesta lua sfârșit. Însă evenimentele promovaseră o cauză diferită. Printr-un proces prelungit, implicând propriul său sistem constituțional de verificare, aspirațiile la președinție ale unui senator ambițios și puterea în continuă diminuare a unui președinte pus sub semnul întrebării din punct de vedere etic, Statele Unite sfârșiseră prin a adopta o poziție în concordanță cu Declarația Universală a Drepturilor Omului, din 1948, a Națiunilor Unite: că nici suveranitatea națională și nici cerințele diplomatice n-ar trebui să le permită statelor să-și amenințe propriii cetățeni în vreun fel,

după bunul plac. La urma urmei, exista, dacă nu un standard universal al dreptății, cel puțin un standard fundamental al decenței umane care trebuia să primeze chiar asupra eforturilor de stabilizare a Războiului Rece.

VII

Această realiniere a strategiei americane la principiile legale și morale ar fi avut un efect mult mai mic asupra cursului Războiului Rece, dacă n-ar fi existat ecourile sale de partea cealaltă. Acestea au fost la început mai dificil de detectat. Conducerea sovietică părea să fi devenit mai puțin tolerantă la disensiunile din țară și din Europa de Est decât fusese pe durata ultimilor ani ai epocii lui Hrușciov. Invazia Cehoslovaciei și justificarea sa ulterioară, Doctrina Brejnev, au creat condițiile pentru întărirea disciplinei ideologice, respingerea experimentării în domeniul media și al artelor și represiunea, din ce în ce mai dură, chiar a unor proteste politice mai blânde.[68] Indiferent de cât de mult ar fi putut „dezghețul" să îmbunătățească relațiile cu Vestul, Brejnev și colegii săi păreau hotărâți să controleze totul – până și ideile – în cadrul sferei lor de influență. Nu justificau asta printr-un apel la moralitate sau lege, ci la ideologie: ajungând chiar să afirme că, în marxism-leninism, ei descoperiseră mecanismele prin care funcționa istoria, și astfel mijloacele prin care se puteau îmbunătăți viețile oamenilor.

Dar fusese clar că istoria nu funcționa astfel. Hrușciov a dezvăluit faptul că Lenin și Stalin subjugaseră mult mai mulți oameni decât eliberaseră; iar până în momentul răsturnării sale, Uniunea Sovietică și țările sale satelit est-europene rămăseseră cu mult în urma Statelor Unite și a majorității restului lumii capitaliste, la marea majoritatea a indicilor economici care dădeau măsura prosperității. Se ajunsese până într-acolo încât, în 1968, fusese necesară folosirea forței pentru a menține comunismul la putere în Cehoslovacia, acțiune care a spulberat orice fel de iluzii potrivit

cărora oricine putea să îmbrățișeze în mod voluntar această ideologie. „Tancurile noastre din Praga ... au «țintit» împotriva ideilor", scria la momentul acela un tânăr jurnalist sovietic. „Cu pumnul în gura unei societăți liber-cugetătoare, au crezut că făcuserăm praf... procesele sale de gândire. ... [În schimb] «au trezit» pături noi din rândul intelectualității partidului, ce vor repeta tentativa [de la Praga] cu mai mult succes."[69]

Nu imediat, să fie clar. Avea să dureze ceva timp până când gândurile în sine să facă astfel încât tancurile să nu mai fie folosite niciodată. Cu toate astea, suprimarea „Primăverii de la Praga" a avut un puternic efect psihologic: a făcut ca un număr crescând de oameni din Uniunea Sovietică și Europa de Est să continue să se supună în public doctrinei marxist-leniniste, în timp ce în particular încetaseră să mai creadă în ea. Astfel s-a dezvoltat ceea ce istoricul Timothy Garton Ash numea o „viață dublă" – „Separarea dintre identitatea publică și cea privată, dintre limbajul oficial și neoficial, dintre conformismul exterior și opoziția interioară. ...Aplaud politicile statului la care nu aș subscrie niciodată în viața privată."[70] Nu era decât opusul a ceea ce se întâmpla în interiorul Statelor Unite, acolo unde, până la mijlocul anilor 1970, prăpastia dintre ceea ce credeau oamenii și ceea ce credeau liderii lor se îngustase semnificativ. Lipsa de credibilitate migra acum de la Washington la Moscova. Iar Brejnev era și mai puțin pregătit să se descurce cu asta decât fusese Nixon.

Problema sa era că autoritatea Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, asemenea tuturor partidelor comuniste aflate la putere, deriva din revendicarea făcută la adresa infailibilității istorice: ceea ce-l făcea vulnerabil în momentul în care evenimentele nu mai reușeau să-și urmeze cursul. De îndată ce devenea clar că asta se întâmplă, mai rămâneau puține de făcut – în afara folosirii forței, care era imposibil de apărat, din punct de vedere moral și legal, în fața criticilor, ca în cazul Cehoslovaciei – pentru a justifica existența partidului. Legitimitatea sa se baza pe o ideologie din ce în ce mai neplauzibilă, și nimic mai mult. Indiferent de excesele liderilor americani din perioada războiului din Vietnam și a scandalului

Watergate, aceștia n-au trebuit niciodată să se confrunte cu această dificultate.

Brejnev ar fi putut să diminueze vulnerabilitatea partidului prin renunțarea la pretenția sa de a deține monopolul asupra inteligenței și înțelepciunii – dar asta ar fi pus sub semnul întrebării propriul său monopol asupra puterii, iar el nu era pregătit să o facă. „Acest lucru este periculos", avertiza șeful KGB, Iuri Andropov, într-o discuție din 1974 a Biroului Politic privind criticile care deja ieșiseră la suprafață din partea celui mai distins scriitor al Uniunii Sovietice, Aleksandr Soljenițîn, și a celui mai proeminent fizician, Andrei Zaharov. „Există sute și mii de persoane în rândurile cărora Soljenițîn va găsi sprijin ... [Dacă] rămânem inactivi în privința lui Zaharov, atunci cum se vor manifesta [ceilalți] academicieni ... în viitor?"[71] Singurele puteri pe care acești disidenți le foloseau stăteau în penițele, în vocile și principiile lor. Cu toate astea, principiile erau contagioase, iar sistemul sovietic, apărat numai de ideologie, avea o imunitate insuficientă în fața lor.

Cu această reformă internă prea riscantă, conducerea de la Kremlin s-a orientat către diplomație: dacă lumea recunoștea legitimitatea puterii, atunci cum puteau câțiva răzvrătiți – chiar și unii faimoși – să-i facă și pe alții să i se opună? Acesta a fost unul din motivele pentru care lui Brejnev i-a plăcut perioada de „dezgheț", o premisă fundamentală a faptului că Vestul nu avea să caute să modifice caracterul intern al regimurilor marxist-leniniste. În schimb, obiectivul său avea să fie încurajarea comportamentului lor responsabil în arena internațională. Asta nu însemna renunțarea la lupta de clasă: Brejnev insistase că avea să continue acolo unde putea să o facă în siguranță, mai ales în „lumea a treia".[72] El era, în orice caz, pregătit să admită caracterul permanent al NATO și, în mod indirect, rolul permanent al Statelor Unite în Europa. În schimb, se aștepta de la americani și de la aliații lor din NATO să ratifice în mod oficial granițele de după cel de-al Doilea Război Mondial în Europa de Est.

Asta nu era o idee nouă. La începutul anului 1954, Molotov propusese o conferință la care națiunile din Europa – însă nu și Statele Unite – aveau să se întâlnească pentru a-și confirma granițele existente. Acel plan n-a dus nicăieri, dar după cum nota Kissinger cândva, diplomația Moscovei „compensează prin persistență ceea ce-i lipsește ca imaginație"[73]. Ministerul de Externe sovietic a reluat în mod regulat propunerea lui Molotov de-a lungul următorilor cincisprezece ani, modificând-o în sensul includerii americanilor. Între timp, NATO susținuse negocierile cu Pactul de la Varșovia asupra reducerilor reciproce de forțe din Europa, în timp ce *Ostpolitik*, inițiată de Brandt, produsese un tratat sovieto-vest-german ce recunoștea îndelung contestata graniță a Poloniei postbelice și un acord între cele patru puteri ce ocupau Berlinul de a-și continua status quo-ul în acel oraș. Era clar, deci, că nimeni nu avea vreun interes în schimbarea hărții politice europene: asta a dus la reînnoirea presiunii sovietice pentru o „Conferință de Securitate și Cooperare în Europa" ce părea relativ inofensivă pentru americani și o evoluție potențial pozitivă pentru mulți dintre partenerii lor din NATO.[74]

Însă pentru Brejnev, o asemenea conferință avea să însemne mult mai mult. Avea să le ceară Statelor Unite și aliaților săi să declare public și în scris că acceptaseră împărțirea postbelică a Europei. Liderul de la Kremlin era aproape capitalist prin importanța pe care *o* atribuia acestei obligații contractuale care, credea el, va descuraja viitoarele „Primăveri de la Praga", va întări Doctrina Brejnev, va reduce numărul disidenților în interiorul URSS, și-i va asigura propria reputație de om al păcii.[75] Iar el era dispus să facă concesii extraordinare pentru a obține acest angajament. Acestea includeau promiterea înștiințării în avans despre manevrele militare, acceptând schimbarea pe cale pașnică a frontierelor internaționale, permisiunea acordată statelor semnatare de a se alătura sau părăsi alianțele și, cel mai surprinzător, recunoașterea „semnificației universale a drepturilor omului și a libertăților fundamentale... în conformitate cu

obiectivele și principiile Cartei Națiunilor Unite și cu Declarația Universală a Drepturilor Omului"[76].

Rușii erau în mod evident preocupați cu privire la această ultimă condiție, dar fusese inițiată cu vest-europenii și canadienii, nu cu americanii, ceea ce o făcea dificil de respins.[77] Mai mult, libertățile pe care le specificase apăreau în Constituția sovietică, ce nu le implementa în mare parte: și asta avea să facă respingerea penibilă. Și nici n-ar fi fost ușor, numai din aceste motive, să bată în retragere și să renunțe la o conferință pentru care URSS exercitase presiuni atâta timp. Astfel că Biroul Politic a fost de acord, cu destulă reticență, cu includerea prevederilor drepturilor omului în „Actul Final" al conferinței. „Noi suntem stăpâni în propria noastră casă", îl asigura Ministrul de Externe Andrei Gromîko pe Brejnev. Guvernul sovietic și nimeni altcineva nu avea să decidă ce însemna de fapt recunoașterea „drepturilor omului și a libertăților fundamentale"[78].

Conferința de Securitate și Cooperare în Europa s-a deschis la Helsinki, pe 30 iulie 1975. Brejnev a moțăit pe durata numeroaselor discursuri, iar două zile mai târziu el, Ford și liderii altor treizeci și trei de state au semnat lungul și complexul document care îi adunase laolaltă. Consecințele, de toate părțile, erau neașteptate. După cum avea Kissinger să afirme mai târziu, „ararеori un proces diplomatic a iluminat astfel limitările previziunii umane"[79].

VIII

În Statele Unite, liberalii și conservatorii deopotrivă i-au învinuit pe Ford și pe Kissinger pentru că *abandonaseră* cauza drepturilor omului. Motivele lui Brejnev pentru care dorea acordul de la Helsinki, argumentau ei, erau toate prea transparente: urmărirea realizării „dezghețului" era cu greu justificată, dacă asta însemna perpetuarea nedreptății prin recunoașterea controlului sovietic în Europa de Est. O serie de pași greșiți ai administrației au

promovat în mod necugetat acest argument. Chiar înainte de conferința de la Helsinki, Kissinger îl sfătuise pe Ford să nu-l primească pe Soljeniţîn – până atunci un exilat în mod involuntar din Sovietică Uniunea şi un aspru critic al „dezgheţului" – la Casa Albă: gestul fiind perceput ca unul de considerație excesivă față de Moscova. După aceea, în decembrie 1975, unul din consilierii lui Kissinger, Helmut Sonnenfeldt, a spus în cadrul a ceea ce credea că era o întâlnire neoficială cu diplomații americani că administrația spera să încheie „relația neintegrată, nenaturală" între Uniunea Sovietică și est-europeni. Atunci când comentariul s-a scurs, a fost considerat ca o recunoaștere a faptului că rușii urmau să rămână în acea parte a lumii.[80]

Aceste întâmplări au făcut din cele discutate la conferința de la Helsinki o îndatorire pentru Ford, pe durata campaniei prezidențiale din 1976, în timp ce atât Ronald Reagan, adversarul său din cadrul Partidului Republican, cât și Jimmy Carter, candidatul Partidului Democrat, au condamnat acordul. Ford a considerat necesar să le interzică subordonaților până și folosirea cuvântului „dezgheț"; de asemenea, el însuși s-a disociat de Kissinger, pe măsură ce alegerile se apropiau. Iar apoi, pe 6 octombrie, în timpul dezbaterii cu Carter, președintele a comis o gafă finală, care i-a fost fatală: când i s-a spus să nege existența „Doctrinei Sonnenfeldt", el a negat că Uniunea Sovictică domina Europa de Est.[81] Asta a asigurat alegerea lui Carter și astfel, după 20 ianuarie 1977, nici Ford, nici Kissinger n-au mai avut nici o responsabilitate viitoare pentru modul de conducere a politicii externe americane. Conferința de la Helsinki a fost unul dintre motive.

Efectele conferinței de la Helsinki în interiorul Uniunii Sovietice și al Europei de Est, erau la fel de neașteptate și cu mult mai semnificative. Brejnev așteptase cu nerăbdare, îşi aducea aminte Dobrînin, „publicitatea pe care avea să o dobândească... atunci când publicul sovietic avea să afle de stabilirea finală a granițelor postbelice, pentru care făcuseră atât de multe sacrificii".

> Cât despre chestiunile umanitare, acestea nu prea puteau fi menționate acasă decât foarte vag, fără prea multă publicitate. El credea că asta nu le va aduce prea multe necazuri în țară. Însă greșea. Condiția disidenților sovietici în mod sigur nu s-a schimbat peste noapte, însă ei erau în mod categoric încurajați de acest document istoric. Iar publicarea sa în *Pravda* i-a dat greutatea unui document oficial. Treptat, a devenit un manifest al mișcării disidente și liberale, cu o evoluție ce trecea total dincolo de imaginația conducerii sovietice.[82]

Helsinki a devenit, pe scurt, o capcană legală și morală.[83] Exercitând presiuni asupra Statelor Unite și aliaților săi să se angajeze în scris că recunosc granițele existente din Europa de Est, Brejnev cu greu mai putea să respingă ceva cu care fusese de acord în același document, tot în scris – cu privire la drepturile omului. Fără să-și dea seama de implicații, așadar, le-a înmânat criticilor săi un standard, bazat pe principiile universale ale dreptății, cu rădăcini în legea internațională, independent de ideologia marxist-leninistă, în baza căruia aceștia puteau să evalueze comportamentul regimului său și al altor regimuri comuniste.

Acest lucru înseamnă că oamenii care trăiau în aceste sisteme – cel puțin cei mai curajoși dintre ei – puteau să ceară permisiunea oficială de a spune ce gândeau: probabil că n-avea să mai fie necesar să trăiască o „viață dublă" în viitor. Coșmarul din 1974 al lui Andropov a devenit realitate, pe măsură ce mii de persoane care nu se bucurau de faima lui Soljenițîn și a lui Zaharov au început să facă front comun cu aceștia în fața URSS-ului și a statelor sale satelit, răspunzătoare pentru abuzurile privind drepturile omului. Până în vara anului 1976, un Grup Public de Promovare a Respectării Acordurilor de la Helsinki opera în Moscova, având girul lui Zaharov, iar „Grupuri Helsinki" similare au început să apară rapid pretutindeni în Europa de Est.[84] Început de Kremlin într-un efort de a legitimiza controlul sovietic din acea parte a lumii, procesul de la Helsinki a devenit în schimb baza pentru legitimarea opoziției față de regimul sovietic.

Efectele, pentru a o spune cu delicatețe, erau imprevizibile. Era puțin probabil, de exemplu, ca bătrânii lideri de la Moscova să fi urmărit soarta unei trupe amărâte de rock din Cehoslovacia, antiinstituțională, Plastic People of the Universe, formată după invazia acestei țări în 1968. Având tendința de a cânta în secret în timp ce se ascundea de poliție, formația și-a încetat existența în 1976, când membrii săi au fost arestați. Procesul lor a făcut ca, pe 1 ianuarie 1977, câteva sute de intelectuali să semneze un manifest numit Carta 77, prin care solicitau în mod politicos, dar direct, guvernului ceh să respecte prevederile legate de exprimarea liberă ale Actului Final de la Helsinki, care fusese semnat cu aprobarea lui Brejnev. Mai mulți dintre „Cartiștii" înșiși au fost arestați. Unul dintre ei, dramaturgul – și totodată un mare fan al muzicii rock – Vaclav Havel, a petrecut patru ani în închisoare, urmați de mult mai mulți ani de supraveghere strictă, după eliberarea sa.[85]

Asta i-au conferit lui Havel motivul și momentul, prin eseurile și piesele sale, să devină cel mai influent cronicar al deziluziei generației sale față de comunism. El era, după cum se spunea, „mai degrabă un Lennonist decât un Leninist"[86]. Havel n-a făcut apel la rezistență fățișă: dând statelor motive să apeleze la puterea polițienească, ar fi existat puține de făcut în acest sens. În schimb, a încurajat ceva mult mai subtil, concepând standarde pentru comportamentul *individual*, făcând *abstracție* de cele ale statului. Cei care n-au reușit să facă asta, scria el, „confirmă sistemul, satisfac sistemul, fac sistemul, sunt sistemul". Dar cei care erau sinceri față de ceea ce credeau ei înșiși – chiar și într-o chestiune atât de nesemnificativă precum cea a unui fabricant de bere decis să producă o bere mai bună decât o cereau reglementările oficiale – puteau, în ultimă instanță, să submineze sistemul. „Când o persoană strigă: «Împăratul este gol!» – când o singură persoană încalcă regulile jocului, arătând prin asta că totul nu este decât un joc, totul apare într-o altă lumină, iar întreaga suprafață pare atunci făcută dintr-o pojghiță fragilă, pe punctul de a se dezintegra în mod necontrolat."[87]

Havel le-a dat voce – așa cum Brejnev le-a dat în mod necugetat legitimitate – acelor presiuni ce apăreau de-a lungul Uniunii Sovietice și a Europei de Est de a încheia viața dublă pe care marxism-leninismul păruse că o pretinde: o viziune apărută brusc, chemată parcă la comandă, a unei societăți în care moralitatea universală, moralitatea statului și cea individuală puteau toate să reprezinte același lucru. Moment în care Dumnezeu, sau cel puțin emisarii Săi au intervenit pentru a face din acea viziune o realitate neașteptată – iar pentru Kremlin una profund alarmantă.

Karol Wojtyła, un talentat actor, poet, dramaturg și atlet, intrase în rândul preoțimii în 1946 și fusese numit, în 1964, arhiepiscop al Cracoviei, cu deplina aprobare a Partidului Comunist Polonez, care respinsese alți șapte candidați. Ar fi greu de găsit un exemplu mai clar de cădere în păcat în plan istoric, pentru care papa Paul al VI-lea l-a făcut pe Wojtyła cardinal în 1967, iar după aceea, pe 16 octombrie 1978, prietenii lui cardinali l-au ales, la cinzeci și opt de ani, pe cel mai tânăr papă de 132 de ani încoace, pe primul papă non-italian de 455 de ani încoace și pe primul papă de origine slavă. „Cum se poate să permiți alegerea unui cetățean al unei țări socialiste în calitate de papă?" dorea Andropov să știe de la nefericitul său de șef de birou din Varșovia. Nu exista nici un răspuns corect la această întrebare, căci nici măcar KGB nu controla conclavele papale.

Iar după cum avea să devină clar în curând, nici nu avea controlul asupra vieții spirituale a poporului polonez. „Papa este dușmanul nostru", avertiza o directivă de partid disperată, la scurt timp după ce Ioan Paul al II-lea a făcut prima sa vizită, în calitate de suveran pontif, în țara sa natală:

> Este periculos, căci îl va face pe Sf. Stanisław [patronul spiritual al Poloniei] ... un apărător al drepturilor omului... Activitățile noastre, menite să-i facă pe tineri atei, nu numai că nu se pot diminua, ci trebuie desfășurate în mod intens... În privința asta sunt permise toate mijloacele justificate de scop, iar noi nu ne putem permite nici un fel de sentimente.

„Ascultă sfatul meu", i-a spus Brejnev conducătorului de partid polonez Edward Gierek, „nu-i face nici un fel de primire. Nu ne va crea decât probleme." Când Gierek a protestat că l-ar putea refuza cu greu pe primul papă polonez, bătrânul de la Kremlin a lăsat-o mai moale: „Ei bine, fă așa cum vrei. Dar ai grijă să nu regreți asta"[88].

A fost din partea lui Brejnev, măcar de data asta, o predicție exactă a lucrurilor ce aveau să vină. Dar era prea târziu pentru a le mai împiedica, căci Wojtyła lucrase ani de zile, în mod discret – în calitate de preot, arhiepiscop și cardinal – ca să păstreze, să întărească și să extindă legăturile între moralitatea individuală a polonezilor și cea universală a Bisericii Romano-Catolice. Acum, ca papă, era martorul succesului său.

Atunci când Ioan Paul al II-lea a sărutat pământul pe aeroportul din Varșovia, pe 2 iunie 1979, a început procesul prin care comunismul din Polonia – și, în cele din urmă, de peste tot în Europa – avea să ia sfârșit. Sute de mii de concetățeni ai săi l-au ovaționat la intrarea în oraș, strigând, „Îl vrem pe Dumnezeu, îl vrem pe Dumnezeu!" Un milion de persoane i-au ieșit în întâmpinare a doua zi în Gniezno. La Czestochowa, în ziua imediat următoare, mulțimea adunată a fost și mai mare: aici, papa le-a reamintit cu înțelepciune autorităților că învățăturile bisericii asupra libertății religioase „coincid în mod direct cu principiile promulgate în statutul fundamental și documentele internaționale, incluzând Constituția Republicii Populare Poloneze".

În momentul în care papa a ajuns în orașul său natal, Cracovia, între 2 și 3 milioane de persoane erau deja acolo pentru a-l întâmpina și a-i asigura o primire călduroasă, mulți dintre ei fiind tinerii pe care partidul sperase să-i facă „atei". „Cine face tot zgomotul ăsta?", a glumit papa. „Rămâi cu noi!" au răspuns ei în cor. „Rămâi cu noi!" Părăsind orașul în care, așa după cum o spusese, „fiecare piatră și cărămidă îmi sunt dragi", Ioan Paul reitera tema măreață a papalității sale: „Nu vă fie teamă".

> Trebuie să vă întăriți, dragi frați și surori... cu puterea *credinței*... Trebuie să vă întăriți cu puterea speranței... Trebuie să vă întăriți cu dragoste, care este mai puternică decât moartea... Când suntem întăriți de Spiritul Domnului, suntem întăriți și de credința în om... Așadar, nu trebuie să vă fie teamă.[89]

„Papa!", se presupune că i-ar fi plăcut lui Iosif Stalin să întrebe. „Câte divizii are?"[90] Ioan Paul al II-lea, pe durata celor nouă zile pe care le-a petrecut în Polonia în 1979, a dat răspunsul. Iar aceasta fusese o evoluție, așa după cum ar fi spus-o Dobrînin, „care trecea totalmente dincolo de imaginația conducerii sovietice".

NOTE

1. Niccolò Machiavelli, *Il Principe,* traducere engleză de Harvey C. Mansfield, ediția a II-a (Chicago: University of Chicago Press, 1998), p. 61.
2. Anatoli Dobrînin, *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents (1962–1986)* (New York: Random House, 1995), p. 316.
3. Richard M. Nixon, *RN: The Memoirs of Richard Nixon* (New York: Grosset and Dunlap, 1978), p. 1018.
4. Interviu cu David Frost, 19 mai 1977, http://www.landmarkcases.org/nixon/nixonview.html.
5. Pentru o scurtă prezentare a crizei Watergate, vezi Keith W. Olson, *Watergate: The Presidential Scandal that Shook America* (Lawrence: University Press of Kansas, 2003).
6. „Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose", în Hans Reiss, ed., *Kant: Political Writings*, traducere de H. B. Nisbet, ediția a II-a (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), p. 45.
7. Adam Roberts, „Order/Justice Issues at the United Nations", în Rosemary Foot, John Lewis Gaddis și Andrew Hurrell, ed., *Order and Justice in International Relations* (New York: Oxford University Press, 2003), p. 53. În paragrafele ce urmează am folosit și ceea ce am citit în cartea în curs de apariție a colegului Paul Kennedy, *The Parliament of Man: The Past, Present, and Future of the United Nations.*
8. Alonzo L. Hamby, *Man of the People: A Life of Harry S. Truman* (New York: Oxford University Press, 1995), p. 13.

9. Kennan către Dean Acheson, 14 noiembrie 1949, *FRUS: 1949*, II, 19.
10. JCS 1769/1, „United States Assistance to Other Countries from the Standpoint of National Security", 29 aprilie 1947, *FRUS:* 1947, I, 748.
11. Roberts, „Order/Justice Issues at the United Nations", pp. 62–63.
12. În această secțiune și în cea care urmează am folosit unele dintre argumentele pe care le-am adus în *The United States and the End of the Cold War: Implications, Reconsiderations, Provocations* (New York: Oxford University Press, 1992), pp. 48–60.
13. „X" [George F. Kennan], „The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, 25 (iulie, 1947), 582.
14. Arnold Wolfers, citat în Wilson D. Miscamble, C.S.C., *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947–1950.* (Princeton: Princeton University Press, 1992), p. 104.
15. Sallie Pisani, *The CIA and the Marshall Plan* (Lawrence: University Press of Kansas, 1991), p. 70. Vezi și Miscamble, *Kennan and the Making of American Foreign Policy*, pp. 106–111; și James Edward Miller, *The United States and Italy, 1940–1950: The Politics and Diplomacy of Stabilization* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1986), pp. 243–249.
16. NSC 10/2, „National Security Council Directive on Office of Special Projects", 18 iunie 1948, *FRUS: 1945–1950: Emergence of the Intelligence Establishment* (Washington: Government Printing Office, 1996), p. 714.
17. „Memorandum of Conversation and Understanding", conceput de Frank G. Wisner și aprobat de Kennan, 6 august,1948, *ibid.*, p. 720.
18. Anne Karalekas, „History of the Central Intelligence Agency", în U.S. Congress, Senate, Select Committee to Study Government Operations with Respect to Intelligence Activities, *Final Report: Supplementary Detailed Staff Reports on Foreign and Military Intelligence: Book* IV(Washington: Government Printing Office, 1976), p. 31.
19. *Ibid.*, pp. 31–32.
20. Pentru o relatare completă a acestor activități ale CIA, vezi John Ranelagh, *The Agency: The Rise and Decline of the CIA* (New York: Simon and Schuster, 1986), pp. 203–228, 246–269. Vezi și, în legătură cu misiunile nocturne de recunoaștere, R. Cargill Hall și Clayton D. Laurie, ed., *Early Cold War Overflights*, două volume (Washington: National Reconnaissance Office, 2003).

21. Miscamble, *Kennan and the Making of American Foreign Policy*, p. 109. Vezi și George F. Kennan, *Memoirs:1950–1963* (Boston: Little, Brown, 1972), pp.202–203.
22. NSC–68, „United States Objectives and Programs for National Security", 14 aprilie 1950, *FRUS: 1950*, I, 243–244.
23. Pentru informații suplimentare, vezi John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War*, ediție revăzută și adăugită (New York: Oxford University Press, 2005), capitolele 3–5.
24. Loch K. Johnson, *America's Secret Power: The CIA in a Democratic Society* (New York: Oxford University Press, 1989), p. 10. Raportul a fost numit după principalul său autor, generalul-locotenent James Doolittle.
25. Gaddis, *The United States and the End of the Cold War*, p. 55. Sublinierea în original.
26. Johnson, *America's Secret Power*, p. 10.
27. Harold M. Greenberg, „The Doolittle Report: Covert Action and Congressional Oversight of the Central Intelligence Agency in the mid-1950s", eseu, Yale University History Department, 2005.
28. Discursul secretarului de Stat Madeleine K. Albright în fața Consiliului Americano-Iranian, Washington, D.C., 17 martie 2000; Nicholas Cullather, *Operation PB Success: The United States and Guatemala, 1952–1954* (Washington: Central Intelligence Agency, 1994); *FRUS: 1952–1954, Guatemala* (Washington: Government Printing Office, 1993).
29. Robert E. Quirk, *Fidel Castro* (New York: Norton, 1993), în special pp. 87–209.
30. Vezi James A. Bill, *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations* (New Haven: Yale University Press, 1988).
31. Ranelagh, *The Agency*, pp. 288–296. Vezi și David E. Murphy, Serghei A. Kondrașev și George Bailey, *Battleground Berlin: CIA vs KGB in the Cold War* (New Haven: Yale University Press, 1997), pp. 205–237.
32. Ranelagh, *The Agency*, pp. 285–288, 307–309.
33. Michael R. Beschloss, *Mayday: Eisenhower, Khrushchev and the U-2 Affair* (New York: Harper &. Row, 1986), pp. 173, 372.
34. Lawrence Freedman, *Kennedy's Wars: Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam* (New York: Oxford University Press, 2000), pp. 140,146.
35. Conversație cu senatorul Richard Russell, 27 mai 1964, în Michael R. Beschloss, ed., *Taking Charge: The Johnson White House Tapes, 1963–1964* (New York: Simon and Schuster, 1997), p. 365.

36. Johnson către Rusk, McNamara și McCone, 7 decembrie 1964, *FRUS: 1964–1968*, I, document 440. Vezi și Robert Daliek, *Flawed Giant: Lyndon Johnson and His Times, 1961–1973* (New York: Oxford University Press, pp. 238–241, 277.
37. *Ibid.*, p. 276.
38. Gaddis, *Strategies of Containment*, pp. 256–258.
39. *Ibid.*, pp. 259–260.
40. Stanley Karnow, *Vietnam: A History* (New York: Viking, 1983), pp. 515–556.
41. Nixon, *RN*, p. 390.
42. *Ibid.*, p. 382.
43. Henry Kissinger, *White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979), pp. 252–253; Olson, *Watergate*, p. 12.
44. Interviu radio-televizat al lui Nixon, 4 ianuarie 1971, *Public Papers of the Presidents of the United States: Richard M. Nixon, 1971* (Washington: Government Printing Office, 1972), p. 12.
45. Memorandum CIA, întâlnirea lui Nixon cu Richard Helms, 16 septembrie 1970, în Peter Kornbluh, ed., *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability* (New York: New Press, 2004), p. 37.
46. Viron Vaky către Kissinger, 14 septembrie 1970, citat în *ibid.*, p. 11.
47. Conversația lui Nixon cu Robert Haldeman, 1 iulie 1971, în Stanley I. Kutler, ed., *Abuse of Power: The New Nixon Tapes* (New York: Free Press, 1997), p. 8, sublinierea în original. Vezi și Nixon, *RN*, pp. 508–515.
48. Olson, *Watergate*, p. 37.
49. Pentru alte motive posibile, vezi *ibid.*, pp. 36–42.
50. Henry Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston: Little, Brown, 1982), pp.307–308.
51. *Ibid.*, pp. 542, 546.
52. Johnson, *America's Secret Power*, pp. 157–159, 208.
53. Ranelagh, *The Agency*, pp. 520–530, 571–572.
54. Cea mai cuprinzătoare relatare recentă, foarte critică la adresa lui Nixon și Kissinger, se află în Kornbluh, *The Pinochet File*. Apărarea lui Kissinger a politicii administrației se află în *Years of Upheaval*, pp. 374–413, și *Years of Renewal* (New York: Simon and Schuster, 1999), pp. 749–760.
55. Vezi în special Christopher Hitchens, *The Trial of Henry Kissinger* (New York: Verso, 2001); William D. Rogers și Kenneth Maxwell, „Fleeing the Chilean Coup", *Foreign Affairs*, 83 (ianuarie/februarie, 2004), 160–65; David Glenn,

„«Foreign Affairs» Loses a Longtime Editor and His Replacement in Row Over Editorial Independence", *Chronicle of Higher Education,* 25 iunie 2004, p. A25.

56. Kissinger, *Years of Renewal*, p. 832.
57. Piero Gleijeses, *Conflicting Missions: Havana, Washington, and Africa, 1959–1976* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2002), pp. 230–396, oferă cea mai bună relatare.
58. Pentru detalii suplimentare, vezi John Lewis Gaddis, *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War* (New York: Oxford University Press, 1987), pp. 219–223.
59. Interviu televizat contemporan, CNN *Cold War,* episodul 7, „After Stalin".
60. Dean Rusk, povestit lui Richard Rusk, *As I Saw It* (New York: Norton, 1990), p. 361. Vezi și Chris Michel, „Bridges Built and Broken Down: How Lyndon Johnson Lost His Gamble on the Fate of the Prague Spring", eseu, Yale University History Department, 2003.
61. Henry A. Kissinger, *A World Restored* (New York: Houghton Mifflin, 1957), pp. 1–2.
62. Discursul lui Kissinger la conferința *Pacem in Terris* III, Washington, 8 octombrie 1973, în Henry A. Kissinger, *American Foreign Policy,* ediția a III-a (New York: Norton, 1977), p. 121.
63. *Ibid.*
64. Conferința de presă a lui Henry Jackson, 20 septembrie 1974, CNN *Cold War*, episodul 16, „Détente".
65. Kissinger, *Years of Upheaval,* p. 254.
66. Dobrînin, *In Confidence,* p. 268.
67. Kissinger, *Years of Upheaval,* p. 243. Vezi și Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York: Simon and Schuster, 1994), pp. 713–714.
68. Robert D. English, *Russia and the Idea of the West: Gorbachev, Intellectuals, and the End of the Cold War* (New York: Columbia University Press, 2000), p. 118.
69. Len Karpinsky, citat în *ibid.*, 114–115.
70. Timothy Garton Ash, *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe* (New York: Random House, 1989), p. 10.
71. Proces verbal al Biroului Politic, 7 ianuarie 1974, în Michael Scammell, ed., *The Solzhenitsyn Files,* traducere sub îndrumarea lui Catherine A. Fitzpatrick (Chicago: Edition Q 1995), p. 284.
72. John Lewis Gaddis, *Russia, the Soviet Union, and the United States: An Interpretive History,* ediția a II-a (New York: McGraw-Hill, 1990), pp. 283–284.
73. Kissinger, *Years of Renewal,* p. 636.

74. Raymond Garthoff, *Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*, ediție revăzută (Washington: Brookings Institution, 1994), pp. 125–139.
75. Pentru alte speculații privind motivele lui Brejnev, vezi Kissinger, *Diplomacy*, p. 758.
76. Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa „Final Act", Helsinki, 1 august 1975, la: http://www.osce.org/docs/English/1990–1999/summits/helfa75e. htm.
77. Negocierile sunt discutate în William G. Hyland, *Mortal Rivals: Understanding the Hidden Pattern of Soviet-American Relations* (New York: Simon and Schuster, 1987), pp. 114–119. Aici m-am inspirat și dintr-o lucrare nepublicată a unui doctorand în istorie de la Yale University, Michael D.J. Morgan, „North America, Atlanticism, and the Helsinki Process".
78. Dobrînin, *In Confidence*, p. 346.
79. Hyland, *Mortal Rivals*, p. 122; Kissinger, *Years of Renewal*, p. 635.
80. *Ibid.*, pp. 648–652, 861–867.
81. *Ibid.*, p. 866; *A Time to Heal: The Autobiography of Gerald R. Ford* (New York: Harper & Row, 1979), pp. 422–425.
82. Dobrînin, *In Confidence*, pp. 345–346.
83. Pentru mai multe detalii, vezi Daniel C. Thomas, „Human Rights Ideas, the Demise of Communism, and the End of the Cold War", *Journal of Cold War Studies*, 7 (primăvara, 2005), pp. 111–112.
84. Andrei Zaharov, *Memoirs*, traducere de Richard Lourie (New York: Knopf, 1990), pp. 456–457. Vezi și Daniel C.Thomas, *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism* (Princeton: Princeton University Press, 2001).
85. Garton Ash, *The Uses of Adversity*, p. 64; Gale Stokes, *The Walls Came Tumbling Down: The Collapse of Communism in Eastern Europe* (New York: Oxford University Press, 1993), pp. 24–25.
86. *Ibid.*, p. 24.
87. Vaclav Havel, *Living in Truth*, ediție de Jan Vladislav (Londra: Faber and Faber, 1989), p. 59. Vezi și Garton Ash, *The Uses of Adversity*, p. 192; și Jonathan Schell, *The Unconquerable World: Power, Nonviolence, and the Will of the People* (New York: Metropolitan Books, 2003), pp. 195–204.
88. George Weigel, *Witness to Hope: The Biography of Pope John Paul II. 1920–2005* (New York: Harper, 2005), pp. 184–185, 279, 301, 304.
89. *Ibid.*, pp. 293, 305–320.

90. Sursa cea mai bună pentru acest citat familiar – chiar dacă indirect – este Winston S. Churchill, *The Second World War: The Gathering Storm* (New York: Bantam, 1961), p. 121. Pentru reacția sovietică la vizita lui Ioan Paul al II-lea, vezi Matthew J. Ouimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003), pp. 114–116.

CAPITOLUL ȘASE

ACTORI

Nu vă temeți!

IOAN PAUL AL II-LEA[1]

Căutați adevărul în ceea ce se întâmplă.

DENG XIAOPING[2]

Nu putem continua să trăim astfel.

MIHAIL GORBACIOV[3]

Papa fusese actor înainte să devină preot, iar întoarcerea sa triumfală din Polonia, în 1979, arăta că nu-și pierduse deloc talentul dramatic. Puțini lideri ai epocii lui îi puteau face față în abilitatea de a folosi cuvinte, gesturi, exclamații, dojeni – chiar glume – pentru a mișca inimile și mințile milioanelor de oameni care-l vedeau și auzeau. Brusc, un singur individ, printr-o serie de spectacole, schimba cursul istoriei. Totul era într-un fel justificat, de vreme ce Războiul Rece în sine era un fel de teatru, în care deosebirea între iluzie și realitate nu era întotdeauna evidentă. Oferea mari oportunități marilor actori pentru a juca mari roluri.

Aceste oportunități nu au devenit clare însă înainte de începutul anilor 1980, fiindcă numai atunci formele *materiale* de putere cărora Statele Unite, Uniunea Sovietică și aliații lor le acordaseră atâta atenție de atâta vreme – armele și rachetele nucleare, forțele

militare convenționale, serviciile de informații, complexele militar-industriale, mecanismele propagandistice – au început să-și piardă capacitățile. În timpul ultimului deceniu al Războiului Rece, adevărata putere a ajuns în mâinile unor lideri precum Ioan Paul al II-lea, a căror măiastră folosire a puterii intangibile – calități cum ar fi curajul, elocința, imaginația, hotărârea și credința – le-a permis să expună discrepanțele între ceea ce credeau oamenii și sistemele în care Războiul Rece îi obligase să trăiască. Diferențele erau cel mai evidente în lumea marxist-leninistă: atât de mari încât, odată scoase la iveală, a fost imposibil să fie rezolvate altfel decât prin răsturnarea comunismului însuși și astfel prin încheierea Războiului Rece.

Aceste înfăptuiri necesitau actori. Numai dramatizările lor puteau scoate obloanele mentale, ele însele produse de capacitățile materiale, care îi făcuseră pe atâția oameni să creadă că Războiul Rece avea să dureze la nesfârșit. O întreagă generație crescuse privind absurdităților derivate din impasul superputerilor – de exemplu, un Berlin divizat în mijlocul unei Germanii divizate, în mijlocul unei Europe divizate – ca fiind în firea lucrurilor. Strategii apărării se convinseseră că, într-adevăr, cea mai bună cale de a-și proteja țara era să nu aibă nici un mijloc de protecție, ci mai degrabă zeci de mii de rachete, gata oricând de lansare. Teoreticienii relațiilor internaționale insistau că un sistem bipolar era mai stabil decât unul multipolar și de aceea bipolaritatea sovieto-americană avea să dureze cât lumea.[4] Istoricii diplomați susțineau că Războiul Rece se transformase în ceea ce construiseră Metternich și Bismarck în secolul al XIX-lea.[5] Era nevoie de vizionari – care să saboteze starea de fapt existentă – pentru a lărgi perspectiva posibilităților istorice.

Ioan Paul al II-lea a dat tonul „scuturând" autoritățile din Polonia, din restul Europei de Est și chiar și din Uniunea Sovietică. Alții i-au urmat repede exemplul. Unul a fost Lech Wałęsa, tânărul electrician polonez care a stat în fața porții încuiate a șantierului naval Lenin în Gdansk, într-o zi de august 1980 – cu poza papei lângă el – pentru a anunța înființarea *Solidarnosc*, primul sindicat muncitoresc independent într-o țară marxist-leninistă. Alta a fost Margaret Thatcher, prima femeie care a ajuns prim-ministru în Marea Britanie, care a

rezistat, fiind mai dură decât orice bărbat, și care a restabilit reputația capitalismului în Europa. Altul a fost Deng Xiaoping, micul, frecvent „purificatul", dar mereu pragmaticul succesor al lui Mao Zedong, care a măturat interdicțiile comunismului asupra întreprinderilor private și a încurajat „îmbogățirea" chinezilor de rând.

Altul a fost Ronald Reagan, primul actor cu diplomă care a devenit președintele Statelor Unite, care și-a folosit talentele actoricești pentru a reconstrui încrederea în țară, pentru a-i speria pe liderii îmbătrâniți de la Kremlin și, după ce aceștia au fost înlocuiți de un conducător tânăr și puternic, pentru a-i câștiga încrederea acestuia și a inițiia colaborarea în vederea schimbării Uniunii Sovietice. Noul lider de la Moscova era, desigur, Mihail Gorbaciov, care el însuși căuta să dramatizeze ceea ce-l deosebea de predecesorii săi. Astfel, a renunțat la accentul pus de comunism pe lupta de clasă, pe inevitabilitatea unei revoluții proletare mondiale și, de aici, pe pretenția sa de infailibilitate istorică.

Prin urmare, epoca a fost cea a unor lideri care, prin provocarea la adresa stării în care se afla lumea și prin abilitatea de a-i face pe oameni să-i urmeze – prin succesele pe care le-au reputat pe scena de teatru care era Războiul Rece – au luptat, au neutralizat și au depășit forțele care de atâta timp continuau să perpetueze Războiul Rece. Ca toți marii actori, au adus piesa în cele din urmă la final.

I

Desigur, nu ar fi putut face asta dacă scena nu ar fi fost pregătită de renunțarea la situația de acalmie precedentă. La început, când se instaurase la Washington, Moscova, și în alte capitale ale Războiului Rece, strategia păruse un pas înainte plin de speranță. Nu însemna că lumea avea să fie lipsită de crize, însă noul spirit de cooperare părea să le limiteze frecvența și gravitatea: relațiile sovieto-americane de la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970 erau mult mai puțin volatile decât în timpul primelor două decenii ale Războiului Rece, când confruntările avuseseră loc

aproape anual. Era vorba despre o mare realizare, fiindcă, având în vedere că superputerile dețineau cam aceeași capacitate de a se distruge reciproc, riscurile de escaladare a conflictului erau și mai mari decât înainte. „Dezghețul" transforma o situație periculoasă într-un sistem previzibil, în încercarea de a asigura supraviețuirea situației geopolitice de după 1945 și a omenirii în general.

Omenirea însă nu era deosebit de recunoscătoare. Căci exact cum Războiul Rece înghețase rezultatele celui de-al Doilea Război Mondial, așa cum fuseseră ele, starea de „dezghеț" căuta să „înghețe" Războiul Rece, așa cum era el. Scopul său nu era terminarea conflictului – diferențele ce-i despărțeau pe adversari erau încă mult prea mari pentru asta –, ci mai degrabă stabilirea unor reguli prin care putea fi dus mai departe. Acestea includeau evitarea unor confruntări militare directe, respectarea sferelor de influență existente, tolerarea anomaliilor fizice ca Zidul Berlinului și a anomaliilor mentale ca doctrina Asigurării Distrugerii Mutuale (MAD), abținerea de la discreditarea liderilor de fiecare parte și chiar o disponibilitate reciprocă, prin intermediul noii tehnologii a sateliților de recunoaștere, de a permite spionajul atâta vreme cât avea loc la mii de metri deasupra pământului.[6] Arhitecții „dezghețului" abia așteptau posibilitatea, după cum spunea Kissinger în 1976, de a „transforma un conflict ideologic într-o participare constructivă la construirea unei lumi mai bune"[7]. Însă cum schimbarea părea încă periculoasă, au fost de acord să accepte, pe o perioadă nedefinită, lumea așa cum era.

Asta însemna că anumite națiuni aveau să continue să trăiască în cadrul unor regimuri autoritare, în timp ce celelalte aveau puterea de a alege și de a îndepărta guverne cu mijloace constituționale. Anumite economii aveau să continue să beneficieze de pe urma eficienței pieților libere; altele aveau să stagneze din cauza centralizării. Anumite societăți aveau să se bucure în continuare de dreptul la liberă expresie; altele se puteau afla în siguranță numai dacă păstrau tăcerea. Și toată lumea avea să își asume pericolul unei incinerări nucleare, dacă delicatul mecanism al prevenirii unui atac

avea să se strice vreodată. „Dezghețul" refuza dreptul la oportunități egale, cu excepția dreptului la anihilare.

Poate că ar fi durat dacă elitele s-ar fi aflat încă la conducerea lumii, însă înclinarea în fața autorității nu mai era ce fusese odată. Acum existau mai multe guverne alese democratic decât oricând înainte, ceea ce însemna că mai mulți oameni decât oricând își puteau răsturna conducătorii.[8] Democrația părea încă de neatins în țările marxist-leniniste; chiar și acolo însă, existența intelectualilor, sancționată de autorități, le îngreuna sarcina guvernanților de a împiedica oamenii să gândească cu propriile lor minți, în ciuda faptului că, în general, trebuiau să-și păstreze opiniile pentru ei.[9] Iar acolo unde democrația și educația nu ajunseseră, cum se întâmpla, în bună măsură, în țările „lumii a treia", o altă tendință globală – avansarea mijloacelor de comunicare în masă – făcea posibilă mobilizarea unor mișcări în moduri nu întotdeauna anticipate de lideri și nu întotdeauna posibil de controlat.[10]

Așa că, pe măsură ce a devenit clar că pericolul nuclear se diminua, că scădea credibilitatea economiilor centralizate și că existau încă standarde universale ale justiției, a devenit din ce în ce mai greu să se justifice ideea că o mână de lideri puternici de la vârf, indiferent de cât de bine intenționați erau, mai puteau avea dreptul de a hotărî viețile celorlalți. În ciuda originii sale elitiste, „dezghețul" necesita sprijin de mai jos, iar acesta se dovedea greu de obținut. Era ca o clădire construită pe nisipuri mișcătoare: fundațiile începeau să cedeze chiar când constructorii terminau fațada.

II

În centrul „dezghețului" se afla efortul sovieto-american de a limita cursa înarmărilor nucleare. Convorbirile de Limitare a Armelor Strategice care au început la sfârșitul anului 1969, ajunseseră, în 1972, să producă un acord sovieto-american care făcea referire și la numărul de rachete balistice intercontinentale și

de submarine ce puteau fi deținute de fiecare parte și un tratat ce interzicea orice altceva decât mijloace simbolice de apărare împotriva acestor rachete. Semnate de Nixon și Brejnev la reuniunea de la Moscova, acordurile SALT 1, cum au fost numite, au fost deosebit de importante, din mai multe motive. Reflectau recunoașterea din partea ambelor superputeri a faptului că orice continuare a cursei înarmărilor nu putea decât să le facă și mai puțin sigure. Reprezentau o recunoaștere din partea Statelor Unite a faptului că Uniunea Sovietică avea acum la fel de multe forțe nucleare și era, la anumite categorii de arme, chiar superioară. Întâreau logica Asigurării Distrugerii Mutuale: faptul că a rămâne fără apărare împotriva unui atac nuclear era cea mai bună cale de a se asigura că nu se va petrece. Și acceptau recunoașterea efectuată prin satelit ca metodă de verificare a îndeplinirii acestor acorduri.[11]

Însă procesul SALT, ca și „dezghețul" însuși, evita anumite chestiuni. Una era reducerea armelor nucleare: acordurile de la Moscova înghețau desfășurarea ICBM și SLBM existente, însă nu făceau nimic pentru a le reduce numărul sau măcar numărul focoaselor montate pe fiecare rachetă. Lipsa de echilibru era și ea o problemă: SALT I lăsa Uniunea Sovietică pe o poziție net superioară Statelor Unite în privința ICBM-urilor și tot în frunte, dar la o distanță mai mică, în privința SLBM-urilor. Administrația Nixon a justificat lipsa de simetrie prin faptul că rachetele americane aveau mai multă precizie decât corespondentele lor sovietice și, în bună măsură, erau echipate cu mai multe focoase. De asemenea, a subliniat că SALT I nu impunea nici o restricție asupra bombardierelor cu rază lungă, unde americanii se bucurau de o poziție mult mai favorabilă, sau asupra bombardierelor și rachetelor cu rază mai scurtă de acțiune pe care le puseseră pe porta-vioane sau la aliații lor din NATO și pe armele nucleare ale Marii Britanii și Franței.[12]

Complexitatea argumentelor le-a făcut însă greu de explicat membrilor Congresului Statelor Unite, care nu au reușit să înțeleagă de ce ar trebui să fie de acord cu superioritatea sovietică în legătură cu orice categorie de armament strategic. Aceasta i-a dat prilejul

senatorului Henry Jackson – al cărui amendament Jackson–Vabnik avea să tensioneze curând relațiile sovieto-americane în alt mod – de a asigura trecerea prin Congres a unei rezoluții care impunea ca toate acordurile ulterioare privind controlul asupra armelor să stipuleze egalitatea numerică a tuturor sistemelor de armament avute în vedere. Rezoluția lui Jackson a complicat următoarea rundă de negocieri – SALT II – fiindcă strategii sovietici și americani deciseseră în mod intenționat să nu dubleze arsenalele militare ale celeilalte țări. Acum însă, negociatorii trebuiau să găsească o modalitate de a impune limite echivalente asupra sistemelor de armament, care ele însele nu erau echivalente. „Rămânea cu generozitate pe seama mea", își amintea Kissinger, „să descopăr modul cum puteam face asta."[13]

Fusese nevoie numai de doi ani și jumătate pentru a negocia acordurile SALT I din 1972, care tolerau asimetrii. Negocierile SALT II, care nu puteau să o facă, se aflau încă în desfășurare când administrația Ford a ieșit de la guvernare, cinci ani mai târziu. Congresul – și din ce în ce mai mult Departamentul de Apărare și comunitatea specialiștilor în studii strategice – nu mai erau dispuși să-l lase pe Kissinger să continue să facă acest gen de schimburi între sistemele de armament produse de SALT I: metodele sale, spuneau criticii săi, fuseseră prea secrete, prea înțesate de calcule greșite, prea încrezătoare în promisiunile rușilor. SALT II era un proces mai deschis, însă tocmai din acest motiv nu a fost încununat de atâta succes.[14]

Jimmy Carter a sperat să rezolve această situație prin metode dramatice. În timpul campaniei din 1976, el militase nu numai pentru înghețarea arsenalelor strategice, ci și pentru reducerea lor drastică – promisese chiar în discursul său inaugural că va încerca să elimine în totalitate armele nucleare. Poziția lui Carter fusese și mai fermă în privința drepturilor omului: după ce îi criticase pe Ford și Kissinger că nu reușiseră să-i preseze pe ruși suficient asupra acestei chestiuni, nu prea putuse nici el să facă mare lucru în privința aceasta. Astfel, Carter a făcut simultan două lucruri. A speriat liderii de la Kremlin cerând reduceri deosebit de importante

ale numărului armelor strategice pe care le propusese administrația Ford și, în același timp, a reușit să-i irite, inițiind o corespondență directă cu Zaharov și primind disidenții sovietici la Casa Albă. Carter însuși a fost, la rândul său, surprins când Brejnev a respins categoric propunerea sa de „reduceri masive". SALT II rămăsese din nou în așteptare.[15]

Dacă deciziile lui Carter erau lipsite de viziune, deciziile lui Brejnev i se potriveau întru totul. În momentul în care noua administrație americană preluase mandatul, liderul sovietic începuse să aibă probleme grave de sănătate, provocate în parte de excesul de medicamente.[16] Acestea îi îngreunau foarte mult sarcina de a se concentra asupra situației complicate a controlului armamentului, care reprezenta o provocare și pentru conducătorii perfect sănătoși. În consecință, Brejnev a lăsat în mare măsură responsabilitatea pentru aceste chestiuni pe seama armatei sovietice, care a introdus o serie de inițiative ce păreau că vin în spiritul acordurilor SALT I. Includeau programe ambițioase pentru modernizarea rachetelor și apărarea civilă, precum și un accent din ce în ce mai sporit asupra operațiunilor ofensive în doctrina strategică.[17] Prin acestea, criticii americani ai programului de control asupra armamentului au primit noi argumente în sprijinul scepticismului cu care priveau SALT II.

Apoi, în 1977, Uniunea Sovietică a început să trimită în dispozitiv un număr de rachete cu rază medie noi și mult mai precise – SS-20 – îndreptate împotriva țintelor din Europa de Vest. Ambele părți dispuseseră astfel de rachete în trecut, însă SS-20 erau o armă superioară, iar Statele Unite și aliații săi occidentali nu primiseră nici un avertisment în acest sens. În mod excepțional, nici ministrul sovietic de Externe nu fusese înștiințat: Biroul Politic a aprobat desfășurarea în dispozitiv a rachetelor numai pe baze militare. Principalul specialist de la Kremlin în ceea ce-i privea pe americani, Gheorghi Arbatov, a recunoscut mai târziu că „cei mai mulți dintre experții și diplomații noștri au aflat despre asta din presa occidentală". A fost, recunoștea Anatoli Dobrînin, o „decizie dezastruoasă", căci a provocat solicitări în cadrul NATO – complet

neașteptate la Moscova – privind reacția americanilor prin desfășurarea de rachete.[18] În 1979, administrația Carter a fost gata cu propunerea de a trimite Perishing II și rachete de croazieră în locurile alese din Europa de Vest. Rachetele Perishing erau considerate de douăzeci de ori mai precise decât rachetele SS-20. Până la Moscova avea să le ia cam 10 minute.[19]

În ciuda acestor întârzieri, negociatorii implicați în SALT II au produs în cele din urmă un tratat complex, pe care Carter și un Brejnev evident bolnav l-au semnat la Viena, în iunie 1979. În acel moment însă, întregul proces legat de controlul asupra armelor era atacat violent de criticii din ambele partide – Republican și Democrat – care susțineau că nu reușise deloc să reducă pericolul nuclear, că punea în pericol siguranța Vestului permițând îmbunătățirea armelor sovietice și că nu putea fi verificat. Carter a înaintat totuși Senatului tratatul, însă apoi, într-o încercare prostească de a-și demonstra propria putere, a luat la întrebări Moscova în legătură cu ceea ce susținea că fusese o recentă desfășurare a unei „brigăzi de luptă" sovietice în Cuba. Cercetări ulterioare au dus la concluzia jenantă că unitatea fusese acolo încă din 1962, iar prezența sa făcea parte din înțelegerea prin care Hrușciov și Kennedy rezolvaseră criza rachetelor din Cuba. Controversa a făcut Senatul să întârzie analizarea tratatului SALT II și se afla încă în acest stadiu în decembrie 1979, când NATO a aprobat trimiterea rachetelor Perishing II și de croazieră – măsură urmată imediat de reacția Uniunii Sovietice, care a invadat Afghanistanul.[20]

III

Șirul de evenimente care au condus la această situație poate fi detectat în alt acord – chiar și mai problematic decât SALT I –, încheiat în 1972, la o reuniune de la Moscova. Într-o declarație comună a „Principiilor de Bază", Nixon și Brejnev au promis că țările lor vor încerca să evite „acțiunile prin care să obțină avantaje unilaterale una în detrimentul celeilalte"[21]. Luată *ad litteram*,

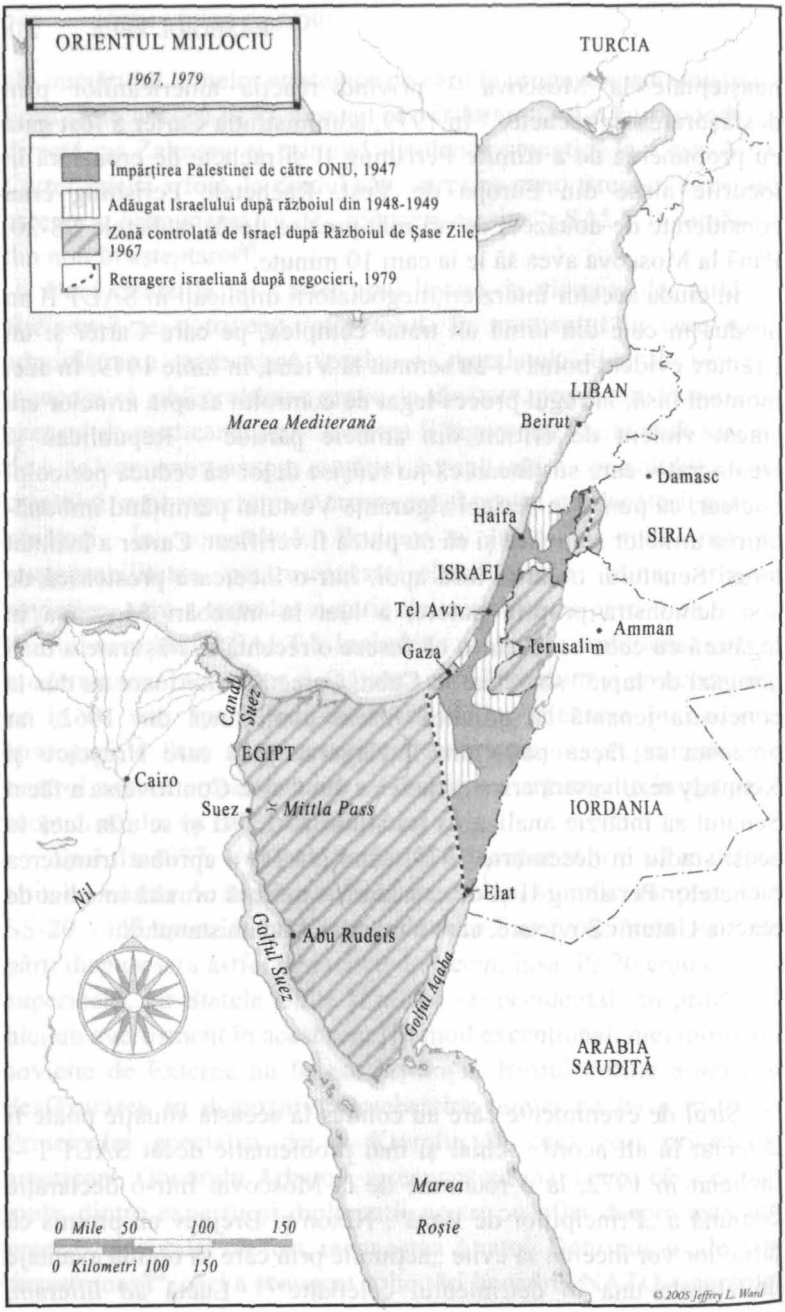
ORIENTUL MIJLOCIU
1967, 1979
Împărțirea Palestinei de către ONU, 1947
Adăugat Israelului după războiul din 1948-1949
Zonă controlată de Israel după Războiul de Șase Zile 1967
Retragere israeliană după negocieri, 1979
TURCIA
LIBAN
Marea Mediterană
Beirut
Damasc
Haifa
SIRIA
ISRAEL
Tel Aviv
Amman
Gaza
Ierusalim
Canal Suez
EGIPT
Cairo
Suez
Mittla Pass
IORDANIA
Nil
Elat
Golful Suez
Abu Rudeis
Golful Aqaba
ARABIA SAUDITĂ
Marea Roșie
0 Mile 50 100 150
0 Kilometri 100 150
© 2005 Jeffrey L. Ward

declarația părea să sugereze că stabilitatea care ajunsese să caracterizeze relațiile dintre superputeri în Europa și Asia de Nord-Est se va extinde acum în tot restul Asiei, Orientului Mijlociu, Africii și Americii Latine; că Washingtonul și Moscova vor respinge orice ocazii se vor ivi de a răsturna starea de fapt existentă în acele părți de lume. Curând a devenit clar însă că „Principiile de Bază" nu trebuiau luate *ad litteram*. Ca și SALT, încercau să mascheze niște disensiuni evidente.

Rușii au primit „Principiile de Bază" ca pe o altă recunoaștere a parității forțelor lor cu cele americane. Brejnev a avut însă grijă să insiste că lupta de clasă avea să continue. „Este de așteptat, de vreme ce perspectiva asupra lumii și țelurile de clasă ale socialismului și capitalismului sunt total opuse și imposibil de reconciliat."[22] Americanii au văzut „Principiile de Bază" ca pe o modalitate de a constrânge rușii. „Sigur că declarația nu reprezenta un contract legal", a explicat Kissinger. Doar „stabilea un standard de conduită prin care să se judece dacă avea loc un progres real... Eforturile de a reduce pericolul unui război nuclear... trebuiau legate de încetarea presiunii sovietice constante asupra balanței globale a puterii"[23]. Astfel, în ciuda aparențelor, la Moscova nu a existat un consens cu privire la gestionarea sferelor de influență în „lumea a treia". Dimpotrivă, anii care au urmat au fost martorii intensificării eforturilor de a obține avantaje unilaterale în zonă.

Prima ocazie în acest sens au avut-o americanii. Reuniunea de la Moscova fusese un șoc pentru lui Anwar el-Sadat, succesorul lui Nasser la președinția Egiptului. Uniunea Sovietică nu făcuse nimic să împiedice Israelul să ocupe Peninsula Sinai și Fâșia Gaza în timpul Războiului de Șase Zile din 1967, iar acum Brejnev părea că scoate din discuție orice încercare viitoare de a ajuta Egiptul să-și recupereze aceste teritorii.[24] Prin urmare, Sadat a decis să pună capăt relației de prietenie pe care țara sa o avea cu Uniunea Sovietică de mult timp și să încerce să-și clădească alta cu Statele Unite – care, în poziția sa de aliat al Israelului, avea poate mai multe șanse să-i convingă pe israelieni. Când Nixon și Kissinger l-au ignorat, chiar și după ce Sadat a expulzat în jur de 15 000 de

consilieri militari din Egipt, a găsit un mod de a le atrage atenția lansând un atac surpriză asupra Canalului Suez, în octombrie 1973. A fost un război pe care Sadat se aștepta să-l piardă, purtat cu un scop politic pe care calculase cu viclenie că l-ar putea atinge. Căci ar fi lăsat oare americanii Israelul să umilească un conducător care deja micșorase influența sovietică în Orientul Mijlociu?

Sigur că nu. După ce evreii au respins atacul egiptenilor cu ajutorul unor transporturi masive de arme americane, Kissinger a refuzat cererea lui Brejnev de impunere comună a încetării focului, ordonând chiar o scurtă alertă nucleară, pentru a întări refuzul. Apoi a negociat personal încheierea ostilităților, bucurându-se de recunoștință atât la Cairo, cât și la Tel Aviv, în timp ce rușii nu au câștigat absolut nimic. Cinci ani mai târziu, după negocierile cu evreii, mediate de președintele Carter, Sadat a primit înapoi Peninsula Sinai și Premiul Nobel pentru pace, pe care l-a împărțit cu premierul Israelului, Menachem Begin. Liderul egiptean, a concluzionat Kissinger, fusese „un om remarcabil". Părea că reușise „să se dezbare de obsesia pentru detalii, cu care liderii mediocri consideră că stăpânesc evenimentele, numai pentru a fi în final total depășiți de ele"[25].

Remarca poate că era în mod subtil o autocritică, fiindcă Sadat fusese cel care profitase cu măiestrie pentru a scoate Uniunea Sovietică din Orientul Mijlociu –, iar Nixon și Kissinger fuseseră cei care mușcaseră momeala. „Dezghețul", a susținut mai târziu Kissinger, fusese folosit „parțial pentru a liniști Moscova, în timp ce încercam să atragem Orientul Mijlociu într-o relație și mai strânsă cu noi în detrimentul sovieticilor"[26]. Declarația pare o simplă încercare de justificare retrospectivă: nu prea există probe care să confirme că el sau Nixon avusese acest scop în minte înainte ca Sadat să acționeze. Ceea ce a dezvăluit însă episodul a fost instabilitatea „dezghețului": dacă o putere regională putea manipula o superputere să caute avantaje unilaterale în detrimentul celeilalte – violând prin aceasta promisiunea explicită pe care o făcuse față de ea – atunci, după cum observa Dobrînin, dezghețul „era foarte delicat și fragil". Războiul din 1973 și consecințele sale „au distrus

în mod evident încrederea între conducerile celor două țări"[27].

Superiorii lui Dobrînin nu puteau nici ei rezista tentațiilor când acestea se iveau. În anii care au urmat, angajamentul Uniunii Sovietice față de lupta de clasă a atras-o în părți de lume care, potrivit oricăror calcule realiste de interese, nu prea ar fi putut fi considerate vitale. Măcar Orientul Mijlociu, de unde Kissinger încerca să-i scoată pe ruși, avea o anumită importanță strategică pentru Statele Unite. Însă care era importanța pentru Uniunea Sovietică a Vietnamului, Angolei, Somaliei și Ethiopiei, țări în care Moscova și-a extins influența la mijlocul anilor 1970?

Singurul lucru care lega aceste implicări, își amintea Dobrînin, era „o idee simplă, dar primitivă de solidaritate națională, care ne cerea să ne facem datoria în lupta antiimperialistă". Tiparul apăruse mai întâi în Vietnam, unde apelurile făcute de la Hanoi la „solidaritate fraternă" redirecționaseră presiunile sovietice pentru încheierea războiului cu americanii, în legătură cu care liderii de la Kremlin nu fuseseră niciodată prea entuziasmați. Însă victoria Vietnamului de Nord în 1975 – împreună cu interdicția din partea Congresului asupra intervenției în Angola – a schimbat socoteala: dacă Statele Unite puteau fi înfrânte în Asia de Sud-Est și descurajate în Africa, atunci cât de credibilă putea fi în alte părți puterea americană? Poate că lupta de clasă chiar punea stăpânire pe „lumea a treia". Aceste opinii erau foarte puternice, susținea Dobrînin la Departamentul Internațional al Partidului Comunist Sovietic: „Convinși că toate luptele din Lumea a Treia aveau o bază ideologică", conducătorii partidului „au reușit să implice Biroul Politic în multe aventuri în Lumea a Treia". Instituțiile militare au ținut și ele pasul. „Unii dintre generalii noștri de frunte... erau foarte încântați de sfidarea adresată Americii prin faptul că drapelul nostru flutura în regiuni îndepărtate."[28]

Strategia nu a fost bine gândită însă, fiindcă a făcut Biroul Politic să piardă treptat controlul asupra locului, momentului și modului în care avea să trimită resursele: se simțea obligat să răspundă la orice chemare din partea marxiștilor care se luptau pentru putere. Politica a trecut dincolo de sprijinul arătat

„adevăratelor mișcări de eliberare națională", nota Dobrînin; în loc de asta, presupunea „implicarea pe baze ideologice în afacerile interne ale țărilor unde diversele facțiuni interne se luptau pentru putere". Era un fel de „legătură ideologică"[29]. Și curând a devenit victima victoriilor din Vietnam și Angola. „După cum se întâmplă adesea în politică", a subliniat Arbatov, „dacă reușești să scapi după ce ai făcut ceva rău și se pare chiar că ai reputat un succes, ești practic condamnat să repeți aplicarea aceleiași politici. Și o faci de atâtea ori, până când te trezești într-o situație extrem de dificilă."[30]

Situațiile dificile au început în 1977, când Somalia, client sovietic, a atacat un regim marxist, recent instalat la putere în țara vecină, Ethiopia. Fiind presați ca în Angola de militanții cubanezi, rușii au trecut de partea cealaltă, lăsând administrația Carter să se alieze cu Somalia și să câștige facilități navale utile pe Marea Roșie. Nu era deloc limpede ce câștiga Moscova prin sprijinirea etiopienilor, în afară de mulțumiri din partea unei dictaturi brutale, într-o țară agricolă sărăcită, și de solidaritatea cu Fidel Castro. Aceste evenimente însă au otrăvit și mai mult relațiile cu Statele Unite. După cum recunoștea mai târziu Dobrînin:

> Am făcut o greșeală gravă când ne-am implicat în conflictul dintre Somalia și Ethiopia și în războiul din Angola. Echipamentul militar pe care l-am trimis în aceste zone, activitățile de acolo ale trupelor cubaneze și în special aviația noastră, care a asigurat transportul acolo, i-au convins pe americani că Moscova începuse o ofensivă amplă împotriva lor pentru a obține controlul asupra Africii. Deși lucrurile nu stăteau astfel, evenimentele acestea au afectat serios „dezghețul" existent.

Nu au afectat însă în mod substanțial mersul Războiului Rece. Eforturile depuse de superputeri în Africa în timpul anilor 1970, privea Dobrînin retrospectiv în anii 1990, au fost „aproape absolut în van... Douăzeci de ani mai târziu, nimeni (în afară de istorici) nu și le mai aminteau măcar"[31].

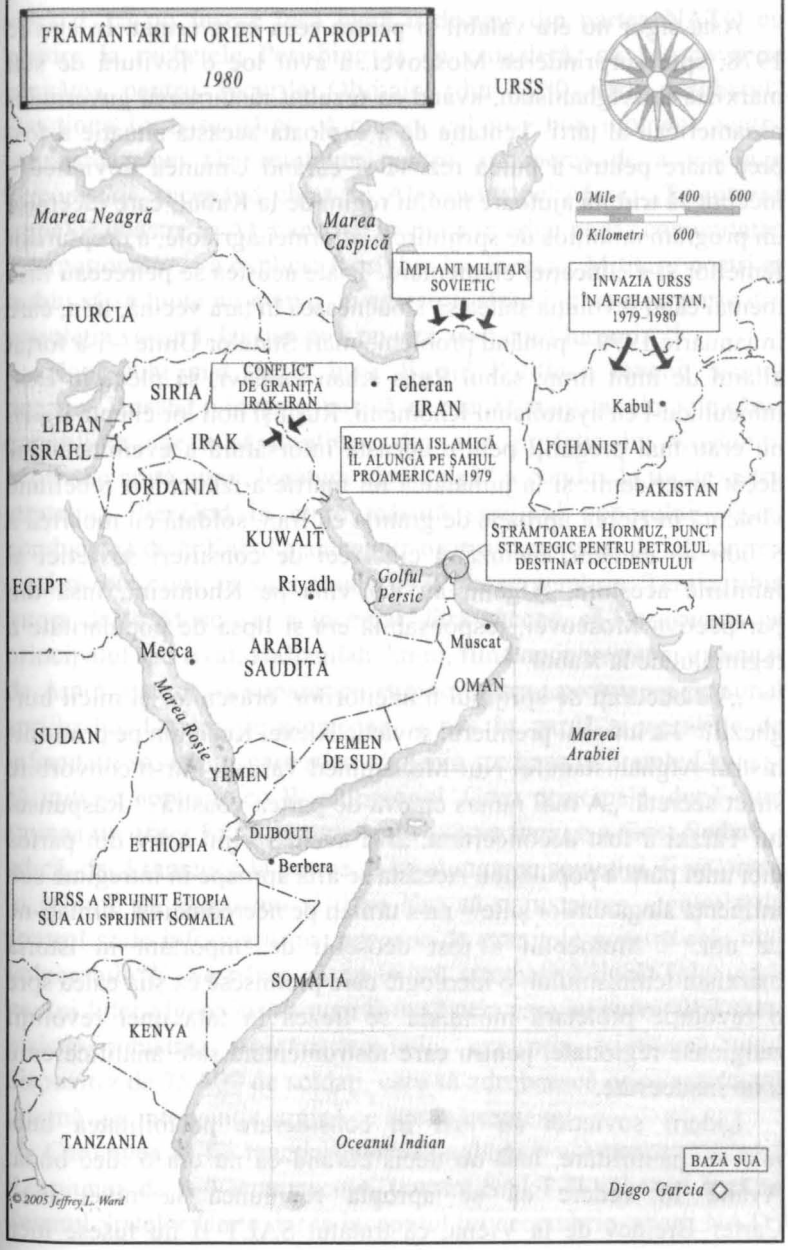
FRĂMÂNTĂRI ÎN ORIENTUL APROPIAT
1980
URSS
0 Mile 400 600
0 Kilometri 600
Marea Neagră
Marea Caspică
IMPLANT MILITAR SOVIETIC
INVAZIA URSS ÎN AFGHANISTAN, 1979–1980
TURCIA
CONFLICT DE GRANIȚĂ IRAK-IRAN
SIRIA
Teheran
IRAN
Kabul
LIBAN
ISRAEL
IRAK
REVOLUȚIA ISLAMICĂ ÎL ALUNGĂ PE ȘAHUL PROAMERICAN, 1979
AFGHANISTAN
IORDANIA
PAKISTAN
KUWAIT
STRÂMTOAREA HORMUZ, PUNCT STRATEGIC PENTRU PETROLUL DESTINAT OCCIDENTULUI
EGIPT
Riyadh
Golful Persic
INDIA
Muscat
Mecca
ARABIA SAUDITĂ
OMAN
Marea Roșie
SUDAN
YEMEN DE SUD
Marea Arabiei
YEMEN
DIJBOUTI
ETHIOPIA
Berbera
URSS A SPRIJINIT ETIOPIA
SUA AU SPRIJINIT SOMALIA
SOMALIA
KENYA
TANZANIA
Oceanul Indian
BAZĂ SUA
Diego Garcia
© 2005 Jeffrey L. Ward

Asta sigur nu era valabil și pentru ceea ce a urmat. În aprilie 1978, spre surprinderea Moscovei, a avut loc o lovitură de stat marxistă în Afghanistan, având ca rezultat răsturnarea guvernului proamerican al țării. Tentația de a exploata această situație a fost prea mare pentru a putea rezista și curând Uniunea Sovietică a început să trimită ajutoare noului regim de la Kabul, care începuse un program ambițios de sprijinire a reformei agricole, a drepturilor femeilor și a educației elementare. Toate acestea se petreceau însă tocmai când revoluția stătea să izbucnească în țara vecină, Iran, care în ianuarie 1979 – punând probleme mari Statelor Unite – i-a forțat aliatul de mult timp, șahul Reza Khan Pahlavi, să plece în exil, înlocuindu-l cu ayatollahul Khomeini. Rușii și noii lor clienți afgani nu erau mai pregătiți pentru această întorsătură a evenimentelor decât americanii, și la jumătatea lui martie a izbucnit o rebeliune violentă în Herat, aproape de granița cu Iran, soldată cu moartea a 5 000 de oameni, incluzând cincizeci de consilieri sovietici și familiile acestora. Afganii au dat vina pe Khomeini, însă din perspectiva Moscovei, responsabilă era și lipsa de popularitate a regimului de la Kabul.[32]

„Vă bucurați de sprijinul muncitorilor, orășenilor și micii burghezii?" l-a întrebat premierul sovietic Alexei Kosîghin pe prim-ministrul Afghanistanului Nur Mohammed Taraski într-o convorbire strict secretă. „A mai rămas cineva de partea voastră?" Răspunsul lui Taraki a fost deconcertant: „Nu avem sprijin activ din partea nici unei părți a populației. Aceasta se află aproape în întregime sub influența sloganurilor șiite – nu-i urmați pe necredincioși, urmați-ne pe noi."[33] Momentul a fost deosebit de important în istoria marxism-leninismului: o ideologie care pretinsese că știa calea spre o revoluție proletară mondială se trezea în fața unei revoluții religioase regionale, pentru care instrumentele sale analitice erau total inadecvate.

Liderii sovietici au luat în considerare posibilitatea unei intervenții militare, însă au decis curând că nu era o idee bună. Având în vedere că se apropia reuniunea la nivel înalt Carter–Brejnev de la Viena, că tratatul SALT II nu fusese încă

semnat, că nu fusese încă luată o decizie din partea NATO cu privire la rachetele Perishing și de croazieră, că Moscova se pregătea pentru Jocurile Olimpice din 1980, iar „dezghețul" funcționa încă, se părea că nu era cel mai bun moment pentru invadarea unei țări renumite pentru priceperea de a respinge cotropitorii, începând chiar cu Alexandru cel Mare. „Trimiterea trupelor noastre în Afghanistan va pune imediat pe jar comunitatea internațională", i-a explicat Kosîghin lui Taraki. „Militarii noștri ar trebui să se lupte nu numai cu agresorii străini, ci și cu o parte din populația voastră. Iar oamenii nu uită asemenea lucruri."[34]

Nouă luni mai târziu însă, Biroul Politic a revenit asupra deciziei, lansând o invazie masivă asupra Afghanistanului, ale căror consecințe aveau să confirme din plin profeția lui Kosîghin. Motivele arată cum „legătura ideologică" a condus la un dezastru strategic. Pierzând în mare măsură sprijinul poporului afgan, conducerea de la Kabul a ajuns într-o situație aproape de izbucnirea unui război civil, în vara anului 1979. În septembrie, Taraki, abia întors de la Moscova, a încercat, fără succes, să-l asasineze pe principalul său rival, Hafizullah Amin, fiind apoi arestat și executat de Amin. Faptul l-a supărat pe Brejnev, care-i promisese personal sprijin lui Taraki; de asemenea, a pus în gardă și agențiile de informații sovietice, care știau că Amin studiase în Statele Unite și că inițiase contacte cu Washingtonul. Grija principală, după cum spunea un ofițer KGB, era că Amin „ne va face ce a făcut Sadat" – adică, dacă rămânea la putere, îi va alunga pe sovietici, îi va primi în schimb pe americani și îi va lăsa să-și instaleze „centrele de control și de informații mai aproape de granițele noastre cele mai vulnerabile"[35]. Se părea că nu există alternativă decât înlocuirea noului lider afgan, însă singurul mod prin care se putea face asta, insista ministrul Apărării sovietic, era prin trimiterea unui dispozitiv de 75 000 de soldați, care să zdrobească orice rezistență internă sau intervenție străină ce avea să urmeze.

Care avea să fie reacția internațională la o asemenea mișcare? Reuniunea de la Viena trecuse, tratatul SALT II zăbovea încă în Senatul Statelor Unite, iar la începutul lui decembrie, aliații NATO

votaseră pentru a continua desfășurarea în dispozitiv a rachetelor Perishing și de croazieră. Având toate aceste aspecte în minte, liderii Biroului Politic – inițiind consultări minime, ca și în cazul autorizării trimiterii rachetelor SS-20 – au ordonat invadarea pe scară largă a Afghanistanului. Operațiunile militare au început, cu o foarte proastă sincronizare, în ziua de Crăciun. Nimănui de la ambasada sovietică de la Washington nu i s-a cerut să prezică reacția americană: indiferent care avea să fie aceasta, ministrul de Externe Gromînko l-a asigurat pe Dobrînin că nu trebuia luată în considerație. Totul se va termina, a promis Brejnev însuși, „în trei sau patru săptămâni"[36].

IV

„Dezghețul" nu reușise prin urmare să stopeze cursa înarmărilor nucleare sau să pună capăt rivalității superputerilor în „lumea a treia" și nici măcar să împiedice Uniunea Sovietică să folosească forța militară pentru a salva „socialismul", așa cum se întâmplase în Cehoslovacia doisprezece ani mai devreme. Toate acestea erau clare in ianuarie 1980, lună în care președintele Carter a retras tratatul SALT II din Senat, a impus un embargo asupra transporturilor de cereale și de tehnologie către URSS, a cerut o mărire substanțială a bugetului alocat apărării, a anunțat că Statele Unite vor boicota Olimpiada de la Moscova și a denunțat invadarea Afghanistanului, ca fiind „cea mai gravă amenințare la adresa păcii de la al Doilea Război Mondial încoace". Era o schimbare majoră pentru un președinte care, la preluarea mandatului cu trei ani înainte, sperase să ducă Războiul Rece la bun sfârșit. Chiar și Gromîko a trebuit să recunoască faptul că „situația internațională... s-a înrăutățit"[37].

Nu era la fel de clar în momentul respectiv ce însemnau toate astea pentru echilibrul global al puterii. Cei mai mulți experți ar fi fost de acord, probabil, că se înclinase în favoarea Moscovei cea mai mare parte din anii 1970. Statele Unite recunoscuseră paritatea

strategică cu Uniunea Sovietică în SALT I, în timp ce țara ceruse, prin Doctrina Brejnev, dreptul de a rezista tuturor provocărilor întâmpinate de marxism-leninism, indiferent unde se produceau acestea. În ciuda succesului reputat de Kissinger prin excluderea rușilor de la negocierile de pace egipteano-israeliene, războiul din 1973 atrăsese după sine un embargo asupra petrolului arab, urmat de creșterea prețurilor, ce avea să clatine economiile occidentale pentru tot restul deceniului. Între timp, URSS, exportator principal de petrol, se bucura de profituri uriașe. Faptul le permisese menținerea unui procent generos din produsul intern brut dedicat armatei în timpul anilor 1970 și poate și creșterea acestuia – într-o perioadă în care bugetul echivalent al Statelor Unite, din motive economice și politice, era redus la jumătate.[38]

Americanii păreau să se fi împotmolit în discuții fără sfârșit, mai întâi legate de războiul din Vietnam, apoi de Watergate, apoi, în timpul regimului lui Carter, de acuzațiile cum că nu reușea să apere aliați importanți ca șahul Iranului sau Anastasio Somoza, dictatorul nicaraguan, al cărui guvern a căzut, fiind înlocuit de sandiniștii marxiști, în vara lui 1979. Situația cea mai gravă a survenit în noiembrie anul respectiv, când Iranul a invadat ambasada Statelor Unite de la Teheran, luând ostatici mai mulți diplomați și gărzi militare. Această umilință, urmată curând de invazia sovietică din Afghanistan, câteva săptămâni mai târziu, au condus la părerea generală că America era într-o poziție defensivă peste tot, iar Moscova nu întâmpina nici un obstacol. Kissinger a vorbit despre un pesimism generalizat când a recunoscut, în primul volum al memoriilor sale, publicat în acel an, că „poziția noastră *relativă* era clar că avea să decadă, pe măsură ce URSS își revenea de pe urma celui de-al Doilea Război Mondial. Situația noastră militară și diplomatică nu a fost niciodată mai favorabilă decât la începutul politicii de izolare de la sfârșitul anilor 1940“[39].

În acest moment însă, priceperea de istoric a lui Kissinger se pare că-l părăsise. Fiindcă devenise evident de multă vreme – și probabil că era și mai evident la momentul acela – că Uniunea Sovietică și aliații săi din Tratatul de la Varșovia erau pe panta declinului, iar

„dezgheţul" doar le ascundea dificultăţile în care se zbăteau. O dovadă în acest sens a venit chiar în martie 1970, când, în spiritul *Ostpolitik*, autorităţile est-germane l-au invitat pe cancelarul Brandt să viziteze oraşul Erfunt, oferindu-i fără să stea pe gânduri o cameră de hotel ale cărei ferestre dădeau spre o piaţă publică. Spre marea lor ruşine, sute de est-germani s-au adunat aici pentru a-şi saluta vizitatorul: „Pregătirea pentru întâlnirea de la Erfunt", au recunoscut oficialităţile partidului, „nu a fost recunoscută pe deplin drept o componentă-cheie a conflictului de clasă între socialism şi imperialism."[40]

Semne mai serioase de nemulţumire au apărut în Polonia în decembrie, când protestele legate de preţurile alimentelor au dus la riposte armate din partea militarilor, care au ucis câteva zeci de muncitori aflaţi în grevă în Gdansk şi Gdynia. În mod semnificativ, Moscova nu a invocat Doctrina Brejnev în urma crizei: în schimb, conducătorii sovietici au ordonat creşterea producţiei de bunuri de consum – şi au aprobat importurile de mâncare şi tehnologie din Europa occidentală şi Statele Unite. Măsurile au făcut ca stabilitatea în zonă să nu se bazeze pe folosirea forţei armate, ci mai degrabă pe disponibilitatea capitaliştilor de a extinde creditele, punct extrem de vulnerabil pentru regimurile marxist-leniniste.[41]

Nici avântul în ceea ce privea petrolul nu a rămas fără consecinţe negative. Uniunea Sovietică a decis să mărească preţurile pentru locuitorii Europei de Est: aceasta a condus la dublarea costurilor pe petrol într-un an. Deşi nu atât de dramatice pe cât se dovediseră creşterile din Vest, cheltuielile neaşteptate au subminat îmbunătăţirea nivelului de trai pe care Moscova sperase să o realizeze.[42] Între timp, veniturile din ce în ce mai mari provenite din petrol reprezentau un stimulent tot mai mic pentru strategii economiei sovietice în privinţa creşterii productivităţii. URSS-ului nu-i era deloc uşor să susţină un buget al apărării probabil *de trei ori* mai mare decât cel al Statelor Unite la sfârşitul anilor 1970, când produsul său intern brut era numai *o şesime* din produsul intern brut al americanilor.[43] „Ne înarmam ca şi când am fi fost obsedaţi", îşi amintea Arbatov, „fără vreo necesitate politică evidentă."[44] Iar petrolul alimenta obsesia.

Prin urmare, văzute din această perspectivă, sprijinul Uniunii Sovietice pentru revoluționarii marxiști din Africa, desfășurarea în dispozitiv a rachetelor SS-20 și invadarea Afghanistanului par mai puțin o strategie coordonată, menită să răstoarne balanța globală a puterii, și mai degrabă lipsa oricărei strategii. Căci ce fel de logică pleacă de la ideea unor situații de avânt economic constante? Ce fel de regim îi provoacă pe cei de care depinde din punct de vedere economic? Ce fel de conducere, la urma urmei, se angajează să apere drepturile omului – cum s-a întâmplat la Helsinki în 1975 –, dar apoi este surprinsă când cetățenii propriei țări cer astfel de drepturi? URSS în timpul regimului șovăitor al lui Brejnev devenise incapabilă să îndeplinească sarcina de bază a oricărei strategii eficiente: folosirea corespunzătoare a mijloacelor disponibile în vederea îndeplinirii scopurilor propuse. Aceasta lăsa loc de manevră liderilor din alte părți, care erau capabili de asemenea lucruri.

V

Aceștia veneau, ca și Ioan Paul al II-lea, de unde nu te așteptai: poate că asta îi făcea să pună la îndoială rațiunea convențională a anilor 1970 – de fapt a întregului Război Rece – pornind de la puncte de vedere neașteptate. Au profitat de faptul că „dezghețul", în ciuda speranțelor legate de el, schimbase atât de puține lucruri. Și-au folosit la maximum puterile ca indivizi – caracterul, perseverența în fața obstacolelor, curajul și francheța, dar mai ales talentul dramatic – nu numai pentru a transmite aceste calități milioanelor de oameni, ci și pentru a convinge aceste milioane să copieze aceste calități. Au făcut ca anii 1980 să fie extrem de diferiți de anii 1970. Și ei au fost cei care au început procesul de încheiere a Războiului Rece.

Cu greu s-ar fi putut anticipa, de exemplu, că un urmaș al lui Mao Zedong, care, datorită celor 1,50 m ai săi abia se vedea pe lângă el, va folosi puterea Partidului Comunist Chinez pentru a instaura în țara sa o economie de piață. „Nu contează dacă pisica e

albă sau neagră", îi plăcea să spună lui Deng Xiaoping, „câtă vreme prinde șoareci." Părerea lui Deng despre pisici – prin care se referea la ideologii – îi făcuse probleme cu Mao în timpul Revoluției Culturale. În momentul vizitei lui Nixon la Beijing din 1972, Deng se afla în exil cu familia sa, cultivând legume, tăind lemne, muncind într-un atelier de reparat tractoare și având grijă de fiul său, care rămăsese paralizat după ce Gărzile Roșii îl aruncaseră de pe acoperișul unei clădiri. Mao l-a chemat pe Deng înapoi la Beijing anul următor, recunoscând că „făcuse fapte bune șaptezeci la sută din timp și fapte rele numai treizeci la sută" – numai pentru a-l îndepărta din nou, în 1976. Foarte dârz, Deng a fugit în sudul Chinei, s-a ascuns și a așteptat răbdător să fie din nou reabilitat. Momentul a venit curând după moartea lui Mao, în luna septembrie a acelui an, și, până la sfârșitul lui 1978, Deng ajunsese să-și îndepărteze toți rivalii și reușise să devină conducătorul suprem al Chinei.[45]

Deja întorsese lucrurile împotriva predecesorului lui spunând că *Mao* avusese dreptate șaptezeci la sută din timp și greșise treizeci la sută; iar aceasta a devenit curând doctrina partidului.[46] Printre lucrurile „bune" pe care le făcuse Mao se numărau reînvierea Chinei ca mare putere, menținerea monopolului Partidului Comunist și deschiderea relațiilor cu Statele Unite ca modalitate de a contracara acțiunile Uniunii Sovietice. Printre „greșelile" lui Mao se număra faptul că adoptase sistemul economiei centralizate. Cu această judecată a procentelor, Deng și-a creat oportunitatea de a urma o cale total diferită.

Aceasta implica experimentarea unor piețe de desfacere la nivel local și regional, după care Deng avea să declare ceva în spiritul principiilor marxist-leniniste. Prin această abordare de jos în sus, arăta că un partid comunist putea să îmbunătățească în mod semnificativ, chiar radical, viețile oamenilor pe care-i conducea – însă numai prin adoptarea capitalismului. Venitul pe cap de locuitor s-a triplat în China între 1978 și 1994. Produsul intern brut s-a mărit de patru ori. Exporturile s-au înzecit. Iar până la moartea lui Deng în 1997, economia chineză ajunsese una dintre cele mai dezvoltate din lume.[47] Contrastul cu economia sovietică muribundă, care, în

ciuda prețurilor mari la petrol, nu a crescut deloc în anii 1970 și chiar a dat înapoi în anii 1980 a fost o problemă de pe urma căreia liderii sovietici nu și-au putut reveni niciodată. „La urma urmei", comenta Mihail Gorbaciov cu tristețe, după ce tocmai fusese dat jos de la putere, în 1993, „azi China este capabilă să-și hrănească populația care numără mai bine de un miliard de oameni."[48]

La fel de greu s-ar fi putut anticipa că prima femeie care avea să devină prim-ministru al Marii Britanii avea să schimbe starea de bunăstare socială în Europa occidentală. Drumul spre putere al lui Margaret Thatcher, ca și cel al lui Deng, nu fusese ușor. Născută într-o familie fără averi sau un statut deosebit, dezavantajată de faptul că era femeie pe o scenă politică dominată de bărbați, a ajuns în vârf prin muncă susținută, ambiție nemăsurată și refuzul neclintit de a se juca cu vorbele. Obiectivele ei principale erau taxele ridicate, facilitățile industriale naționalizate, respectarea sindicatelor și reglementarea intervențiilor guvernului. „Nici o teorie a guvernării nu a fost supusă la un test mai corect... decât socialismul democratic în Marea Britanie", susținea ea mai târziu. „Însă a fost un eșec lamentabil în toate privințele." Rezultatele pe care le-a obținut după unsprezece ani cât s-a aflat la putere nu erau atât de impresionante ca ale lui Deng, însă arătau că privatizarea, descentralizarea și încurajarea întreprinzătorilor – chiar a celor lacomi, spuneau criticii săi – se puteau bucura de o largă susținere populară.[49] Și aceasta a fost o lovitură dată marxismului, căci, dacă într-adevăr capitalismul exploata „masele", cum se făcea că atât de mulți oameni o susțineau pe „Doamna de Fier"?

Thatcher nu s-a jucat cu vorbele nici în ceea ce privea „dezghețul". „Putem vorbi despre motivele sovieticilor", le-a spus ea unor americani curând după ce a preluat funcția, „însă adevărul este că rușii au arme și continuă să se înarmeze. Este pur și simplu o chestiune de prudență din partea Vestului să reacționeze." Invadarea Afghanistanului nu a surprins-o: „Înțelesesem de multă vreme că *dezghețul* a fost folosit fără ezitare de sovietici pentru a exploata slăbiciunile și rătăcirile occidentale. Cunosc bestia"[50]. De la Churchill încoace, nici un lider britanic nu mai folosise limba în

acest mod: brusc se foloseau *cuvinte* în locul eufemismelor, pentru a exprima *adevăruri* și nu platitudini. Din California, un fost actor de film ajuns politician, ajuns comentator la radio vorbea despre noul prim-ministru în termeni elogioși. „Sunt extrem de bucuros", le-a spus Ronald Reagan ascultătorilor săi. „Mi-a plăcut și am sprijinit-o... de când am întâlnit-o prima oară. Dacă cineva poate aminti Angliei de măreția pe care a cunoscut-o... când poporul ei a luptat singur și neînfricat în Bătălia pentru Anglia, acest om este prim-ministrul pe care presa britanică a poreclit-o deja «Maggie»."[51]

Urmând curând să-și depună propria candidatură la președinție, Reagan anunțase deja părerea lui despre „dezgheț": „Oare nu e vorba despre relația dintre un fermier și curcanul său – până la Ziua Recunoștinței?"[52] Ascensiunea sa la putere, ca și cea a lui Deng, Thatcher sau Ioan Paul al II-lea, ar fi fost dificil de anticipat, însă cel puțin talentul său actoricesc fusese obținut în mod profesionist. Renumele său de vedetă de cinema era anterior Războiului Rece, chiar și celui de-al Doilea Război Mondial, și îi dăduse un mare avânt când intrase în politică. De asemenea, îi făcuse pe oponenții săi – uneori chiar și pe prietenii săi – să-l subestimeze, o mare greșeală, căci Reagan era la fel de priceput ca politician ca și înaintașii pe care națiunea îi urmărise de multă vreme și mai era și unul dintre cei mai buni strategi din toate timpurile.[53] Puterea sa stătea în capacitatea de a vedea, dincolo de complexitate, simplitatea anumitor probleme. Iar cel mai important lucru pe care-l vedea era pur și simplu următorul: cum situația de „dezgheț" părea că perpetuează Războiul Rece – și fusese intenționat făcută să perpetueze –, numai sfârșitul „dezghețului" putea să aducă sfârșitul Războiului Rece.

Reagan a ajuns la această părere prin credință, teamă și încredere în sine. Credința sa era că democrația și capitalismul vor ajunge să triumfe asupra comunismului; o „aberație temporară", spunea el în 1975, „va ajunge să dispară de pe pământ, pentru că este contrară însești naturii umane"[54]. Teama sa era că, înainte să se întâmple asta, omenirea avea să dispară din cauza unui război nuclear. „Trăim într-o lume", avertiza el în 1976, „în care marile

puteri au îndreptat unele spre celelalte... rachete îngrozitoare, de distrugere..., care pot ajunge la țările respective doar în câteva minute pentru a șterge de pe fața pământului lumea civilizată în care trăim."[55] Era clar că nici comunismul, nici armele nucleare nu mai trebuiau să existe, însă „dezghețul" făcea posibilă supraviețuirea ambelor. „Nu știu ce simțiți voi", le spunea ascultătorilor în 1977, „dar eu nu-mi smulg părul din cap și nici nu mă apucă panica atunci când mă gândesc la posibilitatea de a renunța la perioada de «dezgheț» prin care trecem."[56] Tocmai această încredere în sine, exprimată cu vioiciune – capacitatea lui Reagan de a amenința „dezghețul" fără a avea o atitudine amenințătoare – l-a propulsat spre o victorie detașată față de Carter, în 1980, aducându-l astfel la putere, alături de alți mari contemporani și mari actori ai epocii sale.

A mai fost cineva – din întâmplare un alt polonez – al cărui nume numai câțiva oameni îl știuseră cu câteva luni înainte. Un bărbat scund, gras, cu mustață lăsată și mișcări smucite ca ale lui Charles Chaplin. Acesta fusese, în 1970, martorul împușcăturilor de pe șantierul din Gdansk și fusese dat afară de acolo în 1976 pentru că încercase să organizeze muncitorii. Acum, pe 14 august 1980, protestele izbucniseră din nou, iar directorul șantierului încerca să calmeze mulțimea furioasă. Lech Wałęsa s-a cățărat pe un excavator în spatele lui, l-a bătut pe umăr și a spus: „Vă aduceți aminte de mine?" Două săptămâni mai târziu – după ce se cățărase pe toate utilajele, excavatoarele, camioanele, basculantele și pe poarta șantierului pentru a le vorbi oamenilor –, Wałęsa a anunțat formarea primului sindicat muncitoresc independent și de sine stătător din lumea marxist-leninistă. Stiloul cu care a semnat carta Solidarității purta chipul lui Ioan Paul al II-lea. Iar de la Roma, pontiful a lăsat să se înțeleagă, discret, dar dincolo de orice îndoială, că era de acord.[57]

Era un moment către care convergeau mai multe stări de fapt: supraviețuirea unei identități poloneze distincte, în ciuda încercărilor de secole ale puternicilor lor vecini de a o înăbuși; succesul bisericii în menținerea autonomiei sale pe timpul a zeci de

ani de război, revoluție și ocupație; incompetența statului în gestionarea economiei postbelice, care la rândul ei dusese la discreditarea ideologiei partidului de guvernământ. Însă toate aceste stări de fapt nu puteau să conveargă automat. Era nevoie de lideri pentru a se întâmpla și aici actorul-preot din Cracovia și actorul-electrician din Gdansk s-au bazat unul pe celălalt – atât de bine, încât au început să se pună la cale planuri pentru a-i scoate din scenă.

Agentul a fost Mehmet Ali Ağca, un tânăr turc, care probabil a plănuit să-l ucidă pe Wałęsa în ianuarie 1981, în timpul vizitei acestuia la Roma, și care l-a împușcat și aproape l-a omorât pe papă în Piața Sfântul Petru, pe 13 mai 1981. Curând au devenit clare legăturile lui Ağca cu serviciile de informații bulgare. Complicitatea sovietică a fost mai greu de dovedit, însă era nevoie de multă naivitate să se creadă că bulgarii ar fi pus la cale o operațiune de o asemenea importanță fără aprobarea Moscovei. Raportul oficial al procurorului statului italian sugera acest lucru: „Într-un loc secret, unde fiecare secret este învăluit într-un alt secret, o anumită figură politică foarte puternică..., preocupată de nevoile blocului estic, a decis că era necesară uciderea papei Wojtyla". Biograful papei a spus-o și mai direct: „Cel mai simplu și cuprinzător răspuns este că Uniunea Sovietică nu era inocentă în această privință"[58].

Ioan Paul al II-lea și-a revenit, atribuind supraviețuirea sa intervenției divine. Însă Solidaritatea și-a văzut propria supraviețuire într-un pericol crescând, pe măsură ce liderii de la Kremlin, alarmați că un guvern comunist avea să împartă puterea cu altcineva, presau autoritățile poloneze să-l desființeze. „Prietenii noștri ascultă, sunt de acord cu recomandările pe care le facem, dar nu fac practic nimic", spumega Brejnev, „iar contrarevoluția avansează pe toate fronturile." Putea chiar să intre în URSS: ceea ce se întâmpla în Polonia avea „o anumită influență... în părțile mai îndepărtate, vestice, ale țării noastre", a avertizat șeful KGB, Iuri Andropov. „În plus, au izbucnit demonstrații spontane în anumite părți din Georgia, cu grupuri de oameni strigând slogane antisovietice... Așa că și aici trebuie să luăm măsuri stricte."[59]

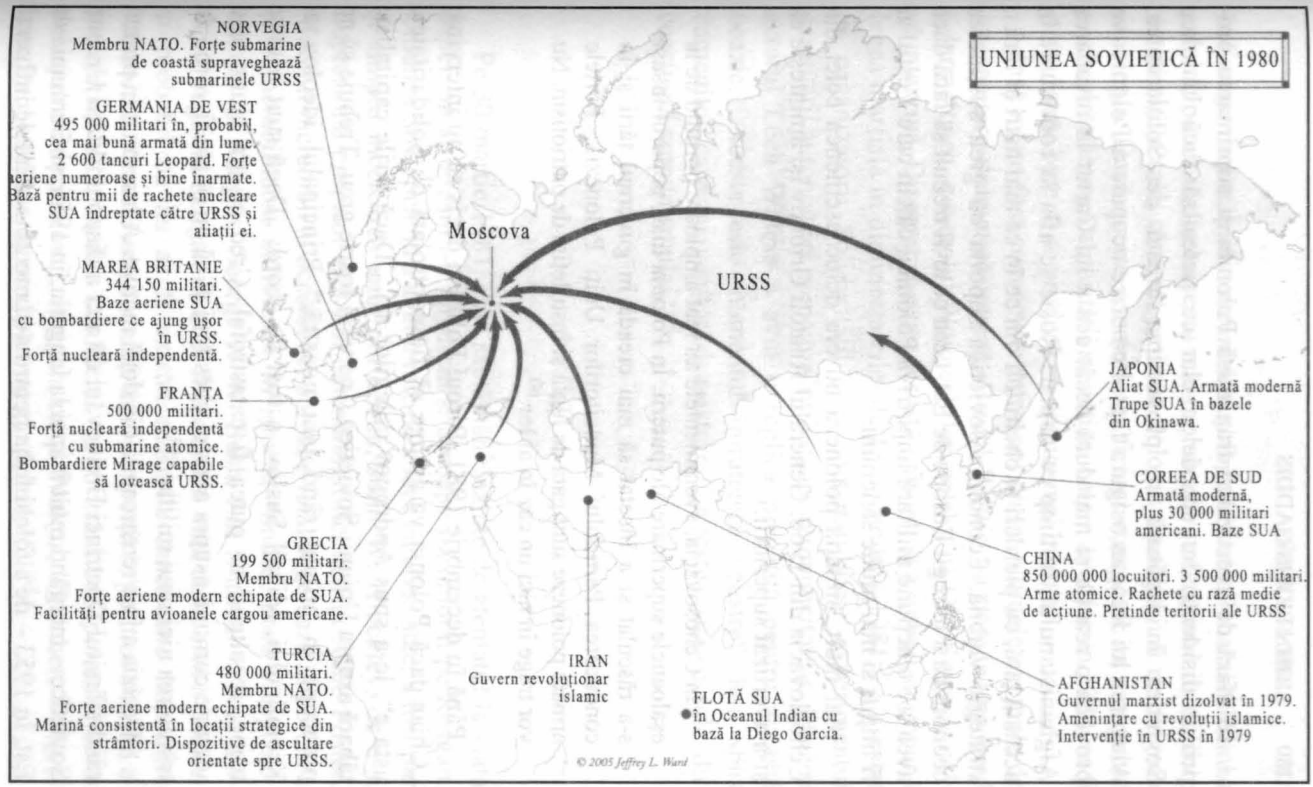
UNIUNEA SOVIETICĂ ÎN 1980
NORVEGIA
Membru NATO. Forțe submarine de coastă supraveghează submarinele URSS
GERMANIA DE VEST
495 000 militari în, probabil, cea mai bună armată din lume. 2 600 tancuri Leopard. Forțe aeriene numeroase și bine înarmate. Bază pentru mii de rachete nucleare SUA îndreptate către URSS și aliații ei.
Moscova
URSS
MAREA BRITANIE
344 150 militari. Baze aeriene SUA cu bombardiere ce ajung ușor în URSS. Forță nucleară independentă.
FRANȚA
500 000 militari. Forță nucleară independentă cu submarine atomice. Bombardiere Mirage capabile să lovească URSS.
JAPONIA
Aliat SUA. Armată modernă Trupe SUA în bazele din Okinawa.
COREEA DE SUD
Armată modernă, plus 30 000 militari americani. Baze SUA
CHINA
850 000 000 locuitori. 3 500 000 militari. Arme atomice. Rachete cu rază medie de acțiune. Pretinde teritorii ale URSS
GRECIA
199 500 militari. Membru NATO. Forțe aeriene modern echipate de SUA. Facilități pentru avioanele cargou americane.
TURCIA
480 000 militari. Membru NATO. Forțe aeriene modern echipate de SUA. Marină consistentă în locații strategice din strâmtori. Dispozitive de ascultare orientate spre URSS.
IRAN
Guvern revoluționar islamic
FLOTĂ SUA
în Oceanul Indian cu bază la Diego Garcia.
AFGHANISTAN
Guvernul marxist dizolvat în 1979. Amenințare cu revoluții islamice. Intervenție în URSS în 1979
© 2005 Jeffrey L. Ward

În afară de avertizarea transmisă Poloniei și suprimarea propriilor disidenți, nu era deloc clar ce putea să facă Uniunea Sovietică în legătură cu provocarea creată de Solidaritatea. Alegerea lui Reagan asigura faptul că orice ocupare a Poloniei va provoca o reacție și mai dură decât cea a lui Carter la invadarea Afghanistanului, în timp ce Armata Roșie se afla în continuare în această țară, cu pierderi și cheltuieli din ce în ce mai mari și fără o strategie viabilă. Economia sovietică suporta cu greu susținerea economică a întregii Europe de Est, ceea ce ar fi trebuit să facă dacă avea loc o acțiune militară împotriva Poloniei, caz în care Vestul ar fi impus și mai multe sancțiuni.

Mai mult, situația poloneză nu era deloc asemenea celei din Cehoslovacia din 1968. Generalul Anatoli Gribkov își amintește că și-a avertizat superiorii:

> În Cehosovacia, evenimentele au luat amploare pornind de la eșaloanele superioare ale puterii. În Polonia însă, poporul însuși s-a răsculat și a încetat să mai creadă în guvernul țării și în conducerea Partidului Muncitorilor Uniți Polonezi... Forțele armate poloneze sunt gata de luptă și însuflețite de patriotism. Nu vor trage în nici un caz în ai lor.[60]

Până în decembrie 1981, Biroul Politic a decis să nu intervină: „Chiar dacă Polonia va ajunge să fie controlată de Solidaritatea, asta e", le-a spus Andropov colegilor săi. „Dacă țările capitaliste tăbără asupra Uniunii Sovietice... ne va fi foarte greu. Trebuie să ne preocupe în primul rând țara noastră." Principalul ideolog al Kremlinului, Mihail Suslov, a fost de acord: „Dacă sunt trimise trupe, rezultatul ar putea fi catastrofal. Cred că am ajuns la o viziune comună asupra acestei chestiuni și că nu poate fi vorba de trimiterea nici unui militar."[61]

Decizia a fost remarcabilă din două motive. A însemnat în primul rând sfârșitul Doctrinei Brejnev, și de aici a disponibilității Uniunii Sovietice – mergând mult înapoi la Ungaria, în 1956, și Germania de Est, în 1953 – de a folosi forța pentru a-și menține sfera de influență

în Europa de Est. Însă a recunoscut și faptul că statul marxist-leninist cel mai puternic din lume nu mai reprezenta proletariatul de dincolo de granițele sale, căci cel puțin în Polonia muncitorii îi respingeau ideologia. Dacă aceste concluzii ar fi fost cunoscute la momentul acela, destrămarea autorității sovietice, care a avut loc în 1989, ar fi putut foarte bine să se producă cu opt ani mai înainte.

Însă nu au fost cunoscute: într-unul dintre puținele exemple de interpretare dramatică reușită, Biroul Politic l-a convins pe noul lider polonez, generalul Wojciech Jaruzelski, că URSS *era pe cale* să intervină. Disperat să evite această măsură, el a trebuit să impună legea marțială în dimineața zilei de 13 decembrie 1981, i-a arestat pe organizatorii Solidarității și a încheiat brusc experimentul garantării autonomiei muncitorilor într-un stat muncitoresc. Până și actorul Lech Wałęsa a avut o replică pregătită pentru această ocazie. „Acesta este momentul înfrângerii voastre", le-a spus oamenilor care au venit să-l aresteze. „Acestea sunt cuiele din coșciugul comunismului."[62]

VI

Pe 30 martie 1981, șase săptămâni înainte de atentatul la viața papei, un alt asasin l-a împușcat și aproape l-a omorât pe Reagan. Uniunea Sovietică nu a avut nimic de a face cu acest atac: a fost pur și simplu încercarea unui om nebun, John W. Hinckley, de a-și impresiona propriul idol din cinematografie, actrița Jodie Foster. Mobilul incredibil al acestui act aproape fatal sugerează importanța și vulnerabilitatea indivizilor în istorie, fiindcă, dacă vicepreședintele lui Reagan, George H. W. Bush, i-ar fi urmat la acel moment, regimul Reagan nu ar fi fost decât o notă de subsol a istoriei și probabil că nu ar fi existat măsurile americane împotriva Războiului Rece. Bush, ca mulți dintre experții în politică externă ai generației sale, vedea conflictul ca o trăsătură permanentă a peisajului internațional. Reagan, ca și Wałęsa, Thatcher, Deng și Ioan Paul al II-lea, în mod clar nu gândeau la fel.[63]

El le împărtășea credința în puterea cuvintelor, în puterea ideilor și în folosirea teatrului pentru a elimina constrângerile înțelepciunii convenționale. A văzut că Războiul Rece însuși devenise o convenție: prea multe minți din prea multe locuri se resemnaseră la gândul perpetuării sale. A încercat să pună capăt impasului – care era, considera el, în bună măsură unul psihologic – prin exploatarea slăbiciunilor sovietice și afirmarea punctelor tari ale Vestului. Arma lui preferată era oratoria publică.

Primul exemplu în acest sens a venit la Universitatea Notre Dame, pe 17 mai 1981, la numai o lună și jumătate după ce văzuse moartea cu ochii. Papa însuși fusese împușcat cinci zile mai devreme, așa că aceasta putea fi o ocazie de reflecție asupra precarității existenței umane. În loc de asta, în spiritul vorbelor lui Ioan Paul al II-lea „nu vă temeți", un președinte care-și revenise în mod uimitor și-a asigurat audiența „că anii care urmează sunt ani de mari împliniri pentru această țară, pentru cauza libertății și răspândirea civilizației". Iar apoi a făcut o profeție îndrăzneață, cu atât mai izbitoare cu cât a spus-o pe un ton foarte firesc:

> Vestul nu va controla comunismul, îl va transcende. Nu se va deranja să-l... denunțe, îl va respinge ca pe un capitol bizar în istoria umanității, ale cărui ultime pagini se scriu chiar acum.

Atitudinea era una cu totul nouă, după ani întregi de declarații la nivel înalt despre nevoia de a face față URSS-ului ca superputere competitivă. Acum, Reagan se concentra asupra caracterului trecător al puterii sovietice și asupra siguranței cu care Vestul trebuia să-i aștepte prăbușirea.[64]

Președintele a dezvoltat această temă într-un cadru și mai dramatic, pe 8 iunie 1982. Ocazia a fost un discurs ținut în fața Parlamentului britanic, la Westminster, cu prim-ministrul Thatcher în audiență. Reagan a început prin a se referi la Polonia, țară care „contribuise din plin la civilizația șeuropeanăț" și continua să o facă, „opunându-se într-un mod extraordinar oprimărilor". Apoi a

imitat discursul lui Churchill din 1946 despre „Cortina de Fier", amintind audienței:

> De la Stetin, la Marea Baltică, până la Varna, la Marea Neagră, regimurile instaurate de totalitarism au avut mai bine de 30 de ani să-și dovedească legitimitatea. Însă nici unul – nici măcar un singur regim – nu a fost capabil încă să riște desfășurarea unor alegeri libere. Regimurile plantate cu baioneta nu prind rădăcini.

Karl Marx, a recunoscut Reagan, avusese dreptate: „Astăzi suntem martorii unei mari crize revoluționare,... în care cerințele ordinii economice se află în conflict direct cu cele ale ordinii politice". Criza se afla într-adevăr în desfășurare, însă nu în Vestul capitalist, ci în Uniunea Sovietică, țară „care mergea contra curentului istoriei, negând dreptul oamenilor la libertate și demnitate", fiind în același timp „incapabilă să-și hrănească propriii cetățeni". Forța nucleară a Moscovei nu putea ascunde această stare de fapt: „Un sistem care nu dispune de mijloace pașnice prin care să confere legitimitate liderilor săi este un sistem instabil". Asta însemna, concluziona Reagan – parafrazând intenționat cuvintele lui Leon Trotky – că „marșul libertății și al democrației ... va lăsa marxism-leninismul pe grămada de gunoi a istoriei"[65].

Discursul nici c-ar fi putut fi mai bine calculat pentru a alimenta îngrijorarea pe care conducerea sovietică o simțea deja. Legea marțială pusese o stavilă puternică reformei din Polonia, însă reușise să provoace resentimente și mai mari decât cele deja existente aici și peste tot în Europa de Est. Afghanistanul intrase într-un impas militar sângeros. Prețurile petrolului scăzuseră, devastând economia sovietică. Iar cei care conduceau URSS păreau literalmente exemplul viu al acestei situații: Brejnev a murit, în cele din urmă, din pricina numeroaselor sale boli, în noiembrie 1982, iar Andropov, care i-a urmat, suferea deja de boala la rinichi care avea să-l coste viața un an și jumătate mai târziu. Contrastul cu un Reagan sănătos și viguros, cu cinci ani mai tânăr decât Brejnev, dar

cu trei ani mai în vârstă decât Andropov, era prea evident ca să poată fi trecut cu vederea.

Apoi Reagan s-a folosit de religie. „Există păcatul și există răul din lume", a amintit el într-un discurs ținut în fața Asociației Evanghelice Naționale, pe 8 martie 1983, cu cuvintele pe care le-ar fi folosit papa, „iar Sfânta Scriptură și Domnul nostru Isus Hristos ne învață să luptăm împotriva lor cu toate puterile." Câtă vreme comuniștii „predică supremația statului, afirmă omnipotența acestuia asupra individului și prezic faptul că, în cele din urmă, va ajunge să domine toate popoarele lumii, ei sunt întruparea răului în lumea modernă". Prin urmare:

> Vă îndemn să vă ridicați împotriva celor care doresc să pună Statele Unite într-o poziție de inferioritate militară și morală... Vă îndemn să vă feriți de tentația mândriei – tentația de a considera, plini de înfumurare, că vă aflați deasupra acestor lucruri și că ambele părți sunt la fel de vinovate, ignorând adevărul istoric și impulsurile agresive ale unui imperiu al răului.

Reagan a recunoscut mai târziu că a ales expresia „cu multă maliționizitate... și cred că a funcționat"[66]. Discursul despre „imperiul răului" completa o ofensivă retorică, menită să scoată la lumină ceea ce Reagan considera principala eroare a „dezghețului": ideea că Uniunea Sovietică câștigase legitimitatea geopolitică, ideologică, economică și morală de partener egal al Statelor Unite și al celorlalte state occidentale democratice în sistemul internațional de după al Doilea Război Mondial.

Atacul însă nu s-a limitat numai la cuvinte. Reagan a accelerat acordarea de fonduri suplimentare, inițiată de Carter pentru cheltuieli militare: în 1985, bugetul Pentagonului era dublu față de cât fusese în 1980.[67] Nu a făcut nimic pentru a revigora tratatul SALT II, propunând în schimb START – Strategic Arms *Reduction* Talks [Convorbirile de Reducerea a Armelor Strategice] –, idee respinsă atât de criticii săi din țară, cât și de ruși, ca un efort de a înăbuși întregul proces de control asupra armamentului. A existat o

reacție similară și în momentul în care Reagan a sugerat să *nu* trimită în dispozitiv rachetele Perishing II și de croazieră dacă Uniunea Sovietică accepta să renunțe la *toate* rachetele sale SS-20. După ce Moscova a respins cu dispreț această „opțiune zero", instalarea noilor rachete NATO a continuat, în ciuda unei ample mișcări pentru stoparea armelor nucleare din Statele Unite și protestelor antinucleare puternice din Europa de Vest.

Însă cea mai importantă realizare a lui Reagan a avut loc pe 23 martie 1983, când a luat prin surprindere Kremlinul, pe cei mai mulți experți în controlul armamentului și pe mulți dintre propriii săi consilieri, respingând conceptul de MAD (Asigurarea Distrugerii Mutuale). Niciodată nu i se păruse că avea vreun rost: era ca și cum doi pistolari din Vestul Sălbatic „stăteau într-un bar cu pistoalele îndreptate unul înspre celălalt – pentru totdeauna". Fusese șocat să afle că nu exista nici un fel de apărare împotriva unui posibil atac cu rachete și că, potrivit logicii neobișnuite a preîntâmpinării unui conflict, se presupunea că starea de fapt era una benefică.[68] Așa că a întrebat, într-un discurs televizat: „Ce-ar fi dacă... am putea intercepta și distruge rachetele balistice strategice înainte să ajungă pe teritoriul nostru sau al aliaților noștri?" Era o altă întrebare din seria „hainelor noi ale împăratului", pe care nimeni aflat într-o poziție de responsabilitate la Washington în ultimile două decenii nu îndrăznise să o pună.

Motivul era că *stabilitatea* relațiilor sovieto-americane ajunsese să fie prețuită mai presus de orice altceva. Încercarea de a construi vreun mijloc de apărare împotriva armelor ofensive, se susținea, putea răsturna echilibrul fragil de care se presupunea că depinde prevenirea unui conflict. Argumentul stătea în picioare numai considerat dintr-o perspectivă statică – dacă se presupunea că echilibrul nuclear definea Războiul Rece și avea să continue să o facă pe termen nelimitat. Reagan însă gândea în termeni evoluționiști. Vedea că Uniunea Sovietică își pierduse carisma ideologică, își pierdea puterea economică pe care o deținuse odinioară și că supraviețuirea sa ca superputere nu mai putea fi considerată infailibilă. Toate acestea făceau stabilitatea, în ochii lui,

un deziderat depășit și chiar imoral. Dacă URSS se prăbușea, ce mai putea justifica menținerea est-europenilor prizonieri Doctrinei Brejnev – sau menținerea americanilor prizonieri conceptului la fel de odios de Asigurare a Distrugerii Mutuale? De ce să nu se grăbească dezintegrarea?

Asta intenționa să facă Inițiativa de Apărare Strategică (SDI). Punea sub semnul întrebării argumentul că vulnerabilitatea putea oferi siguranță. Punea sub semnul întrebării Tratatul rachetelor antibalistice, element central al SALT I. Exploata rămânerea în urmă a Uniunii Sovietice în informatică, domeniu în care rușii știau că nu pot ține pasul. Și închidea gura mișcărilor pacifiste, explicând întregul proiect în termenii *scăderii* riscului de război nuclear: scopul suprem al SDI, insista Reagan, nu era acela de îngheța armele nucleare, ci de a le face „neputincioase și depășite"[69].

Ultima temă mai reflecta ceva legat de Reagan, ceva ce aproape nimeni nu observase la acel moment: era singurul președinte al Statelor Unite convins de necesitatea abolirii armelor nucleare.

Nu a făcut nici un secret din asta, însă posibilitatea ca un președinte, comandant suprem al armatei, politician de dreapta, anticomunist convins să sfideze atâtea stereotipuri era atât de surprinzătoare, încât aproape nimeni nu a observat promisiunile repetate ale lui Reagan, făcute la fel ca în discursul său despre „imperiul răului", de a „păstra America puternică și liberă, negociind în același timp reducerile reale și verificabile ale arsenalelor nucleare din lume și, într-o bună zi, cu ajutorul lui Dumnezeu, eliminarea lor completă"[70].

Reagan era extrem de angajat în Inițiativa de Apărare Strategică: în nici un caz nu era dispus să renunțe la aceasta în cadrul unor negocieri viitoare. Asta nu însemna că inițiativa nu putea fi folosită la cacealma: Statele Unite se aflau la ani, chiar zeci de ani, distanță de posibilitatea de a dezvolta o forță de apărare împotriva rachetelor, însă discursul lui Reagan i-a convins pe liderii sovietici din ce în ce mai speriați, își amintea Dobrînin, „că marele potențial tehnologic al Statelor Unite înregistrase încă o victorie, iar ei trataseră declarația lui Reagan ca pe o amenințare reală"[71]. După

ce-și istoviseră țara și resursele în încercarea de a-i ajunge din urmă pe americani în privința rachetelor ofensive, se trezeau brusc în fața unei noi runde a întrecerii, având nevoie de abilități pe care nici gând să le poată stăpâni. Iar americanii păreau că nici măcar nu se forțaseră prea tare.

Reacția de la Kremlin a fost una aproape de panică. Andropov concuzionase, când era încă șef KGB, că noua administrație de la Washington s-ar putea să plănuiască un atac-surpriză asupra Uniunii Sovietice. „Reagan este imprevizibil", avertizase el. „Ne putem aștepta la orice din partea lui."[72] A urmat o alertă a serviciilor de informații care a durat doi ani, cu agenți trimiși în întreaga lume, pentru a căuta dovezi că astfel de pregătiri se aflau în desfășurare.[73] Tensiunea a devenit atât de intensă încât, în momentul în care un avion sud-coreean a pătruns din întâmplare în spațiul aerian sovietic deasupra insulei Sahalin, pe 1 septembrie 1983, autoritățile militare de la Moscova s-au gândit la ce era mai rău și au ordonat doborârea sa, ucigând 269 de civili, dintre care 63 de americani. Nefiind dispus să-și recunoască greșeala, Andropov a susținut că incidentul fusese „o provocare sofisticată, pusă la cale de serviciile speciale ale SUA"[74].

Apoi s-a întâmplat ceva și mai înspăimântător, care a fost ținut departe de atenția publicului. Statele Unite și aliații săi din NATO desfășuraseră timp de ani buni aplicații militare toamna, însă cea care a avut loc în noiembrie – denumită „Able Archer 83" – a implicat un nivel superior de participare a conducătorilor decât de obicei. Serviciile de informații sovietice au urmărit cu atenție aceste mișcări, iar rapoartele lor i-au făcut pe Andropov și pe adjuncții săi să ajungă la concluzia că – pe scurt – era iminent un atac nuclear. A fost probabil momentul cel mai periculos de la criza rachetelor din Cuba și, cu toate acestea, nimeni nu a știut despre el până ce un spion bine plasat în cartierul general al KGB din Londra a alertat serviciul de informații britanic care, la rândul său, a transmis informația mai departe americanilor.[75]

Faptul a atras, bineînțeles, atenția lui Reagan. Îngrijorat de mult timp de pericolul izbucnirii unui război nuclear, președintele inițiase o serie de contacte discrete cu oficialități sovietice –

majoritatea unilaterale – menite să atenueze tensiunile. Criza Able Archer l-a convins că se jucase destul cu răbdarea rușilor și era momentul pentru un alt gen de discurs. Acesta a venit la începutul anului fatidic al lui Orwell, pe 16 ianuarie 1984, dar Big Brother nu se vedea nicăieri. În locul lui, în fraze pe care numai el însuși le putuse concepe, Reagan a sugerat plasarea relației sovieto-americane în mâinile capabile și de încredere ale lui Jim și Sally și Ivan și Ania. Un angajat de la Casa Albă, derutat de cuvintele scrise de mână pe marginea textului pregătit, a exclamat puțin cam tare: „Cine a scris porcăria asta?"[76]

Încă o dată, sincronizarea bătrânului actor a fost excelentă. Andropov a murit luna următoare și a fost înlocuit de Kostantin Cernenko, un bătrân slăbit și pierdut ca o fantomă, care în nici un caz nu avea capacitatea de a evalua raporturile serviciilor de informații, oricât de alarmante s-ar fi dovedit acestea. Nereușind să împiedice dispunerea în dispozitiv a rachetelor NATO, ministrul de Externe Gromîko a fost curând de acord, deși fără prea mare tragere de inimă, să reia negocierile privind controlul asupra armelor. Între timp, Reagan se afla într-o campanie electorală triumfătoare pentru a fi reales: în noiembrie, l-a zdrobit pe adversarul său democrat, Walter Mondale. Iar când Cernenko a murit, în martie 1985, la vârsta de șaptezeci și patru de ani, evenimentul a părut o confirmare deplină a profețiilor lui Reagan privind „ultimile pagini" ale istoriei și „grămezile de gunoi". În vârstă de șaptezeci și patru de ani la momentul acela, președintele avea pregătită o altă replică: „Oare cum aș putea să o scot la capăt cu rușii dacă tot mor și mă lasă așa?"[77]

VII

„Nu putem continua să trăim astfel", își amintește Mihail Gorbaciov că i-ar fi spus soției sale, cu o zi înainte ca Biroul Politic să-l numească, la vârsta de cincizeci și patru de ani, ca succesor al lui Cernenko în funcția de secretar general al Partidului Comunist al URSS.[78] Faptul era evident nu numai pentru Gorbaciov, ci chiar

și pentru membrii mai în vârstă care-l aleseseră: Kremlinul nu mai putea fi condus ca un azil de bătrâni. De la Stalin încoace, nu mai existase un om atât de tânăr în vârful ierarhiei sovietice. De la Lenin încoace, nu mai existase cineva care să vorbească atât de deschis despre problemele țării sale, sau atât de sincer în legătură cu eșecurile ideologiei marxist-leniniste.

Gorbaciov avea diplomă de avocat, nu de actor, însă înțelegea cât de importantă era personalitatea unui lider cel puțin la fel de bine ca și Reagan. Vicepreședintele Bush, care a reprezentat Statele Unite la funeraliile lui Cernenko, a povestit, când s-a întors, că Gorbaciov „avea un zâmbet dezarmant, niște ochi calzi, și o capacitate extraordinară de a spune ceva neplăcut și apoi, a restabili comunicarea reală cu interlocutorii săi". Secretarul de Stat George Shultz, care fusese și el acolo, l-a descris ca fiind „total diferit de toți conducătorii sovietici pe care i-am întâlnit vreodată". Reagan însuși, când s-a întâlnit cu Gorbaciov, la reuniunea la nivel înalt de la Geneva, în noiembrie 1985, a fost surprins de „căldura emanată de fața și maniera sa de lucru, în locul atitudinii distante și chiar al urii pe care o văzusem la cei mai mulți conducători sovietici întâlniți până atunci"[79].

Pentru prima oară de la începerea Războiului Rece, URSS avea un conducător care nu părea a fi rău, mitocan, insensibil, senil – sau periculos. Gorbaciov era „inteligent, educat, dinamic, onest, plin de idei și imaginație", nota în jurnalul său intim unul dintre cei mai apropiați consilieri ai săi. „Miturile și tabuurile (inclusiv cele ideologice) nu reprezintă nimic pentru el. Poate trece cu ușurință peste oricare dintre ele." Când un cetățean sovietic l-a felicitat, la începutul anului 1987, pentru că reușise să înlocuiască un regim de „sfincși cu fețele de piatră", Gorbaciov a fost mândru să dea publicității scrisoarea.[80]

Ceea ce avea să înlocuiască miturile, tabuurile și sfincșii, însă, era mai puțin clar. Gorbaciov știa că Uniunea Sovietică nu putea continua pe același drum, însă, spre deosebire de Ioan Paul al II-lea, Deng, Thatcher, Reagan și Wałęsa, nu știa care trebuia să fie noul drum. Era în același timp puternic, hotărât și în derivă: făcea toate eforturile pentru a demonta starea de fapt existentă fără să știe cum

avea să reasambleze piesele. Ca urmare, a permis circumstanțelor – și adesea opiniilor contemporanilor săi mai vizionari – să-i determine propriile priorități. În acest sens, semăna cu eroul din filmul lui Woody Allen, *Zelig*, care reușea să ia parte la toate marile evenimente ale epocii sale, însă numai împrumutând caracterul și chiar și înfățișarea personalităților mai puternice din jurul său.[81]

Atitudinea maleabilă a lui Gorbaciov era cel mai bine reliefată de modul în care avea de-a face cu Reagan, care insistase întotdeauna că putea convinge un lider sovietic, dacă avea ocazia de a se întâlni cu unul față în față. Nu putuse să o facă cu Brejnev, Andropov, Cernenko, ceea ce-l făcuse pe Reagan și mai nerăbdător să-l întâlnească pe Gorbaciov. Noul conducător de la Kremlin a venit la Geneva total neîncrezător: președintele, credea el, încerca „să folosească cursa înarmărilor... pentru a șubrezi puterea Uniunii Sovietice... Însă noi suntem gata să acceptăm orice provocare, deși nu vă vine să credeți". Reagan a răspuns că „noi am prefera să discutăm și să renunțăm împreună la armele nucleare, și odată cu ele, la amenințarea războiului". SDI putea face asta: Statele Unite erau chiar dispuse să împărtășească cu Uniunea Sovietică cunoștințele tehnologice de care dispuneau. Reagan făcea apel la latura emoțională, iar Gorbaciov a protestat: SDI nu era altceva decât „visul unui singur om". Reagan a răspuns întrebându-l de ce „ era atât de îngrozitoare încercarea de a dezvolta o armă de apărare împotriva acestor amenințări teribile"[82]. Reuniunea s-a sfârșit fără vreun rezultat.

Două luni mai târziu însă, Gorbaciov a propus public ca Statele Unite și Uniunea Sovietică să se angajeze să scape lumea de armele nucleare până în anul 2000. Cinicii au văzut această inițiativă ca un efort de a pune la încercare sinceritatea lui Reagan, însă Cerniaev a mai văzut un motiv, mult mai profund. Gorbaciov, a concluzionat el, „într-adevăr hotărâse să pună capăt cursei înarmărilor, indiferent de consecințe. Își poate asuma acest «risc», fiindcă, în opinia lui, de fapt nu există nici un risc – căci nimeni nu ne-ar ataca, nici chiar dacă am fi complet dezarmați"[83]. Cu numai doi ani înainte, Andropov îl crezuse pe Reagan în stare să lanseze un atac-surpriză. Acum, Gorbaciov era sigur că Statele Unite nu vor face asta.

Poziția lui Reagan nu se schimbase: întotdeauna le ceruse conducătorilor sovietici să „aibă încredere în mine"[84]. După ce l-a întâlnit pe Reagan, Gorbaciov a început să o facă.

Cu toate acestea, până la urmă a avut loc un dezastru nuclear – nu din cauza războiului, ci din cauza unei explozii la uzina nucleară de la Cernobîl, pe 26 aprilie 1986. Evenimentul l-a schimbat și pe Gorbaciov. A demonstrat „slăbiciunea sistemului nostru... modul în care ne grăbim să ascundem sau să mușamalizăm accidente și alte probleme, iresponsabilitatea și neglijența, beția sau munca făcută de mântuială". De zeci de ani, a admonestat el Biroul Politic, „savanții, specialiștii și miniștrii ne tot spun că suntem în siguranță... Asta i-a făcut întotdeauna să creadă că vor fi priviți ca niște zei. Însă acum am ajuns la un fiasco total". De acum înainte va trebui să instituim politica de *glasnost* (transparență) și *perestroika* (restructurare) în Uniunea Sovietică. „Ceea ce s-a petrecut la Cernobîl", a recunoscut Gorbaciov, „ne-a făcut pe mine și pe colegii mei să ne gândim serios să schimbăm foarte multe lucruri."[85]

Următoarea reuniune Reagan–Gorbaciov, ținută în octombrie la Reykjavik, Islanda, a arătat cât de departe merseseră schimbările. Gorbaciov renunțase la obiecțiile pe care le avusese anterior și a acceptat „opțiunea zero" a lui Reagan, care avea să elimine toate rachetele cu rază medie de acțiune din Europa. Apoi a propus o reducere cu 50% a armelor strategice sovietice și americane, în schimbul căreia Statele Unite urmau să fie de acord să onoreze Tratatul rachetelor antibalistice în următorii zece ani, păstrând SDI la nivelul testelor de laborator. Pentru a nu rămâne mai prejos, Reagan a sugerat renunțarea la toate rachetele balistice intercontinentale în această perioadă și și-a reiterat oferta de a împărți SDI cu sovieticii. Gorbaciov a răspuns cu scepticism, făcându-l pe Reagan să se întrebe cum putea cineva să obiecteze la „apărarea împotriva unor arme care nu există".

Apoi, președintele a propus o revenire la Reykjavik, în 1996:

> El și Gorbaciov vor veni în Islanda și fiecare va aduce ultima rachetă nucleară din țara sa. Apoi vor da o petrecere grandioasă pentru toată lumea... Președintele va fi deja bătrân... iar

> Gorbaciov nu-l va recunoaște. Președintele va spune „Bună ziua, Mihail". Iar Gorbaciov îi va răspunde, „Ron, tu ești?" Și apoi vor distruge ultima rachetă.

A fost una dintre cele mai bune performanțe actoricești a lui Reagan, însă pentru moment Gorbaciov a părut de neclintit: Statele Unite trebuiau să renunțe la dreptul de a folosi SDI. Răspunsul a fost inacceptabil pentru Reagan, care, furios, a pus capăt reuniunii.[86]

Însă ambii au recunoscut rapid importanța faptului ce se petrecuse: spre marea uimire a aliaților și a suporterilor lor, conducătorii Statelor Unite și Uniunii Sovietice desoperiseră că aveau un interes comun, dacă nu în ceea ce privea tehnologia SDI, atunci măcar în principiul abolirii nucleare. Raționamentul logic era al lui Reagan, însă Gorbaciov ajunsese să-l accepte. Întâlnirea de la Reykjavik, a spus el la o conferință de presă, nu se dovedise un eșec. „Este un pas înainte, care ne dă posibilitatea, pentru prima oară după foarte mult timp, să privim înainte, spre orizont."[87]

Cei doi nu au convenit niciodată în mod formal să renunțe complet la armamentul nuclear și nici apărarea împotriva rachetelor nu a ajuns la un stadiu de fezabilitate în timpul mandatului lor. Însă la a treia lor reuniune, la Washington, în decembrie 1987, au semnat un tratat care oferea cadrul distrugerii tuturor rachetelor cu rază medie de acțiune din Europa. *„Dovorei no provorei"*, a insistat Reagan la ceremonia de semnare a tratatului, epuizând toate cunoștințele de limbă rusă pe care le avea: „Ai încredere, dar verifică". „Repetați același lucru la fiecare întâlnire", a râs Gorbaciov. „Pur și simplu îmi place", a recunoscut Reagan.[88] Curând, observatorii sovietici și americani au fost martorii distrugerii rachetelor SS-20, Perishing II și de croazieră care revigoraseră tensiunile Războiului Rece numai cu câțiva ani înainte – și au luat cu ei bucățele din ele ca suvenire.[89] Dacă nu erau în nici un caz „neputincioase", anumite categorii de arme nucleare deveniseră cu siguranță „depășite". Iar Reagan fusese principalul artizan al acestei realizări.

Faptul că Gorbaciov putea fi influențat s-a văzut și în economie. Își dăduse seama, în timpul călătoriilor sale în afara Uniunii Sovietice

înainte să devină conducătorul statului, că „oamenii de acolo... trăiau mai bine decât cei de la noi". Se părea că „liderii noștri din ce în ce mai bătrâni nu fuseseră preocupați de incontestabilul nivel de trai extrem de scăzut, de standardul nesatisfăcător al existenței noastre și de faptul că rămăseserăm complet în urmă în domeniul tehnologiilor avansate"[90]. Însă nu știuse ce să facă pentru a remedia situația. Așa că secretarul de Stat Shultz, fost profesor de economie de la Stanford, și-a luat sarcina de a-l îndruma pe noul lider sovietic.

Shultz a început prin a-i vorbi lui Gorbaciov, chiar din anul 1985, despre imposibilitatea ca o țară închisă să prospere. „Oamenii trebuie să fie liberi să se exprime, să se miște, să emigreze și să călătorească unde vor... Altfel nu pot profita de oportunitățile disponibile. Economia sovietică va trebui modificată radical pentru a se adapta noii epoci." „Ar trebui să luați în primire biroul de strategie și planificare de aici de la Moscova", a glumit Gorbaciov, „căci aveți mai multe idei decât noi." Într-un fel, chiar asta a făcut Shultz. În următorii câțiva ani, a profitat de vizitele pe care le-a făcut la Moscova pentru a le ține prelegeri lui Gorbaciov și consilierilor săi, aducând chiar grafice la Kremlin pentru a-și ilustra argumentația potrivit căreia, câtă vreme nu renunța la economia centralizată, Uniunea Sovietică avea să rămână din ce în ce mai mult în urma țărilor dezvoltate.[91]

Gorbaciov a fost surprinzător de receptiv la spusele lui. A repetat unele dintre argumentele lui Shultz în cartea sa din 1987, intitulată *Perestroika:* „Cum poate avansa economia", a întrebat el, „dacă creează condiții preferențiale pentru întreprinderi depășite și le penalizează pe cele mai îndrăznețe, aflate în plin avânt?"[92] Când Reagan a vizitat Uniunea Sovietică, în mai 1988, Gorbaciov a făcut aranjamentele necesare ca să poată ține o prelegere la Universitatea de Stat din Moscova asupra virtuților economiei de piață. Din fața unui bust uriaș al lui Lenin, președintele a vorbit despre cipuri de computer, vedete rock, filme și „puterea irezistibilă a adevărului spus fără presiunea armelor". Studenții l-au ovaționat în picioare.[93] Curând, Gorbaciov îi repeta ce aflase succesorului lui Reagan, George H. W. Bush: „Ne place sau nu, trebuie să facem față unei

economii europene unite, integrate... Ne place sau nu, Japonia este azi un centru al politicii mondiale... China este o altă realitate uriașă... Toate acestea, repet, reprezintă evenimente extraordinare tipice pentru regruparea forțelor existente în lume."[94]

Cea mai mare parte din cele spuse, erau pur și simplu argumente retorice: Gorbaciov nu era dispus să facă un salt direct la economia de piață în felul în care o făcuse Deng Xiaoping. A amintit Biroului Politic, la sfârșitul anului 1988, că Franklin D. Roosevelt salvase capitalismul american „împrumutând ideile socialiste de planificare, reglementare a statului și... principiul dreptății sociale". Ideea era că Gorbaciov putea salva socialismul împrumutând anumite aspecte ale capitalismului, însă nu era clar cum avea să facă asta. „Repetarea la nesfârșit a discursurilor despre «valorile socialiste» și «ideile purificate din Octombrie»", observa Cerniaev câteva luni mai târziu, „provoacă reacția ironică a ascultătorilor avizați... Aceștia își dau seama că în spatele lor nu se află nimic."[95] După prăbușirea Uniunii Sovietice, Gorbaciov și-a recunoscut greșeala. „Călcâiul lui Ahile al socialismului a fost incapacitatea de a lega dezideratele socialiste de stimulentele menite să crească eficiența muncii și de încurajarea inițiativei individuale. S-a demonstrat clar, în practică, faptul că existența unei piețe libere reprezintă cel mai bun stimulent."[96]

A existat însă o lecție pe care Reagan și consilierii săi încercaseră să i-o predea lui Gorbaciov, dar pe care Gorbaciov nu avea nevoie s-o învețe: aceasta avea de-a face cu dificultatea de a susține un imperiu nepopular, supraextins și învechit. Statele Unite oferiseră, încă din timpul ultimului an al mandatului lui Carter, sprijin pe ascuns și uneori chiar pe față forțelor ce rezistau influenței sovietice în Europa de Est, Afghanistan, America Centrală și pretutindeni. În 1985, apăruseră la Washington discuții privind o „Doctrină Reagan": o campanie menită să întoarcă forțele naționalismului împotriva Uniunii Sovietice, pe baza argumentului suprem că, odată cu Doctrina Brejnev, aceasta devenise ultima putere imperialistă. Apariția lui Gorbaciov mărise probabilitatea convingerii liderului de la Kremlin însuși de faptul că „imperiul răului" era o cauză pierdută, iar în următorii câțiva ani, Reagan

chiar a încercat să o facă. Ca metode, a folosit încercarea de a convinge prin argumente implicite, prin asigurarea sprijinirii mișcărilor de rezistență antisovietice și, ca întotdeauna, prin discursuri dramatice: cel mai spectaculos dintre acestea a avut loc la Poarta Brandenburg, în Berlinul de Vest, pe 12 iunie când – în ciuda recomandărilor primite de la Departamentul de Stat – președintele a cerut: „Domnule Gorbaciov, dărâmați zidul ăsta!"[97]

A fost singura dată când performanța actoricească a lui Reagan nu s-a bucurat de succes: reacția Moscovei a fost neașteptat de reținută. În ciuda acestei provocări, adresate celui mai vizibil simbol al autorității sovietice în Europa, planurile legate de Tratatul privind forțele nucleare cu rază medie de acțiune și reuniunea de la Washington din anul respectiv au mers mai departe. Motivul, acum evident, era acela că Doctrina Brejnev murise când, cu șase ani mai devreme, Biroul Politic se opusese invadării Poloniei. Începând cu momentul acela, liderii de la Kremlin s-au bazat în întregime pe amenințările cu folosirea forței pentru a-și menține controlul asupra Europei de Est – știind însă, în tot acest timp, că de fapt nu putea folosi această forță. Gorbaciov era perfect conștient de situație și chiar încercase să le sugereze aliaților săi din Pactul de la Varșovia, în 1985, că erau pe cont propriu: „Aveam sentimentul că nu mi-au luat în serios avertismentul" [98]. Așa că a început să vorbească deschis depre starea de fapt existentă.

Oricine poate „oprima, obliga, mitui, zdrobi sau nimici", scria el în cartea sa *Perestroika*, „însă numai pe o perioadă limitată de timp. Din punctul de vedere al politicii de anvergură, pe termen lung, nimeni nu va putea să-i subordoneze pe ceilalți... Trebuie ca toată lumea să aibă posibilitatea de a alege, iar noi trebuie să le respectăm alegerile."[99] Curând au urmat decizii privind retragerea trupelor sovietice din Afghanistan și diminuarea sprijinului acordat regimurilor marxiste din alte părți din „lumea a treia". Altfel stăteau lucrurile, însă, în Europa de Est: viziunea predominantă la Washington, ca și în capitalele europene de ambele părți ale Cortinei de Fier era aceea că URSS nu va renunța niciodată de bunăvoie la sfera sa de influență de aici. „Orice cedare sovietică în

această zonă", comenta un analist occidental în 1987, „nu numai că va submina crezurile ideologice ale comunismului... și va degrada statutul Uniunii Sovietice de putere globală încrezătoare în propriile-i forțe, ci va pune în pericol grav consensul sovietic intern și va eroda însăși securitatea internă a sistemului."[100]

Pentru Gorbaciov însă, orice încercare de a menține controlul asupra unor popoare care-l respingeau, prin folosirea forței, avea să degradeze sistemul sovietic, epuizându-i resursele, discreditându-i ideologia și rezistând forțelor irezistibile ale democratizării care, din motive morale și practice, măturau lumea. Și astfel a împrumutat un truc al lui Reagan, ținând el însuși un discurs dramatic: a anunțat în fața Adunării Generale a Națiunilor Unite, pe 7 decembrie 1988, că Uniunea Sovietică va reduce *în mod unilateral* angajamentul privind trupele de uscat din Pactul de la Varșovia cu o jumătate de milion de oameni. „Este evident", a argumentat el, „că forța și amenințarea folosirii forței nu pot fi și nu trebuie să fie un instrument al politicii externe... Libertatea alegerii este... un principiu universal și nu trebuie să cunoască nici o excepție."[101]

Discursul „a făcut mare vâlvă", s-a lăudat Gorbaciov Biroului Politic la întoarcerea la Moscova, și „a creat un orizont complet diferit pentru modul în care este percepută politica noastră și Uniunea Sovietică în ansamblul ei"[102]. Avea dreptate. Brusc a devenit clar, chiar atunci când Reagan era pe cale de a-și preda mandatul, că Doctrina Reagan încerca să doboare o ușă deschisă. Însă Gorbaciov spusese cât se putea de clar oamenilor și guvernelor din Europa de Est că ușa era acum deschisă.

NOTE

1. În multe ocazii, dar vezi în special George Weigel, *Witness to Hope: The Biography of Pope John Paul II, 1920–2005* (New York: Harper, 2005), pp. 10, 14, 262.

2. Richard Baum, *Burying Mao: Chinese Politics in the Age of Deng Xiaoping* (Princeton: Princeton University Press, 1994), p. 47.
3. Mihail Gorbaciov, *Memoirs* (New York: Doubleday, 1995), p. 165.
4. Vezi, de exemplu, Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (New York: Random House, 1979), pp. 161–183.
5. John Lewis Gaddis, *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War* (New York: Oxford University Press, 1987), în special pp. 215–245.
6. *Ibid.*, pp. 195–214, 237–243.
7. Discurs la Commonwealth Club și The World Affairs Council of Northern California, San Francisco, 3 februarie 1976, în Henry A. Kissinger, *American Foreign Policy*, ediția a III-a (New York: Norton, 1977) p. 305.
8. Tony Smith, *America's Mission: The United States and the Worldwide Struggle for Democracy in the Twentieth Century* (Princeton: Princeton University Press, 1994), în special pp. 146–236.
9. Robert D. English, *Russia and the Idea of the West: Gorbachev, Intellectuals, and the End of the Cold War* (New York: Columbia University Press, 2000), susține existența acestei tendințe în cadrul Uniunii Sovietice.
10. În legătură cu acest fenomen, vezi David Reynolds, *One World Divisible: A Global History Since 1945* (New York: Norton, 2000), pp. 498–506.
11. Pentru detalii suplimentare, vezi John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War*, ediție revăzută și adăugită (New York: Oxford University Press, 2005), pp. 322–325; și Gaddis, *The Long Peace*, p. 208.
12. Raymond L. Garthoff, *Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*, ediție revăzută (Washington: Brookings Institution, 1994), pp. 146–223, prezintă o istorie detaliată a negocierilor SALT I.
13. Henry Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston: Little, Brown, 1982), p. 265. Pentru rezoluția Jackson, vezi McGeorge Bundy, *Danger and Survival: Choices About the Bomb in the First Fifty Years* (New York: Random House, 1988), pp. 553–556.
14. Garthoff, *Détente and Confrontation*, pp. 494–505, 596–600.
15. Gaddis Smith, *Morality, Reason, and Power: American Diplomacy in the Carter Years* (New York: Hill and Wang, 1986), pp. 30–31, 67–77; Zbigniew Brzezinski, *Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977–1981* (New York: Farrar, Straus, Giroux, 1983), p. 157; Jimmy Carter, *Keeping Faith: Memoirs of a President* (New York: Bantam, 1982), pp. 215, 219.
16. Gheorghi Arbatov, *The System: An Insider's Life in Soviet Politics* (New York: Random House, 1992), pp. 191–192.

17. David Holloway, *The Soviet Union and the Arms Race* (New Haven: Yale University Press, 1983), pp. 49–55.
18. Arbatov, *The System,* pp. 205–206; Anatoli Dobrînin, *In Confidence: Moscow Ambassador to America's Six Cold War Presidents* (1963–1986) (New York: Random House, 1995), pp. 251–252.
19. Garthoff, *Détente and Confrontation*, p. 88 și urm.
20. *Ibid.*, pp. 913–957.
21. *Department of State Bulletin,* 66 (June 26,1972), 898–899.
22. Leonid Brejnev, *On the Policy of the Soviet Union and the International Situation* (Garden City, New York: Doubleday, 1973), pp. 230–231. Vezi și Dobrînin, *In Confidence,* pp. 251–252.
23. Henry Kissinger, *White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979), p. 1250.
24. Anwar el-Sadat, *In Search of Identity: An Autobiography* (New York: Harper &, Row, 1977), p. 229; Kissinger, *Years of Upheaval,* p. 637.
25. *Ibid.*, p. 638. Vezi și William B. Quandt, *Camp David: Peacemaking and Politics* (Washington: Brookings Institution, 1986). Am aflat multe despre strategia lui Sadat și respectul lui Kissinger față de aceasta prin îndrumarea a două lucrări de la Catedra de Istorie de la Yale: Christopher W. Wells, „Kissinger and Sadat: Improbable Partners for Peace" (2004) și Anne Lesley Rosenzweig, „Sadat's Strategic Decision Making: Lessons of Egyptian Foreign Policy, 1970–1981" (2005).
26. Kissinger, *Years of Upheaval,* p. 594; și p. 600.
27. Dobrînin, *In Confidence,* p. 301.
28. *Ibid.*, pp. 404–405. Vezi și Ilia V. Gaiduk, *The Soviet Union and the Vietnam War* (Chicago: Ivan R. Dee, 1996), în special pp. 246–250; Piero Gleijeses, *Conflicting Missions: Havana, Washington, and Africa, 1959–1976* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2002), pp. 365–372; și Odd Arne Westad, „The Fall of Détente and the Turning Tides of History", în Westad, ed., *The Fall of Détente: Soviet-American Relations during the Carter Years* (Oslo: Scandinavian University Press, 1997), pp. 11–12.
29. Dobrînin, *In Confidence,* pp. 263, 405.
30. Arbatov, *The System,* p. 195.
31. Dobrînin, *In Confidence,* p. 407.
32. Odd Arne Westad, „The Road to Kabul: Soviet Policy on Afghanistan, 1978–1979", în Westad, ed., *The Fall of Détente,* pp. 119–125.
33. Transcrierea conversației telefonice dintre Kosîghin și Taraki, 17 sau 18 martie 1979, CWIHP *Bulletin,* #8–9 (iarna, 1996/1997), p. 145.

34. Transcrierea conversației de la întâlnirea dintre Kosîghin și Taraki, Moscova, 29 martie 1979, *ibid.*, p. 147.
35. Citat în Westad, „The Road to Kabul", p. 132.
36. *Ibid.*, pp. 133–142; Dobrînin, *In Confidence*, pp. 439–440.
37. Discursul lui Carter în fața Congresului, 23 ianuarie 1980, *Public Papers of the Presidents of the United States: Jimmy Carter, 1980–1981* (Washington: Government Printing Office, 1982), p. 197; Proces verbal al întrunirii Biroului Politic, 17 ianuarie 1980, în Westad, ed., *The Fall of Détente*, p. 321. Vezi și John Lewis Gaddis, *Russia, the Soviet Union, and the United States: An Interpretive History*, ediția a II-a (New York: McGraw-Hill, 1990), pp. 295–298, 310–312.
38. Gaddis, *Strategies of Containment*, pp. 318–27; Aaron L. Friedberg, *In the Shadow of the Garrison State: America's Anti-Statism and Its Cold War Grand Strategy* (Princeton: Princeton University Press, 2000), pp. 82–84.
39. Kissinger, *White House Years*, p. 62, italice în the original. Vezi și John Lewis Gaddis, „Rescuing Choice from Circumstance: The Statecraft of Henry Kissinger", în Gordon A. Craig și Francis L. Loewenheim, ed., *The Diplomats: 1939–1979* (Princeton: Princeton University Press, 1994), pp. 568–570.
40. M. E. Sarotte, *Dealing with the Devil: East Germany, Détente, and Ostpolitik, 1969–1979* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001), pp. 44–54. Citatul se află la p. 46.
41. Matthew J. Ouimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003), pp. 100–107.
42. *Ibid.*, pp. 87–88.
43. În 1977, Statele Unite au cheltuit 4,9% din produsul intern brut (1 984 miliarde de dolari) pentru apărare. Cifrele sovietice sunt mult mai puțin exacte, însă o estimare rezonabilă pentru același an este în jur de 15–17% la un produs intren brut de aproximativ 340 miliarde dolari. [Friedberg, *In the Shadow of the Garrison State*, p. 82n; Gaddis, *Strategies of Containment*, p. 393; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance, 1979–1980* (Londra: IISS, 1979), p. 9.]
44. Arbatov, *The System*, p. 206.
45. Baum, *Burying Mao*, pp. 11, 56–65; Richard Evans, *Deng Xiaoping and the Making of Modern China* (New York: Penguin, 1997), pp. 184–189, 212–243. Citatul din Mao se află în Li Zhisui, *The Private Life of Chairman Mao: The Memoirs of Mao's Personal Physician*, traducere de Tai Hung-chao

(New York: Random House, 1994), p. 577. Mi s-a părut utilă și lectura eseului lui Bryan Wong, „The Grand Strategy of Deng Xiaoping", International Studies Senior Essay, Yale University, 2005.

46. „The «Two Whatevers» Do Not Accord with Marxism", 24 martie 1977, http://English.people.com.cn/dengxp/vol2/text/bnoo.html.
47. Pentru statistici relevante, vezi Baum, *Burying Mao*, p. 391.
48. Mihail Gorbaciov și Zdeněk Mlynář, *Conversations with Gorbachev: On Perestroika, The Prague Spring, and the Crossroads of Socialism*, traducere de George Schriver (New York: Columbia University Press, 2002), p. 189.
49. William I. Hitchcock, *The Struggle for Europe: The Turbulent History of a Divided Continent, 1945–2002* (New York: Doubleday, 2002), pp. 328–332. Citatul este din Margaret Thatcher, *The Downing Street Years* (New York: HarperCollins, 1993), p. 7.
50. *Ibid.*, pp. 86–87.
51. Transmisiune radio, 29 mai 1979, în Kiron K. Skinner, Annelise Anderson și Martin Anderson, ed., *Reagan, In His Own Hand* (New York: Free Press, 2001), p. 47.
52. Transmisiune radio, 7 august 1978, în *ibid.*, p. 15.
53. Pentru informații suplimentare despre acest subiect, vezi Gaddis, *Strategies of Containment*, pp. 349–353.
54. Transmisiune radio, mai, 1975, în Skinner et al., ed., *Reagan, In His Own Hand*, p. 12.
55. Citat în Paul Lettow, *Ronald Reagan and His Quest to Abolish Nuclear Weapons* (New York: Random House, 2005), p. 30.
56. Transmisiune radio, 23 martie 1977, în Skinner et al., ed., *Reagan, In His Own Hand*, p. 118.
57. Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution: Solidarity* (London: Granta, 1991), pp. 41–72. Vezi și Weigel, *Witness to Hope*, p. 402.
58. *Ibid.*, pp. 397–398, 422–424; Ouimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine*, pp. 120–122.
59. *Ibid.*, pp. 187, 189.
60. *Ibid.*, pp. 199–202. Vezi și pp. 95–96.
61. *Ibid.*, pp. 234–235. Pentru informații suplimentare despre decizia sovietică de a nu interveni, vezi două articole de Mark Kramer, „Poland, 1980–1981, Soviet Policy During the Polish Crisis", CWIHP *Bulletin*, #5 (primăvara, 1995), pp. 1, 116–123, și „Jaruzelski, the Soviet Union, and the Imposition of Martial Law in Poland, *ibid.*, #11 (iarna, 1998), 5–14.
62. Interviu, CNN *Cold War*, episodul 19, „Freeze".

63. În următoarele două secțiuni mă refer la argumente pe care le-am prezentat cu mai multe detalii în Gaddis, *Strategies of Containment*, pp. 353–379.
64. Discurs ținut la Notre Dame University, 17 mai 1981, *Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan, 1981* (Washington: Government Printing Office, 1982), p. 434.
65. Discurs ținut în fața membrilor Parlamentului britanic, Londra, 8 iunie 1982, *Reagan Public Papers, 1982*, pp. 744–747. Pentru redactarea acestui discurs, vezi Richard Pipes, *Vixi: Memoirs of a Non-Belonger* (New Haven: Yale University Press, 2003), pp. 197–200.
66. Discurs la National Association of Evangelicals, Orlando, Florida, 8 martie 1983, *Reagan Public Papers, 1983*, p. 364; Ronald Reagan, *An American Life* (New York: Simon and Schuster, 1990), pp. 569–570.
67. Cifrele se găsesc în Gaddis, *Strategies of Containment*, pp. 393–394.
68. Lettow, *Ronald Reagan*, p. 23; Reagan, *An American Life*, p. 13.
69. Discurs radio-televizat, 23 martie 1983, *Reagan Public Papers*, 1983, pp. 442–443.
70. *Ibid.*, p. 364. Lettow, *Ronald Reagan*, oferă cea mai bună discuție în legătură cu abolиționismul nuclear al lui Reagan.
71. Dobrînin, *In Confidence*, p. 528.
72. *Ibid.*, p. 523.
73. Christopher Andrew și Oleg Gordievsky, *KGB: The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev* (New York: HarperCollins, 1990), pp. 583–599.
74. Raymond Garthoff, *The Great Transition: American-Soviet Relations and the End of the Cold War* (Washington: Brookings Institution, 1994), pp. 118–131.
75. *Ibid.*, pp. 138–141; Don Oberdorfer, *From the Cold War to a New Era: The United States and the Soviet Union, 1983–1991*, ediție adusă la zi (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998), pp. 65–68.
76. Discurs radio-televizat, 16 ianuarie 1984, *Reagan Public Papers, 1984*, p. 45. Vezi și Oberdorfer, *From the Cold War to a New Era*, pp. 72–73. Am aflat povestea din două surse separate de încredere.
77. Reagan, *An American Life*, p. 611.
78. Gorbaciov, *Memoirs*, p. 165.
79. George Bush și Brent Scowcroft, *A World Transformed* (New York; Knopf, 1998), p. 4; George P. Shultz, *Turmoil and Triumph: My Years as Secretary of State* (New York: Scribner's, 1993), pp. 532–533; Reagan, *An American Life*, p. 635.

80. Jurnalul lui Cerniaev, 16 ianuarie 1986, în Anatoli S. Cerniaev, *My Six Years with Gorbachev*, traducere și ediție de Robert D. English și Elizabeth Tucker (University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2000), p. 46; Mihail Gorbaciov, *Perestroika: New Thinking for Our Country and the World* (New York: Harper ScRow, 1987), pp. 69–70.
81. Pentru informații suplimentare despre acest film, vezi http://www.imdb.com/ title/ttoo86637/.
82. Lettow, *Ronald Reagan*, pp. 179–186.
83. Jurnalul lui Cerniaev, 16 ianuarie 1986, în Cerniaev, *My Six Years with Gorbachev*, pp. 45–46.
84. Vezi Gaddis, *Strategies of Containment*, p. 359.
85. Gorbaciov, *Memoirs*, pp. 191,193.
86. Lettow, *Ronald Reagan*, pp. 217–226; Gaddis, *Strategies of Containment*, p. 366.
87. Gorbaciov, *Memoirs*, p. 419.
88. Observații la semnarea tratatului privind forțele nucleare cu rază medie de acțiune, 8 decembrie 1987, *Reagan Public Papers*, 1987, p. 1208.
89. Vezi transcrierea lui Cerniaev a discuției dintre Bush și Gorbaciov la Malta, 3 decembrie 1989, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), p. 236. Un fragment dintr-o SS-20 a ajuns din mână în mână și până la mine.
90. Gorbaciov, *Memoirs*, pp. 102–103.
91. Shultz, *Turmoil și Triumph*, p. 591; Oberdorfer, *From the Cold War to a New Era*, pp. 133, 223–224, 288.
92. Gorbaciov, *Perestroika*, p. 85. Vezi și pp. 138–39.
93. Discursul lui Reagan la Universitatea de Stat din Moscova, 31 mai 1988, *Reagan Public Papers*, 1988, p. 684. Vezi și Oberdorfer, *From the Cold War to a New Era*, pp. 299–300.
94. Notele lui Cerniaev, întâlnirea de la Malta dintre Bush și Gorbaciov, 2 decembrie 1989, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), p. 233.
95. Proces verbal al ședinței Biroului Politic, 27–28 decembrie 1988, *ibid.*, p. 25; jurnalul lui Cerniaev, mai 1989, în Cerniaev, *My Six Years with Gorbachev*, p. 225.
96. Gorbaciov și Mlynar, *Conversations with Gorbachev*, p. 160.
97. Reagan, *An American Life*, p. 683. Pentru informații suplimentare privind Doctrina Reagan, vezi Gaddis, *Strategies of Containment*, pp. 369–373.
98. Gorbaciov, *Memoirs*, p. 465. Vezi și Garthoff, *The Great Transition*, pp. 315–318.
99. Gorbaciov, *Perestroika*, pp. 138, 221.

100. Joseph Rothschild, citat în Gale Stokes, *The Walls Came Tumbling Down: The Collapse of Communism in Eastern Europe* (New York: Oxford University Press, 1993), p. 76.

101. *Ibid.*, p. 99. Vezi și pp. 73–75.

102. Proces verbal al ședinței Biroului Politic, 27–28 decembrie 1988, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), p. 24.

CAPITOLUL ȘAPTE

TRIUMFUL SPERANȚEI

Revoluția Franceză a fost o încercare utopică de răsturnare a unei ordini tradiționale – desigur, una plină de imperfecțiuni – în numele unor idei abstracte, formulate de niște intelectuali înfumurați, care nu a degenerat din întâmplare, ci prin slăbiciuni și ticăloșii, ajungând la epurări, crime în masă și război. În toate aceste privințe, a anticipat chiar și mai groaznica Revoluție bolșevică din 1917.

MARGARET THATCHER[1]

Probabil că, în ultimă instanță, factorul decisiv... este acea trăsătură caracteristică a situațiilor revoluționare descrise de Alexis de Tocqueville cu peste un secol în urmă: pierderea, din partea elitei aflate la putere, a credinței în propriul drept de a conduce. O mână de puști au ieșit pe străzi și au strigat câteva lozinci. Poliția i-a luat la bătaie. Puștii au spus: N-aveți nici un drept să ne bateți! Iar oamenii legii, cei mari și puternici, au răspuns: Da, n-avem nici un drept să vă batem. N-avem nici un drept să ne păstrăm regimul prin intermediul forței. Scopul nu mai scuză mijloacele.

TIMOTHY GARTON ASH[2]

Anul 1989 a marcat a 200-a aniversare a marii revoluții din Franța, care a dus la înlocuirea *ancien régime* și, odată cu acesta, a

ideii învechite că guvernele puteau să-și bazeze autoritatea pe revendicarea unei legitimități moștenite. Chiar în timp ce aveau loc celebrările în cinstea acestui eveniment, o altă revoluție din Europa de Est distrugea o idee într-un fel mai nouă: aceea că guvernele puteau să-și bazeze legitimitatea pe o ideologie care susținea că știe direcția în care se îndreaptă istoria. Prin asta se făcea în mod sigur un act de dreptate întârziat, căci ceea ce s-a întâmplat în 1989 era ceea ce se presupunea că trebuia să se întâmple în Rusia în 1917: o insurecție spontană a muncitorilor și intelectualilor, insurecție care, conform lui Marx și Lenin, trebuia să producă o societate fără clase sociale pretutindeni în lume. Însă Revoluția bolșevică nu prea fusese spontană, iar de-a lungul următoarelor șapte decenii, ideologia care i-a dat naștere a produs numai dictaturi ce s-au autodenumit democrații populare. Părea normal, deci, ca revoluțiile din 1989 să se debaraseze de marxism-leninism într-un mod mult mai decisiv decât cel în care, cu două secole înainte, Revoluția Franceză spulberase dreptul divin al regilor.

Cu toate acestea, mișcările sociale și transformările din 1989, asemenea celor din 1789, au surprins pe toată lumea. Istoricii puteau desigur să privească în urmă, căutând esența și cauzele specifice: frustrarea că divizările temporare survenite în cel de-al Doilea Război Mondial deveniseră divizări permanente ale erei postbelice; teama de armele nucleare care produsese acel impas; resentimentul privind eșecul economiilor centralizate de a ridica nivelul de trai; o schimbare redusă a raportului de putere din partea celui presupus puternic față de cel aparent lipsit de putere; apariția neașteptată a standardelor *independente* pentru realizarea judecăților morale. Simțind aceste tendințe, marii lideri-actori ai anilor 1980 au găsit modalitățile de a le dramatiza pentru a sublinia că Războiul Rece nu trebuia neapărat să dureze o veșnicie. Dar nici măcar ei n-au anticipat cât de curând și cât de decisiv avea să se încheie.

Ceea ce n-a înțeles nimeni, la începutul anului 1989, a fost că Uniunea Sovietică, imperiul său, ideologia sa – și, în consecință, însuși Războiul Rece – erau o movilă de nisip gata să se surpe. Pentru asta n-a mai fost nevoie decât de o mână de nisip.[3] Cei care

au adăugat-o nu se aflau la conducerea superputerilor, a mișcărilor sau culturilor religioase: erau oameni obișnuiți, cu priorități simple, care au știut să vadă, n-au ratat ocazia ivită și care, câteodată, au fost implicați accidental în evenimente. În acest fel, au ajuns să producă un colaps pe care nimeni nu l-a mai putut stopa. „Liderii" lor n-au avut nimic altceva de făcut decât să-i urmeze.

Un anumit lider, în orice caz, a făcut asta într-un mod deosebit de ceilalți. S-a asigurat că marea revoluție din 1989 va fi prima din toate timpurile în care nu s-a vărsat aproape deloc sânge. N-au existat ghilotine, capete trase în țeapă și nici omoruri în masă, autorizate în mod oficial. E drept, au murit niște oameni, dar într-un număr remarcabil de redus pentru dimensiunea și semnificația a ceea ce s-a întâmplat. Astfel că, atât prin realizările cât și prin mijloace sale, această revoluție a devenit un triumf al speranței. Iar asta s-a petrecut, în principal, datorită faptului că Mihail Gorbaciov n-a ales să acționeze, ci mai degrabă s-a lăsat în voia celorlalți.

I

Anul a început destul de liniștit cu preluarea, pe 20 ianuarie 1989, a mandatului de președinte al Statelor Unite de către George H. W. Bush. În calitate de vicepreședinte al lui Reagan, Bush fusese martor la apariția lui Gorbaciov și a evenimentelor care au urmat, dar fusese mai puțin convins decât predecesorul său de caracterul revoluționar al acestora. „Oare am văzut noi ceea ce avea să se petreacă atunci când am preluat funcția? Nu, n-am făcut-o, și nici n-am putut planifica nimic."[4] Noul șef executiv dorea un răgaz pentru reevaluare și, în consecință, a ordonat o revizuire a relațiilor sovieto-americane, care a necesitat câteva luni pentru a fi adusă la îndeplinire. Brent Scowcroft, consilierul lui Bush pe probleme de securitate națională, a fost chiar și mai șovăitor:

> Eram suspicios cu privire la motivele lui Gorbaciov și sceptic cu privire la perspectivele sale... Încerca să ne copleșească cu

> amabilitatea sa... Teama mea era că Gorbaciov ar fi putut să ne convingă în ceea ce privea politica de dezarmare fără ca Uniunea Sovietică să trebuiască să-și modifice fundamental propria structură militară și astfel, într-un deceniu sau două, am fi putut să ne confruntăm cu o amenințare mult mai serioasă decât până atunci.[5]

În ceea ce îl privea, Gorbaciov era precaut față de administrația Bush. „Acești oameni au crescut în anii Războiului Rece și încă nu au altă alternativă de politică externă", susținea el în fața Biroului Politic, la scurt timp înainte ca Bush să-și ia funcția în primire. „Cred că încă mai sunt îngrijorați de faptul că ar putea să se situeze de partea necâștigătoare. Nu prea ne putem aștepta la progrese majore."[6]

Faptul că Bush și Gorbaciov anticipaseră atât de puțin sugerează cât de mic era controlul pe care-l exercitau asupra ceea ce avea să se întâmple. Provocările deliberate la adresa status quo-ului, de genul lui Ioan Paul al II-lea, Deng, Thatcher, Reagan și Gorbaciov însuși, ce se amplificaseră de-a lungul decadei precedente, slăbiseră atât de mult acest status quo, încât acum era vulnerabil față de atacurile mai puțin previzibile din partea unor lideri puțin cunoscuți și chiar din partea unor indivizi necunoscuți. Oamenii de știință cunosc această condiție ca „stare critică": o mică perturbare într-una din părțile unui sistem poate schimba – sau chiar nimici – întregul sistem.[7] Aceștia cunosc și imposibilitatea de a anticipa când, unde și cum vor avea loc asemenea disfuncționalități sau care vor fi efectele lor. Gorbaciov nu era un savant, dar începuse să înțeleagă asta. „Viața se desfășura cu propriul său dinamism", comenta el în noiembrie. „Evenimentele se derulau cu repeziciune... și nu trebuia să rămâi în urma lor... Nu exista altă modalitate de a acționa pentru un partid de la conducere."[8]

Acest tipar al partidelor aflate la conducere ce se străduiau să nu rămână în urmă a apărut prima oară în Ungaria, acolo unde, de la suprimarea de către Hrușciov a insurecției din 1956, regimul lui János Kádár redobândise încet, sigur și în mod discret un anumit grad

de autonomie în cadrul blocului sovietic. Până în momentul în care Gorbaciov a venit la putere în 1985, Ungaria ajunsese să aibă cea mai avansată economie din Europa de Est și începuse să experimenteze liberalizarea politică. Reformatorii mai tineri l-au obligat pe Kádár să se pensioneze în 1988, iar la începutul lui 1989, noul prim-ministru ungar, Miklos Nemeth, l-a vizitat pe Gorbaciov la Moscova. „Fiecare țară socialistă se dezvoltă în felul său specific", i-a reamintit Nemeth gazdei sale, „iar liderii lor sunt mai presus de toate responsabili față de propriile popoare." Gorbaciov nu l-a contrazis. Protestele din 1956, admitea el, începuseră „cu insatisfacția oamenilor". După aceea, „escaladaseră într-o contrarevoluție și vărsare de sânge. Toate astea nu puteau fi trecute cu vederea"[9].

În mod sigur, ungurii n-au trecut cu vederea ceea ce spusese Gorbaciov. Deja stabiliseră o comisie oficială de reevaluare a evenimentelor din 1956. Rebeliunea, concluziona aceasta, fusese o „revoltă populară împotriva unui sistem oligarhic de putere care umilise națiunea". Când a devenit clar că Gorbaciov n-avea să obiecteze față de această constatare, autoritățile de la Budapesta au aprobat o ceremonie de recunoaștere a acesteia: reînhumarea lui Imre Nagy, premierul ungar care condusese rebeliunea și care fusese executat din ordinul lui Hrușciov. Două sute de mii de unguri au participat la funeraliile naționale, eveniment emoționant derulat pe 16 iunie 1989. Între timp, Nemeth, pe propria-i răspundere, făcuse un pas și mai semnificativ. Refuzase să aprobe fondurile pentru continuarea întreținerii gardului de sârmă ghimpată amplasat de-a lungul graniței dintre Ungaria și Austria, peste care încercaseră să fugă refugiații din 1956. Apoi, pe motiv că această barieră era învechită și, în consecință, un pericol la adresa sănătății, le-a ordonat santinelelor să înceapă să o demonteze. Est-germanii, alarmați, au protestat la Moscova, dar au primit un răspuns surprinzător: „Nu putem să facem nimic în această privință"[10].

Evenimente la fel de neașteptate aveau loc în Polonia, unde trecuse mult timp de când Jaruzelski îl eliberase pe Wałęsa din închisoare și ridicase legea marțială. Pe durata ultimei perioade a

anilor 1980, guvernul executase un dans delicat cu Solidaritatea – oficial încă în afara legii – pe măsură ce fiecare își căuta legitimitatea, descoperind în același timp o dependență reciprocă. În primăvara anului 1989, economia a ajuns încă o dată într-o situație de criză. Jaruzelski a încercat să rezolve problema prin re-recunoașterea Solidarității și permisiunea acordată reprezentanților acesteia de a rivaliza în niște alegeri „fără confruntări" pentru o nouă legislatură bicamerală. Wałęsa a pornit fără nici o tragere de inimă, așteptându-se ca alegerile să fie măsluite. Dar spre uimirea tuturor, oamenii Solidarității au câștigat cu ușurință toate locurile pentru care candidaseră în camera inferioară și toate, mai puțin unul din camera superioară.

Rezultatele din 4 iunie fuseseră „un succes imens, foarte surprinzător", comenta unul dintre organizatorii Solidarității, iar Wałęsa s-a trezit făcând chiar el pe dracu-n patru, de data asta pentru a-l ajuta *pe Jaruzelski* să nu se facă de râs. „Prea multe grâne s-au copt pentru mine", glumea el, „și n-am destul loc la mine-n hambar pentru ele." Reacția Moscovei n-a fost cea adoptată la apariția Solidarității cu numai zece ani înainte. „Problema trebuie în totalitate decisă de Polonia", comenta unul dintre consilierii de la vârf ai lui Gorbaciov. Și astfel, pe 24 august 1989, primul guvern non-comunist din Europa de Est postbelică a preluat în mod oficial puterea. Noul prim-ministru, Tadeusz Mazowiecki, a fost atât de șocat de ceea ce se întâmplase, încât a leșinat pe durata propriei ceremonii de învestire în funcție.[11]

Până la momentul respectiv, Gorbaciov permisese deja alegeri în Uniunea Sovietică pentru un nou Congres al Deputaților Poporului: nu se „gândise măcar o dată", i-a spus el lui Jaruzelski, „să împiedice schimbările"[12]. Congresul s-a întrunit la Moscova pe 25 mai și, pe decursul mai multor zile, telespectatorii postului de televiziune din URSS au savurat vizionarea fără precedent a unei opoziții destul de zgomotoase ce critica guvernul. „Cu toții eram sătui de osanalele aduse lui Brejnev, încât acum devenise aproape obligatoriu să critici conducătorul", își aducea aminte Gorbaciov.

„Fiind niște oameni disciplinați, colegii mei din Biroul Politic nu și-au manifestat nemulțumirea. Cu toate astea, le-am perceput starea sufletească și proasta dispoziție. Cum ar fi putut să fie altfel, când deja era clar pentru toată lumea că zilele dictaturii partidului erau numărate?"[13]

Oricât de mult adevăr era în aceste cuvinte în ceea ce privea situația din Ungaria, Polonia și Uniunea Sovietică, lucrurile nu stăteau la fel și în cazul Chinei. Aici, reformele economice ale lui Deng Xiaoping creaseră presiuni pentru anumite schimbări politice, curs al evenimentelor pe care el nu era pregătit să și-l asume. Când fostul secretar general Hu Yaobang, pe care Deng îl detronase pentru că sprijinise franchețea și onestitatea, a murit subit la mijlocul lunii aprilie, studenții protestatari au început o serie de demonstrații care au umplut Piața Tiananmen, din centrul Beijingului. Gorbaciov, aflat în prima sa vizită în China, a nimerit chiar în mijlocul acestor evenimente. „Oaspeții noștri", a observat el, „erau extrem de îngrijorați de situația în sine", și dintr-un motiv întemeiat, pentru că dizidenții îl aclamaseră pe liderul de la Kremlin. „În Uniunea Sovietică, ei îl au pe Gorbaciov", era afișat pe o pancartă. „În China, noi pe cine avem?" La scurt timp după plecarea sa, studenții au dezvelit o statuie din gips, „Zeița Democrației", după modelul Statuii Libertății, chiar vizavi de portretul lui Mao, aflat deasupra intrării în Orașul Interzis și chiar în fața mausoleului său.[14]

Indiferent de ce-ar fi gândit Mao despre asta, era mult prea mult pentru Deng, iar în noaptea dintre 3 și 4 iunie 1989, a ordonat o intervenție brutală de înăbușire a manifestațiilor. Încă nu este clar cât de multe persoane și-au pierdut viața, în timp ce armata redobândea controlul asupra pieței și străzilor înconjurătoare, însă totalul victimelor a fost de câteva ori mai mare decât cel înregistrat în întregul an de schimbări revoluționare din Europa.[15] Și nici nu există un consens, nici măcar acum, despre modul în care Partidul Comunist Chinez și-a păstrat puterea când cele omoloage din Europa au pierdut-o: probabil că era vorba de hotărârea de folosire a forței; probabil că era vorba de teama de haos, în cazul în care

partidul era răsturnat de la putere; poate faptul că versiunea de capitalism a lui Deng, sub aparența înșelătoare a comunismului, îmbunătățise cu adevărat viața poporului chinez și oricum împiedicase oportunitățile care ar fi putut să existe pentru libera exprimare politică. Clar era numai faptul că exemplul lui Gorbaciov afectase autoritatea lui Deng. Rămânea de văzut dacă exemplul lui Deng avea să afecteze acum autoritatea lui Gorbaciov.

Unul dintre comuniștii europeni care sperau că așa va fi era Erich Honecker, conducătorul de mult timp al Germaniei de Est și adeptul unei linii dure. Cea mai recentă alegere a sa, care avusese loc în mai 1989, produsese un procentaj de vot neplauzibil, de 98,95%, în favoarea guvernului său. După masacrul de la Tiananmen, șeful poliției secrete al lui Honecker, Erich Mieike, a elogiat în fața subordonaților săi acțiunea întreprinsă de chinezi ca fiind „măsuri ferme de suprimare a... unor tulburări contrarevoluționare". Televiziunea est-germană a difuzat în mod repetat un documentar produs la Beijing ce lăuda „răspunsul eroic al armatei și poliției chineze la comportamentul inuman și perfid al studenților demonstranți"[16]. Toate acestea păreau să sugereze că Honecker avea sub control Republica Democrată Germană – până când regimul a băgat de seamă că un număr neobișnuit de mare dintre cetățenii săi își petreceau vacanțele de vară în Ungaria.

Atunci când autoritățile ungare au demontat sârma ghimpată de-a lungul graniței austriece, nu intenționaseră decât să le fie mai ușor propriilor cetățeni să poată trece pe acolo. Însă vorba a mers din gură în gură și în curând mii de est-germani au ajuns să-și conducă Trabanturile lor mici și zgomotoase prin Cehoslovacia și Ungaria către graniță, pentru a le abandona acolo și a trece pe jos. Alții s-au înghesuit în ambasada vest-germană din Budapesta, cerând azil. Până în septembrie, în Ungaria erau 130 000 de est-germani, iar guvernul a anunțat că, din motive „umanitare", nu va încerca să le stopeze emigrația către Vest. Honecker și acoliții săi erau furioși: „Ungaria trădează socialismul", spunea Mieike plin de furie. „Trebuie să ne apărăm pentru a nu fi descurajați și

determinați să renunțăm", avertiza alt oficial de partid. „Din cauza evenimentelor din Uniunea Sovietică, Polonia și Ungaria... din ce în ce mai mulți oameni au început să se întrebe cum are să supraviețuiască socialismul la urma urmei?"[17]

Curând asta avea să fie o întrebare excelentă pentru cei circa 3 000 de est-germani care căutau azil și se cățăraseră pe gardul ce împrejmuia ambasada Germaniei de Vest din Praga, înghesuindu-se înăuntru până la refuz, beneficiind de reportaje și transmisiuni complete de televiziune. Guvernul ceh, nemulțumit de publicitatea făcută, însă dornic de a-și deschide frontierele, a exercitat presiuni asupra lui Honecker pentru a rezolva situația. Cum numai peste o lună trebuia să sărbătorească cea de-a 40-a aniversare a RDG, acesta era foarte nerăbdător să încheie această situație jenantă. În cele din urmă, a fost de acord ca est-germanii din Praga să se poată înapoia în Germania de Vest, dar numai în vagoane de tren sigilate care să călătorească pe teritoriul RDG, fapt ce avea să-i permită să afirme că-i expulzase. Cu toate astea, trenurile au fost întâmpinate cu ovații de-a lungul drumului, iar alți est-germani au încercat să urce la bordul acestora. Când polițiștii le-au cerut să le prezinte pentru ultima oară actele de identitate, unii dintre pasageri le-au aruncat la picioarele lor. Cineva își amintea că „atitudinea generală sugera o replică de genul: „«Uite-ți, bă, cartea de identitate – nu mă mai poți amenința cu nimic.» Era un sentiment de mare satisfacție"[18].

Între timp, oaspeții – inclusiv Gorbaciov însuși – soseau în Berlinul de Est pentru comemorările oficiale din 7–8 octombrie 1989. Spre groaza gazdelor sale, liderul sovietic s-a dovedit a fi chiar mai popular decât fusese în Beijing. Pe durata paradei desfășurate de-a lungul Unter den Linden, cei care mărșăluiau au renunțat la sloganurile aprobate și au început să strige: „Gorbi, ajută-ne! Gorbi, rămâi aici!" Privind de la tribuna de la care se făcea trecerea în revistă, alături de un Honecker palid, Gorbaciov a văzut că

> aceștia erau persoane tinere, alese special, puternici și care arătau bine. ... [Jaruzelski], liderul polonez, a venit spre noi și a

spus, „Înțelegeți germana?" I-am răspuns: „Da, puțin". „Îi auziți ce spun?" I-am răspuns, „Da". Atunci a zis: „Acesta este sfârșitul". Și acesta a fost sfârșitul: regimul era sortit pieirii.

Gorbaciov a încercat să-i avertizeze pe est-germani de nevoia unor schimbări drastice: „N-ar trebui să o mai lungiți așa, altfel viața vă va pedepsi". Dar după cum își aducea aminte mai târziu, „Tovarășul Erich Honecker se considera în mod evident Numărul 1 în socialism, dacă nu chiar în lume. Nu a înțeles nici un moment cu adevărat ceea ce se petrecea". Dacă încercai să-l convingi, era „ca și cum ai fi lătrat la lună"[19].

Protestele antiguvernamentale se consolidaseră, timp de săptămâni întregi, în Leipzig, și au fost reluate pe 9 octombrie, la o zi după ce Gorbaciov s-a înapoiat la Moscova. Odată plecat liderul sovietic, posibilitatea unei soluții de tip Deng Xiaoping încă mai persista: Honecker chiar ar fi autorizat-o. Dar în acest moment un actor neașteptat – Kurt Masur, dirijorul extrem de respectat al Orchestrei Gewandhaus – a intervenit pentru a negocia un final al confruntării, iar forțele de securitate s-au retras. N-a existat nici un fel de masacru ca în Tiananmen, dar asta însemna că lui Honecker nu-i mai rămăsese nici un fel de autoritate, fiind astfel obligat să demisioneze pe 18 octombrie. Succesorul său, Egon Krenz, participase la cea de-a 40-a aniversare a revoluției lui Mao de la Beijing, cu numai câteva săptămâni înainte, dar n-a crezut că măsurile de tragere asupra demonstranților aveau să funcționeze în Germania de Est. N-avea să se întâmple așa ceva, îl asigura el pe Gorbaciov pe 1 noiembrie, chiar dacă tulburările se extindeau spre Berlinul de Est. Ar putea să existe o tentativă „de a răzbate prin Zid", adăuga Krenz, „însă o asemenea evoluție nu era foarte probabilă"[20].

Krenz nu se așteptase la faptul că unul din proprii subordonați, printr-o conferință de presă de mântuială, avea să facă o breșă în zid. După reîntoarcerea sa de la Moscova, Krenz și-a consultat colegii, iar pe 9 noiembrie au decis să încerce să reducă tensiunea

ce escalada în Germania de Est prin relaxarea – și nu eliminarea – regulilor ce restricționau călătoriile spre Vest. Decretul scris în grabă i-a fost înmânat lui Günter Schabowski, un membru al Biroului Politic care nu fusese la întâlnire, dar care trebuia să facă publică această măsură. Schabowski i-a aruncat o privire, tot în grabă, iar după aceea a anunțat că cetățenii RDG erau liberi să plece „prin orice punct de trecere a frontierei". Reporterii surprinși au întrebat când intră în vigoare noile reguli. Răsfoindu-și hârtiile, Schabowski le-a răspuns: „Conform informațiilor mele, imediat". Același lucru era valabil și pentru călătoriile în Berlinul de Vest? Schabowski, încruntat, a ridicat din umeri, a mai răsfoit niște hârtii, iar după aceea a replicat: „Plecarea permanentă poate avea loc prin toate punctele de trecere ale frontierei din RDG către [Germania de Vest] și respectiv către Berlinul de Vest". Următoarea întrebare a fost: „Ce urmează să se întâmple acum cu Zidul Berlinului?" Schabowski a mormăit un răspuns incoerent, și a încheiat conferința de presă.[21]

În câteva minute, lumea avea să fie anunțată că zidul era deschis. Nu era, dar mulțimile de oameni au început să se adune la punctele de trecere, iar santinelele nu aveau nici un fel de instrucțiuni. Krenz, prins într-o întrunire a Comitetului Central, n-a știut absolut nimic despre ceea ce se petrecea, iar în momentul în care a aflat de mulțimea oamenilor adunați acolo, numărul acestora era prea mare pentru a mai putea fi controlat. Într-un final, santinelele de la Bornholmer Strasse și-au asumat pe propria răspundere măsura de a deschide porțile, iar est-berlinezii extaziați s-au revărsat în Berlinul de Vest. În curând, germanii din ambele părți stăteau jos, în picioare și chiar dansau pe partea superioară a zidului; mulți și-au adus ciocane și dălți pentru a începe să-l dărâme. Gorbaciov, la Moscova, a dormit pe durata întregii operațiuni și a aflat despre ea numai în dimineața următoare. Tot ceea ce a putut să facă a fost să le transmită autorităților est-germane că „ați luat decizia corectă"[22].

Acum, cu spărtura din zid, totul era posibil. Pe 10 noiembrie, Todor Jivkov, conducătorul Bulgariei încă din 1954, a anunțat că-și dă demisia; în curând, Partidul Comunist Bulgar negocia cu opoziția și promitea alegeri libere. Pe 17 noiembrie, au izbucnit demonstrațiile de la Praga și s-au răspândit rapid pe întregul cuprins al Cehoslovaciei. În decurs de câteva săptămâni, un guvern de coaliție îi înlocuise pe comuniști, iar până la sfârșitul anului, Alexander Dubcek, care fusese în fruntea „Primăverii de la Praga", din 1968, a fost instalat ca președinte al Adunării Naționale, ce răspundea în fața noului președinte al Cehoslovaciei – Vaclav Havel.

Iar pe 17 decembrie, dictatorul român Nicolae Ceaușescu, disperat să-și mențină propriul regim la putere, a ordonat armatei să urmeze exemplul chinezesc și să-i împuște pe demonstranții din Timișoara. Nouăzeci și șapte de oameni au fost uciși, dar asta n-a făcut decât să alimenteze tulburările, făcându-l astfel pe Ceaușescu să convoace, pe 21 decembrie, un miting în masă la București, al celor despre care el credea că vor fi susținătorii săi loiali. Aceștia s-au dovedit a fi exact contrariul, când au început să-l batjocorească și să-l huiduie. În plus, înainte de a putea fi întreruptă, transmisiunea oficială televizată i-a surprins uimirea vădită, provocată de faptul că nu reușea să calmeze mulțimea. Ceaușescu și soția sa, Elena, au fugit cu elicopterul din oraș, dar au fost rapid capturați, li s-a intentat un proces și au fost executați de un pluton de execuție în ziua de Crăciun.[23]

Cu douăzeci și unu de zile înainte, Ceaușescu se întâlnise cu Gorbaciov la Kremlin. Evenimentele recente din Europa de Est, avertiza el, puseseră „într-un grav pericol nu numai socialismul din țările respective, ci chiar și existența partidelor comuniste de acolo". „Păreți îngrijorat din cauza acestei situații", i-a răspuns Gorbaciov, mai mult ca un terapeut decât ca un șef de la Kremlin. „Spuneți-mi, ce putem să facem?" Ceaușescu i-a sugerat, într-un mod neclar: „Am putea avea o întrunire, în care să discutăm posibilele soluții". „Asta n-ar fi de ajuns", i-a replicat Gorbaciov: schimbarea era necesară; altfel se putea ajunge la situația în care problemele ar fi

trebuit rezolvate „sub presiunea bocancilor mărșăluind". Dar prim-miniștrii est-europeni aveau să se întâlnească pe 9 ianuarie. Iar Gorbaciov l-a asigurat, fără să se gândească, pe neliniștitul său oaspete: „O să supraviețuiți până pe 9 ianuarie"[24].

Fusese un an bun pentru aniversări, însă unul rău pentru preziceri. La începutul lui 1989, sfera de influență sovietică din Europa de Est părea la fel de solidă pe cât fusese timp de patruzeci și cinci de ani. Dar în mai, consilierul lui Gorbaciov, Cerniaev, nota mohorât și melancolic în jurnalul său: „Socialismul din Europa de Est dispare... Peste tot lucrurile iau o altă turnură față de ceea ce fusese imaginat și propus". Până în octombrie, Gennadi Gerasimov, purtătorul de cuvânt al misterului sovietic de Externe, ajunsese chiar să glumească pe tema asta. „Cunoașteți cântecul lui Frank Sinatra, «My Way»?" a răspuns el, când a fost întrebat ce mai rămăsese din Doctrina Brejnev. „Ungaria și Polonia își urmează propria cale. Noi avem acum doctrina Sinatra."[25] La sfârșitul anului, nu mai rămăsese nimic: ceea ce câștigase Armata Roșie în al Doilea Război Mondial, ceea ce consolidase Stalin, ceea ce căutaseră Hrușciov, Brejnev, Andropov și până și Cernenko să mențină, era întru totul pierdut. Gorbaciov era hotărât să profite cât mai mult de asta.

„În nici un caz n-ar trebui ca lucrurile întâmplate să fie văzute într-o lumină negativă", i-a spus el lui Bush când s-au întâlnit la prima lor reuniune la nivel înalt, la Malta, în decembrie 1989:

> Am reușit să evităm un război pe scară lărgită timp de 45 de ani... Nici o confruntare apărută din convingerile ideologice nu s-a justificat. ... Încrederea în schimburile inegale dintre țările dezvoltate și subdezvoltate s-a soldat, de asemenea, cu un eșec... Metodele Războiului Rece... au suferit o înfrângere în termeni strategici. Noi am recunoscut asta. Și este posibil ca oamenii simpli să înțeleagă asta chiar mai bine.

Conducerea sovietică, l-a informat liderul sovietic pe președintele american, „reflectase asupra acestui fapt de mult timp și ajunsese la concluzia că SUA și URSS sunt pur și simplu «condamnate» la dialog, coordonare și cooperare. Nu exista nici o altă șansă"[26].

II

Bush a recunoscut față de Gorbaciov, la reuniunea de la Malta, că Statele Unite fuseseră „zguduite de rapiditatea schimbărilor în derulare" din Europa de Est. El însuși își schimbase propria poziție „cu 180 de grade". Încerca „să nu facă nimic ce ar putea să conducă la subminarea poziției dumneavoastră". Probabil avându-l pe Reagan în minte, a promis că nu se va „cățăra pe Zidul Berlinului și nu va face declarații oficiale pompoase". Însă Bush i-a spus: „Sper că înțelegeți că este imposibil să ne cereți să dezaprobăm reunificarea germană". Gorbaciov nu i-a răspuns nimic altceva decât că „atât URSS, cât și SUA sunt integrate, în proporții diferite, în problemele europene. Noi înțelegem foarte bine implicarea dumneavoastră în Europa. A privi altfel la rolul pe care îl dețin SUA în Lumea Veche este nerealist, greșit și în cele din urmă neconstructiv"[27].

Schimbările implicau o mulțime de lucruri. Bush confirma că administrația sa fusese luată pe nepregătite – așa cum fusese toată lumea – de ceea ce se întâmplase. Îi recunoștea importanța lui Gorbaciov în aceste evenimente: Statele Unite nu doreau să-i știrbească autoritatea. Însă Bush semnala și că americanii și vest-germanii intenționau acum să ceară cu insistență reunificarea germană, ceea ce ar fi imposibil de realizat cu numai câteva săptămâni înainte. Răspunsul lui Gorbaciov era la fel de important, atât prin ceea ce spusese cât și prin ceea ce nu spusese. Primea Statele Unite cu brațele deschise ca pe o putere europeană,

ceea ce nici un lider sovietic nu mai făcuse în mod explicit înainte. Iar tăcerea sa în privința Germaniei sugera ambivalența: și asta era o poziție fără precedent pentru un regim care căutase reunificarea după al Doilea Război Mondial numai cu condiția ca întrega Germanie să fi fost marxistă, iar când asta se dovedise imposibil, se angajase el însuși în a menține Germania divizată pentru totdeauna.

Existaseră indicii conform cărora Gorbaciov putea să modifice această poziție. El îi spusese președintelui vest-german Richard von Weizsäcker, în 1987, că, deși cele două state germane reprezentau o realitate curentă, „unde puteau să ajungă acestea peste o sută de ani, numai istoria o putea hotărî". Fusese flatat când, într-o călătorie la Bonn, în iunie 1989, fusese întâmpinat de mulțime cu strigăte ca: „Gorbi! Fă dragoste, nu ziduri"[28]. A făcut o trimitere la asta, pe durata celebrărilor est-germane din octombrie, recitând un poem la monumentul „eliberatorului" necunoscut al Armatei Roșii, pe care cei din audiență nu se așteptaseră să-l audă:

Oracolul timpurilor noastre a proclamat unitatea
Care poate fi clădită numai din fier și sânge,
Însă noi încercăm să o clădim cu dragoste,
Apoi vom vedea care este mai trainică.[29]

El îl asigurase pe Krenz, chiar înainte de căderea Zidului Berlinului, că „nimeni nu putea să ignore... diferitele contracte de natură umană ce existau între cele două state germane". Iar în dimineața ce a urmat nopții în care porțile au fost deschise la Berlin, și-a amintit cu mirare „cum ați putut să-i împușcați pe nemții care treceau granița pentru a se întâlni cu nemții de partea cealaltă? Deci politica trebuia să se schimbe"[30].

Însă reunificarea germană era, în ciuda a toate acestea, o perspectivă tulburătoare, nu numai pentru Uniunea Sovietică, ci și pentru toți europenii care-și aminteau de ceea ce se întâmplase din

cauza ultimului stat german unificat. Acest motiv de neliniște trecea dincolo de divizările Războiului Rece: Gorbaciov îl împărtășea cu Jaruzelski, cu președintele francez François Mitterrand, și chiar cu Margaret Thatcher, care-l avertiza pe Bush că „dacă nu avem grijă, germanii vor obține pe timp de pace ceea ce Hitler n-a putut obține prin război"[31]. Singurul conducător european proeminent care nu era de acord cu asta a fost cancelarul vest-german Helmut Kohl, care a surprins pe toată lumea prin faptul că s-a declarat în favoarea reunificării cu câteva zile înaintea reuniunii de la Malta. Bush a crezut că făcuse asta deoarece „voia să fie sigur că Gorbaciov și cu mine nu vom ajunge la propriul nostru acord privind viitorul Germaniei, așa cum o făcuseră Stalin și Roosevelt în al Doilea Război Mondial"[32].

Kohl, după aceea, a deschis drumul, dar n-a fost singur, căci înșiși est-germanii – după ce au răzbătut și au trecut de zid – au declarat imediat, ca să fie clar, că reunificarea era singura măsură pe care o vor accepta. Hans Modrow, care îl înlocuise pe Krenz în funcția de prim-ministru, l-a informat pe Gorbaciov la sfârșitul lunii ianuarie 1990 că „majoritatea oamenilor din Republica Democrată Germană nu mai sprijineau ideea existenței a două state germane". Guvernul și însuși partidul, confirma șeful KGB, Vladimir Kriucikov, se descompuneau. Confruntat cu această informație, Gorbaciov n-a întrezărit nici o alternativă. „Reunificarea germană ar trebui considerată ca inevitabilă."[33]

Întrebarea critică plana însă asupra termenilor în care trebuia să se facă asta. Germania de Est încă era membră a Pactului de la Varșovia, iar peste 300 000 de trupe sovietice erau staționate acolo. Germania de Vest era încă parte integrantă a NATO, cu aproximativ 250 000 de trupe americane pe teritoriul său.[34] Guvernul sovietic insista că nu va permite unei Germanii reunificate să rămână în cadrul alianței NATO, propunând în schimb statutul de neutralitate. Americanii și vest-germanii insistau la fel de hotărâți ca afilierea la NATO să rămână în vigoare. Au existat tot felul de sugestii pentru rezolvarea acestei dispute, până și –

pentru scurt timp – ideea că o Germanie unificată putea să fie membru dual, atât al NATO, cât și al Pactului de la Varșovia. Thatcher, care nu era o adeptă a unificării, a respins-o ca fiind „cea mai stupidă idee pe care am auzit-o vreodată". „Noi eram", își aducea aminte Gorbaciov plin de nostalgie, „singurii adepți ai unei asemenea perspective."[35]

În final, Bush și Kohl l-au convins pe Gorbaciov că n-avea alternativă în afara acceptării unei Germanii reunificate în cadrul alianței NATO. Nu prea putea să respecte hotărârea est-germanilor de a-și dezmembra propriul stat fără a respecta și cererile vest-germanilor de a rămâne parte din NATO. Și nici nu putea să nege că avea să se teamă mai puțin de o Germanie unificată legată de NATO decât de una care să opereze pe cont propriu. Americanii, în cele din urmă, i-au făcut numai o concesie lui Gorbaciov: i-au promis, cu cuvintele secretarului de Stat James Baker, că „nu va fi exista nici un fel de extindere a jurisdicției NATO, nici măcar un centimetru către est" – angajament abandonat ulterior de administrația lui Bill Clinton, dar numai după ce Uniunea Sovietică încetase să mai existe.[36] Cât despre Gorbaciov, acesta credea că Statele Unite susțineau statutul de membru al NATO din cauză că se temeau că, în caz contrar, o Germanie unificată putea să caute să expulzeze trupele *americane*. „Am făcut numeroase încercări de a-l convinge pe președintele american că o «retragere» americană din Europa nu era în interesul Uniunii Sovietice."[37]

Asta însemna că interesele sovietice și americane convergeau în sprijinul unei înțelegeri care, cu numai câteva luni înainte, ar fi fost considerată de neconceput: că Germania se va reunifica, că va rămâne în cadrul NATO și că forțele sovietice staționate pe teritoriul german se vor retrage, în timp ce forțele americane staționate pe teritoriul german aveau să rămână. Această înțelegere critică survenise în timpul unei întâlniri între Gorbaciov și Kohl, în iulie 1990. „Nu putem să uităm trecutul", i-a spus liderul sovietic omologului său german. „Fiecare familie din țara noastră a avut de

suferit în acei ani. Însă trebuie să privim înainte spre Europa și să pornim pe calea cooperării cu marea națiune germană. Asta este contribuția noastră la întărirea stabilității din Europa și din lume."[38] Și astfel s-a întâmplat ca, pe 3 octombrie 1990 – la mai puțin de un an după ce santinelele de la punctul de trecere a frontierei de la Bornholmer Strasse se deciseseră, fără să mai consulte pe cineva, să deschidă porțile –, divizarea Germaniei care începuse odată cu înfrângerea din al Doilea Război Mondial să ia finalmente sfârșit.

III

Gorbaciov fusese până atunci aclamat în Berlinul de Est, Bonn și Beijing, fenomen pe care nici un ocupant anterior al Kremlinului nu reușise să-l provoace vreodată. Însă se deosebea de înaintașii săi și printr-o postură mai puțin favorabilă: pe 1 mai 1990, a devenit primul lider sovietic care avea să fie huiduit și de care chiar s-a râs, în timp ce trecea în revistă parada anuală de Ziua Muncii chiar de deasupra mausoleului lui Lenin din Piața Roșie. Pe pancarte scria: „Jos Gorbaciov! Jos socialismul și Imperiul Roșu fascist. Jos partidul lui Lenin". Și toate astea au fost văzute la televiziunea națională. Aceștia erau niște „huligani politici", remarca Gorbaciov destul de confuz, ordonând o anchetă. „Să pui o asemenea țară în mișcare!" se plângea după aceea în fața consilierilor săi. „Iar acum ei strigă: «Haos!», «Rafturile sunt goale! », «Partidul se destramă!», «Nu există nici un fel de ordine!»" Era ceva „colosal" să realizezi tot ceea ce fusese realizat fără „vărsări de sânge majore". Însă „ei m-au înjurat, m-au blestemat... N-am nici un fel de regrete. Nu mi-e teamă. Și nu mă voi căi și nici nu-mi voi cere iertare pentru nimic."[39]

Ce era mai bine pentru un prinț, întrebase Machiavelli cândva, să fie iubit sau temut?[40] Spre deosebire de oricare dintre predecesorii săi, Gorbaciov alesese iubirea și o și dobândise în mare parte – dar numai în afara țării sale. În interiorul țării nu reușise să provoace nici iubire și nici ură, ci numai ocară și dispreț. Existau motive multiple pentru asta: libertatea politică începea să semene cu anarhia publică; economia rămânea la fel de stagnantă, după cum fusese și sub Brejnev; puterea națiunii dincolo de granițele sale părea să se fi redus la cea a unei furnici. Iar acum se întrevedea o altă problemă la orizont: putea Uniunea Sovietică în sine să supraviețuiască?

Lenin organizase Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste ca pe o federație în cadrul căreia Republica Rusă, ce se întindea de la Golful Finic și Marea Neagră până la Oceanul Pacific, era de departe cea mai mare. Celelalte republici includeau Ucraina, Belarus, Moldova, republicile transcaucaziene ale Azerbaidjanului, Armeniei și Georgiei și republicile central-asiatice ale Kazahstanului, Uzbekistanului, Turkmenistanului, Kîrgîzstanului și Tadjikistanului. După absorbirea lor de Uniunea Sovietică în 1940, statele baltice, adică Estonia, Letonia și Lituania, s-au adăugat listei. Până în momentul în care Gorbaciov a preluat puterea, în URSS existaseră aproape în aceeași proporție nonruși cât și ruși, iar republicile nonrusești ajunseseră la o autonomie culturală și lingvistică considerabilă – și chiar și la o anumită capacitate de a rezista controlului politic din partea Moscovei.[41] Însă nimeni, fie rus sau nonrus, nu întrevedea vreo posibilitate serioasă de dezmembrare a țării.

Așadar, era dificil să separi reforma. Gorbaciov nu prea putea să vorbească despre *perestroika* și *glasnost* în Uniunea Sovietică, sau să-i lase pe est-europeni și germani să-și urmeze „calea lor", fără să încurajeze naționalitățile nonrusești care nu acceptaseră niciodată pe deplin încorporarea lor în URSS. Printre acestea se numărau în principal republicile baltice și transcaucaziene, unde imediat au început să apară presiuni pentru o autonomie și mai

mare și chiar independență. Un profesor lituanian expunea logica argumentației în cadrul unei întâlniri cu Gorbaciov la începutul lui 1990:

> Reînvierea națională este pusă în pericol de *perestroika*. Ambele se împletesc... După ce [Partidul Comunist al Uniunii Sovietice] a decis până la bază viața noastră politică în democrație, noi cei din cadrul republicii am considerat-o, înainte de toate, ca pe o proclamație a dreptului la autodeterminare... Suntem convinși că sunteți sincer, că doriți binele tuturor oamenilor și că înțelegeți că nu puteți să faceți un popor fericit împotriva voinței sale.

Gorbaciov a considerat asta ca pe „un argument de necontestat". Dar „în timp ce admiteam în principiu posibilitatea secesiunii, speram că evoluția reformei economice și politice avea să o ia înaintea procesului de secesiune"[42]. Și asta fusese o prezicere incorectă.

Căci pe măsură ce politica crea noi posibilități și oportunități, în timp ce prosperitatea rămânea în urmă, devenea din ce în ce mai greu de explicat ce avantaje obținea un stat precum Lituania dacă rămânea parte a Uniunii Sovietice. Lituanienilor le displăcea modul cum se înfăptuise asta – Hitler și Stalin puseseră la cale anexarea lor prin Pactul nazisto-sovietic din 1939. Urmăreau îndeaproape ceea ce se întâmpla acum în Germania și Europa de Est. Indiferent de ce dubii mai existaseră până atunci, acestea au dispărut în ianuarie 1991, când trupele sovietice au tras asupra unei mulțimi de demonstranți, iar pe 19 februarie, lituanienii au votat în mod decisiv pentru independență. Evenimente de aceeași factură au avut loc în Letonia și Estonia. Gorbaciov, încă mai sperând la iubire, nu a avut nici o tendință să se opună.[43]

Dar dacă statele baltice ieșeau din URSS, atunci de ce nu puteau și republicile transcaucaziene să facă același lucru? Sau moldovenii? Sau chiar ucrainenii? Acestea erau întrebările cu care

se confrunta Gorbaciov în primăvara anului 1991 și n-avea nici un fel de răspuns la ele. „Deși noi nimiceam monstrul totalitar", își aducea aminte Cerniaev, „n-a apărut nici un fel de consens în legătură cu ce avea să-i ia locul; și astfel, pe măsură ce *perestroika* își pierdea orientarea, forțele pe care le dezlănțuise scăpau de sub control."[44] În iunie, cea mai mare dintre toate republicile, Republica Rusă, și-a ales propriul președinte. Acesta era Boris Elțîn, un fost șef de partid de la Moscova și principalul rival al lui Gorbaciov. Contrastul nu putea fi trecut cu vederea, căci, în ciuda a ceea ce spunea despre democrație, Gorbaciov nu se supusese el însuși unui vot popular. O altă deosebire, mai puțin evidentă în momentul acela, avea să devină în curând clară: Elțîn, spre deosebire de Gorbaciov, avea un obiectiv strategic grandios. Acela de a aboli Partidul Comunist, de a desființa Uniunea Sovietică și de a face din Rusia un stat capitalist democratic și independent.

Elțîn nu era un personaj popular la Washington. Avea reputația unui bețiv notoriu, care căuta numai publicitatea și îl ataca în mod gratuit pe Gorbaciov, într-un moment în care Bush încerca să-l sprijine. Odată chiar începuse o dispută asupra protocolului, pe aleea destinată automobilelor de la Casa Albă, cu Condoleezza Rice – tânăra, dar formidabila consilieră a președintelui pe probleme sovietice – pe care a pierdut-o.[45] Până în 1991 totuși, nu existase nici un fel de negare a importanței lui Elțîn. În „reafirmarea controlului politic și economic rusesc asupra propriilor afaceri ale republicii", își amintea Scowcroft, „el ataca chiar bazele statului sovietic". Era ceva pentru administrația Bush să vadă influența sovietică din Europa de Est dezintegrată și mai apoi să încurajeze reunificarea germană. Și era cu totul altceva să contemple divizarea completă a URSS. „Am impresia că se dansează cu cine se află pe ringul de dans", își nota Bush în propriul jurnal. „Nu [se încurajează] în mod deosebit... destabilizarea. ... Mă întreb încotro ne îndreptăm și cum vom ajunge acolo?"[46]

Bush a sosit la Moscova pe 30 iulie pentru a semna tratatul de control al armelor START I, acum eclipsat aproape complet de cursul evenimentelor. El și Gorbaciov au petrecut împreună o zi relaxată la *dacea* liderului sovietic. „Aveam impresia", își amintea Cerniaev, „că eram prezent la etapa finală a unui efort masiv care fusese depus în slujba noului mod de gândire. ...Nu mai semăna cu «lupta decisivă» din trecut." Bush împărtășea acest sentiment, însă până la sfârșitul reuniunii ajunsese să bage de seamă că „spiritul debordant și entuziast (al lui Gorbaciov) dispăruse"[47]. În drum spre casă, președintele s-a oprit la Kiev pentru a se adresa Parlamentului ucrainean. A încercat să-l ajute Gorbaciov lăudându-l, după care a reamintit audienței sale:

> Libertatea nu este același lucru cu independența. Americanii nu-i vor sprijini pe cei care-și caută independența în vederea înlocuirii unei tiranii de la distanță cu un despotism local. Ei nu-i vor ajuta pe cei care promovează un naționalism suicidal bazat pe ura etnică.

Cu asta însă, și-a pierdut audiența. „Bush a venit aici ca mesager al lui Gorbaciov", murmura nemulțumit un ucrainean. „A părut mai puțin radical decât politicienii noștri comuniști. La urma urmei, ei trebuie să candideze pentru funcții aici... nu el." Lovitura de grație a venit când editorialistul William Safire de la *New York Times* a denunțat discursul de „pui à la Kiev" al lui Bush. De asemenea, a fost, după cum se poate demonstra, o lovitură sub centură, dar una care a surprins ambivalența administrației, contemplând simultan posibilitatea unei existențe fără URSS.[48]

„Vai, Tolea, totul a devenit atât de meschin, de vulgar și de provincial", suspina Gorbaciov către Cerniaev pe 4 august, chiar înainte de a pleca în vacanța sa de vară din Crimea. „Te uiți la asta și te gândești, ducă-se totul dracului! Dar cui ar trebui să las țara? Sunt atât de obosit."[49] Era măcar, de astă dată, o observație profetică, fiindcă pe 18 august lui Gorbaciov i s-au tăiat toate

legăturile de comunicații, iar o delegație a celor care încercau și sperau să fie succesorii săi a sosit pentru a-l anunța că se afla sub arest la domiciliu. Propriii colegi, convinși că politica sa putea să aibă ca rezultat dezintegrarea Uniunii Sovietice, hotărâseră să-l înlocuiască.

Au urmat trei zile haotice, la sfârșitul cărora trei lucruri deveniseră clare: primul, că Statele Unite și marea majoritate a restului lumii considerau lovitura de stat ca nelegitimă și refuzau să aibă de-a face cu complotiștii care o executaseră; al doilea, că însiși complotiștii neglijaseră să-și asigure sprijinul armatei și al poliției; și în ultimul rând, că Boris Elțîn, prin faptul că stătuse pe un tanc în fața clădirii Parlamentului rus și anunțase că lovitura de stat n-avea să reușească, asigurase eșecul acesteia. Gorbaciov însă nu prea putea să se consoleze cu asta, căci acum Elțîn îi luase locul ca și lider dominant în Moscova.[50]

Elțîn a abolit rapid Partidul Comunist al Uniunii Sovietice și i-a confiscat toate proprietățile. De asemenea, a dizolvat Congresul Deputaților Poporului, organul legislativ pe care-l crease Gorbaciov, și a instalat în locul său un consiliu compus din reprezentanții republicilor rămase ale URSS. În schimb, a recunoscut independența statelor baltice, care a făcut ca Ucraina, Armenia și Kazahstanul să-și proclame propria independență. Autoritatea lui Gorbaciov s-a evaporat, pe măsură ce Elțîn l-a umilit în mod repetat la televiziunea națională. Iar pe 8 decembrie, Elțîn a semnat un acord cu liderii Ucrainei și Belarusului pentru a forma „Comunitatea Statelor Independente". Imediat l-a sunat pe Bush: „Astăzi a avut loc un eveniment foarte important în țara noastră... Gorbaciov nu cunoaște aceste finalizări". Președintele i-a înțeles imediat semnificația: „Elțîn doar ce mi-a spus că se... decisese să dizolve Uniunea Sovietică"[51].

„Ceea ce ați făcut pe la spatele meu... este... rușinos!" a protestat Gorbaciov, dar nu a mai putut face nimic: rămăsese fără țară. Și astfel, pe 25 decembrie 1991 – la doi ani după ziua în care a

fost executat Ceaușescu, la doisprezece ani de la data invadării Afghanistanului și la numai șaptezeci și patru de ani de la Revoluția bolșevică – ultimul lider al Uniunii Sovietice l-a sunat pe președintele Statelor Unite pentru a-i ura Crăciun fericit, i-a transferat lui Elțîn codurile necesare pentru a lansa un atac nuclear și a întins mâna după stiloul cu care a avea să semneze decretul prin care se termina în mod oficial existența URSS. N-avea deloc cerneală și astfel a trebuit să împrumute unul de la echipa televiziunii Cable News Network, care transmitea evenimentul.[52] Hotărât, în ciuda a toate astea, să ascundă cât mai bine faptul că era dezamăgit de ceea ce se întâmplase, a anunțat obosit și plictisit, în cuvântarea sa de rămas bun, că: „A luat sfârșit «Războiul Rece», cursa înarmărilor și militarizarea nebunească a țării noastre, care ne-a paralizat economia, ne-a deformat modul de gândire și ne-a subminat moralul. Amenințarea unui război mondial nu mai există"[53].

Gorbaciov n-a fost niciodată un lider de genul lui Vaclav Havel, Ioan Paul al II-lea, Deng Xiaoping, Margaret Thatcher, Ronald Reagan, Lech Wałęsa – sau chiar Boris Elțîn. Aceștia avuseseră cu toții niște scopuri în minte și niște planuri pentru îndeplinirea lor. Gorbaciov a ezitat și n-a știut ce să facă, când s-a confruntat cu situații contradictorii, nereușind să le rezolve. Cea mai mare contradicție era aceasta: dorea să salveze socialismul, însă nu dorea să folosească forța în acest scop. Ghinionul său a fost în special faptul că aceste obiective erau incompatibile – nu putea să-l îndeplinească pe unul dintre ele fără să-l abandoneze pe celălalt. Și astfel, în final, a renunțat la o ideologie, la un imperiu și la propria țară, în loc să folosească forța. A ales iubirea în loc de teamă, încălcând sfatul lui Machiavelli adresat prinților, ieșind prin aceasta automat din rândurile lor. Atitudinea sa nu prea avea sens, în termeni geopolitici tradiționali. Dar a făcut din el cel mai merituos laureat al Premiului Nobel pentru pace, al tuturor timpurilor.

EUROPA DUPĂ RĂZBOIUL RECE
0 Mile 200 400 600
0 Kilometri 600
NORVEGIA
FINLANDA
SUEDIA
ESTONIA
Marea Nordului
LETONIA
IRLANDA DE NORD
DANEMARCA
Marea Baltică
LITUANIA
OLANDA
KALININGRAD (Federația Rusă)
BELARUS
FEDERAȚIA RUSĂ
REPUBLICA IRLANDA
MAREA BRITANIE
GERMANIA
POLONIA
Insulele Canalului
BELGIA
REP. CEHĂ
UCRAINA
LUXEMBURG
SLOVACIA
Oceanul Atlantic
MOLDOVA
ELVEȚIA
AUSTRIA
UNGARIA
SLOVENIA
ROMÂNIA
FRANȚA
ITALIA
CROAȚIA
SERBIA
BOSNIA ȘI HERȚEGOVINA
BULGARIA
Marea Neagră
Corsica
MUNTENEGRU
MACEDONIA
GEORGIA
Marea Caspică
SPANIA
ALBANIA
PORTUGALIA
Sardinia
ARMENIA
AZERBAIDJAN
Insulele Baleare
GRECIA
TURCIA
Sicilia
GIBRALTAR
Malta
Marea Mediterană
CIPRU
© 2005 Jeffrey L. Ward

NOTE

1. Margaret Thatcher, *The Downing Street Years* (New York: HarperCollins, 1993), p. 753.
2. Timothy Garton Ash, *The Magic Lantern: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, and Prague* (New York: Random House, 1990), pp. 141–142.
3. Pentru o analogie ştiinţifică, vezi Per Bak, *How Nature Works: The Science of Self-Organized Criticality* (New York: Oxford University Press, 1997).
4. George Bush şi Brent Scowcroft, *A World Transformed* (New York: Knopf, 1998), p. xiii.
5. *Ibid.*, pp. 13–14.
6. Proces verbal al şedinţei Biroului Politic, 27–28 decembrie 1988, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), pp. 25–26.
7. Bak, *How Nature Works*, în special pp. 1–3. Pentru analogiile istorice, vezi şi John Lewis Gaddis, *The Landscape of History: How Historians Map the Past* (New York: Oxford University Press, 2002), pp. 79–81, 84–87.
8. Memorandum, conversaţia lui Gorbaciov cu Egon Krenz, 1 noiembrie 1989, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), pp. 140–141.
9. Memorandum, conversaţia dintre Gorbaciov şi Nemeth, 3 martie 1989, *ibid.*, p. 77. Pentru situaţia din Ungaria de după 1956, vezi Gale Stokes, *The Walls Came Tumbling Down: The Collapse of Communism in Eastern Europe* (New York: Oxford University Press, 1993), pp. 78–101.
10. *Ibid.*, 99–101,131; şi interviurile cu Nemeth, Imre Pozsgay şi Günter Schabowski, CNN *Cold War*, episodul 23, „The Wall Comes Down, 1989".
11. Stokes, *The Walls Came Tumbling Down*, pp. 102–130; Bernard Gwertzman şi Michael T Kaufman, ed., *The Collapse of Communism* (New York: Random House, 1990), p. 132. Vezi şi Garton Ash, *The Magic Lantern*, pp. 25–46.
12. Trancriere poloneză a discuţiei dintre Gorbaciv şi Jaruzelski, Moscova, 9 mai 1989, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), p. 113.
13. Mihail Gorbaciov, *Memoirs* (New York: Doubleday, 1995), pp. 287, 290, 292.
14. *Ibid.*, pp. 488–492; Gwertzman şi Kaufman, ed., *The Collapse of Communism*, p. 52. Vezi şi Richard Baum, *Burying Mao: Chinese Politics in the Age of Deng Xiaoping* (Princeton: Princeton University Press, 1994), pp. 242–274.
15. *Ibid.*, pp. 275–310.

16. Mielke către șefii Serviciilor, 10 iunie 1989, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), p. 209.
17. Charles S. Maier, *Dissolution: The Crisis of Communism and the End of East Germany* (Princeton: Princeton University Press, 1997), pp. 125–127.
18. Interviu cu Birgit Spannaus, CNN *Cold War*, episodul 23, „The Wall Comes Down, 1989". Vezi și Maier, *Dissolution*, pp. 127–131; și Stokes, *The Walls Came Tumbling Down*, pp. 136–138.
19. Interviu cu Gorbaciov, CNN *Cold War*, episodul 23, „The Wall Comes Down, 1989"; Memorandum, conversația dintre Gorbaciov și Krenz, 1 noiembrie 1989, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), pp. 141–143, 151. Vezi și Gorbaciov, *Memoirs*, pp. 523–525.
20. Conversație între Gorbaciov și Krenz, 1 noiembrie 1989, pp. 147–148. Vezi și Stokes, *The Walls Came Tumbling Down*, pp. 139–140.
21. Transcrierea conferinței de presă a lui Schabowski, 9 noiembrie 1989, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), pp. 157–58. Vezi și Hans-Hermann Hertle, „The Fall of the Wall: The Unintended Self-Dissolution of East Germany's Ruling Regime", *ibid.*, pp. 131–140; și Philip Zelikow și Condoleezza Rice, *Germany Unified and Europe Transformed; A Study in Statecraft* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995), pp. 98–101.
22. Interviu cu Gorbaciov, CNN *Cold War*, Episodul 23, „The Wall Comes Down, 1989".
23. Stokes, *The Walls Came Tumbling Down*, pp. 141–167, oferă o succintă trecere în revistă a acestor evenimente.
24. Procesul verbal al întâlnirii dintre Gorbaciov și Ceaușescu, 4 decembrie 1989, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), pp. 220–22.
25. Jurnalul lui Cerniaev, mai 1989, în Anatoli S. Cerniaev, *My Six Years with Gorbachev*, traducere și ediție de Robert D. English și Elizabeth Tucker (University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2000), p. 226; Don Oberdorfer, *From the Cold War to a New Era: The United States and the Soviet Union, 1983–1991*, ediție actualizată (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998), p. 355.
26. Notele lui Cerniaev, întâlnirea dintre Bush și Gorbaciov, Malta, 2 decembrie 1989, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), pp. 232–33. Vezi și Bush and Scowcroft, *A World Transformed*, p. 164.
27. Notele lui Cerniaev, întâlnirea dintre Bush și Gorbaciov, 2 decembrie 1989, pp. 229, 233, și 3 decembrie 1989, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), pp.237–238.
28. Cerniaev, *My Six Years with Gorbachev*, pp. 114–115; Gorbaciov, *Memoirs*, pp.517–518, 520.

29. Zelikow și Rice, *Germany Unified and Europe Transformed*, p. 83. Poemul a fost scris de poetul rus Fiodor Tiucev în perioada în care Bismarck făcea eforturi să unifice Germania.
30. Memorandum, conversația dintre Gorbaciov și Krenz, 1 noiembrie 1989, CWIHP *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), pp. 144–145; interviu cu Gorbaciov, CNN *Cold War*, episodul 23, „The Wall Comes Down, 1989".
31. Bush și Scowcroft, *A World Transformed*, p. 249.
32. *Ibid.*, p. 194. Vezi și Zelikow și Rice, *Germany Unified and Europe Transformed*, pp. 118–125.
33. Gorbaciov, *Memoirs*, p. 528; precum și Zelikow și Rice, *Germany Unified and Europe Transformed*, pp. 160–163.
34. Cifrele provin din Cerniaev, *My Six Years with Gorbachev*, p. 272, și Zelikow și Rice, *Germany Unified and Europe Transformed*, p. 169.
35. Gorbaciov, *Memoirs*, p. 532. O sursă a acestei idei se află în John Lewis Gaddis, „One Germany – in Both Alliances", *New York Times*, 21 martie 1990. Reacția lui Thatcher mi-a fost confirmată separat de Gordon Craig și Timothy Garton Ash, care au fost ambii martori la eveniment.
36. Bush și Scowcroft, *A World Transformed*, p. 239. Vezi și James M. Goldgeier, *Not Whether But When: The U.S. Decision to Enlarge NATO* (Washington: Brookings Institution, 1999).
37. Gorbaciov, *Memoirs*, pp. 532–533.
38. *Ibid.*, p. 534.
39. Cerniaev, *My Years with Gorbachev*, pp. 269–270.
40. Niccolò Machiavelli, *Il Principe*, traducere engleză de Harvey C. Mansfield, ediția a II-a (Chicago: University of Chicago Press, 1998), p. 66.
41. Ronald Grigor Suny, *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States* (New York: Oxford University Press, 1998), pp. 462–463.
42. Gorbaciov, *Memoirs*, pp. 572–573.
43. Suny, *The Soviet Experiment*, pp. 478–479.
44. Cerniaev, *My Six Years with Gorbachev*, p. 201.
45. Bush și Scowcroft, *A World Transformed*, pp. 141–143. Vezi și Michael R. Beschloss și Strobe Talbott, *At the Highest Levels: The Inside Story of the End of the Cold War* (Boston: Little, Brown, 1993), pp. 103–104.
46. Bush și Scowcroft, *A World Transformed*, pp. 498, 500.
47. Cerniaev, *My Six Years with Gorbachev*, pp. 360–363; Bush și Scowcroft, *A World Transformed*, pp. 513–514.
48. Beschloss și Talbott, *At the Highest Levels*, pp. 417–418.

49. Cerniaev, *My Six Years with Gorbachev*, p. 369.
50. Suny, *The Soviet Experiment*, pp. 480–482. Relatarea lui Gorbaciov se găseşte în *Memoirs*, pp. 626–645.
51. Suny, *The Soviet Experiment*, pp. 483–484; Bush şi Scowcroft, *A World Transformed*, pp. 554–555.
52. Oberdorfer, *From the Cold War to a New Era*, pp. 471–472.
53. Gorbaciov, *Memoirs*, p. xxxviii.

EPILOG

RETROSPECTIVA

Și astfel s-a sfârșit Războiul Rece, mult mai brusc decât începuse. După cum îi spunea Gorbaciov lui Bush la Malta, „oamenii obișnuiți" fuseseră cei care făcuseră posibil acest lucru: ungurii care au spus că sârma ghimpată era depășită și apoi s-au adunat să-l înmormânteze pe un om care murise de treizeci și unu de ani; polonezii care au luat Solidaritatea prin surprindere punând-o în fruntea țării; est-germanii care și-au făcut vacanțele în Ungaria, s-au cățărat pe gardurile ambasadelor din Praga, l-au umilit pe Honecker la propria paradă, au convins poliția să nu tragă la Leipzig și, în cele din urmă, au deschis o poartă, ceea ce a dus la dărâmarea unui zid și la reunirea unei țări. Conducătorii – uimiți, oripilați, entuziasmați, încrezători, pierduți, complet derutați – s-au luptat să recâștige inițiativa, însă și-au dat seama că singurul mod în care o puteau face era să recunoască inevitabilitatea a ceea ce la un moment dat păruse incredibil. Cei care nu au reușit să o facă au sfârșit demiși, ca Honecker, sau renegați, ca Deng, sau uciși, precum cuplul Ceaușescu. Gorbaciov, repudiat în țară, dar foarte respectat peste hotare, s-a consolat prin înființarea unui *think tank.*[1]

Una dintre întrebările pe care și le-a pus Fundația Gorbaciov, fără să reușească vreodată să-i afle răspunsul, a fost: ce însemnau toate astea? Imposibilitatea de a găsi un răspuns nu era deloc surprinzătoare, căci oamenii care trăiesc ei înșiși vremuri

extraordinare sunt rareori în măsură să judece adecvat semnificația evenimentelor prin care au trecut. De exemplu, Cristofor Columb, care poate că și-ar fi imaginat vreodată în viață a cincisuta aniversare a fabuloaselor lui călătorii, imaginând-o ca pe o sărbătorire a sa, a oamenilor săi și a corăbiilor pe care navigau, ca și a monarhilor care îi trimiseseră la drum. Columb nu ar fi putut însă niciodată anticipa că istoricii aveau să-și amintească, atunci când aniversarea a avut în cele din urmă loc, în 1992, cvasigenocidul pe care l-a pus în mișcare când a dezlănțuit forțele imperialismului, capitalismului, tehnologiei, religiei, și în special ale bolilor împotriva unor civilizații care nu prea aveau cum să se apere.

Reputația lui Columb, la rândul ei, în nici un caz nu ar fi fost cea de azi dacă nu ar fi fost decizia împăratului Hongxi, din 1942, de a suspenda programul mult mai costisitor și ambițios al explorărilor marine ale Chinei, lăsând astfel toate marile descoperiri pe seama europenilor.[2] O decizie ciudată, ar putea spune cineva, însă numai până și-ar aduce aminte de efortul costisitor și ambițios al americanilor de a depăși Uniunea Sovietică trimițând cu succes un om pe Lună, pe 20 iulie 1969. Aceasta fusese, se lăudase președintele Nixon cu emfază, „săptămâna cea mai importantă în istoria umanității de la Geneză încoace"[3]. Însă apoi, după numai cinci alte călătorii spre Lună în următorii trei ani și jumătate, Nixon a întrerupt complet explorarea spațiului, lăsând descoperirile viitoare să fie amânate pe termen nedefinit. Peste cinci sute de ani, comportamentul cărui împărat va părea mai ciudat? Este greu de spus.

Este necesară cumpătarea, prin urmare, în încercarea de a evalua semnificația Războiului Rece: trecutul recent va arăta cu siguranță altfel când va fi privit prin binoclul unui viitor îndepărtat. Ceea ce pentru contemporani păruse de o importanță capitală poate va ajunge să pară la fel de neînsemnat – și de neînțeles – precum li se par turiștilor din Antarctica „gâlceava" pinguinilor de pe insulițele plutitoare de gheață. Însă curenții care au determinat mersul istoriei sigur vor avea însemnătate, de vreme ce aceștia au fost parțial responsabili pentru ce va urma. La fel ca și marinarii ce

vor ridica pânzele, vor mânui cârma și astfel vor reuși să găsească modul de a porni din locul unde se află, îndreptându-se spre locul unde speră să ajungă.

Karl Marx nu știa multe despre pinguini, însă a precizat, în 1852, în maniera misogină a vremii, că „bărbații își fac propria istorie". Determinist convins, s-a grăbit să justifice dictonul, adăugând că „nu o fac după bunul lor plac; nu o fac în circumstanțe alese de ei înșiși, ci în circumstanțe pe care le-au moștenit de la trecut"[4]. Acestea erau singurele concesii pe care cel mai mare teoretician al inevitabilității era dispus să le facă: nu se putea spune despre Marx că îl încânta spontaneitatea. Argumentele sale însă sugerează o metodă de deosebire între ceea ce va fi amintit în viitor despre Războiul Rece și ceea ce generațiile viitoare vor neglija ca fiind gâlceava de neînțeles între state, ideologii și indivizi imposibil de deosebit. Însă evenimentele care au presupus evadarea din determinism – ridicarea pânzelor, manevrarea cârmelor și intrarea pe rute niciodată „bătute" – se depărtează de „normalitate" în moduri pe care viitorul nu le va uita nici cinci secole de acum înainte.

Cea mai importantă depărtare de determinism în timpul Războiului Rece a avut de-a face, evident, cu războaiele. Înainte de 1945, marile puteri purtau războaie atât de des, încât acestea păreau o trăsătură permanentă din peisajul internațional. Lenin chiar se baza pe ele pentru a produce mecanismul prin care avea să se autodistrugă capitalismul. După 1945 însă, războaiele s-au limitat la cele dintre superputeri și puterile mai mici, cum s-a întâmplat în Coreea, Vietnam, Afghanistan, sau în războaiele dintre puterile mai mici, ca de pildă cele patru desfășurate între Israel și vecinii săi arabi între 1948 și 1973 sau cele trei războaie dintre India și Pakistan din 1947–1948, 1965 și 1971, sau lunga, sângeroasa și nedecisa luptă ce a consumat Iranul și Irakul în anii 1980. Ceea ce nu s-a petrecut niciodată, în ciuda temerilor universale că ar putea să se întâmple, a fost un război pe scară largă implicând Statele Unite, Uniunea Sovietică și respectivii lor aliați. Liderii acestor țări nu erau probabil mai puțin beligeranți decât cei care recurseseră la războaie în trecut, însă atitudinea lor belicoasă era lipsită de optimism: pentru prima oară în istorie,

nimeni nu putea fi sigur că va câștiga sau măcar că va supraviețui unui mare război. Ca și sârma ghimpată de-a lungul granitei Ungariei, *războiul însuși – cel puțin un mare război, purtat între state mari – devenise un pericol pentru sănătatea mondială, și prin urmare un anacronism.*[5]

Curentele istorice care au creat această stare de fapt nu sunt greu de pus în evidență. Printre acestea se numărau amintirile privind pierderile de vieți omenești și costurile celui de-al Doilea Război Mondial, însă numai acestea nu ar fi scos din discuție războaiele viitoare: amintiri comparabile privind Primul Război Mondial nu au reușit să o facă. J. Robert Oppenheimer a făcut aluzie la o explicație mai plauzibilă când a prezis, în 1946, că „dacă va mai exista un alt război mare, vor fi folosite armele atomice"[6]. Omul care conducea programul ce a construit bomba avea logică în ceea ce spunea, însă Războiul Rece a inversat situația: ceea ce s-a întâmplat în schimb a fost faptul că, tocmai pentru că armele nucleare *puteau* fi folosite în orice nou război între marile puteri, nici un astfel de război nu a avut loc.[7] Până la jumătatea anilor 1950, aceste dispozitive mortale, împreună cu mijloacele de trimitere aproape instant în orice colț de lume, puseseră toate statele în pericol. În consecință, unul dintre motivele principale pentru intrarea în război în trecut – apărarea teritoriului unei țări – nu mai avea sens. În același timp, competiția pentru noi teritorii, o altă cauză tradițională a războaielor, devenea mai puțin profitabilă decât fusese cândva. Ce rost avea, într-o epocă de vulnerabilitate totală, să obții sfere de influență, linii de apărare fortificate și puncte strategice de atac? Dovada valorii din ce în ce mai scăzute a tuturor acestora este demonstrată de faptul că Uniunea Sovietică, chiar înainte de a se destrăma, a renunțat cu inima împăcată la atâtea.

Identificarea prin satelit și alte invenții privind strângerea de informații au contribuit, de asemenea, la eliminarea posibilității să izbucnească unele războaie de proporții, diminuând posibilitatea de a le surprinde înainte de a începe, și eliminând oportunitățile de ascundere a susținerii lor. Sigur, surprize se mai puteau încă produce, cum a fost în cazul invaziei Kuweitului de către Irak, în august 1990, însă numai pentru că fusese o problemă cu

interpretarea informațiilor, nu cu strângerea lor. Odată ce a început eliberarea țării, în prima perioadă a lui 1991, Saddam Hussein și-a dat seama că dispozitivele sale militare erau atât de vizibile, și prin urmare atât de expuse unui atac, încât nu a avut ce face decât să se retragă. Transparența – un produs creat de cursa înarmărilor strategice presupuse de Războiul Rece – a creat un mediu cu totul nou, care îi răsplătea pe cei care căutau să prevină războaiele și-i descuraja pe cei care încercau să le pornească.

Războiul Rece poate fi amintit, prin urmare, drept momentul în care puterea militară, o caracteristică definitorie a „puterii" înseși în ultimele cinci secole, a încetat să fie asta.[8] Uniunea Sovietică s-a prăbușit, la urma urmei, cu toate forța sa militară, chiar cu disponibilitățile sale nucleare complet neatinse. Dezvoltarea tehnologiei, împreună cu o cultură a prudenței ce a trecut dincolo de o ideologie au făcut natura puterii însăși să se schimbe între 1945 și 1991: în momentul în care s-a încheiat Războiul Rece, capacitatea de a purta războaie nu mai era o garanție a influenței statelor și nici măcar a continuării existenței lor în sistemul internațional.

O a doua evadare din determinism a implicat *discreditarea sistemelor dictatoriale.* Tirani existau de mii de ani, însă marea spaimă a lui Orwell, în timp ce scria, în 1948, romanul *1984*, pe insula sa singuratică, era că progresul făcut în privința restrângerii sferei lor de influență în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea fusese inversat. În ciuda înfrângerii Germaniei naziste și a Japoniei imperialiste, ar fi fost greu să se explice prima jumătate a secolului XX fără a ajunge la concluzia că mersul istoriei ajunsese să favorizeze regimurile autoritare și economia de tip colectivist. Precum călugării irlandezi la capătul lumii lor medievale, Orwell căuta, la capătul lumii sale, să păstreze puținul care mai rămăsese din civilizație arătând ce ar fi însemnat o victorie a barbarilor.[9] Big Brothers (Frații cei Mari) controlau Uniunea Sovietică, China și jumătate din Europa în momentul în care a apărut *1984.* Ar fi fost o utopie să se creadă că se vor opri acolo.

Însă s-au oprit: mersul istoriei în a doua jumătate a secolului XX s-a întors hotărât împotriva comunismului. Orwell însuși a avut o contribuție la aceasta: scrierile sale pline de îngrijorare, împreună

cu cele ulterioare, din ce în ce mai răspicate, ale lui Soljenițîn, Zaharov, Havel și viitorului papă Karol Wojtyła, au avansat o critică morală și spirituală a marxism-leninismului pentru care acesta nu a avut replică. Sigur, a durat ceva până ce aceste pânze au fost puse în bătaia vântului și aceste cârme au fost înțepenite în direcția cea bună, dar la sfârșitul anilor 1970 deja începuseră să o facă. Ioan Paul al II-lea și ceilalți lideri-actori ai anilor 1980 au fixat apoi direcția. Alternativele cele mai inspirate pe care le-a putut trece în revistă Uniunea Sovietică au fost Leonid Brejnev, Iuri Andropov, Kostantin Cernenko, semn clar că dictaturile nu mai erau ce fuseseră odată.

Între timp, comunismul promisese o viață mai bună, dar nu reușise să se țină de promisiune. Marx insista că modificările mijloacelor de producție vor crește inegalitatea, vor provoca furie și, prin urmare, vor alimenta conștiința revoluționară în cadrul „clasei muncitoare". Nu a reușit însă să anticipeze *tipurile* de modificări care vor avea loc, căci pe măsură ce economiile postindustriale au început să evolueze, au început să răsplătească formele laterale supraierarhice de organizare. Complexitatea făcea planificarea și *mai puțin* fezabilă decât în timpul etapelor mai simple, anterioare de industrializare: numai piețele descentralizate, în bună măsură spontane, puteau să ia milioanele de decizii ce trebuiau luate în fiecare zi într-o economie modernă, dacă oferta de bunuri și de servicii trebuia să fie pe măsura cererii. Rezultatul a fost că nemulțumirea față de capitalism nu a ajuns niciodată în punctul în care „proletarii din toate țările" au simțit nevoia să se unească pentru a-și „scutura lanțurile".

Faptul a devenit evident în timpul Războiului Rece, iar asta s-a întâmplat fiindcă liderii occidentali au dezaprobat acuzația lui Marx la adresa capitalismului, potrivit căreia punea lăcomia mai presus de orice. În comparație cu perversiunile marxismului impuse de Lenin și de Stalin asupra Uniunii Sovietice și de Mao asupra Chinei – controlul exercitat de un partid conducător și un regim autoritar asupra ceea ce trebuia să fie un proces automat de evoluție istorică –, efectul a fost discreditarea comunismului nu numai din punct de vedere economic, ci și din cauza incapacității sale de a face dreptate

politică și socială. Exact cum nu a avut loc nici un alt război mondial, nu a avut loc nici o revoluție mondială. Războiul Rece produsese încă un anacronism istoric.

A urmat o a treia inovație: *globalizarea democratizării*. O simplă numărătoare arată că numărul democrațiilor *a crescut de patru ori* în timpul ultimei jumătăți a secolului XX, ceea ce ar fi fost de neimaginat la sfârșitul primei jumătăți.[10] Circumstanțele care au făcut din Războiul Rece o epocă democratică rămân dificil de elucidat, chiar și astăzi. Absența marilor depresiuni economice și a marilor războaie a avut, fără îndoială, o contribuție importantă la această stare de fapt: anii 1930 și 1940 au demonstrat cât de fragile puteau fi economiile când existau. Și alegerile politice au contribuit la aceasta: promovarea democrației a devenit calea cea mai vizibilă prin care americanii și aliații lor din Europa de Vest se puteau deosebi de rivalii lor marxist-leniniști. Și educația a jucat un rol: gradul de alfabetizare și anii petrecuți la școală au crescut aproape peste tot în timpul Războiului Rece și, deși societățile educate nu sunt întotdeauna niște societăți democratice – Germania lui Hitler a arătat acest lucru –, se pare că, pe măsură ce oamenii află mai multe despre ei și despre lumea înconjurătoare, devin și mai puțin dispuși să-i lase pe alții să le spună cum să-și ducă viața.

Revoluția informațională a întărit răspândirea democrației, fiindcă a permis oamenilor să se informeze și să reacționeze la ceea ce au aflat mai repede decât în trecut. În timpul Războiului Rece, a devenit mai dificilă ascunderea știrilor despre ceea ce se petrecea în restul lumii, ca și ascunderea faptelor petrecute în propria țară. Acest tip de „transparență" a oferit și mai multă forță în lupta împotriva regimurilor autoritare, după cum a arătat procesul de la Helsinki. De asemenea, a adus asigurarea, acolo unde dictaturile au fost răsturnate, că nu se vor întoarce niciodată.

Însă regimurile democratice au prins rădăcini și fiindcă, în general, au avut rezultate mai bune față de regimurile autocrate în creșterea nivelului de trai. Piețele nu au întotdeauna nevoie de democrație pentru a funcționa: Coreea de Sud, Taiwan, Singapore și China au reușit toate să dezvolte economii de succes, în condiții mai puțin democratice. Experiența Războiului Rece a arătat însă că

nu este ușor să ții pieţele deschise și mințile oamenilor îngrădite în același timp. Și cum pieţele se dovedeau mai eficiente decât economiile centralizate în alocarea resurselor și, sporirea productivității, îmbunătățirea vieții oamenilor care a urmat a întărit la rândul ei democrațiile.

Din toate aceste motive, deci, lumea a ajuns mai aproape decât oricând înainte de un consens, în timpul Războiului Rece, că numai democrația conferă legitimitate. Și acesta a fost un mod de evadare din determinismul imperiilor, al ideologiilor impuse și din folosirea arbitrară a forței pentru a susține regimurile autoritare.

Desigur, au existat numeroase aspecte regretabile în privința Războiului Rece: punerea în pericol al viitorului tuturor; resursele folosite pe armament inutil; consecințele asupra mediului și sănătății oamenilor, presupuse de complexele militar-industriale masive; represiunile ce au înnegurat viețile unor generații întregi de oameni; pierderea vieților omenești care deseori decurgea din acestea. Nici un tiran, nicăieri nu mai executase vreodată *o cincime* din propria sa populație, însă liderul khmerilor roșii, Pol Pot, a făcut-o după încheierea războiului din Vietnam. Viitorul își va aminti cu siguranță de această atrocitate când va fi uitat multe alte lucruri despre Războiul Rece și totuși aproape nimeni din afara Cambodgiei nu a observat-o la momentul respectiv. Nu a existat un proces pentru crime împotriva umanității: Pol Pot a murit într-o colibă aflată la granița cu Thailanda în 1998 și a fost incinerat fără nici un fel de ceremonie pe o grămadă de gunoi și de anvelope vechi.[11] Cel puțin nu a existat nici un mausoleu.

Încă o dată, pentru toate astea și multe altele, Războiul Rece ar fi putut avea rezultate și mai groaznice – mult mai groaznice. A început cu reînvierea fricii și s-a încheiat cu triumful speranței, o traiectorie neobișnuită pentru marile răsturnări din istorie. Sigur, rezultatul ar fi putut fi cu ușurință altul: lumea a petrecut a doua jumătate a secolului XX sperând că nu i se vor confirma grijile. Binoclurile îndreptate încoace dintr-un viitor îndepărtat vor confirma acest lucru, căci, dacă Războiul Rece ar fi urmat un curs diferit, probabil nu ar mai fi fost posibil ca nimeni din viitor să privească înapoi prin ele. Asta e ceva. Pentru a cita vorbele abatelui

Sieyès când a fost întrebat ce a făcut în timpul Revoluției Franceze, cei mai mulți am supraviețuit.

NOTE

1. Mihail Gorbaciov, *Memoirs* (New York: Doubleday, 1995), pp. 692–693; și Mihail Gorbaciov și Zdenek Mlynar, *Conversations with Gorbachev on Perestroika, The Prague Spring, and the Crossroads of Socialism*, traducere de George Schriver (New York: Columbia University Press, 2002), pp. 172–174.
2. Vezi Louise Levanthes, *When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne, 1405–1433* (New York: Simon and Schuster, 1994).
3. *Public Papers of the Presidents of the United States: Richard Nixon, 1969* (Washington: Government Printing Office, 1971), p. 542.
4. „The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte", în Robert C. Tucker, ed., *The Marx-Engels Reader*, ediția a II-a (New York: Norton, 1978), p. 595.
5. John Mueller, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War* (New York: Basic Books, 1989), aduce cea mai solidă argumentație.
6. Kai Bird și Martin J. Sherwin, *American Prometheus: The Triumph and Tragedy of J. Robert Oppenheimer* (New York: Knopf, 2005), p. 348.
7. Pentru acest subiect, vezi eseurile în John Lewis Gaddis, Philip H. Gordon, Ernest R. May și Jonathan Rosenberg, ed., *Cold War Statesmen Confront the Bomb: Nuclear Diplomacy since 1945* (New York: Oxford University Press, 1999).
8. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (New York: Random House, 1987).
9. Vezi Thomas Cahill, *How the Irish Saved Civilization* (New York: Anchor, 1996).
10. *Democracy's Century: A Survey of Global Political Change in the 20th Century* (New York: Freedom House, 1999), disponibil la: http://www.freedomhouse.org/reports/century.html.
11. Seth Mydans, „At Cremation of Pol Pot, No Tears Shed", *New York Times*, 19 aprilie 1998. Vezi și Jean-Louis Margolin, „Cambodia: The Country of Disconcerting Crimes", în Stéphane Courtois et al., *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, traducere de Jonathan Murphy și Mark Kramer (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999), pp. 577–635; și Samantha Power, *„A Problem from Hell": America in the Age of Genocide* (New York: Basic Books, 2002), pp. 87–154.

BIBLIOGRAFIE

DOCUMENTE

Beschloss, Michael R., ed. *Reaching for Glory: Lyndon Johnsons Secret White House Tapes, 1964–1965.* New York: Simon and Schuster, 2001.

————, ed. *Taking Charge: The Johnson White House Tapes, 1963–1964.* NewYork: Simon and Schuster, 1997.

Burr, William, ed. *The Kissinger Transcripts: The Top Secret Talks with Beijing and Moscow*, New York: New Press, 1998.

Cold War International History Project. *Bulletin.* Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1992–.

Daniels, Robert V., ed. *A Documentary History of Communism*, ediție revăzută. Hanover, New Hampshire: University Press of New England, 1984.

Etzold, Thomas H. și John Lewis Gaddis, ed. *Containment: Documents on American Policy and Strategy, 1945–1950*, New York: Columbia University Press, 1978.

Ferrell, Robert H., ed. *Off the Record: The Private Papers of Harry S. Truman.* New York: Harper & Row, 1980.

Hanhimäki Jussi M. și Odd Arne Westad, ed. *The Cold War: A History in Documents and Eye-witness Accounts*, New York: Oxford University Press, 2003.

Jensen, Kenneth M., ed. *Origins of the Cold War: The Novikov, Kennan, and Roberts "Long Telegrams of 1946*, ediție revăzută, Washington: United States Institute of Peace, 1993.

Kornbluh, Peter, ed. *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability.* New York: New Press, 2004.

Kutler, Stanley I., ed. *Abuse of Power: The New Nixon Tapes.* New York: Free Press, 1997.

May, Ernest R. și Philip D. Zelikow, ed. *The Kennedy Tapes, Inside the White House during the Cuban Missile Crisis.* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1997.

Millis, Walter, ed. *The Forrestal Diaries.* New York: Viking, 1951.

Ostermann, Christian, ed. *Uprising in East Germany, 1953.* Budapesta: Central European University Press, 2001.

Pipes, Richard, ed. *The Unknown Lenin: From the Secret Archive.* New Haven: Yale University Press, 1996.

Public Papers of the Presidents of the United States: Dwight D. Eisenhower, 1953–1961. Washington: Government Printing Office, 1960–1961.

————: *Harry S. Truman, 1945–1953.* Washington: Government Printing Office, 1961–1966.

————: *Jimmy Carter, 1977–1981.* Washington: Government Printing Office, 1978–1981.

————: *John F. Kennedy, 1961–1963.* Washington: Government Printing Office, 1962– 1964.

————: *Lyndon B. Johnson, 1963–1969.* Washington: Government Printing Office, 1965–1969.

————: *Richard M. Nixon, 1969–1974.* Washington: Government Printing Office, 1970–1975.

————: *Ronald Reagan, 1981–1989.* Washington: Government Printing Office, 1982–1990.

Reiss, Hans, ed. *Kant: Political Writings*, traducere de H. B. Nisbet, ediția a II-a. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Rosenman, Samuel I., ed. *The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt*. New York: Random House, 1941–1950.

Scammell, Michael, ed. *The Solzhenitsyn Files*, traducere sub îndrumarea lui Catherine A. Fitzpatrick. Chicago: Edition Q, 1995.

Skinner, Kiron K., Annelise Anderson și Martin Anderson, ed. *Reagan, In His Own Hand*. New York: Free Press, 2001.

Tucker, Robert C., ed. *The Marx-Engels Reader*, ediția a II-a. New York: Norton, 1978.

U.S. Department of State. *Foreign Relations of the United States: 1946–1964/68*, Washington: Government Printing Office, 1970–2003.

INTERVIURI

CNN. *Cold War*. Documentar TV, 1998.

PBS/BBC. *Messengers from Moscow*. Documentar TV, 1995.

CĂRȚI

Ambrose, Stephen, *Nixon: The Triumph of a Politician, 1962–1972*, New York: Simon and Schuster, 1989.

Andrew, Christopher și Oleg Gordievsky, *KGB: The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev*, New York: HarperCollins, 1990.

Applebaum, Anne, *Gulag: A History*. New York: Doubleday, 2003.

Arbatov, Gheorghi, *The System: An Insider's Life in Soviet Politics*, New York: Random House, 1992.

Bak, Per, *How Nature Works: The Science of Self-Organized Criticality*, New York: Oxford University Press, 1997.

Baum, Richard, *Burying Mao: Chinese Politics in the Age of Deng Xiaoping*, Princeton: Princeton University Press, 1994.

Becker, Jasper, *Hungry Ghosts: Mao's Secret Famine*, New York: Free Press, 1996.

Berman, Larry, *Planning a Tragedy: The Americanization of the War in Vietnam*, New York: Norton, 1982.

Beschloss, Michael R., *The Crisis Years: Kennedy and Khrushchev, 1960–1963*, New York: HarperCollins, 1991.

————. *Mayday: Eisenhower, Khrushchev and the U-2 Affair*, New York: Harper & Row, 1986.

————, și Strobe Talbott, *At the Highest Levels: The Inside Story of the End of the Cold War*, Boston: Little, Brown, 1993.

Bill, James A., *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations*, New Haven: Yale University Press, 1988.

Bird, Kai și Martin J. Sherwin, *American Prometheus: The Triumph and Tragedy of Robert Oppenheimer*, New York: Knopf, 2005.

Blight, James G., Bruce J. Allyn și David A. Welch, *Cuba on the Brink: Castro, the Missile Crisis, and the Soviet Collapse*, New York: Pantheon, 1993.

————, și David A. Welch, *On the Brink: Americans and Soviets Reexamine the Cuban Missile Crisis*, New York: Hill and Wang, 1989.

Bohlen, Charles E., *Witness to History: 1929–1969*, New York: Norton, 1973.

Brent, Jonathan și Vladimir P. Naumov, *Stalin's Last Crime: The Plot Against the Jewish Doctors, 1948–1953*, New York: HarperCollins, 2003.

Brejnev, Leonid, *On the Policy of the Soviet Union and the International Situation*. Garden City, New York: Doubleday, 1973.

Brodie, Bernard, ed. *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*, New York: Harcourt, 1946.

Brzezinski, Zbigniew, *Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977–1981*, New York: Farrar, Straus, Giroux, 1983.

Bullock, Alan, *Hitler and Stalin: Parallel Lives*, New York: Knopf, 1992.

Bundy, McGeorge, *Danger and Survival: Choices About the Bomb in the First Fifty Years*, New York: Random House, 1988.

Bush, George și Brent Scowcroft, *A World Transformed*, New York: Knopf, 1998.

Cahill, Thomas, *How the Irish Saved Civilization*, New York: Anchor, 1996.

Carr, Edward Hallett, *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Londra: Macmillan, 1940.

Carter, Jimmy, *Keeping Faith: Memoirs of a President*, New York: Bantam, 1982.

Chace, James, Acheson: *The Secretary of State Who Created the Modern World*, New York: Simon and Schuster, 1998.

Chen Jian, *China's Road to the Korean War: The Making of the Sino-American Confrontation*, New York: Columbia University Press, 1994.

————. *Mao's China and the Cold War*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001.

Cerniaev, Anatoli S., *My Six Years with Gorbachev*, traducere și ediție de Robert D. English și Elizabeth Tucker, University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2000.

Christensen, Thomas J., *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947–1958*, Princeton: Princeton University Press, 1996.

Churchill, Winston S., *The Second World War: The Gathering Storm*, New York: Bantam, 1961.

Clausewitz, Carl von, *On War*, traducere și ediție de Michael Howard și Peter Paret, Princeton: Princeton University Press, 1976.

Connelly, Matthew, *A Diplomatic Revolution: Algeria's Fight for Independence and the Origins of the Post-Cold War Era*, New York: Oxford University Press, 2002.

Courtois, Stéphane et al., *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, traducere de Jonathan Murphy și Mark Kramer. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999.

Craig, Campbell, *Destroying the Village: Eisenhower and Thermonuclear War*, New York: Columbia University Press, 1999.

Craig, Gordon A. și Francis L. Loewenheim, ed., *The Diplomats: 1939–1979*, Princeton: Princeton University Press, 1994.

Cullather, Nicholas, *Operation PB Success: The United States and Guatemala, 1952–1954*, Washington: Central Intelligence Agency, 1994.

Daliek, Robert, *Flawed Giant: Lyndon Johnson and His Times, 1961–1973*, New York: Oxford University Press, 1998.

————. *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*, New York: Oxford University Press, 1979.

Diamond, Jared, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, New York: Norton, 1997.

Disraeli, Benjamin, *Sybil; or, The Two Nations*. New York: Oxford University Press, 1991; prima ediție în 1845.

Djilas, Milovan, *Conversations with Stalin*, traducere de Michael B. Petrovich. New York: Harcourt, Brace & World, 1962.

Dobrînin, Anatoli, *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents (1962–1986)*, New York: Random House, 1995.

English, Robert D., *Russia and the Idea of the West: Gorbachev, Intellectuals, and the End of the Cold War*, New York: Columbia University Press, 2000.

Evans, Richard, *Deng Xiaoping and the Making of Modern China*, New York: Penguin, 1997.

Foot, Rosemary, John Lewis Gaddis și Andrew Hurrell, ed., *Order and Justice in International Relations*, New York: Oxford University Press, 2003.

Ford, Gerald R, *A Time to Heal: The Autobiography of Gerald R. Ford*, New York: Harper & Row, 1979.

Fox, Richard Wightman, *Reinhold Niebuhr: A Biography*, New York: Pantheon, 1985.

Freedman, Lawrence, *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York: St. Martin's Press, 1983.

———. *Kennedy's Wars: Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam*, New York: Oxford University Press, 2000.

Freedom House, *Democracy's Century: A Survey of Global Political Change in the 20th Century*. New York: Freedom House, 1999.

Friedberg, Aaron L., *In the Shadow of the Garrison State: America's Anti-Statism and Its Cold War Grand Strategy*, Princeton: Princeton University Press, 2000.

Fursenko, Aleksandr și Timothy Naftali, *„One Hell of a Gamble": Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958–1964*, New York: Norton, 1997.

Gaddis, John Lewis, *The Landscape of History: How Historians Map the Past*, New York: Oxford University Press, 2002.

———. *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War*, New York: Oxford University Press, 1987.

———. *Russia, the Soviet Union, and the United States: An Interpretive History*, ediția a II-a, New York: McGraw-Hill, 1990.

———. *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War*, ediție revăzută și adăugită, New York: Oxford University Press, 2005.

———. *The United States and the End of the Cold War: Implications, Reconsiderations, Provocations*, New York: Oxford University Press, 1992.

———. *The United States and the Origins of the Cold War, 1941–1947*. New York: Columbia University Press, 1972.

———. *We Now Know: Rethinking Cold War History*, New York: Oxford University Press, 1997.

———, Philip H. Gordon, Ernest R. May și Jonathan Rosenberg, ed. *Cold War Statesmen Confront the Bomb: Nuclear Diplomacy since 1945*, New York: Oxford University Press, 1999.

Gaiduk, Ilia V., *The Soviet Union and the Vietnam War*, Chicago: Ivan R. Dee, 1996.

Garthoff, Raymond, *Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*, ediție revăzută, Washington: Brookings Institution, 1994.

———. *The Great Transition: American-Soviet Relations and the End of the Cold War*, Washington: Brookings Institution, 1994.

Garton Ash, Timothy, *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent*, New York: Random House, 1991.

———. *The Magic Lantern: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, and Prague*, New York: Random House, 1990.

———. *The Polish Revolution: Solidarity*, Londra: Granta, 1991.

———. *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe*, New York: Random House, 1989.

Gilbert, Martin, *„Never Despair": Winston S. Churchill, 1945–1965*, Londra: Heineman, 1988.

Gleijeses, Piero, *Conflicting Missions: Havana, Washington, and Africa, 1959–1976*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2002.

Goldgeier, James M., *Not Whether But When: The U.S. Decision to Enlarge NATO*, Washington: Brookings Institution, 1999.

Goncearov, Serghei N., John W. Lewis și Xue Litai, *Uncertain Partners: Stalin, Mao, and the Korean War*. Stanford: Stanford University Press, 1993.

Gorbaciov, Mihail. *Memoirs*, New York: Doubleday, 1995.

————. *Perestroika: New Thinking for Our Country and the World*, New York: Harper & Row, 1987.

————, și Zdenek Mlynar. *Conversations with Gorbachev: On Perestroika, The Prague Spring, and the Crossroads of Socialism*, traducere de George Schriver, New York: Columbia University Press, 2002.

Gordon, Philip H., *A Certain Idea of France: French Security Policy and the Gaullist Legacy*, Princeton: Princeton University Press, 1993.

Gorlizld, Yoram și Oleg Hlevniuk, *Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945–1953*, New York: Oxford University Press, 2004.

Gwertzman, Bernard și Michael T. Kaufman, ed., *The Collapse of Communism*, New York: Random House, 1990.

Hall, R. Cargill și Clayton D. Laurie, ed., *Early Cold War Overflights*, două volume, Washington: National Reconnaissance Office, 2003.

Hamby, Alonzo L., *Man of the People: A Life of Harry S. Truman*, New York: Oxford University Press, 1995.

Hammond, Thomas T., ed., *Witnesses to the Origins of the Cold War*, Seattle: University of Washington Press, 1982.

Harriman, W. Averell și Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941–1946*, New York: Random House, 1975.

Harrison, Hope M., *Driving the Soviets Up the Wall: Soviet-East German Relations, 1953–1961*, Princeton: Princeton University Press, 2003.

Hasegawa, Tsuyoshi, *Racing the Enemy: Stalin, Truman, and the Surrender of Japan*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2005.

Haslam, Jonathan, *No Virtue Like Necessity: Realist Thought in International Relations since Machiavelli*, New Haven: Yale University Press, 2002.

Havel, Vaclav, *Living in Truth*, ediție de Jan Vladislav, Londra: Faber and Faber, 1989.

Heikal, Mohamed, *The Sphinx and the Commissar: The Rise and Fall of Soviet Influence in the Middle East*, New York: Harper & Row, 1978.

Hitchcock, William I., *The Struggle for Europe: The Turbulent History of a Divided Continent 1945–2002*, New York: Doubleday, 2002.

Hitchens, Christopher, *The Trial of Henry Kissinger*, New York: Verso, 2001.

Hobsbawm, Eric, *The Age of Extremes: A History of the World, 1914–1991*, New York: Pantheon Books, 1994.

Holloway, David, *The Soviet Union and the Arms Race*, New Haven: Yale University Press, 1983.

———. *Stalin and the Bomb: The Soviet Union and Atomic Energy, 1939–1956*, New Haven: Yale University Press, 1994.

Hull, Cordell, *The Memoirs of Cordell Hull*, New York: Macmillan, 1948.

Hyland, William G., *Mortal Rivals: Understanding the Hidden Pattern of Soviet-American Relations*, New York: Simon and Schuster, 1987.

James, D. Clayton, *The Years of MacArthur: Triumph and Disaster, 1945–1964*, Boston: Houghton Mifflin, 1985.

Jenkins, Roy, *Churchill: A Biography*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2001.

Jervis, Robert, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton: Princeton University Press, 1976.

Johnson, Loch K., *America's Secret Power: The CIA in a Democratic Society*, New York: Oxford University Press, 1989.

Karnow, Stanley, *Vietnam: A History*, New York: Viking, 1983.

Keegan, John, *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo, and the Somme*, New York: Viking, 1976.

Kennan, George F., *Memoirs: 1925–1950*, Boston: Atlantic-Little, Brown, 1967.

————. *Memoirs: 1950–1963*, Boston: Little, Brown, 1972.

Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York: Random House, 1987.

Kersten, Krystyna, *The Establishment of Communist Rule in Poland, 1943–1948*, traducere de John Micgiel și Michael H. Barnhart, Berkeley: University of California Press, 1991.

Hrușciov, Nichita S., *Khrushchev Remembers*, traducere și ediție de Strobe Talbott, New York: Bantam, 1971.

————. *Khrushchev Remembers: The Last Testament*, traducere și ediție de Strobe Talbott. Boston: Little, Brown, 1974.

Hrușciov, Serghei, *Khrushchev on Khrushchev: An Inside Account of the Man and His Era*, ediție și traducere de William Taubman. Boston: Little, Brown, 1990.

Kimball, Warren F., *The Juggler: Franklin Roosevelt as Wartime Statesman*, Princeton: Princeton University Press, 1991.

Kissinger, Henry A., *American Foreign Policy*, ediția a III-a, New York: Norton, 1977.

————. *Diplomacy*, New York: Simon and Schuster, 1994.

———. *White House Years*, Boston: Little, Brown, 1979.

———. *A World Restored*, New York: Houghton Mifflin, 1957.

———. *Years of Renewal*, New York: Simon and Schuster, 1999.

———. *Years of Upheaval*, Boston: Little, Brown, 1982.

Knight, Amy, *Beria: Stalin's First Lieutenant*. Princeton: Princeton University Press, 1993.

Kunz, Diane B., *The Economic Diplomacy of the Suez Crisis*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1991.

Kyle, Keith, *Suez*, New York: St. Martin's, 1991.

Leffler, Melvyn P. și David S. Painter, ed. *Origins of the Cold War: An International History*, ediția a II-a, New York: Routledge, 2005.

Lettow, Paul, *Ronald Reagan and His Quest to Abolish Nuclear Weapons*, New York: Random House, 2005.

Levanthes, Louise, *When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne, 1405—1433*, New York: Simon and Schuster, 1994.

Levering, Ralph B., Vladimir O. Pechatnov, Verena Botzenhart-Viehe și C. Earl Edmondson, *Debating the Origins of the Cold War: American and Russian Perspectives*, New York: Rowman & Littlefield, 2002.

Lewis, John Wilson și Xue Litai. *China Builds the Bomb*, Stanford: Stanford University Press, 1988.

Li Zhisui, *The Private Life of Chairman Mao: The Memoirs of Mao's Personal Physician*, traducere de Tai Hung-chao, New York: Random House, 1994.

Lilienthal, David E., *The Journals of David E. Lilienthal: The Atomic Energy Years, 1945–1950*, New York: Harper & Row, 1964.

Little, Douglas, *American Orientalism: The United States in the Middle East since 1945*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2002.

Logevall, Fredrik, *Choosing War: The Lost Chance for Peace and the Escalation of the War in Vietnam*, Berkeley: University of California Press, 1999.

Machiavelli, Niccolò, *Il Principe*, traducere engleză de Harvey C. Mansfield, ediția a II-a, Chicago: University of Chicago Press, 1998.

McMahon, Robert J., *The Cold War on the Periphery: The United States, India, and Pakistan*, New York: Columbia University Press, 1994.

Macmillan, Margaret, *Paris 1919: Six Months That Changed the World*, New York: Random House, 2001.

McNeill, J. R. și William H. McNeill, *The Human Web: A Birds-Eye View of World History*, New York: Norton, 2003.

Maier, Charles S., *Dissolution: The Crisis of Communism and the End of East Germany*, Princeton: Princeton University Press, 1997.

Martel, Yann, *Life of Pi*, New York: Harcourt, 2002.

Mastny, Vojtech, *The Cold War and Soviet Insecurity: The Stalin Years*, New York: Oxford University Press, 1996.

————. *Russia's Road to the Cold War: Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism,1941–1945*, New York: Columbia University Press, 1979.

Matusow, Alien J., *The Unraveling of America: A History of Liberalism in the 1960s*, New York: Harper & Row, 1984.

Mayer, Arno J., *Wilson vs. Lenin: Political Origins of the New Diplomacy, 1917–1918*. New Haven: Yale University Press, 1959.

Merridale, Catherine, *Night of Stone: Death and Memory in Russia*, Londra: Granta, 2000.

Merrill, Dennis și Thomas G. Paterson, ed., *Major Problems in American Foreign Policy*, ediția a VI-a, New York: Houghton Mifflin, 2005.

Miller, James Edward, *The United States and Italy, 1940–1950: The Politics and Diplomacy of Stabilization*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1986.

Miscamble, Wilson D., C.S.C., *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947–1950*, Princeton: Princeton University Press, 1992.

Montefiore, Simon Sebag, *Stalin: The Court of the Red Tsar*, New York: Knopf, 2004.

Mueller, John, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*, New York: Basic Books, 1989.

Murphy, David E., Serghei A. Kondrașev și George Bailey, *Battleground Berlin: CIA vs KGB in the Cold War*,New Haven: Yale University Press, 1997.

Naimark, Norman M., *The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995.

Nixon, Richard M., *RN: The Memoirs of Richard Nixon*, New York: Grosset and Dunlap, 1978.

Oberdorfer, Don, *From the Cold War to a New Era: The United States and the Soviet Union, 1983–1991*, ediție adusă la zi, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998.

Olson, Keith W., *Watergate: The Presidential Scandal that Shook America*, Lawrence: University Press of Kansas, 2003.

Orwell, George, *1984*, New York: Harcourt Brace, 1949.

Oshinsky, David M., *A Conspiracy So Immense: The World of Joe McCarthy*, New York: Free Press, 1983.

Ouimet, Matthew J., *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003.

Overy, Richard, *Why the Allies Won*, New York: Norton, 1996.

Pipes, Richard, *Vixi: Memoirs of a Non-Belonger*, New Haven: Yale University Press, 2003.

Pisani, Sallie, *The CIA and the Marshall Plan*, Lawrence: University Press of Kansas, 1991.

Power, Samantha, *„A Problem from Hell": America in the Age of Genocide*, New York: Basic Books, 2002.

Quandt, William B., *Camp David: Peacemaking and Politics*, Washington: Brookings Institution, 1986.

Quirk, Robert E., *Fidel Castro*. New York: Norton, 1993.

Ranelagh, John, *The Agency: The Rise and Decline of the CIA*, New York: Simon and Schuster, 1986.

Reagan, Ronald, *An American Life*, New York: Simon and Schuster, 1990.

Resis, Albert, ed., *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics: Conversations with Felix Chuev*, Chicago: Ivan R. Dee, 1993.

Reynolds, David, *One World Divisible: A Global History since 1945*, New York: Norton, 2000.

Rhodes, Richard, *Dark Sun: The Making of the Hydrogen Bomb*, New York: Simon and Schuster, 1995.

Rotter, Andrew J., *Comrades at Odds: The United States and India, 1947–1964*, Ithaca: Cornell University Press, 2000.

Rusk, Dean, după cum i-a povestit lui Richard Rusk, *As I Saw It*, New York: Norton, 1990.

Sadat, Anwar el-, *In Search of Identity: An Autobiography*, New York: Harper & Row, 1977.

Sarotte, M. E., *Dealing with the Devil: East Germany, Détente, and Ostpolitik, 1969–1973*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001.

Schell, Jonathan, *The Unconquerable World: Power, Nonviolence, and the Will of the People*, New York: Metropolitan Books, 2003.

Shelden, Michael, *Orwell: The Authorized Biography*, New York: HarperCollins, 1991.

Shultz, George P., *Turmoil and Triumph: My Years as Secretary of State*, New York: Scribner's, 1993.

Smith, Gaddis, *Morality, Reason, and Power: American Diplomacy in the Carter Years*, New York: Hill and Wang, 1986.

Smith, Tony, *America's Mission: The United States and the Worldwide Struggle for Democracy in the Twentieth Century*, Princeton: Princeton University Press, 1994.

———. *Thinking Like a Communist: State and Legitimacy in the Soviet Union, China, and Cuba*, New York: Norton, 1987.

Stokes, Gale, *The Walls Came Tumbling Down: The Collapse of Communism in Eastern Europe*, New York: Oxford University Press, 1993.

Stueck, William, *The Korean War: An International History*, Princeton: Princeton University Press, 1995.

———. *Rethinking the Korean War: A New Diplomatic and Military History*, Princeton: Princeton University Press, 2002.

Suny, Ronald Grigor, *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States*, New York: Oxford University Press, 1998.

Suri, Jeremi, *Power and Protest: Global Revolution and the Rise of Détente*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2003.

Taubman, William, *Khrushchev: The Man and His Era*, New York: Norton, 2003.

Thatcher, Margaret, *The Downing Street Years*, New York: HarperCollins, 1993.

Thomas, Daniel C., *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism*, Princeton: Princeton University Press, 2001.

Tucidide, *Războiul Peloponesiac*, traducere engleză de Rex Warner. New York: Penguin, 1972.

Trachtenberg, Marc, *A Constructed Peace: The Making of a European Settlement, 1945–1963*, Princeton: Princeton University Press, 1999.

Vonnegut, Kurt, *Slaughterhouse-Five*, New York: Delacorte Press, 1969.

Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, New York: Random House,1979.

Weigel, George, *Witness to Hope: The Biography of Pope John Paul II, 1920–2005*, New York: Harper, 2005.

Werth, Alexander, *Russia at War: 1941–1945*, New York: E. P. Dutton, 1964.

Westad, Odd Arne, ed., *The Fall of Détente: Soviet-American Relations during the Carter Years*, Oslo: Scandinavian University Press, 1997.

Yaqub, Salim, *Containing Arab Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004.

Zaharov, Andrei, *Memoirs.*, traducere de Richard Lourie, New York: Knopf, 1990.

Zaloga, Stephen J., *The Kremlin's Nuclear Sword: The Rise and Fall of Russia's Strategic Nuclear Forces, 1945–2000*, Washington: Smithsonian Institution, 2002.

Zelikow, Philip și Condoleezza Rice, *Germany Unified and Europe Transformed: A Study in Statecraft*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995.

Zhai, Qiang, *China and the Vietnam Wars, 1950–1975,* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2000.

Zhang, Shu Guang, *Mao's Military Romanticism: China and the Korean War, 1950–1953,* Lawrence: University Press of Kansas, 1995.

ARTICOLE

Armitage, John A., „The View from Czechoslovakia", în Thomas T. Hammond, ed., *Witnesses to the Origins of the Cold War*, Seattle: University of Washington Press, 1982, pp. 210–230.

Brodie, Bernard, „War in the Atomic Age", în Bernard Brodie, ed., *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*, New York: Harcourt, 1946, pp. 21–69.

Broscious, S. David, „Longing for International Control, Banking on American Superiority: Harry S. Truman's Approach to Nuclear Weapons", în John Lewis Gaddis, Philip H. Gordon, Ernest R. May și Jonathan Rosenberg, ed., *Cold War Statesmen Confront the Bomb: Nuclear Diplomacy since 1945*, New York: Oxford University Press, 1999, pp. 15–38.

Courtois, Stéphane, „Introduction: The Crimes of Communism", în Stéphane Courtois et al., *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, traducere de Jonathan Murphy și Mark Kramer, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999, pp. 1–31.

Dingman, Roger, „Atomic Diplomacy During the Korean War", *International Security*, 13 (iarna, 1988/1989), 50–91.

Erdmann, Andrew P. N., „War No Longer Has Any Logic Whatever: Dwight D. Eisenhower and the Thermonuclear Revolution", în John Lewis Gaddis, Philip H. Gordon, Ernest R. May și Jonathan Rosenberg, ed., *Cold War Statesmen Confront the Bomb: Nuclear Diplomacy since 1945*, New York: Oxford University Press, 1999, pp. 87–119.

Gaddis, John Lewis, „One Germany – in Both Alliances", *New York Times*, 21 martie, 1990.

———. „Rescuing Choice from Circumstance: The Statecraft of Henry Kissinger", în Gordon A. Craig și Francis L. Loewenheim, ed., *The Diplomats: 1939–1979*, Princeton: Princeton University Press, 1994, pp. 564–592.

Glenn, David, „«Foreign Affairs» Loses a Longtime Editor and His Replacement in Row Over Editorial Independence", *Chronicle of Higher Education*, 25 iunie, 2004, p. A25.

Hertle, Hans-Hermann, „The Fall of the Wall: The Unintended Self-Dissolution of East Germany's Ruling Regime", Cold War International History Project *Bulletin*, #12/13 (toamna/iarna, 2001), 131–140.

James, Harold și Marzenna James, „The Origins of the Cold War: Some New Documents", *Historical Journal*, 37 (septembrie, 1994), 615–622.

Karalekas, Anne, „History of the Central Intelligence Agency", în U.S. Congress, Senate, Select Committee to Study Government Operations with Respect to Intelligence Activities, *Final Report: Supplementary Detailed Staff Reports on Foreign and Military Intelligence*: *Book IV*. Washington: Government Printing Office, 1976.

[Kennan, George F] „X". „The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, 25 (iulie, 1947); 566–582.

Kramer, Mark, „Jaruzelski, the Soviet Union, and the Imposition of Martial Law in Poland", Cold War International History Project *Bulletin*, #11 (iarna, 1998), 5–14.

————. „Poland, 1980–1981, Soviet Policy During the Polish Crisis", Cold War International History Project *Bulletin*, #5 (primăvara, 1995), 1, 116–123.

Mal'kov, Viktor L., „Commentary", în Kenneth M. Jensen, ed., *Origins of the Cold War: The Novikov, Kennan, and Roberts „Long Telegrams" of 1946*, ediție revăzută, Washington: United States Institute of Peace, 1993, pp. 73–79.

Margolin, Jean-Louis, „Cambodia: The Country of Disconcerting Crimes", în Stéphane Courtois et al., *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, traducere de Jonathan

Murphy și Mark Kramer, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999, pp. 577–635.

————. „China: A Long March into Night", în Stéphane Courtois et al., *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, traducere de Jonathan Murphy și Mark Kramer, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999, pp. 463–546.

Mark, Eduard, „The Turkish War Scare of 1946", în Melvyn P. Leffler și David S. Painter, ed., *Origins of the Cold War: An International History*, ediția a II-a, New York: Routledge, 2005, pp. 112–133.

Mydans, Seth, „At Cremation of Pol Pot, No Tears Shed", *New York Times*, aprilie 19, 1998.

„NRDC Nuclear Notebook: Global Nuclear Stockpiles", *Bulletin of the Atomic Scientists*, 58 (noiembrie/decembrie, 2002), 102–103.

Niebuhr, Reinhold, „Russia and the West", *The Nation*, 156 (16 ianuarie, 1945), 83.

Peceatnov, Vladimir O. și C. Earl Edmondson, „The Russian Perspective", în Ralph B. Levering, Vladimir O. Peceatnov, Verena Botzenhart-Viehe și C. Earl Edmondson, *Debating the Origins of the Cold War: American and Russian Perspectives*, New York: Rowman & Littlefield, 2002, pp. 85–151.

Raine, Femande Scheid, „The Iranian Crisis of 1946 and the Origins of the Cold War", în Melvyn P. Leffler și David S. Painter, ed., *Origins of the Cold War: An International History*, ediția a II-a, New York: Routledge, 2005, pp. 93–111.

Roberts, Adam, „Order/Justice Issues at the United Nations", în Rosemary Foot, John Lewis Gaddis și Andrew Hurrell, ed., *Order and Justice in International Relations*. New York: Oxford University Press, 2003, pp. 49–79.

Roberts, Geoffrey, „Stalin and Soviet Foreign Policy", în Melvyn P. Leffler și David S. Painter, ed., *Origins of the Cold War: An International History*, ediția a II-a, New York: Routledge, 2005, pp. 42–57.

Rogers, William D. și Kenneth Maxwell, „Fleeing the Chilean Coup", *Foreign Affairs*, 83 (ianuarie/februarie, 2004), 160–165.

Rosenberg, Jonathan, „Before the Bomb and After: Winston Churchill and the Use of Force", în John Lewis Gaddis, Philip H. Gordon, Ernest R. May și Jonathan Rosenberg, ed., *Cold War Statesmen Confront the Bomb: Nuclear Diplomacy since 1945*, New York: Oxford University Press, 1999, pp. 171–193.

Schäfer, Bernd, „Weathering the Sino-Soviet Conflict: The GDR and North Korea, 1949–1989", Cold War International History Project *Bulletin*, #14/15 (iarna, 2003–primăvara, 2004), 25–38.

Szalontai, Balázs, „«You Have No Political Line of Your Own»: Kim Il Sung and the Soviets, 1953–1964", Cold War International History Project *Bulletin*, #14/15 (iarna, 2003–primăvara, 2004), 87–103.

Thomas, Daniel C., „Human Rights Ideas, the Demise of Communism, and the End of the Cold War", *Journal of Cold War Studies*, 7 (primăvara, 2005), 110–141.

Vargas Llosa, Alvaro, „The Killing Machine: Che Guevara, From Communist Firebrand to Capitalist Brand", *The New Republic*, 233 (11 și 18 iulie, 2005), 25–30.

Weathersby, Kathryn, „New Evidence on North Korea: Introduction", Cold War International History Project *Bulletin*, #14/15 (iarna, 2003–primăvara, 2004), 5–7.

————. „Stalin and the Korean War", în Melvyn P. Leffler și David S. Painter, ed., *Origins of the Cold War: An International History*, ediția a II-a, New York: Routledge, 2005, pp. 265–281.

Westad, Odd Arne, „The Fall of Détente and the Turning Tides of History", în Odd Arne Westad, ed., *The Fall of Détente: Soviet-*

American Relations during the Carter Years. Oslo: Scandinavian University Press, 1997, 3–33.

————. „The Road to Kabul: Soviet Policy on Afghanistan, 1978–1979", în Odd Arne Westad, ed., *The Fall of Détente: Soviet-American Relations during the Carter Years*. Oslo: Scandinavian University Press, 1997, pp. 118–148.

Zubok, Vladislav M., „Stalin and the Nuclear Age", în John Lewis Gaddis, Philip H. Gordon, Ernest R. May și Jonathan Rosenberg, ed., *Cold War Statesmen Confront the Bomb: Nuclear Diplomacy since 1945*, New York: Oxford University Press, 1999, pp. 39–61.

MATERIALE NEPUBLICATE

Greenberg, Harold M., „The Doolittle Report: Covert Action and Congressional Oversight of the Central Intelligence Agency in the mid–1950s", eseu, Yale University History Department, 2005.

Kennedy, Paul, „The Parliament of Man: The Past, Present, and Future of the United Nations", manuscris.

Lüithi, Lorenz, „The Sino-Soviet Split, 1956–1966", teză de doctorat, Yale University History Department, 2003.

Manela, Erez, „The Wilsonian Moment: Self Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism, 1917–1920", teză de doctorat, Yale University History Department, 2003.

Michel, Chris, „Bridges Built and Broken Down: How Lyndon Johnson Lost His Gamble on the Fate of the Prague Spring", eseu, Yale University History Department, 2003.

Morgan, Michael D. J., „North America, Atlanticism, and the Helsinki Process", manuscris.

Rosenzweig, Anne Lesley, „Sadat's Strategic Decision Making: Lessons of Egyptian Foreign Policy, 1970–1981", eseu, Yale University History Department, 2005.

Selverstone, Marc, „«All Roads Lead to Moscow»: The United States, Great Britain, and the Communist Monolith", teză de doctorat, Ohio University History Department, 2000.

Wells, Christopher W., „Kissinger and Sadat: Improbable Partners for Peace", eseu, Yale University History Department, 2004.

Wong, Bryan, „The Grand Strategy of Deng Xiaoping", eseu, Yale University International Studies Program, 2005.

CREDITE FOTOGRAFICE

Pagina 1, *sus:* Bettmann/Corbis; *jos:* Corbis.
Pagina 2, *sus:* Bettmann/Corbis; *jos:* Hulton-Deutsch Collection/Corbis.
Pagina 3, *sus:* Corbis; *mijloc:* Bettmann/Corbis; *jos:* Corbis.
Pagina 4, *sus:* Bettmann/Corbis; *stânga jos:* Hulton // Archive/Getty Images; *dreapta jos:* Bettmann/Corbis.
Pagina 5, *sus:* Carl Mydans/Time & Life Pictures/Getty Images; *mijloc:* Thomas D. Mcavoy/Time & Life Pictures/Getty Images; *jos:* Robert Lackenbach/Time & Life Pictures/Getty Images.
Pagina 6, *sus:* Bettmann/Corbis; *mijloc:* Keystone/Hulton // Archive/ Getty Images; *jos:* Bettmann/Corbis.
Pagina 7, *stânga sus:* Bettmann/Corbis; *dreapta sus:* Hulton-Deutsch Collection/Corbis; *stânga jos:* Hulton-Deutsch Collection/Corbis; *dreapta jos:* Hulton-Deutsch Collection/Corbis.
Pagina 8, *stânga sus:* Hulton // Archive/ Getty Images; *dreapta sus:* Central Press/Hulton // Archive/Getty Images; *jos:* Bettmann/Corbis.
Pagina 9, *sus:* Corbis; *jos:* Bettmann/Corbis.
Pagina 10, *sus:* SOBI/Corbis Sygma; *mijloc:* Jacques Pavlovsky/Sygma/ Corbis; *jos:* Bettmann/Corbis.
Pagina 11, *sus:* Corbis; *jos:* Wally McNamee/Corbis.
Pagina 12, *sus:* AP/Wide World Photos; *jos:* Reuters/Corbis.
Pagina 13, *stânga sus:* Wally McNamee/ Corbis; *sus dreapta:* Owen Franken/ Corbis; *jos:* Reuters/Corbis.
Pagina 14, *stânga sus:* Corbis; *dreapta sus:* Peter Turnley/Corbis; *jos:* AP/Wide World Photos.
Pagina 15, *sus:* Peter Turnley/Corbis; *jos:* Regis Bossu/Sygma/Corbis.
Pagina 16, *sus:* Miroslav Zajic/Corbis; *mijloc:* Pascal Le Segretain/Corbis Sygma; *jos:* AP/Wide World Photos.

SURSELE HĂRȚILOR

Modificări teritoriale în Europa, 1939–1947, p. 28, după John Lewis Gaddis, *Russia, the Soviet Union, and the United States: An Interpretive History*, ediția a II-a (New York: McGraw-Hill, 1990), p. 162.

Germania și Austria divizate, p. 38, după Gaddis, *Russia, the Soviet Union, and the United States*, p. 192.

Războiul din Coreea, 1950–1953, p. 61, după David Reynolds, *One World Divisible: A Global History Since 1945'* (New York: Norton, 2000), p. 48.

SUA și URSS. Alianțe și baze, începutul anilor 1970, pp. 130–131, după Walter LaFeber, *America, Russia, and the Cold War*, 1945–1990, ediția a VI-a (New York: McGraw-Hill, 1991), pp. xii-xiii.

Orientul Mijlociu, 1967, 1979, p. 282, după LaFeber, *America, Russia, and the Cold War*, p. 262.

Frământări în Orientul Apropiat, 1980, p. 267, după LaFeber, *America, Russia, and the Cold War*, p. 295.

Uniunea Sovietică în 1980, p. 279, după LaFeber, *America, Russia, and the Cold War*, p. 270.

Europa de după Războiul Rece, p. 327, după Richard Crockatt, *The Fifty Years War: The United States and the Soviet Union in World Politics, 1941–1991* (New York: Routledge, 1995), p. xxi.

INDICE

DE NUME PROPRII

Acheson, Dean, 54,56-60, 64, 74, 167, 265, 371
Adams, John Quincy, 33, 72
Adenauer, Konrad, 151, 189
Afghanistan, 280, 286, 288-289, 295, 300, 304, 315-316, 319, 349, 357, 386
Ağca, Mehmet Ali, 298
Algeria, 194, 215, 371
Allen, Woody, 310
Allende, Salvador, 240
Amin, Hafizullah, 288
Andropov, Iuri, 256, 300, 360
Arbatov, Gheorghi, 279, 318
Arbenz Guzmán, Jacobo, 228
Armenia, 348
Attlee, Clement, 27
Austria, 330, 389
Azerbaidjan, 344

Baker, James, 342
Baruch, Bernard, 84
Begin, Menachem, 283
Beria, Lavrentii, 150
Berlinul de Est, 152, 160, 162-163, 192, 232, 334-335, 343
Berlinul de Vest, 105, 160-161, 163, 191-192, 200, 232, 315, 335-336
Zidul Berlinului, 9, 163, 274, 336, 339
Bierut, Boleslaw, 154
Bismarck, Otto von, 129, 211, 272, 352
Blair, Eric, *vezi* Orwell, George 17
Bohlen, Charles E., 74, 142, 165-167, 370
Bolivia, 204
Brandt, Willy, 210, 257, 291
Brejnev, Leonid, 172, 188, 199, 206-207, 209, 249, 252, 254-263, 269, 276, 278-280, 283, 288-292, 298, 301, 304, 306, 310, 315-316, 319, 331, 338, 344, 360, 370
Brodie, Bernard, 80, 120, 370, 382
Bulgaria, 144
Bush, George H.W., 302, 314, 322-323, 327-328, 338, 342, 346-348, 351-353, 355, 370
Belarus, 344, 348

Cambodgia, 201
Canalul Suez, 179
Carter, Jimmy, 259, 278-280, 283, 285, 288-290, 297, 300, 305, 315, 318-319, 368, 371, 380-381, 386
Castlereagh, Robert Stewart Viscount, 211, 252
Castro, Fidel, 109, 111-114, 122-123, 162, 200, 204, 231, 233, 266, 285, 370, 373, 379
Ceaușescu, Elena, 355
Ceaușescu, Nicolae, 337, 352, 355
Cernenko, Kostantin, 308-310, 338, 360
Cernobîl, dezastrul nuclear, 311
Cerniaev, Anatoli, 311, 315, 322-323, 338, 345, 347, 352-353, 371
Chiang Kai-shek, 58, 60, 179, 182, 184, 223
Chile, 224, 240-241, 245-247, 267, 385
China, Republica Populară Chineză, 35, 58-62, 68, 74-75, 100, 156-159, 166, 174, 178-179, 192-193, 196-198, 203-204, 207, 209-211, 214-217, 223, 228, 238-239, 247, 294, 314, 320, 331, 360, 362, 364, 371-372, 377, 380, 382, 384
Churchill, Winston, 22, 27, 32, 36-39, 43, 46, 72, 84, 98-99, 116, 118, 122, 139, 167, 202, 269, 295, 303, 371, 374-376, 385
Clausewitz, Carl von, 81-82, 84-86, 89, 96, 100-102, 120, 371
Clinton, Bill, 342
Colby, William, 245
Comunitatea Statelor Independente (CSI), 348
Comunitatea Economică Europeană (CEE), 194
Partidul Comunist Bulgar, 336
Partidul Comunist Chinez, 332
Partidul Comunist Polonez, 154
Conferința de la Ialta din 1945, 39
Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa, *vezi și* Acordurile de la Helsinki *vezi și* SALT II, 269
Coreea, Republica Democrată (Coreea de Nord), 63, 65, 68, 77, 79, 90-92, 96, 119, 121, 151, 156, 174, 176, 182-184, 186, 235, 248, 357, 362, 389
Coreea, Republica (Coreea de Sud), 64, 66, 77, 79, 90-91, 96, 119, 121, 151, 156, 174-176, 182-183, 186, 235, 248, 389
Coreea de Nord, *vezi* Coreea, Republica Democrată
Coreea de Sud, *vezi* Coreea, Republica
Cuba, 9, 110-114, 116, 119, 122-123, 162, 166, 188, 204, 214, 224, 231, 267, 280, 308, 370, 372, 380
Cehoslovacia, 40, 53, 144, 180, 199, 209, 224, 226, 254, 261, 289, 300, 333

de Gaulle, Charles, 193-195, 197-198, 215
Deng Xiaoping,273, 293, 314, 317, 320, 331, 335, 349, 351, 369, 372, 387
Disraeli, Benjamin, 127, 130-131, 142, 165-167, 372
Dobrînin, Anatoli, 215, 252, 260, 264, 268-269, 279, 283-285, 289, 307, 318-319, 322, 372
Dubček, Alexander, 336

Dulles, John Foster, 96, 100, 154, 168, 178, 180, 185, 214, 249
Dutschke, Rudi, 200

Eden, Anthony, 180
Egipt, 179-180, 281
Eisenhower, Dwight D., 96-109, 111-112, 115-117, 121-122, 161, 176, 181-183, 185, 190, 192, 194, 213, 228-230, 233-234, 237, 239, 266, 268, 369, 371, 381, 383
Ellsberg, Daniel, 241
Elțîn, Boris, 346, 348-349
Engels, Friedrich, 128-129, 153, 168, 364, 369
Estonia, 344-345
Ethiopia, 285

Filipine, 64, 175, 228
Finlanda, 28, 37, 30
Fondul Monetar Internațional, 137
Ford, Gerald, 244
Forrestal, James, 56, 74, 120, 368
Foster, Jodie, 301
Franța, 22, 32, 34, 41, 79, 104, 149, 181, 187, 193, 194-195, 198-199, 203, 223, 325
Fuchs, Klaus, 62, 73

Gandhi, Mohandas K., 174
Garton Ash, Timothy, 217, 255, 268-269, 321, 325, 351, 353, 373
Geneva, Conferința asupra Indochinei, 1954, 184
Geneva, reuniunea la nivel înalt din 1985, 309
Georgia, 300
Germania de Est, *vezi* Germania, Republica Democrată 41, 43, 105, 144, 151, 154, 160-161, 163, 190, 192, 199, 209-210, 224, 301, 335, 341
Germania de Vest, *vezi* Republica Federală Germania, 151-152, 160-161, 189, 192, 195, 199, 210, 333, 336, 341
Gierek, Edward, 263
Goldwater, Barry, 187
Gomulka, Wladyslaw, 145, 154
Gorbaciov, Mihail, 9, 273, 294, 309-317, 320, 322-323, 327-349, 351-353, 355, 364, 374
Grecia, 39, 51, 139
Gribkov, Anatoli, 300
Gromîko, Andrei, 258, 290, 308
Guatemala, 224, 228, 231, 246, 266, 371
Guevara, Che, 204, 216, 231, 385

Havel, Václav, 261, 262, 269, 336, 349, 360, 375
Helsinki, 258-261, 269, 291, 362, 381, 386
Hinckley, John W., 301
Hiss, Alger, 61-62
Hitler, Adolf, 21, 23, 26, 28-29, 32, 37, 72, 132-133, 136, 340, 345, 362, 370
Hobsbawm, Eric, 164-165, 169, 375
Ho Și Min, 65, 174-175, 182, 186
Honecker, Erich, 332-335, 355
Hongxi, împărat al Chinei, 356
Hopkins, Harry, 22
Hrușciov, Nichita, 99, 102
Hrușciov, Serghei, 122, 213
Hull, Cordell, 137, 167, 375

Humphrey, Hubert, 201
Hussein, Saddam, 359
Hu Yaobang, 331

India, 174, 178-179, 205, 213, 358, 378, 380
Indochina, 65, 175-176, 184, 244
Ioan Paul al II-lea, papă, 263-264, 269, 272, 293, 296-298, 302, 310, 328, 349, 360
Iran, 28, 48-49, 73, 224, 228, 232, 246, 266, 286, 290, 358, 370, 384
Irak, 182, 358-359
Israel, 104, 180, 281, 283, 358
Italia, 38, 112, 132, 136, 226
Iugoslavia, 53-54, 59, 145, 177

Jackson, Henry M., 251, 268, 277
Jackson–Vanik, amendamentul, 252-253
Japonia, 35, 64, 66, 78-79, 90, 132, 136, 147, 149, 173, 205, 314
Jaruzelski, Wojciech, 301, 321, 330-331, 334, 340, 351, 383
Jdanov, Andrei, 53
Jivkov, Todor, 336
Johnson, Lady Bird, 214
Johnson, Lyndon B., 187, 214, 368

Kádár, János, 162, 329
Kant, Immanuel, 222, 250, 265, 368
Kazahstan, 57, 205, 344, 348
Kennan, George F, 49-53, 70-75, 93, 121, 147, 168, 216, 223-225, 227-229, 237, 265, 367, 376, 383
Kennedy, Robert F., 200
Khomeini, Ayatollah, 232, 286
Kim Ir Sen, 64, 68, 156, 175, 182, 184
King, Martin Luther, Jr., 200
Kissinger, Henry, 100, 201, 206-208, 210-212, 216-217, 238, 240-241, 243-244, 246, 249-253, 257-259, 267-269, 274, 277-278, 281, 283-284, 290-291, 318-320, 367, 375-376, 383, 387
Kohl, Helmut, 340-342
Kosîghin, Aleksei, 188, 286, 288, 319
Krenz, Egon, 335-336, 340-341, 351-352
Kurile, Insulele, 43
Kuweit, 359

Laos, 214, 239, 267, 372
Letonia, 344-345
Liban, 181, 185
Le Duc Tho, 207
Lenin, V. I., 24, 29, 51, 111, 113, 129-133, 135, 138, 142-143, 148, 150, 156-157, 163, 165-166, 168, 173, 209, 254, 261, 270, 309, 314, 322, 326, 343, 344, 357, 361, 368-369, 378
Lincoln, Abraham, 84, 202, 220
Lituania, 344-345
Li Zhisui, 169, 205, 214, 320, 377

MacArthur, Douglas, 64
McCarthy, Joseph, 62-63, 70
McGovern, George, 212
Machiavelli, Niccolò, 167, 264, 343, 349, 351, 375, 377
Macmillan, Harold, 127
McNamara, Robert S., 115-117, 241, 267

Malenkov, Gheorghi, 73, 97-99, 102, 150, 153, 160, 169, 178
Malta, Reuniunea la nivel înalt din 1989 de la, 323, 338-339, 341, 352
Manciuria, 43, 63, 132
Mao Zedong, 58-59, 65, 69, 155-156, 174, 179, 191, 193, 195-196, 200, 205, 207, 225, 248, 273, 293
Marea Britanie, 17, 25, 27, 30, 33-34, 41, 50, 61, 69, 79, 104, 112, 129, 165, 179, 181, 223, 273, 295
Marshall, George C., 51
Martel, Yann, 119, 123, 378
Marx, Karl, 8, 9, 24, 41, 111, 128-131, 135, 138, 142, 146, 150, 153, 162, 165, 168, 175, 303, 320, 326, 357, 361, 364, 369
Masaryk, Jan, 54
Masaryk, Thomas, 54
Masur, Kurt, 335
Mazowiecki, Tadeusz, 331
Metternich, Klemens von, 211, 252, 272
Mexic, 144
Mielke, Erich, 332
Mikoian, Anastas, 73, 111, 161-162
Mitchell, John, 242
Mitterrand, François, 340
Modrow, Hans, 341
Moldova, 344-345
Molotov, Viaceslav, 40, 48, 50-51, 65, 73, 150, 153, 162. 256-257, 380
Mondale, Walter, 309
Moscova, 22, 43, 47, 49-51, 53-55, 59-61, 63, 66, 69, 72, 89, 96, 107, 109, 116, 137-138, 155, 157, 175, 178, 180, 182, 184-186, 192, 196, 199, 207-208, 211, 226, 232, 238, 251, 255, 259-261, 273-274, 276, 279-281, 283, 291, 305, 314, 317, 319, 323, 329, 346, 348, 351
Mossadegh, Mohammed, 228
Mussolini, Benito, 132

Nagy, Imre, 155, 329
Napoleon I, împărat al Franței, 9, 81, 127, 194, 252
Nasser, Gamal Abdel, 104, 179-182, 281
Nehru, Jawaharlal, 178-179, 182
Ngo Dinh Diem, 182, 186
Nicolae al II-lea, țar al Rusiei, 129
Niebuhr, Reinhold, 135, 167, 372, 384
Nitze, Paul, 229
Nixon, Richard M., 201,-202, 205-208, 210-212, 216, 217, 219-221, 229-230, 237, 240-251, 264, 267, 276, 281, 293, 318, 356, 364, 379
Novicov, Nicolai, 50

Okinawa, 64, 90
Oppenheimer, J. Robert, 73, 93, 120, 358, 362, 370
Orwell, George, 17-19, 70, 75, 146, 308, 360, 379

Pahlavi, Mohammad Reza Șah, 286
Paine, Thomas, 33, 72, 174
Pakistan, 178, 213, 358, 378
Paul al VI-lea, papă, 262
Pearl Harbor, atacul de la, 23, 25, 35, 43, 65, 136
Pervukin, Mihail, 161
Philby, Kim, 107
Pinochet, Augusto, 246, 267, 368

Polonia, 28, 37, 39-40, 134, 144, 155, 181, 190, 199, 209, 232, 263-264, 271, 291, 301-304, 330, 338
Pol Pot, 363, 364, 384
Portugalia, 173
Potsdam, Conferința de la din 1945, 45
Powers, Francis Gary, 108, 233, 244, 364, 376

Rákosi, Mátyás, 155
Reagan, Ronald, 9, 18-19, 259, 268, 273, 295-297, 300-317, 321, 327, 339, 349, 368, 377
Reykjavik, Reuniunea la nivel înalt din 1986 de la, 312
Rhee, Syngman, 64, 174, 182-183, 186
Rice, Condoleezza, 346, 352-353, 382
Ridgway, Matthew B., 91
România, 28, 37, 144
Roosevelt, Franklin D., 21-22, 26-27, 32, 35-37, 39, 43, 71-72, 84, 86, 134, 137, 142, 220, 314, 341, 368
Rostow, Walt, 186
Rusk, Dean, 122, 195, 215, 249, 267, 380
Russell, Richard, 195, 215, 267

Sadat, Anwar-el, 281, 283, 288, 319, 390, 387
Safire, William, 347
Sahalin, insula, 43, 307
Schabowski, Günter, 335-336, 351-352
Schell, Jonathan, 171, 212, 269, 380
Schneider, René, 241
Schumacher, Kurt, 190
Scowcroft, Brent, 322, 328, 346, 351-353, 370
Shelest, Petr, 199
Shi Zhe, 156
Shultz, George, 309, 313, 322-323, 380
Siberia, 34
Sieyès, abate, 364
Singapore, 362
Smith, Adam, 18, 122, 132, 166, 318, 380
Soljenițîn, Aleksandr, 256, 259, 360
Somalia, 285
Somoza, Anastasio, 290
Sonnenfeldt, Helmut, 259
Spania, 164, 173
Stalin, Iosif, 9, 18, 22, 24, 26-30, 32, 36, 38-41, 43, 45, 48, 54, 56-61, 65, 68, 72-75, 85, 92, 97, 105, 113, 120, 133, 137, 144-160, 167, 171, 190, 193, 196, 213, 223, 232, 254, 268, 309, 338, 341, 345, 361, 370, 374, 385-386
Statele Unite, 17-18, 29-30, 34-36, 41, 44-45, 50, 56-57, 65, 69, 79, 87, 90-92, 97, 101, 104, 105, 106, 112, 114, 118, 129, 134, 148-151, 174-175, 178, 181, 185, 187-193, 200, 205-206, 209-211, 222, 231-233, 244, 248, 253, 256, 258, 271, 290, 294, 304, 307, 320, 339, 342, 348, 358

Tadjikistan, 344
Taiwan, 58-59, 64, 68, 179, 182, 184-186, 207, 362
Taraki, Nur Mohammed, 286, 288, 319

Teheran, Conferința de la din 1943, 22, 26, 291
Tennyson, Alfred, 222-223
Thatcher, Margaret, 273, 295-296, 302-303, 310, 321, 325, 327, 340, 349, 351, 381
Tucidide, 81, 83, 120, 381
Timișoara, 337
Tito, Iosip Broz, 54-55, 57, 59, 145, 177-179, 182, 188
Tocqueville, Alexis de, 325
Trotki, Leon, 143
Truman, Harry S., 9, 27, 44-45, 48, 51, 55, 58-62, 66, 73, 77, 79, 83-84, 86, 88, 92-94, 103, 119, 139, 142, 147, 184, 223, 229, 248, 265, 367, 374, 382
Turcia, 48, 51, 112, 114, 139
Turkmenistan, 344

Ucraina, 199, 344, 348
Ulbricht, Walter, 151-153, 162, 190-193, 199
Uniunea Sovietică, 10, 18-19, 23, 25-26, 28, 36, 40, 43, 47, 49, 52, 57, 61, 65, 68, 78, 86, 90, 92, 98, 100, 102, 106, 112, 114, 118, 125-126, 145, 151, 178, 182, 193, 202, 209, 223, 225, 238, 249, 279, 284, 317, 344, 358
Ungaria, 104, 144, 155, 181, 190, 199, 209, 232, 249, 301, 329, 333, 338, 351, 355
Uzbekistan, 344

Vanik, Charles,251-253
Varșovia, Insurecția din, 154, 189, 257, 262, 291, 316, 341
Viena, Reuniunea la nivel înalt de la din 1961, 127
Viena, Reuniunea la nivel înalt de la din 1979, 279
Vietnamul de Nord, *vezi* Vietnam, Republica Democrată 182, 186, 207, 211, 238, 244, 284
Vietnamul de Sud, *vezi* Vietnam, Republica, 182, 187, 207, 211, 234, 236, 240, 244
Vonnegut, Kurt, 79, 118, 381

Wałęsa, Lech, 298, 310, 330
Wallace, Henry A., 135
Washington, Reuniunea la nivel înalt de la din 1987, 19, 36, 44, 50, 55, 63, 68, 74, 87, 91, 96, 99, 106, 111, 116, 169, 180, 186, 194, 220, 224, 274, 307, 313, 322, 367-368
Watergate, 212, 219-221, 242, 244, 255, 265, 267, 290, 379
Weizsäcker, Richard von, 340
Wilson, Woodrow, 34-36, 39, 130-133, 135, 142, 166, 174, 222, 367, 377

Zaharov, Andrei, 256, 260-261, 269, 278, 360, 382
Zhou Enlai, 178-179, 182, 207

SUS Trupele SUA și ale URSS se întâlnesc la Torgau, Germania, aprilie 1945.

JOS Winston Churchill, Harry S. Truman și Iosif Stalin se întâlnesc la Postdam, iulie 1945.

Copiii din Berlinul de Vest salută decolarea unui avion, 1948.

Pușcași marini americani retrăgându-se după intervenția chineză în Coreea, decembrie 1950.

Testarea armelor termonucleare ale SUA, Insulele Marshall, 1958.

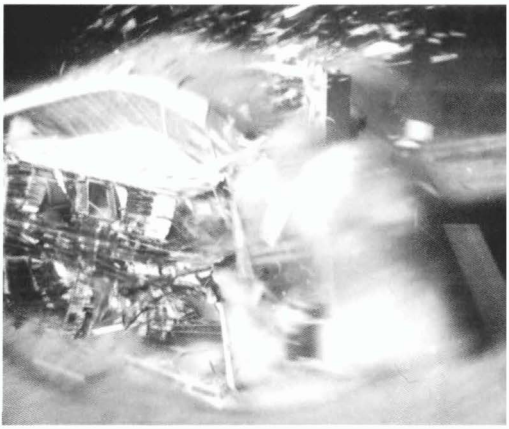

Casă în timpul unui test cu o bombă atomică, Nevada, 1953.

Familie într-un adăpost antiaerian, Garden City, New York, 1955.

Locuitori din Berlinul de Est luptând împotriva tancurilor sovietice, 1953.

Maghiari scuipând statuia lui Stalin, Budapesta, 1956.

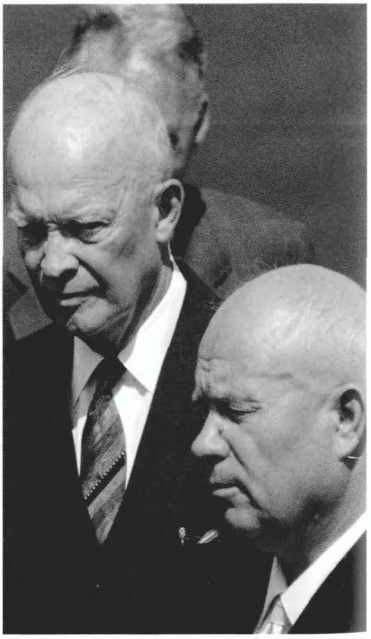

Dwight D. Eisenhower și Nikita Hrușciov. Washington D.C., septembrie 1959.

SUS Berlinul de Vest, 1952.

STÂNGA Berlinul de Est, 1954.

JOS Zidul Berlinului, 1961.

Fidel Castro *(centru)* intrând în Havana, ianuarie 1959.

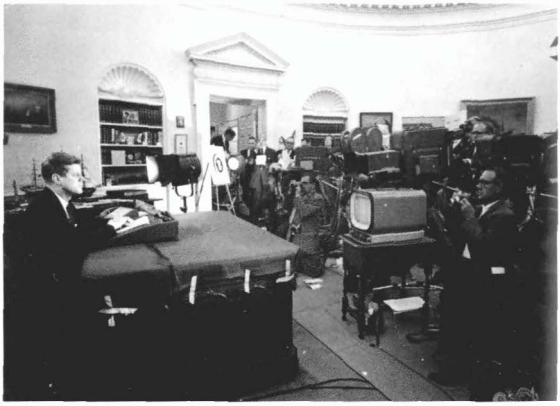

John F. Kennedy anunțând blocada SUA asupra Cubei, octombrie 1962.

JOS Vas comercial sovietic retrăgând rachetele din Cuba, noiembrie 1962.

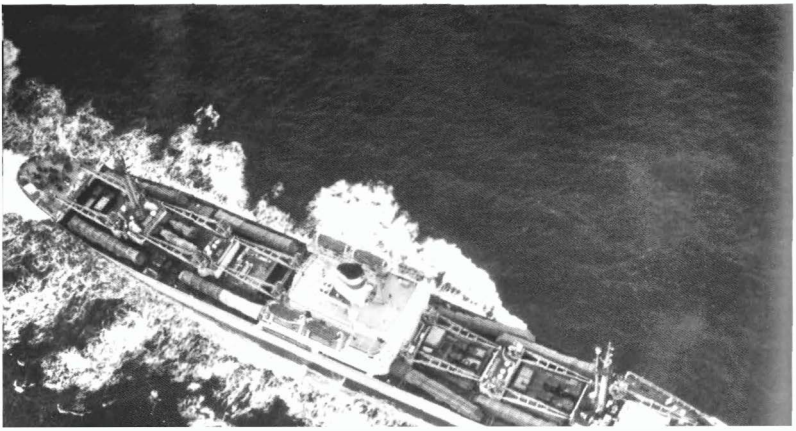

Konrad Adenauer, 1949.

Walter Ulbricht, circa 1950.

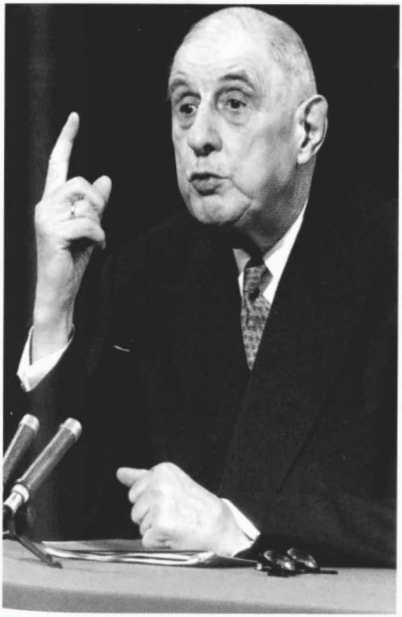

Charles de Gaulle, 1967.

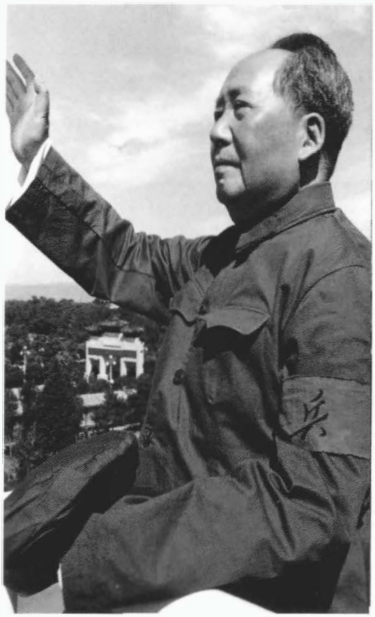

Mao Zedong, circa 1960.

SUS Demonstrație împotriva războiului, Washington, 1969.

JOS Cehi huiduind trupele sovietice ca pe niște invadatori, Praga, 1968.

JOS Student protestatar după confruntarea cu poliția, Paris, 1968.

Mao primindu-l pe Richard Nixon, Beijing, februarie 1972.

Leonid Brejnev și Richard Nixon, Moscova, mai 1972.

Anwar el-Sadat și Henry Kissinger, Cairo, 1973.

Trupele nord-vietnameze intrând în Saigon, 1975.

JOS Trupele sovietice intrând în Kabul, Afghanistan, 1980.

Nixon părăsind Casa Albă după demisie, împreună cu succesorul său, Gerald Ford, august 1974.

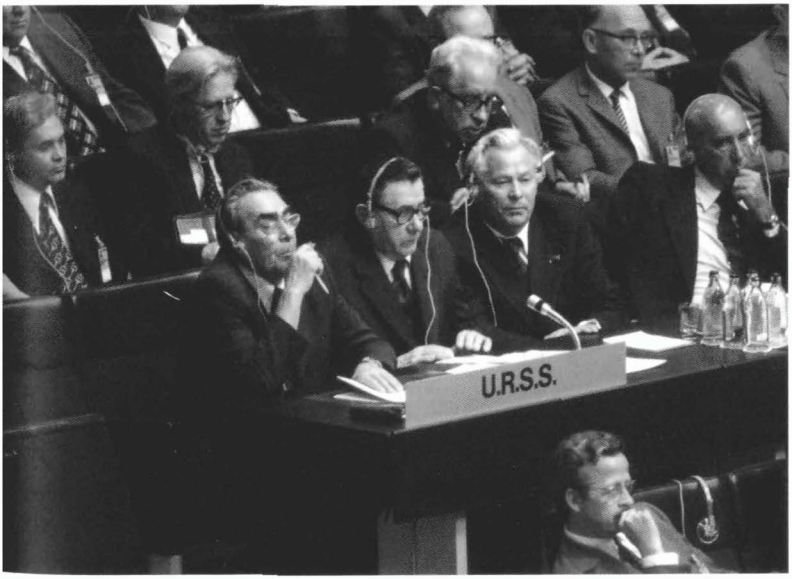

Brejnev, Andrei Gromîko și Konstantin Cernenko la Conferința de la Helsinki, iulie 1975.

Papa Ioan Paul al II-lea la Czsęstochowa, Polonia, iunie 1979.

Lech Wałęsa la șantierul naval din Gdansk, august, 1980.

STÂNGA Deng Xiaoping, circa 1970.

DREAPTA Margaret Thatcher, circa 1979.

JOS Mihail Gorbaciov și Ronald Reagan la Geneva, noiembrie 1985.

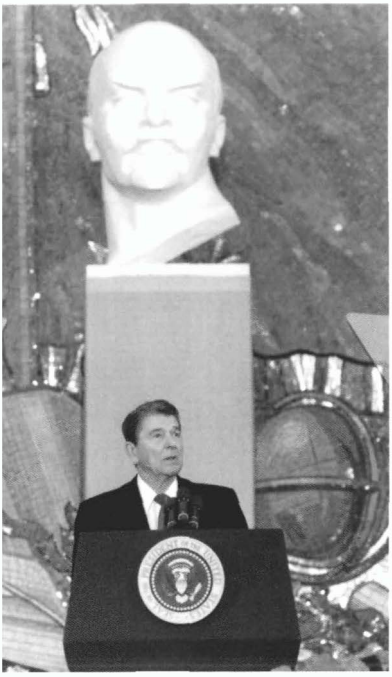

SUS Statuie înfățișând-o pe „Zeița Democrației", Piața Tiananmen, Beijing, 30 mai 1989.

STÂNGA Reagan conferențiind la Universitatea de Stat din Moscova, mai 1988.

JOS Maghiari demontând gardul de sârmă de la granița cu Austria, mai 1989.

Gorbaciov *(centru)* și Erich Honecker *(dreapta)* la parada organizată cu ocazia sărbătoririi a 40 de ani de la crearea Republicii Democrate Germane, Berlinul de Est, octombrie 1989.

Zidul Berlinului, noiembrie 1989.

SUS Președintele Václav Havel al Cehoslovaciei și formația Rolling Stones, Praga, 1990.

STÂNGA Moscoviți sărbătorind eșecul puciului, august 1991.

JOS Ultimele zile ale URSS: Piața Roșie, decembrie 1991.